Tandem ad astra.

DE OFFICIIS MARCI TVLLII CICERONIS LIBRI TRES.

ITEM, DE AMICITIA: De Senectute: Paradoxa: & De Somnio Scipionis.

CVM D. ERASMI ROTERODAMI, Philippi Melanchthonis, ac Bartholomæi Latomi Annotationibus.

Edvardus Vernon me jure possidet

OMNIA, VARIIS ATQVE OPtimis quibusque collatis exemplaribus, diligentissimè castigata.

prompte et constanter

LONDINI,
EX TYPOGRAPHIA VIDVÆ GEORGII ROBINSONI.

M. D. LXXXVII.

DE OFFICIIS MARCI TVLLII CICERONIS LIBRI TRES.

ITEM, DE AMICITIA: De Senectute: Paradoxa: & De Somnio Scipionis.

CVM D. ERASMI ROTERODAMI, Philippi Melanchthonis, ac Bartholomaei Latomi Annotationibus.

OMNIA, VARIIS ATQVE OPTIMIS quibusque collatis exemplaribus, diligentissimè castigata.

LONDINI,
EX TYPOGRAPHIA VIDVÆ
GEORGII ROBINSONI.

M.D.LXXXVII.

D. ERAS. ROT.

ORNATISS. IACOBO TVTORI, INCLYTÆ CIVITATIS ANTVERPIENSIS, *Pensionario.*

S. D.

Vemadmodum qui sunt à scorpijs icti, solet ab ijsdem remedium petere: ita mihi cõuenire videtur, Iacobe Iurisconsultorum eruditissime, vt qui literis sumus addicti, animi lassitudinem, aut corporis affectionem è studijs grauioribus contractã, ab ijsdem studijs, sed amœnioribus recreemus. Etenim qui vere studiosi sunt, per omnem vitam nihil aliud agunt, quãdiu licet illis suo arbitratu vitæ cursum moderari: nec tam intermittunt studia, quam remittunt & relaxant aliquoties ingenium: cessant nunquam, otiantur interdum, sed interim agentes aliquid. Feriantur aliquando, sed sic, vt otij rationem pulchre queant reddere. Et si libet, cessent etiam nonnunquam, sed vt horum cessatio plus adferat bonæ frugis, quam quorũdam negotiosissimæ occupationes. Sic nimirum fortis & gnauus miles (conferam enim exemplũ similius) dum in æstiuis, aut hybernis agit, aut dum indicia præstant, vt necesse non sit in acie stare, aut excubare

sub

ſub pellibus: ita tamen luſibus relaxat animum, ac vires reficit, vt luſus ipſi militiam ſapiãt. Pugnat ad palum, iaculatur ad ſcopum, torquet fundam, vibrat haſtam, decertat paleſtra, concurrit lanceis, torrentem natatu tranſmittit, armatus in equum inſilit: denique ſic feriatur a bellicis munijs, vt ad ea redeat vegetior. Aliter ludit ganeo, aliter egregius princeps. Aliter ſcurra iocatur, aliter vir probus & integer. Ad hoc igitur exemplum, cùm nuper valetudo flagitaret, vt ingenij corporiſque vires diutinis, atque immodicis ſtudiorum laboribus fatigatas inſtaurarem, ſareiremque relicto Louanio per aliquot Brabantiæ Flandriæq; oppida circumuectus ſum: quo ſimul & à libris aliquantiſper abeſſem, & amiculorum eruditorum conſpectu, fabuliſque memet oblectarem. Neque ſic tamen abeſſe potui ab adamata bibliotheca mea, quin vnum aut alterum libellum, itineris comitem circumferrem: vt ſiquando forte in vehiculo non contigiſſet congerro ſat commodus, non deeſſet tamen, cuius colloquio temporis tædium fallerem. In his erant Officia Ciceronis, Lælius, et Cato, vnà cum Stoicorum Paradoxis. Inuitarat autẽ voluminis exiguitas, haud multùm additura ſarcinulæ ponderis. Ex huius lectione mi Tutor geminum fructum cepi: primùm enim priſtinæ conſuetudinis noſtræ, qua nihil eſſe potuit mellitius, memoriam ſic mihi renouauit, vt incredibilem animo perſenſerim voluptatem. Deinde ſic me totum inflammauit ad honeſti, virtutiſque ſtudium, vt iampridem nihil tale ſenſerim, noſtrates quoſdam neotericos legens, quĩ Chriſtiani Chriſtianæ philoſophiæ myſteria profitentur, & iiſdem de rebus, magna, vt nobis videtur, ſubtilitate diſſerunt, ſed æquè frigidè. Ego quid alijs accidat neſcio: mihi quid acciderit, impenuè fateor, ſiue id illorum vitio fit, ſiue meo. Sic ſubinde mecum inter legendum cogitabam: Haccine Ethnicus ſcribit Ethnicis, profanus profanis? At in præceptis viuendi quanta æquitas, quanta ſanctimonia, quanta ſyncericas, quanta veritas, quam omnia conſentanea naturæ, quam nihil

nihil fucatum, aut somnolentum? Quem animum exigit ab his, qui gerunt Rempublicam? Vt admirabilem illam, et amabilem virtutis speciem ponit ob oculos? Quam multa, sanctè, imò quam diuinitùs tradit, de gratis etiam inuandis omnibus, de tuenda amicitia, de immortalitate animorum, de contemptu earum rerum, quarum gratia vulgus hodie, non dicam Christianorum, sed Theologorum etiam, ac monachorum nihil non & facit, & patitur? Pudebat interim nostrorum morum, qui sacris libris edocti, qui tantis & exemplis, & præmijs prouocati, doctrinam Euangelicam profitemur, nec præstamus. Describe nostris Satrapis talem principem, aut magistratum, qualem describit Cicero, dispeream ni cum sua imagine, vt delirus videbitur. Quis nunc Rempublicam, nisi spe lucri, aut honoris gratia capessit? Quis non ita gerit, vt quæstum facere videatur, vt hostem agat eorum, quibus debuerat etiam vitæ suæ dispendio consulere? Vbi reperias inter Christianos par amicorum ad hanc imaginem, quam proponit M. Tullius? Vbi senes, qui tam infracto animo ferant ætatis incommoda? Vbi tam sancta senum cũ iuuenibus colloquia? Numquam antehac magis expertus sum verum esse, quod scribit Augustinus, ex Ethnicorum beneficijs acriores addi stimulos ad virtutem, quàm nostratium, cùm subit animo, quàm turpe non id perspicere pectus Euangelica luce illustratum, quod perspectum est ijs, quibus sola naturæ scintilla prælucebat: non præstare nos, qui sub Christi vexillis militamus pietati, qui stipendium immortalitatis ab eodem expectamus, quod præstiterunt ij, qui nihil hominis à rogo superesse aut suspicati sunt, aut planè crediderunt. Et postea non desunt crassi quidam, qui studiosos ab huiusmodi libris deterreant, ceu pœricis (vt vocãt) & ad morum integritatem officientibus. Ego verò dignos censeo, quos & omnibus in ludis prælegant adolescentia literatores, & sibi legant relegántque senes, quos olim emaculatos tibi dicaui, nunc denuò dico, non solùm purgatiores, verùm etiam au-

ctario

dario cumulatos. Siquidem adiecimus libellum de Amicitia, alterum de senectute, tertium de Paradoxis: atque in omnes annotatiunculas quasdam, breues quidem illas, sed, ni fallor, haudquaquam incommodas. In quibus hoc potissimum agimus, vt quorundam morosam in dicendo superstitionem retundamus, qui ad singulas pene voces reclamitant: Non est Latinum: non reperitur apud probos scriptores. Ad hec mendas aliquot prodidimus, antehac à nemine, quod sciam, animadversas. Superest, vt quemadmodum mihi in hoc labore versanti, Tutor semper ob oculos versabatur, ita tibi, cum hec leges, Erasmus in mentem veniat, tui cum primis & amans, & studiosus. Bene vale.

Louanij, 4. Idus Septembris, Anno 1512.

VOCES ALIQVOT ANNOTATÆ EX OFFICIIS MARCI TVLLII CICERONIS PER ERASmum Roterodamum.

Ex Præfatione.

1 COmmunis est omnium Philosophorum.) Cùm dicamus, hoc mihi cum illo commune est, Commune tamen omnium dicitur potius, quàm omnibus. Etiam si in eodem hoc libro scripsit: Multa enim ciuibus inter se communia: nec reciproci seruata proprietate, si modò locus mendo vocat.

2 Hic si sibi ipse consentiat.) Consentit sibi, qui constat sibi, suíque similis est. Vtrunque rectè dicimus: Consentit illi, & Consentit cum illo.

EX LIBRO PRIMO *Annotationes.*

3 Auemus aliquid audire.) Auere pro cupere, vides & oratoribus vsurpatum.

4 Perspicientia veri.) Hoc annotaui, quòd rarius est Perspicientia, sicut Intelligentia.

5 Hísque temerè assentiamur.) Assentimus homini, cui credimus: & assentimur rebus, quas credimus, vt liquet ex hoc loco.

6 Quæ societas hominum inter ipsos.) Ipse pronomen proximum est naturæ reciprocorum: ideóque hoc loco ponitur, vbi vera reciprocatio non est, sed quiddam illi simillimum.

7 Vel benignitatem.) Hic palàm docet M. Tullius benignitatem non significare mansuetudinem, quemadmodum vulgus putat, sed Beneficentiam, ac liberalitatem.

8 Sed iuſtitiæ,) Iuſtum dicit, non tantùm qui ſuum cuique reddit, verùm etiam probum, omníque virtute præditum, more Hebræorum.

9 Occupatio.) Qua rem vacuam vſurpamus primi.

10 Conditione.) Pro conuentione.

11 Ad vſum hominum omnia creari.) Creari dixit, pro parari, Græcis κτίζεσθαι.

12 Ipſe inter ſe, alij alijs prodeſſe poſſunt.) Quod Græci ἀλλήλοις. hîc vertit, alij alijs.

13 Tam eſt in vitio, quàm ſi parentes. Vulgatum eſt, in culpa, in crimine, in cauſa, in mora eſſe. Inuſitatius autem in vitio eſſe, pro eo, quod eſt peccare.

14 Expetuntur autem diuitiæ.) Expetimus res egregias, aut vt egregias: Appetimus, ad quæ ferimur affectu magis, quàm iudicio.

15 Cum hoſte pactæ induciæ) Vt homo pactus dicitur, cui promiſſum eſt aliquid: ita res pacta dicitur, quæ pacto promiſſa eſt.

16 Nationes bello deuictas in fidem cepiſſem.) Dedo me tuæ fidei, do me in fidem tuam: & Capio te in fidem.

17 Cùm de captiuis commutandis Romam miſſus eſſet.) Nouè dixit, miſſus eſt de re, pro eo quod erat, miſſus eſt, vt ageret de captiuis commutandis.

18 Sed cum ijs, in quibus non prædicare agunt, ſed ſunt ſimulacra virtutis.) Conijcio ſic legendum: Sed cum his, quibuſcum præclarè agitur, ſi inſunt ſimulacra virtutis.

19 Vt enim ab illa diſcedatur infinitate.) Infinitas pro immenſitas, vox eſt non admodum frequens.

20 Interius etiam eſt.) Pro coniunctius, ſiue magis affine.

21 Poſt conſobrinorum, ſobrinorúmque.) Videtur appellare patrueles conſobrinos duarum ſororum filios.

22 Sed omnes omnium charitates.) Rarum eſt charitates numero multitudinis.

23 Quò eſt deteſtabilior iſtorum immanitas.) Pro eóque eſt deteſtabilior.

24 Principes

24 Principes ſint patria & parentes.) Principes dixit primi loci, quemadmodum & principem vitæ diem dicimus.

25 Quocirca nemo.) Quocirca, pro quamobrem, ſiue idcirco. Id annotaui, quòd multi vitent hoc verbum ceu parum Latinum. Vtitur hac voce & inferius aliquanto.

26 In hac elatione, & magnitudine animi,) Elationem dixit etiam in bonam partem.

27 Exiſtúntque in repub.) Exiſtunt, pro oriuntur, iam & ante dixit.

28 Largitores & factioſi.) Vt largitio in malum ſonat, ita largitor hoc ſanè loco. Et tamen largitor inuſitata vox eſt.

29 Quod maximè natura ſequitur.) Sequi dicitur, qui expetit: aſſequi, qui obtinet.

30 Qui ex errore imperitæ multitudinis pendet.) Pendet hinc, & pendet ex hac re. Horat. Dixit, De te pendentis: etiam ſi nonnulli codices habent, de errore.

31 Hic in magnis viris non eſt habendus.) Pro, numero magnorum, Græco more: ne quis hoc reprehendat alibi lectum.

32 Non eſt autem conſentaneum.) Pro eo, quod eſt, non probabile, ſiue pugnat, neque cohæret, &c.

33 Parum enim ſunt foris arma.) Parum dixit, pro non ſatis ſunt, ſiue non ſufficiunt. In nonnullis pro (parum) ſcriptum erat parua. Vide num rectè legatur parui.

34 Et hæreditas huius gloriæ.) Hæreditas hominis dicitur, qui ſuccedit: & rei dicitur hæreditas, in cuius poſſeſſionem ſucceditur, vt hæreditas regni Dei.

35 Hæc ſunt opera magni animi.) Quod Græci ἔργα, hîc vertit opera. Nos frequentius dicimus facta, quàm opera.

36 Periculoſa, & callida conſilia.) Vt & Græci, facinus audax θερμὸν ἔργον vocant.

37 Nunquam omnino periculi fuga committendum.) Committere, pro facere, ſed in malam partem.

38 In diſcrimen vocantur.) Qui veniunt in periculum.

39 De gloria vocantur in diſcrimen.) Qui gloriæ cauſa periclitantur : quod vt nouè dictum, annotare viſum eſt.

40 Vnum vt vtilitatem.) ἓν Græco more dixit: neque tamen nõ Latinè, quanquã vſitatius eſt, alterum & alterũ.

41 Honorúmque contemptio.) Nouè dixit contemptionem honorum, contemptionem ſuſceptam honorum gratia : nam honores vocat magiſtratus.

42 Similiter eos facere.) Noue ſimiliter aduerbio ſubdidit, vt ſi naturę inter ſe certarẽt. Perinde atque vſitatius eſt.

43 Ad voluptatem noſtram fluentibus.) ῥεόντωμ. Et hoc à Græcis ſumptum. Sumpta metaphora ab æſtu maris, aut fluminis, ventíſque. In nonnullis reperi ſcriptum, ad voluptarem : ſed mendosè, ni fallor, etiamſi Græci dicunt πρὸς ἡδονὴμ.

44 Nec adulari nos ſinamus.) Videtur paſſiuè dixiſſe adulari, pro adulatione deliniri.

45 Cùm antegreſſa eſt honeſtas.) Id eſt, cùm præceſſit. Nouè dixit Cicero, quod fortaſſe Græcus diceret προήγ= ται, ſiue προηγεῖται.

46 Etiam vitioſis quid conueniat.) Vitioſos dicit improbos, ſecus quàm mancipium, domum, aut equum vitioſum dicimus. Ne hoc quidem admodum frequens.

47 Aiax quo animo traditur.) Hanc ſermonis formam ſatis annotauit Valla.

48 Quatenus ſermo delectationem habeat.) Quatenus, pro inquantum, & quemadmodum.

49 In domum multiplicatam.) Multiplicatam dixit, pro auctam. Nam quod proximarum ædium ſolum fuit, ædibus adiunxerat Scaurus.

50 Et vt cæteris eſt habenda ratio : nõ ſua ſolùm, ſed aliorum. Opinor pro ſua legendum ſui. Et ratio reciproci pronominis ſeruabitur, ſi ſubaudias habenda homini.

51 Aliter domus ampla dedecori domino ſæpe fit.) Planè aliter,

aliter vſurpauit pro alioqui.

52 Ne extra modum prodeas.)id eſt,ne modum excedas.

53 Inhumanus videatur inſcitia temporis.) Frequentiùs inſcitia dicitur eius,qui inſciens eſt. Hic nouè ad rem refertur,pro ignoratione.

54 Animaduerſiones vitiorum.) Qui obſeruant vitia. Nouè dixit.

55 Cùm omnis honeſtas manat à partibus quatuor.) Manat dixit,pro proficiſcatur: pro quo Horatius dixit, defluat : Multáque merces, vnde poteſt, tibi defluat æquo ab Ioue.

56 Conſociatio hominum.) Pro coniunctione.

ANNOTATIONES ALIQVOT SERMONVM AC VOCVM IN SECUNDUM LIBRUM DE OFFICIJS.

1 QVemadmodum.)Pro quo pacto : ſecus poſitum eſt, quàm cùm dicimus, quemadmodum diues eſt,ita potens.

2 Ducentur.) Venuſtiùs ducitur alicunde, quòd inde proficiſcitur.

3 Sequitur.)Triſtius eſt,ſupereſt,reſtat,reliquum eſt,conſequens eſt,vt de officio dicamus. Minus autem viſitatum eſt(ſequitur) in eodem ſenſu.

4 Maximè vtile.) Cicero videtur vitaſſe ſuperlatiuum huius nominis,vtiliſſimum,ſiue vtillimum.

5 Nec me angoribus dedi.) Dat ſe voluptatibus, aut id dolori,qui non repugnat,ſed ſeſe permitit.

6 Ad Philoſophiam retuliſſem)Vt aliquo ſe confert,qui proficiſcitur, ita ſe refert,qui redit, & reperit quod ante reliquerat.

7 Multùm adoleſcens.) Nouitate venuſta, nomini ſub-

ſtantiuo addi ſolet aduerbium epitaſeos: admodum adoleſcens, admodum puer, aut puella: Ne parum ſis leno, nimium mater es. Sed hoc loco Multùm referendum eſt ad genitiuum temporis, interiectis in medio dictionibus nonnullis.

8 Amicorum, & Reipub. temporis.) Nouè dixit tempus amicorum, & Reipub. pro tempore, quod amicorum & Reipub. negotijs impendebatur.

9 Requies curarum.) Vt animi requies dicitur, ita & curarum requiem dixit, cùm à curis quieſcitur: quaſi dicas, otium mentis, & otium ſtudiorũ, cùm à ſtudijs ceſſatur.

10 Aliquid acquirunt.) Acquirere non eſt ſimpliciter aliquid nanciſci, ſed adiungere potius his, quæ iã parta ſunt.

11 Nos autem vt cæteri.) Ordo ſermonis perturbatior eſt, & obſcurus amphibologia. Sic ordinari poteſt. Nos diſſentientes ab his, nempe Stoicis, qui alia dicunt eſſe certa, alia incerta (ſicut & cæteri Academici diſſentiunt) dicimus alia probabilia, alia improbabilia. Et mox contrà poſuit, pro verò, ſiue rurſus.

12 Quod me impediat.) Vetat me loqui, vſitatè dicimus: obſtat mihi loqui, non auſim dicere. Cùm autem impedire nihil aliud ſit, quàm impedimento eſſe: nouè dixit Cicero impediat me ſequi. Mollius & triſtius eſt: impedit quò minus ſequar.

13 Cauſarum eſſet facta contentio.) Contentionem dixit pro comparatione, ſiue collatione. Sic num. 48. lib. 2. Sed ſi res in contentionem veniet.

14 Conſtitueret honeſtum.) Conſtituere dixit, pro poneret.

15 Ad eam ſpeciem traducenda.) Traducere dixit, pro in diuerſam partem ducere, ſiue transferre: quod verbum in hoc quidem ſenſu eſt vſitatius.

16 Princeps inueniendi fuerunt.) Princeps dixit primos, ſed noue addidit gerundium inueniendi, ſentiens primos inuentores.

17 Conſpiratione hominum.) Conſpirationem vſurpauit

uit in bonam partem.

18 Nulla tam deteſtabilis.) Videbatur poſci vt: ſed quoniam quæ non, reſoluitur in vt ea non, ſubiecit quæ, pro, & ea.

19 Artibus tribuuntur operoſis.) Operoſis dictum videbatur ad opera, non ab opere. Operoſum dicitur, quod multo opere, multóque negotio conſtat. Hic operoſas dixit, quòd operis, non animi viribus exerceantur.

20 Quibuſcum congregamur.) Congregamur dictum eſt pro, conſuetudinem habemus: & idcirco addidit, cum quibus: vt dicimus, mecum habet conſuetudinem.

21 Siquid importetur nobis.) Importetur incommodum, nouè dixit, pro inferatur.

22 Cùm reflauit.) Reflare fortunam dixit, cùm eſt aduerſa: quemadmodum reſiſtit, qui ex aduerſo obſtat: & repugnat, qui ex diuerſo pugnat.

23 Aut ſpe ſibi id vtile futurum.) Nouè nomini addidit verbum. Quis enim auſit ita loqui, venio huc ſpe, te mecũ iturũ ad cœnam? Mollius tamen eſt, cùm additur, dicitur ſpe, ductus ſpe. Nã ſpes eſt, pro ſpero, ſatis vſitatũ eſt.

24 Vel ad perpetuitatem.) Cum perpetuum fere accipiatur pro continuo, hîc perpetuitatem vſurpaſſe videtur pro æternitate.

25 Compunctum notis.) Compunctum dixit, vndique notatum. Vnde videtur Theologi dixiſſe cõpunctionem.

26 Deſitum eſt enim videri.) pro deſijt.

27 Ex bellis Tranſalpinis triumpharunt.) Triumphamus hoſtem, quem in triumphum ducimus: & triumphamus ex his, vnde triumphum referimus.

28 Capitur beneficijs.) Mirum, cur non vitarit amphibologiam. Nam capitur beneficijs, qui ducitur, & delectatur beneficijs. Hic ſentit, beneuolentiam adipiſci nos benefaciendo.

29 Amor multitudinis commoueatur.) Commouetur pro excitatur, in bonam partem.

30 Capere conſilium.) Dicitur, non qui conſulit alium,

ſed

ſed qui ipſe reperit concilium.

31 Animi deſpicientia.) Nouè dixit deſpicientiam, pro magnitudine, qua infra nos poſita contemnimus, ac mox magis nouè dixit.

32 Admirabilitatem facit. Pro eo, quod eſt vſitatius, reddit hominem vehementer admirabilem.

33 Nec illi quidem.) Sunt qui dubitent, ſatíſne Latinum ſit vti, nec, ſi ſequatur quidem. Hîc tamen ita eſt loquutus Cicero atque alijs quoque locis, ne quis cauſetur hîc fuiſſe caſum: velut libro tertio, num. 64. Nec illi quidem ſeptem. Rurſus num. 73. Rurſus num. 87. Rurſus 89. Item 90. Item 102. Item de Amicitia num. 18. Rurſus 20. Rurſus de Senectute num 27. Item 28. ac mox 39.

34 Lælius, is qui ſapiens vſurpatur. Nouè dixit pro eo, quod erat, cui vſus tribuit cognomen ſapientis.

35 Cùm prohiberet iniuria.) Pro eo quod erat, defenderet ab iniuria.

36 Nam aliter iuſtitiam non eſſet.) Aliter nouè poſuit, pro alioqui, quomodo vſurpatur & aliàs. Nam ſecus ad hunc modum non auſim vſurpare.

37 Sed etiam collocandæ. Collocatur opera, collocantur horæ, collocatur beneficium: collocatur & pecunia, quæ inſumitur, aut impēditur: ſed id magis fit nouum in oratione abſoluta. Mollius eſt, cùm dicimus: collocauit in ingratum, malè collocatum beneficium.

38 Tandiu laudabitur, dum, &c.) Videbatur quamdiu magis reſponſurum ad tandiu: & tamen hoc negligens ſubiecit dum.

39 In hominum ignoratione verſatur.) Nouè dixit, pro hominibus eſt ignota.

40 Benignè fit indigentibus.) Bene fit, quibus præſtantur beneficium: pro quo Cicero noue dixit, benignè fit imperſonaliter.

41 Gratificandi.) Gratificandi dixit, quod Græci χαριζέσθαι, non ad gratiam aliquid faciendi, ſed præſtandi beneficium.

42 Quæ

42 Quæ te, malùm, inquit, ratio.) Malùm hîc vel aduerbium eſt, vel (ſi malis) interiectio indignantis. Hoc non intelligens ſciolus quiſpiam, ita locum hunc in pleriſque codicibus deprauerat: Quod te malum, inquit, rationis.

43 Sed diligenter, atque moderatè.) Diligenter hîc vſurpat, non illo vulgari more, ſed vt idem valeat, quod cum delectu.

44 Vt his ingratis eſſe non liceat.) Docent illud grammatici, hoc genus ſermonis trifariam effe ri: non licet eſſe ingratis, non licet eſſe ingratos, nõ licet eſſe ingrati. Primum elegantiſſimum eſt, poſtremum duriſſimum.

45 Latiſſimè amat.) Dixit Cicero, ſicut latiſſimè patet, latiſſime ſpargitur.

46 Gratiam autem & qui reddiderit.) In locum huic affinem argutatur Aulus Gellius lib. 1. cap. 4. Is ibi citatur ex oratione M. Tullij Plancio.

47 Gratum ſe videri ſtudet.) Vetuſto more dixit, cùm vſitatius ſit, qui gratus videri ſtudet.

48 Qui rem haberent.) Dixit abſolute, pro diuitem eſſe: ſecus autem cùm dicimus, rem habet cum illo.

49 Nulla antea cùm fuiſſet.) Annotanda eſt nouitas compoſitionis: nam ſimplicibus erat, cùm nulla antea fuiſſet.

50 Expilatio, direptióque ſociorum.) Hoc annotaui, quòd quidam putant expilandi verbum non poſſe referri ad perſonam, ſed duntaxat ad rem, vt expilatur ærarium: hîc videmus & ſocios expilari.

51 Quid? qui eius, &c.) Quid ſeparandum eſt, à reliquo ſermone: habet enim nihil aliud, quàm vehementiam orationis, & excitat auditorem.

52 Habere quæſtui.) Dixit, quemadmodum dicimus habere riſui, habere ludibrio. Quod tamen non itidem liceret in cæteris omnibus.

53 Optimates exterminarentur.) Exterminare dixit. in exilium abigere. Quo verbo ſecus vtuntur Theologi.

54 In Sicyonem attuliſſet.) Si Sicyon hîc eſt vrbs, mirum

eſt

est additam præpositionem more Græcorum.

55 Ita perfectum est : & mox.

56 Concordia constituta.) dixit pro facta, siue inita, siue constabilita. Nam aliàs constituta dicuntur, quæ decernuntur, aut præscribuntur.

57 Ad sua vel tenenda, vel recuperanda obsit iniuria.) Nonne dixit, obsit ad hanc rem : quemadmodum dicimus, conducit ad id.

58 Valere vt malis, quàm diues esse.) Valere dixit absolutè, pro bene valere. Et attende compositionem, valere vt malis, quasi carmen sit, non prosa oratio.

59 Ad medium ianuæ sedentibus.) Non dubito quin meo iudicio subscripturæ sint eruditorum centuriæ. Siquidem omnino legendum arbitror, ad medium Ianum : vt intelligamus eam fori partem, in qua consistebant fœneratores, & in qua versabantur, quibus cum illis res erat. Damasippus apud Horatium libro Sermonum 2. saty. 3. ex negotiatore factus philosophus Stoicus, ita loquitur :

Postquam omnis res mea Ianum
Ad medium fracta est, aliena negotia curo,
Excussus propriis.

Quem locum sic explicat Porphyrio : Quia omnes ad Ianum in basilica stabant fœneratores. Acron ita : Iani statuæ tres erant : ad viam istarum solent conuenire creditores, & fœneratores, alij ad reddẽdum, alij ad locandum fœnus. Hæc Acron : quem suspicor de suo adfinxisse commentum de tribus statuis, è quibus Christophorus Landidinus facit tria templa. Probabilius est medium Ianum vocari, quòd in medio foro basilicam haberet. Erat enim olim aliud fœnatorum genus, qui in foro versabantur, numeraturi protinus, si quis quid præsente pecunia mercaretur. Friuolum est autem, quod Landinus medium Ianum exponit mediã mercaturam. De his vtique sensit Marcus Tullius, qui Romæ in foro ad medium Ianum sedebant, de bene collocanda pecunia disputantes. Verba Ciceronis sic habent : Sed toto hoc de genere, de quærenda,

da, de bene collocanda pecunia, etiam de vtenda, commodiùs à quibuſdã optimis viris ad medium Ianum ſedentibus, quàm ab vllis philoſophis vlla in ſchola diſputatur. Hæc Tullius: & paulò ante facta eſt de fœnerando mentio. Quod licet improbet Cato, tamen hinc colliget Cicero, & olim vtilitatum comparationes fieri ſolere. Porro qui ad medium Ianuæ, de hemicyclis interpretantur, hoc adferre maluerunt, quàm nihil dicere. Primùm enim hemicycla non ſunt ad mediũ ianuæ, ſed circa ianuam potiùs: nec qui illic deſident, magis diſputant de bene collocãda pecunia, quàm de rebus quibuſlibet alijs, ac plerúnque de nugis. Iam in ſcriptura facillimus fuit lapſus. Ad medium Ianum, fortaſſis notula ſuperpoſitarũ erat obſcurior, ea ſublata, Ianu nihil ſignificat: itaque ſcriba fecit Ianuæ, Aut aliquis ſemidoctus, qui non legerat Horatium, eoque non intelligens, quid eſſet medius Ianus, vertit in medium ianuæ. Nec id miror accidiſſe vel ſcribæ, vel erudituli cuiuſpiam, & audaculi vitio: magis miror in opere tam celebri, tam vtili, quod omnium manibus terebatur, quod quotidie prælegebatur in ſcholis, quod ad verbum ediſcebatur, tam inſigne mendum hactenus à nemine fuiſſe animaduerſum, quod equidem ſciam. Sed vtinam pauciora monſtra laterent, ac fallerẽt in optimis autoribus! In hoc pulcherrimo facinore libens exhorter eruditos, vt ſeſe mutua opera iuuent, nec inter ſe contentionibus amarulentis digladiantes, nec publicis ſtudijs, ſi quid fœliciter animaduerterint, inuidentes: quemadmodum hoc nunc damus, daturi plura, ſi vires animo reſpondeant.

ANNO-

ANNOTATIONES IN TERTIVM LIBRVM DE OFFICIIS.

1 SI discendi labor.) Discendi nouè dixit pro discere.

2 Ea efficiens est vtilitatis.) Cupiens voluptatum, & similia, satis in vsu sunt: hoc vt minus vsitatum annotatum visum est.

3 Conuenienter naturæ viuit.) Verbi casum addidit aduerbio. Id tamen apud Græcos vsitatius est, quàm apud Latinos.

4 Progressione dicendi.) Progressionem dixit profectum. Rursus paulò pòst: Si quâ ad virtutem facta est progressio. Ingressus initium est, progressio profectus.

5 Quocirca.) Est alibi citatum.

6 Aliter enim teneri non potest. Aliter rursum propemodum posuit pro alioqui.

7 Respublicæ continentur.) Continentur dixit, pro constant: nam aliter continetur, quod comprehenditur, aut inclusum est.

8 Ex quo efficitur.) Efficitur dixit, pro colligitur argumentis.

9 Humana consociatio.) Consociandi verbo fortasse timuissemus vti, ni Cicero vsurpasset.

10 Violare alterum.) Græcorum more vsurpauit violandi verbum, non pro vim inferre, sed pro iniuriam facere præter ius: Græci dicunt ὑβρίζειν, & ὕβριν, non solùm vim, sed etiam iniuriam, aut contumeliam vocant.

11 Consilium eius peremisset.) Nouè vsus est verbo perimendi, nisi forte mendum subest, & legendum est præuenisset.

12 Deos, hominésque celare possumus. Celamus eos aliquid, quibus clam esse volumus, quod agimus.

13 Minimè mali quidē.) Peculiare est Ciceroni, ad hunc modum

modum coniungere, quidem & illi. Quod vt apud hunc frequens est, ita haud scio, an apud quenquam vetustiorum reperiatur.

13 Consilium cepisset.) Est alibi citatum.

15 Hoc animo inter se fuisse. Vt dicimus, nouimus inter nos, amant inter se, id est, alter alterum: ita hîc dictum est, hoc animo fuisse inter se, pro vtrunque in alterum.

16 Eósque exterminant.) Rursus exterminant dixit, pro finibus suis eijciunt, quod Latini interpretes ferè vsurpant pro perdunt.

17 Orationis vanitatem.) Vanitatem dixit, vt pugnet cum veritate, cùm vulgò putemus vanitatem esse ita iactantiam, fortassis ob id, quòd ferè mẽtiantur multa glorioſuli.

18 Argentariam faceret.) Vt dicitur quæstum facere, qui negotiatur, ita argentariam facere dixit Cicero.

19 Nomina facit.) Nomina facit, qui se debitorem constituit: vnde & bonæ fidei debitores, bona nomina dicuntur.

20 Semel indicaretur.) Indicare dixit æstimare. Id annotandum putamus, quòd in omnibus, quos viderim libris, comperimus deprauatum, iudicaret.

21 Vt etiam si minoris.) Vt, hîc habet significationem exempli: confert enim factum cũ facto. Qui pluris emit, cùm licuisset minoris emere, vir bonus est iudicatus, at non sapiens perinde esset, si minoris vendidisset; quod potuisset pluris vendere. Hoc admonere visum est, quòd hunc locũ compererim in multis exemplaribus vitiatum, nec à commentariorum scriptoribus aliquid lucis adduci.

22 Proscripsit insulam.) Proscribitur homo, qui damnatur hoc genere damnationis: proscribitur domus, aut alia res, quæ vænalis scripto proponitur. Et insulam vocat domum vndique semotam ab ijs ædibus, quales fere sunt magnatum.

23 Societas est enim.) Subinde occurrit apud Ciceronem, vt, enim, ponatur tertio loco, præsertim cùm adest verbum est.

24 Interior eorum.) Interiorem dixit coniunctionem : vnde & Intimè coniuncti dicuntur, qui arctiſſima neceſſitudine copulati ſunt.

25 Teſtimentarijs.) Qui ſupponunt teſtamenta, aut alioqui fraude inuadunt.

26 Vinculis, & carcere caſtigandi.) In nonnullis exemplaribus pro caſtigandi habebatur fatigandi.

27 Ad hoc nulla fraus aberit.) Reciprocauit loquendi formam. Nam dicimus, non abeſt à ſuperiore furto : hîc dixit, ab hoc nulla fraus aberit.

28 Homo autem iuſtus.) Eſt alibi citatum.

29 Perficiat vt veros hæredes.) Rurſus perficiat dixit, pro efficiat, ſiue faciat.

30 Nec cogitare.) Eſt alibi.

31 A fide, iuſtitiáque) Eſt alibi.

32 Non ita magnum.) Ac mox, non ita turpe. Ita, tantùm habet epitaſin : nihil autem illi reſpondet, quod genus eſt, cùm dicimus, ita ſum hominem expertus, vel denuò nolim experiri.

33 Quid ? qui omnia recta, &c.) Quid ſeparandum eſt à ſequenti ſermone : quod expergefacit lectorem, vt antè monſtrauimus.

34 Nam ſi violandum eſt.) Duo ſenarij ſunt, tametſi Cicero nō ſeruat in his legem, quam Græci Tragici ſeruant. Porrò in ſecundo verſu aut verbum Eſt, elidēdum eſt : aut, In præpoſitio, vt conſtet metri ratio.

35 Multi iniqui, atque infideles.) Trochaicus eſt tetrameter catalecticus, niſi quòd duæ poſtremæ dictiones in omnibus, quæ viderim, exemplaribus erant tranſpoſitæ, boni ſunt, pro ſunt boni.

36 In maxima gratia.) In pretio eſſe, vſitatiſſimum eſt : in honore eſſe, itidem. In gratia, & gloria eſſe, non perinde vſitatum : eóque annotauimus, ne quis ita vereatur loqui, cùm Ciceronem habeamus autorem.

37 Si præmium ei propoſuiſſet.) Videbatur hic ſermo magis requirere pronomen reciprocum, ſi præmium ſibi propo-

propoſuiſſet : ſed vitaſſe videtur amphibologiam. Nos in huiuſmodi locis ferè ſolemus vti, ipſi.

38 Præfractè defendere.) Cicero præfractos vocat, qui à ſententia non poſſunt abduci: quos (ni fallor) Græci vocāt ἀυθάδεις. Præfractè, pertinaciter. Hoc annotaui, quòd eruditi quidam contenderint has voces non eſſe Latinas.

39 Stare conuentis.) Pro ſeruare pacta. Inuſitatius, quod dixit Virgilius. Manere dictis : apud Græcos mollius eſt ἐμμένειν.

40 Et Ithacæ viuere otioſè.) Opinor Ithacam hîc vſurpari pro vrbe eius inſulæ : alioqui mirum, non addidiſſe præpoſitionē. Neque enim permitteret hîc ſibi Cicero, quod permiſit Vergilius : Deuenêre locos lætos. &c.

41 Cuius ipſe princeps. Sex ſenarij ſunt, quos oportet in exemplaribus diſtinguere. Cuius, hic non efficit niſi vnicam ſyllabam : quemadmodum apud Terentium, eius dos, monoſyllaba ſunt vbique. Et iſtius, ſimili contractione fit diſſyllabum : & percepiſſet.

42 O fides alma ! Trochaicus eſt tetrameter catal ecticus Aptum dixit vndique cōcinnatum : vt Vergilius, Stellis ardentibus aptum, cùm quid ita cōtextum eſt gemmis, aut ſimilibus, vt inter ſeſe contingant : nam ab ἅπτομαι Latina vox ducta videtur.

43 Fidem Violat.) Alibi citatum.

44 Iniuſſu enim populi.) Iuſſu tuo, iniuſſu tuo, iuſſus feci, iniuſſus feciſti.

45 Fœdus fecerat. Inire fœdus, ictum fœdus, pactum fœdus, ferire fœdus, percuſſum fœdus, vſitatiora ſunt quàm facere fœdus : & ob id annotare viſum eſt.

46 Efficiens voluptatis.) De quo & ante annotauimus.

IN

IN LIBRVM DE AMICITIA ANNOTATIONES.

1 CVm sæpe multa narraret.) Quoties iunguntur hæ duę voces, cùm & tum, solet cõuenire modus verborum: quod mirum est hîc non fieri: nisi fortè pro narraret, legendum est narrare.

2 P. Sulpitio vtebare multùm.) Pro multùm fuisti familiaris. Satis nouè dictum est: nam vsitatius, multum mihi cum illo fuit vsus.

3 Ne inquam, & inquit sæpius sint.) Hunc locum subtaxat Valla in præfatione dialogi de Libero arbitrio, sed argute magis, quàm grauiter: nam Cicero non enumerat verba, sed ostendit genus sermonis, quod submolestum esse solet iteratione.

4 Sibi tuo tempore.) Sibi additum est, non perinde festiuitatis gratia, atque vt respondeat dandi casui, qui mox sequitur, Reipub.

5 Eam viriditatem. Vigorem appellat viriditatem: nam langueſcit vigor in his, quæ marceſcunt.

6 Qua se in quiete.) Aut subaudiendum de, qua de se, aut addendum. In nonnullis, pro qua, habebatur quæ: quæ lectio mihi magis arridet, vt referatur ad verbum differebat, ea, quæ.

7 Quia cum Scipione vixerim.) Non inficior (quia) iungit verbis subiunctiuis, sed haud scio, an scriptum fuerit, qui.

8 AEque Græcorum.) Legendum arbitror, eáque Græcorum: vt sensus sit, ne doctorum quidem omnium hanc esse consuetudinem, sed tantùm Græcorum.

9 Nisi in bonis.) In bonis Græco more dixit, pro inter bonos.

10 Qui assequuntur, quantum homines possunt.) Assequuntur, positum videtur pro sequuntur, vt Græci dicunt,

παρα-

παρακολουθοῦσι. Quanquam in alijs legitur, sequũtur.

11 Ex infinitate societatis.) Rursus infinitatem dixit, haud scio, vnde. Nam ab infinito non potest dici infinitas: sed ab infini potest (quod tamen in vsu non est) quemadmodum ab affini dicitur affinitas. Nisi quod in nõnullis exẽplaribus habebatur, ex infinita societate generis humani.

12 Nihil aliud nisi.) Et nihil aliud quàm, vtrunque Latinè dicitur.

13 Præclare illi quidem.) Rursus iunxit quidem & illi, quod alibi notauimus.

14 His communis vita contenta.) His confecta est, vsitatiùs dicitur: de his contentus sum, nescio an Latinè dicitur. Videndum igitur, an locus mendo vacet, ac planè non puto.

15 Vita vitalis.) Sic enim Græci βιωτὸς βίος, quasi dicas, viuibilis vita. Nam iuxta veterum exemplaria lego: Principio, cui potest esse vita vitalis: non, quis potest, vt in nonnullis scriptum visitur.

16 Quo cum omnia.) Ego malim, quicum omnia.

17 Opes, vt colare.) Hic palam distinguit opes à diuitijs: licet altera res alteram soleat comitari. Inopia est amicorũ magis, quàm rei familiaris, & potentiæ veriùs, quàm egestatis.

18 Nec agri quidem.) Citatur alibi.

19 Luxuriæ conditione.) Conditione dictum hic videtur non à condendo, sed à condiendo. Inter iuuenes autem his etiam de rebus solet esse concertatio.

20 Ab amico quippiam contendisse.) Attende rectè dici, hoc à me contendit, pro eo quod erat, hoc à me instanter petijt.

31 Neque immunis, neque superba.) Immunem dixit quòd abhorreat à communi functione vitæ: quemadmodum olim philosophi, & hodie monachi quidam abhorrent à functionibus vitæ communis.

22 Amabilissimum nodum.) Ab huiusmodi nominibus

rarò videmus ſuperlatiua. Quis enim legit mirabiliſſimus? aut quis ſic auſit loqui?

23. Neque diligat.) Neque & Nec coniunxit. Id annotaui ob quoſdam in his nimium ſuperſtitioſos.

24 Intolerabilius fieri poteſt. Fieri dictum videtur pro eſſe, Græcorum more γίνεσθαι, ſiue γενέσθαι.

25 Quaſi termini diligendi.) Aut diligendi dixit pro vndique eligendi, aut deligendi legendum eſt.

26 Quaſi multa enim.) Quantò ſanctiùs hic, quàm Theologi quidam, qui docent ordinem charitatis.

27 Edixero.) Videtur vſurpaſſe pro dixero.

28 Eſt enim quatenus.) Græco tropo eſt vſus: eſt vbi, pro alicubi: eſt quatenus, pro aliquo vſque eſt, quando, pro aliquando: eſt vt vir viro præſtet, pro aliquo modo vir viro præſtat.

29 Mediocre telum.) Telum noue dixit inſtrumentum. Nam telo aſſequimur, quòd ferimus.

30 Quaſi aquis tempeſtatis.) A Equè mendosè (ni fallor) in alijs ſcriptum habebatur, equis temperatis. Legendum arbitror, equis tentatis. Nam vt modice tentamus equos prius, quàm laxemus illis frænos ad curſum: ita non ſtatim recepto amico per omnia fidendum. In vetuſtioribus exemplaribus habebatur aquis non equis. Et hæc lectio magis etiam arridet mihi: quandoquidem curſus non minus nauium dicitur, quàm equorum: & nautæ demiſſa bolide tentant profunditatem aquarum priùs quàm paſſis velis ſe credant arbitrio ventorum.

31 Periclitatis moribus.) Periclitatis pro expertis, & experimento probatis, dixit paſſiuè.

32 In bonis rebus.) Noue bonas res dixit, ſecundas: malas, aduerſas.

33 Sicut aliarum rerum ſocietates.) Licet reclament omnes, quos viderim, codices: tamen dubitandum non eſt, quin pro ſocietates, legendum ſit ſatietates.

34 Patres eſſe dixerunt. ὑγοντο, id eſt exiſtimauerunt.

Ita

Ita planè vsurpauit: licet eos quoque ducimus esse patres: quos patrum habemus loco, cum sciamus non esse.

35 Aliter enim amicitiæ stabiles.) Aliter pro alioqui, sicut antè commonstrauimus.

36 Quanta maxima potest.) Hanc loquendi formam nullus auderet sequi, nisi Ciceronem haberemus autorem

37 Ad amicos redundet infamia.) Ab inundatione, quæ ripas egressa, proxima quæque comprehendit, atque inuoluit. vsitatius tamen est, recidit.

38 Et alterum acquirit. Rursus acquirit dixit, pro adiungit, & lucro apponit.

Ibidem: Quæque ipsi non tribuunt amicis.) Aliter tribuimus amicis, quod illis adscribimus, aut etiam concedimus: aliter hic dixit, tribuunt amicis, pro eo quod est, præstant: atque in hoc sensu plane mirum est.

39 Colent se inter se.) Satis erat colent inter se, & ita fortassis à Cicerone scriptum erat.

40 Tum eleuare.) Id est, leuius reddere, vnde eleuatur autoritas hominis, cui pondus detrahitur.

41 Coaptatio.) Ita ferme depravatum est in omnibus libris, cum scribendum sit cooptatio.

42 Hodie me ante omnes.) Duo senarij numeri sunt ex fabula, cui titulus Epicureus.

IN LIB. DE SENECTVTE ANNOTATIONES.

1 TErtius versus ita mutilus est, vt ne constet quidē ea pars, nisi in Deprimeris elidas vltimam consonantem. Integer erit, si post hoc verbum addas, post, aut mox, aut deinde: tum fine adijcias, mî. Vtranque vocem addidit Theodorus, hæc Græcè vertens, ἔπειτ' ἄνεμοι, siue vt expleret metrum.

2 In multis codicibus deprauatè scriptum erat præmij, pro pretij. In eodem carmine videtur elidendum, s, in Deprimeris. Est autem versus imperfectus.

3 Ille vir haud magna in re.) Quidam deprauarunt, haud magna cum re, non agnoscentes Romani sermonis elegantiam, qua vsus est Horatius in Epistolis:

Me libertino natum patre, & in tenui re
Maiores pennas nido extendisse loquêris:

Fortunæ tenuitatem, & rei familiaris angustiam significans. Rursus in satyris:

Validus molè filius in re Præclara sublatus:

Diuitem indicans. Ad eum modum Ennius (opinor) describitur, Fortuna quidem tenui vir, sed egregiæ fidei. Nam videtur & hoc esse fragmentum Enniani carminis, vt finis Heroici carminis sit, Ille vir haud magna in re: initium alterius. Sed plenus fidei. Nō refellam hic Petri Marsi, vel aliorum commenta. cùm ipse Theodorus videatur non animaduertisse M. Tullij sensum, vt qui verterit, ἐπὶ πράγματι μὲν οὐ πάνυ μεγάλω: quasi Flaminius de re leui sit discruciatus. Alioqui addidisset articulum Græcum, ὁ ἐν οὐ πάνυ μεγάλω πράγματι. Sed quid hoc ad rem, aut qui cohæret, sed plenus fidei? Certè ἐπὶ πράγματι, Græcis ad facultates referri non potest.

4 Quibus meipsum. Nouum sermonis genus. Neque enim hoc sentit se suspicari, iuuenes ijsdem rebus commoueri. Quis enim suspicatur de seipso?

5 Etsi te quidem.) Quod hic absolutè subijcit. Etsi, id vsitatius est in quanquam: neque tamen verebimur imitare Ciceronem.

6 Adeptam.) Dixit passiuè, quod tamen inuentu rarius est.

7 Tanquam Deum sequimur.) Allusit ad prouerbium ἔπου θεῷ: vnde θεομαχεῖν dicūtur, qui naturæ repugnant.

8 Quasi

8 Quasi victum & caducum.) Sic habetur, in plerisque codicibus: legendum autem vietum, atque caducum. Nā flaccidum, & vigore carens, vietum dicitur.

9 Speramus quidem senes fieri.) Nouum est, speramus fieri.

10 Propter opes, & copias.) Nouum est copias vsurpari, non pro exercitu, sed pro diuitijs.

11 Nec herclè si ego) &c, Constat hunc locum deprauatè legi in omnibus vulgatis exemplaribus, excepta proxima editione, quam multo castigatiorem debemus eruditissimo viro Baptistæ Egnatio. At vt ille legit, ita vertit Theodorus Gaza: ὅτε οὐν εἰ ἐγω Σερὶφιος, ἦν, ἔνδοξος ἂν ἐτύγχανον. ὅτε εἰ σὺ Αθηναῖος ὀνόμαστος ποτε ἂν ἐ γέ ου. Ac rectè quidem Theodorus, sed aliquanto commodiùs extulit Plutarchus in Apopth. ἀλλὰ ουτ' ἂν ἐγὼ Σερίφιος ὢν ἐγενόμεν ἔνδοξος, ὅτε σὺ Αθηναῖος.

13 Qui Tarentum recipit.) Recipit, qui promittit. Recipit se, qui redit, vnde venerat. Recipit, cui redditur aliquid. Recipit vrbem, qui recuperat.

13 Ad Capuam.) Nomini vrbis addidit præpositionem.

14 Quæ pro Reipublicæ salute fierent.) Est ab Hectoris apophthegmate profectum:

Εἷς οἰωνὸς ἄριστος ἀμύνεσθαι περὶ πάτρης.

15 Contra Rempublicam ferrentur.) Ferri dicuntur plebiscita, ac leges, Cæterum quod sequitur, contra auspicia ferri, legendum arbitror fieri, non ferri.

16 Ad Appij Claudij.) Vt vsitatum est accedit ad hoc: ita frequens est, accidit ad hoc, vnde mendum arbitror. Vt in alijs rectiùs legi, accedebat: Gaza vertit προσῆν.

17 Hanc ille egit.) Nouum est, egit orationem, pro habuit orationem. Et mox.

18 Septem, & decem annos.) Opinor legendum, decem

 annis

annis. Neque enim dicimus triduum post tuum abitum profectus sum, sed triduo.

19 Similéque sunt, vt si qui, &c. Nouè dictum & hoc Ciceroni: mollius erat, perinde faciunt ac si, &c. Hoc annotandum putaui, ob quorundam in dicendo morositatem, cum videamus nec Ciceronem vsque adeò fuisse superstitiosum, ac paulò infrius.

20 Cedò, qui vestram Remp.) Apparet carmen esse iambicum tetrametrum: & constat addita dictione, tantam, quæ in nostris vulgatis exemplaribus hactenus non habebatur, vt legatur ad hunc modum: Cedò qui vestram Rempub. tantam amisistis tam citò? Sed alter versus non perinde constat suis pedibus, nisi legamus: Porrò veniebant rhetores noui, stulti, adolescentuli. Et verisimile est scribam pro rhetores posuisse oratores, ceu vocem idem pollentem. Cæterùm quod in vulgatis codicibus habetur scriptum, vt est in Ennij poëtæ libro: in alijs: vt est in Ennij posteriore libro, haud dubiè mendosum est. Legendũ autem, vt est in Næuij ludo, siue in Næuij poëtæ ludo: nam & Theodorus vertit ἐν παιδιᾷ. Præterea quod in nostris habetur, Sic enim percontantur, quemadmodum legisse videtur Theodorus: alij legunt, Sic enim percontanti, vt est in Næuij ludo, respondeantur & alia, & hoc in primis.

21 Cùm ætate processisset.) Qui prouectæ sit ætatis, cum dicit in ætate processisse.

22 Ne perdam memoriam.) Vulgò putabatur officere memoriæ, si quis legeret inscriptiones sepulcrorum.

23 Omnia quæ curant.) Aliter curo, quibus prospicio: aliter ea, quæ mihi curæ sunt.

24 Ad summam senectutem.) Dixit, sicut ad extremum, pro postremo loco. Et nouè dixit facere tragœdias, pro scribere.

45 Quàm illud idem.) Fortasse videbor nodum (quod aiunt) in scirpo quærere. At mihi videtur locus non carere mendo:

mendo: si quidem hic sermo, Melius Cælius de sene, &c. Videtur esse, non Catonis probantis quidem superiorem Cæcilij sententiam, sed non perinde probantis, quam his verbis complexus sit.

AEdepol senectus, si nihil quicquam aliud vitij
Apportet secum, cum aduenerit, vnum id est satis,
Quod diu viuendo, multa, quæ non vult videt.

Sunt Senarij tres comici: & sermo non sapit orationem Rhetoricam, vt nihil quicquam, & apportet secum, & quæ non volt. Hæc nimirum comicorum veterum sunt. Quanquàm verò proximum est Lælij personam ab hoc loco submouendam esse, vt accipiamus Catonem ipsum diluere, quod sibi è Comico obiecerat: hîc mecum facit Theodori Gazæ interpretatio. Nec apud hunc additur Idem: quæ vox mihi videtur adiecta abs quopiam volente explicare, quid demonstraret pronomen illud, qui subiecerit, Id est: ac rursum ex (Id est) abbreuiatio factum Idem.

26 Illud verò idem.) Rursus hic sermo videtur esse Catonis sibi locum alterum obijcientis ex eodem poëta, citantis alios duos è Cæcilio senarios:

Tum etiam in senecta hoc deputo miserrimum
Sentire ea ætate esse odiosum se alteri.

Quòd si versus duriusculi sunt, nemo miretur, cùm alicubi Cicero scriptorem hunc ferreum vocet. Citantur autem apud Nonium Marcellinũ ex Ephestione in dictione Senium: vbi non additur etiam, & deputo legitur, non reputo.

27 Facit sibi audientiam.) Nouè dixit, neque non eleganter tamen, pro eo quod erat, reddit attentum auditorem.

28 Nec erat ei verecundum.) Opinor pro verecundũ, legẽdum verendũ, nisi fortè idem est verecũdum & verendũ.

29 Nec vos quidem.) Citatur alibi.

30 At multi ita sunt.) Hoc loco quidem admiscuerant rursus personam Lælij, cùm sit sermo Catonis sibijpsi hęc obijcientis, ac sibi mox respondentis.

31 Nisi tanquam lumini.) Tanquam adhibuit ad significandam similitudinem.

32 Quanta percipi poteſt maxima.) Hanc ſermonis figuram & ante notauimus.

33 In Gallia exhortatus eſt à ſcorto.) Si locus mendo vacat, exhortatus eſt, dixit paſſiuè.

34 Damnati rei capitalis.) Damnati capitis, vſitatius eſt: Damnati rei capitalis, hòc venuſtius, quo rarius.

35 Cero funali.) Funale dixit tedam, aut facem ex vnctis funibus contextam.

36 Tum compotationem. Græci Latinè non loquuntur: ſed Cicero interpretatur, quod Græci dicunt συμπόσιον & σύνδειπνον.

37 Magiſteria delectant.) Magiſteria videtur dicere regna conuiuialia.

38 Emeritis ſtipendijs.) Emeritos milites vſitatè dicimus: Emerita ſtipendia, rarius eſt.

39 Secúmque vt dicitur, viuere.) Apparet idem eſſe cum illo, Tecum habita.

40 Fabulam elicuiſſet.) Vide num locus mendo vacet, & num legendum, edidiſſet.

41 Verſiculo quodam.) Verſus adhuc extat:

Γηράσκω δὲ αεὶ πολλὰ διδασκόμενος. .i.

Aſſiduè diſcens plurima, fio ſenex.

42 Exiſtit tanquam ad articulos.) Eleganter dixit gemmam exiſtere, quæ emergit: & ad articulos dixit, pro iuxta articulos.

43 Non illius quidem iuſtæ) Vide lib. 2. Offic. nu. 33.

44 Quod cuique temporis) Quod temporis, pro quod tempus, ſiue quantum temporis.

45 Coagmentauit.) Pro coniunxit, ſiue conglutinauit.

46 Neque funera fletu faxit.) Nouum eſt facere funus, pro agere exequias.

47 Quod ad eam propius adſum.) Nouum eſt adſum ad eam, eóque viſum eſt annotare.

48 Vtinam eſſem terminaturus. Vt naufragium facit, cui nauis frangitur: ita terminat vitam aut gloriam, cui finitur

tur gloria aut vita.

49 A calce ad carceres.) Mirè coniunxit diuersas metaphoras. Siquidem à calce, sumptum est à corpore humano: ad carceres, sumptum est à spatio ludorum equestrium.

IN PARADOXA CICERONIS.

1 SED dicendo consequi tamen.) Conduplicauit coniunctionem, sed tamen: situt sit in attamen.

2 Quæ non sanè probantur in vulgus.) Nouè dictũ in vulgus, pro vulgo.

3 Quasi punctis quod proposuit, efficit.) Rursum efficit, positum pro colligit.

4 Ludens conieci, pro collegi positum, sed tumultuariè.

5 In tuo nomine: & apparuit.) Nouè dictum videtur in tuo nomine: & apparuit dixit, pro in apertum prodijt, ἐφάνη: subindicans hoc opus non esse huiusmodi, vt debeat in lucem & in publicum exire.

6 Quæ dicũt in scholis θέσεις. (θέσεις positiones sunt) & argumenta disputantium. In nonnullis codicibus falsò scriptum erat κατηγορικὰ, & adiectum possessiua: quanquã & in cæteris positiua, non à Tullio additum, sed à lectore reor adiectum fuisse.

7 Non modo non repugnanti.) Non modò posuit in posteriore sermonis parte, præter morem vulgatum.

8 Suis quisque fungitur moribus.) In alijs scriptum comperi fingitur, & rectius sanè. Neque enim dubium quin retulerit ad prouerbiale dictum, cuius meminit Cornelius Nepos in vita Pomponij: Suam cuique mores fingunt fortunam. Proinde & hic legendum arbitror, Suis cuique moribus fingitur.

9 Matellionem.) Arbitror dici signum repræsentans seruum

uum porrigentem matulam.

10 In libertatem vindicari vult? Minimè.) Hîc in nonnullis codicibus adduntur ea, quæ paulò inferius adijciuntur, quibus & possumus & debemus. Rursus quæ sequũtur, quibus & possumus & debemus, videntur à contextu reuulsa. Sic enim apparet legendum: Quid enim adiungitur, nisi vobis vnitersis, quibus & possumus & debemus? Dominum mutare, non libet esse vult. Nos verò si quidem, &c.

11 Et fructuosas.) Rursum fructuosas dixit, pro frugiferas. Hoc admodum putaui, quòd quidam abhorrent ab hac voce, tanquam parum Ciceroniana.

IOHANNES MATHÆVS PHRISSEMIVS.

285 AEthionis tabula.) Mirum quàm hîc varient exemplaria, dum in alijs auctionis, in alijs actoris, in alijs actionis, in alijs Actæonis legitur: quarum lectionum nulla satis arridet. Video fuisse, qui legerent Echionis: cui ego libentissimè subscripserim, cùm inueniam apud Plinium Echionem insignem pictorem fuisse: & certum est Ciceronem hęc de eiusmodi tabulis loqui, in quibus quippiam erat depictum.

IN SOMNIVM SCIPIONIS.

Pag. 297. ILli autem octo cursus, in quibus eadem vis est duorum, Mercurij & Veneris modorum, septem efficiunt distinctos interuallis sonos; qui numerus rerum omnium ferè modus est.) Hic locus nonnihil torquet eruditos. Nam & in nostris exemplaribus habetur varius, in nonnullis sic habetur: Octo cursus, quibus eadem vis est modorum, septem effi. &c. Nec vlla mentio fit Mercurij & Veneris. At Theori versio discrepat ab vtraque lectione. Sic enim reddidit: ἐκεῖνοι γε μὴν οἱ ὀκτὼ δρόμοι, ὧ διττὴ αὐτοῖς πρόσεστι δύναμις, ἑπτὰ διαριθμένους τοῖς διαστήμασιν ἤχους ἀποτελοῦσιν. ὅσις δὴ τὰ ἀριθμὸς σύνδεσμός ἐστιν τῶν ὅλων ἐστίν, id est. Illi autem octo cursus, quorum gemina ijsdem vis inest, septem interuallis distinctos efficiunt sonos: qui sanè numeris plane rerum omnium nodus est. Videtur enim pro modus legisse, nodus, qui vertit σύνδεσμος. Qui addiderunt, Mercurij & Veneris, videntur terræ quoque dedisse suum sonum. Quanquam totum hoc de concentu orbium commentum, dictu iucundius est, quam verò simili-us. De terra certe nō sensit Cicero, quam vnam facit immobilem, docens reliquorum orbium sonos ex agitatione motuque cieri. Hoc isti parum animaduertentes, ne sint soni nouem, eandem vocem tribuerunt Veneri & Mercurio: quod in organis musicis aliquoties fit, vt duæ chordæ reddant eundē sonū. Iam quòd Cicero loquitur de septenario, cùm orbes sint octo, bifariá potest explicari. Primū, vt summa acuta, & ima grauis, accipiantur pro eadem, propter summā cōsonantiam, veluti fit in Magadē. Deinde vt in Ciceronis sermone, septem referamus non ad Sonos, sed ad Interualla, efficiunt sonos distinctos septem inter-

interuallis. Siquidem in διὰ πασῶν: octo quidē voces sunt, sed interualla non nisi septem. Porrò quod M. Tullius ait. Eandem esse vim modorum in illis octo, non sentit omnes sonare, sed ad harmoniam absoluendam pariter agere. In quo differunt omnes à terra, cui talis vis non adest Quid autem sequutus Theodorus, qui verterit διτὴ, non satis queo diuinare, nisi forte sensit de duplici motu sphærarum, non de sonis. Quanquam in his quid attinet torqueri, cùm ipse sermo Græcus non satis cohæreat? Et fieri potest, vt Theodorus aliud scripserit, quàm legimus. Si tollantur ea verba, quæ satis apparet ab erudito quopiam addita, demonstrauimus nihil esse scrupuli.

ARGVMENTVM PHIL. MELANCHTHONIS IN OFFICIA CICERONIS.

Quid conferat lectio liborum de Officijs Marci Tullij Ciceronis.

QVEMADMODVM *vetant in exercendo sterili solo sumptus facere, aut sumere laborem: ita lecturis scriptorem aliquem in primis videndum est, quid doceat, & quam inde accessionem ad studia nostra facere possimus. Porrò vix pauci in relegendis scriptoribus secum ipsi deliberant, ecquod operæpretium facturi sint: & bona pars discentium in vniuersum nescit, ad quem scopum studia omnia dirigenda sint. Proinde initio huius libelli & argumentum operis indicandum est, & quid conferat*

ferat studijs nostris, Ea demum est solida eruditio, de reb⁹ moribusq; rectè iudicare posse: deinde quæ animo comprehenderis, perspicuè & commodè explicare, atq; eloqui. Rerum cognitio ad iudicandũ, & ad parandam prudentiam est necessaria, Magna in primis optimorum verborum copia requiritur ad dicendum. Voco autem rerum scientiam physiologiam, mathemata, præcepta de ciuilibus moribus. Nã de religione hic nihil dicimus. Estq; ad communem vitam in primis vtile ea tenere, quæ de moribus, deq; ciuili vitæ consuetudine tradita sunt. Beluam dicas, non hominem, quisquis nõ est excultus hoc doctrinæ genere, & ad humanitatem, & ciuilia officia assuefactus. Nam virtutis incunabulà atque rudimenta sunt hæ literæ, quibus ad honestatem teneri animi alũtur, & incitantur. Porrò non alius extat libellus de moribus absolutior Officijs Ciceronis. Diligentissimè enim præcepit de omnibus vitæ partibus, quid deceat quamlibet ætatem. Accedit huc etiam, quòd iusto ordine formas virtutum proposuit, vt extarent ob oculos lectoribus, tanquam regulæ omnium consiliorum & factorum. Fecit enim quatuor virtutis membra: Prudentiam, Iustitiam, Fortitudinem, Modestiam: quæ tanquam locos communes proponant sibi adolescentes, vt eò referant omnia de moribus consilia, & quos (iudicaturi, quid deceat) ceu Theseium filum sequantur. Nam vt Zeusis, cùm Helenam Crotoniatis pingeret,

inclu-

inclusam habebat in animo pulcherrimum quandam mulieris speciem, seu (vt Graeci dicũt) ἰδέαν, collectam ex optimis exemplis: ita iudicaturos de moribus oportet animo tenere, tanquam formas, quasdam virtutum descriptiones, quas consulat, quas intueantur, in quas defigant oculos, quoties de honestate deliberant. Neq; ego hic de religione dico, qua ex sacris literis petenda est. Similis enim consuetudo à Cicerone describitur, cum qua religio nihil pugnat. Scripsit de Officijs etiam diuus Ambrosius: credo, vt pueris inculcaret religionem, de qua videbat in Ciceronianis nihil praecipi. Verùm ego religionem ex diuinis literis censeo hauriendam esse: de ciuilibus moribus malim audire Ciceronem, qui maximis rebus vsus versatus, in Republica principe orbis terrarum, & plurag; comperit, pleraque ex Graecorum scriptis, qui maximas ciuitates gubernarunt, vertit. Habes itaq; quid hic libellus ad iudicandũ conferat. Est enim vel prima prudentiae pars, tenere praecepta de moribus. Est autem Ciceronis partitus in honesta & vitia. Honestatis partes in primo libro tractat, vbi primum virtutes definit dialectica quadam consuetudine: deinde colligit multa praecepta de moribus, velut in acervum. In secundo libro res omnes enumerat, quas natura ad vtilitatem, seu vsum hominum condidit: docetque quem ex quaque re vsum percipere debeamus. In tertio, confert cum honestate vtilitatem.

Quid

Quid ad dicendum conferat libellus Ciceronis de Officijs.

PRaterquam quòd, vt cætera Ciceronis omnia, magnum numerum lectissimorum verborum & figurarum suppeditabit hic libellus: ideo etiam ad dicendum aliquantò plus, quàm plæraque alia scripta, confert: quia locorum aliquot communium formulas, & propemodum simulacra continet. Porrò, cùm hi loci virtutum ac vitiorum regulæ sint, ad quas hominum mores & facta exigimus in iudicando, oratio etiam omnis referri ad eos debet: in argumenta, amplificationésq; repetãtur, vt si quis in ingratum dicat, multa illi non de personâ tantùm, sed de ipso etiam vitij genere erunt dicenda: eritque danda opera, vt intelligant audiores, quanta sit in eo vitio turpitudo. Verùm id nemo præstare poterit, nisi locorum illorum formulas bene meditatas habeat, & exemplis veterum teneat, vnde verba, sententias, & ornamenta mutuetur. Erit itaque hic libellus veluti penu, & (sicut inquit Thucidides) κτῆμα, vnde depromant orationem studiosi, de quacunque re dicendum fuerit. Hinc argumenta, hinc sententias, hinc figuras, hinc apta verba excerpant. M. Cicero magnum instrumentum eloquentiæ id esse putauit, habere locos in numerato paratos, atque expeditos: in quibus procudendis multùm profectò Ciceronis exemplis adiuuabimur. Quæ enim potest de dolo malo, déq; æquitate vberior, grauiorue

disputatio

disputatio excogitari, quàm illa de re in tertio Officiorũ? qua ad innumerabiles causas, ceu Delphico gladio uti possit. Plurimùm etiam ad dicendum conducunt narratiuncula, quæ sunt in hoc opere & multæ, & variæ. Quondam in Rhetorica progymnasmata erant διηγήματα (sic enim vocarunt). In quo genere qui se volent exercere, magnam hîc exemplorum copiam inuenient. Et cùm nihil sit difficilius, quàm commodè narrare, non est alia exercitatio fructuosior, quám hæc. Quanta (Deum immortalem) elegantia, quantus lepos est in narratione gestorum Axati Sicyonij in secundo libro? Non minorem laudẽ meretur Gygis Lydi historia versa ex Platone, in libro tertio: Similes aliæ multæ sunt in hoc commentariolo quas sibi ad imitandum proponant, quicunque tolerabiliter dicendi studio tenentur. Eáq; exercitatio non tantùm augebit verborum supellectilem, sed etiam, quæ mihi in dicendo pene maxima virtus videtur, bene disponendi scientiam. Nam indocti non tantùm adulterinæ monetæ verbis orationem obscurant, sed ita etiam confundunt, ac miscẽt omnia, vt intelligi prorsus nequeant. Scholia alicubi breuissima adscripsimus, quæ indicarent lectori orationis ordinem, & dispositionem; quam qui deprehẽderint, facile sententiam scripti assequentur. Nam de consilio autoris pronuntiare aut iudicare nemo potest, nisi serie orationis animaduersa. Vbi sententiam collegeris, hîc immorandum

randum erit in singulis membris orationis: videndum quo genere verborũ, quibus schematibus orationis usus sit Cicero. Estq; cum illius oratione certandum, & nostris verbis exponendum argumentum. Ita fiet, vt & sententiam propiùs aspiciae, & clariùs appareant lumina Ciceronianæ orationis, vbi cum tua παραφράσει conferes. Interea & verba, & sententia autoris obiter firmius adhærescent animo. Sed faciamus in exordio periculum. Initio proponit Latinè se de Philosophia ad filium scribere: quod totidem verbis dici poterat. Verùm est addita occupatio, cur in tanta copia Græcorum scriptorum ipse Latinè scribat eisdem de rebus, quas Græci copiosissimè splendidissimeq; tractauerunt: & facta præceptoris mentio, & vrbis: & (vt in distributione) sua cuique subiecta ratio, Estq; προδιορθωσις cum occupatione coniuncta propositio: Quanquam extant de moribus sapientissimè scripta multa à Græcis, & cum Cratippus doctrina, tum Athenæ ipsa exemplis te erudire queant: tamen, quia meus mos est Latina cum Græcis coniungere, volebam Latinè ad te Philosophica quædam scribere. Ad eundem modum in omnibus partibus orationis Ciceronianæ sententia, earumq; figuræ excutiendæ sunt.

PHILIPPI MELANCHTHONIS ANNOTATA IN M. T. CIC. LIBROS DE OFFICIIS.

QVanquam pag. 3. lin. 20. Propositio. Latinè de philosophia scribo. Estque figura occupatio, tametsi Græcis abundes.

Sed etiam in dicendi. pa. 3. lin. 28. Circunstantia. Sepe alias Latine scripsi de Philosophia.

Quamobrem.) pag. 5. lin. 18. Reiectio.

Non pœnitebit.) ibidem, lin. 8. id est, non parum videbitur: sicut Terent. in Heautont.

Sed tamen nostra.) ibidem. Res alij fortè tradent non infœliciter, at mea proderunt ad Latinè dicendum.

Nec verò arroganter,) ibidem. lin. 13. αὐτιλογία, cur sua putet conducere ad locupletandam facundiam.

Vis enim dicendi maior est in illis.) ibidem lin. 21. Duplex est dicendi genus, tragicum & violentum in forensibus orationibus, comicum & summissum in philosophicis disputationibus.

Erid quidem nemini.) pagina 4. lin. 24. Amplificat collatione Græcorum, quòd nemo elaborarit in vtroque genere dicendi.

Sed cùm statuissem.) ibidem lin. 31. Secunda pars præfationis, cur de officijs scribat.

Nulla enim vitæ pars) pag. 5. lin. 10. Commendat ab vtilitate.

Communis est, ibidem, linea 22. Ab exemplis aliorum.

Sed sunt, &c.) ibidem, lin. 26. Taxat eos, qui parum ciuiliter præceperunt de officijs.

Nam qui summum bon.) ibid. lin. 25. Hoc ad Epicureos pertinet: quanquam enim summum bonum in voluptate ponat Epicurus, tamen nõ potest perpetuò voluptatem inter

inter optima ducere. Sæpe enim honestatem coget natura præferre: neque enim promiscuas libidines probare poterit: itaque à natura vincitur.

Quoniam Aristonis, pagina 6. lin. 14. Aristo & Pyrrho nullum delectum mediarum rerum reliquerunt, vt inter optimè & pessimè valere, inter inopiam & diuitias nihil dicerent interesse. Id verò alienum est à communi vita, & ciuili consuetudine. Herillus solam scientiam dicebat esse bonum.

Placet igitur.) ibidem linea 23. Principiò definitio est concipienda ex Dialecticorum doctrina.

In preceptis, &c.) pagina 7. linea 17. Sicut medicina dupliciter tractatur: nam aut μεθοδικῶς causę morborũ excutiuntur & remediorum, aut tantùm præcepta sanitatis, aut remedia traduntur, quod sæpe solent aniculæ imperitæ causarum: ita de Officijs bifariam scribitur. Nam aut natura hominis, & finis bonorum μεθοδικῶ, inquiritur, aut παραινέτεις tantùm traduntur sine disputatione accuratiore de natura hominis, & de bonis: vt sunt præcepta Phocylidis, aut Theognidis, aut quę dicuntur Catonis. Hoc modo Cicero profitetur hic se præcepta congessisse.

Quod Græci κατόρ. ibidem linea 29. κατόρθωμα perfectum officium est: & negabant vllum factum esse cuiusquam tale. Medium verò officiorum tribuebant mediocribus & ciuilibus viris: quare hic πόδι κατορθωμάων nihil disputat, quæ tantùm disputando imaginamur: sicut perfectũ oratorem, aut alias species in artibus.

Triplex igitur.) pagina 8. linea 3. Genera rerum, ad quę tanquam ad scopos diriguntur omnia consilia, & facta: sunt honestum, & vtile: quę sibi pueri proponant, vt discrimina, & rerum, & factorum humanorum perspiciant.

Principiò.) pagina 9. linea 13. Vtilis inprimis disputatio, quomodo sint innata semina virtutum humanis animis.

mis. Illæ semina dicuntur alio nomine leges naturæ, sunt-que ὑπολήψεις quædam, hoc est, opiniones, quas ex natura sine doctore tenemus de moribus: Nemini iniuriam facere, Tueri sobolem, & commissos nostræ fidei, Non nimio labore, aut luxu naturam corrumpere, sed modum in dictis, factis, vitâque omni conseruare.

Eademque natura.) ibidem lin. 28. Iustitiæ semina.

Itaque cum sumus.) pag. 10. lin. 10. Prudentiæ semina.

Huic veri.) ibidem, lin. 16. Fortitudinis semina.

Nec verò.) ibidem, lin. 22. Modestiæ semina.

Vt ait Plato.) pagina 11. 10. Ex Phædo Platonis.

Δεινὸς γὰρ ἂν παρεῖχεν ἔρωτας, εἰ θεῖστον ἑαυτῆς ἐναργὲς εἶδωλον παρέχετο εἰς εἶδος.

Sed omne.) ibidem linea 15. Diuidit honestum, & singulis virtutibus proprium munus assignat. Species honesti quatuor sunt virtutes. Iustitia suum cuique reddit. Prudentia deliberat de omnibus rebus. Fortitudo commissos nobis tuetur. Modestia naturam conseruat, ne nimius vel labor, vel luxus corrumpat.

Primus ille.) pagina 12. linea 20. Prudentia est veri cognitio.

Tempus & diligentiam.) pag. 12. lin. 11. Tempus enim est artium autor. Et sanè perniciosum est promuntiare de ijs, in quibus non sis diu versatus.

Omnis autem cogita.) ibidem, lin. 16. Prudentiæ munera, de moribus deliberare, & naturam inquirere.

Sed iustitiæ pri.) ibidem lin. 28. Iustitiæ munus est, nec corpus alterius, nec res occupare.

Atque vt placet Stoicis.) pagina 10. lin. 13. Communicatio rerum quamuis priuatarum ratione fit.

Fundamentum autem iust.) ibid. linea 24. Fides vinculum est contractum.

Sed iniustitiæ, &c. pagina 15. lin. 2. ἀντίθεσις. Vis, & fraus duo vitia pugnantia cum iustitia.

Nulla

Nulla ſancta ſo. pag. 16. lin. 2. Lucanus: *Nulla fides regni ſocijs, omníſque poteſtas Impatiens conſortis erit.*

Temeritas.) ibidem, lin. 27. aliter tempeſtas.

Deſertos eſſe.) ibidem, linea 26. Epicuri dogma eſt, λάθε βιώσας, quo vetuit attingi Reſpublicas. Id reprehendit hic. M. Cicero. Eſt autem & apud Horatium: *Nec vixit malè, qui ſuum moriendi, fefellit.*

Aut odio quodam hominum. pagina 17. linea 13. τιμῶνες οἱ μισάνθρωποι taxantur.

Sed incidunt.) pagina 18. lin. 11. Iuſtum ex circumſtantia: id verò etiam ad ſummam iuſtitiæ legem referendum eſt, ne quis lædatur. Nam inferiores leges omnes ita demũ ſequendæ ſunt, ſi cum ſumma illa conſentiant. At depoſitum gladium ſi reddas furioſo, ſummã legem violaueris.

Ex tribus enim optatis.) ibid. linea 26. Optauerat Theſeus à Neptuno, vt Minotaurum conficeret, vt adiret inferos, vt Hippolytus diſcerperetur.

In rem præſ. pagina 16. lin. 3. In iudicium, nam in ipſis finibus primùm diſceptabatur.

Iniuriæ ſuæ pœnitere.) pagina 20. lin. 6. Quem pœnitet facti, is prope non peccauit.

Cùm verò.) pagina 12. lin. 14. Cauſarum aliæ moderationem, aliæ ſæuitiam requirunt.

Deinceps vt erat.) pagina 25. lin. 1. In beneficentia ſpectandam principio, ne violetur iuſtitia. Itaque tria præcepta colligit. Primùm, ne beneficijs noſtris lædantur vel ipſi qui accipiunt, vel alij. Alter locus, vt pro modo facultatum noſtrarum largiamur. Tertiũ eſt, vt pro dignitate demus: ne, quod in prouerbio eſt, Suem Veneri. Item, Beneficium dando accepit, qui digno dedit.

Quoniam autem viuitur.) pagina 26. lin. 19. Hinc illud eſt, Mores amici noueris, non oderis: quia quædam amicorum vitia ferenda ſunt.

Virtutibus lenioribus erit ornatus.) pag. ead. linea 25.

Qualis est apud Terentium in Adelphis Mitio.

De beneuolentia.) pagina 17. lin. 5. pro titulo. Quo ordine collocanda sint beneficia. Ac primùm quidem bene meritis gratia est referenda. Est autem totus locus de gratitudine, nonnihil rhetoricis amplificatus argumentis.

Quo quisque animo.) pag. 28. lin. 28. Modus in remetiendis beneficijs.

Optimè autem.) pagina 28. lin. 13. titu. Quomodo consideranda sit Vitæ communitas. Aperit autem fontes societatis humanæ, & quomodo natura nos finxerit ad communicanda officia, addidit enim orationem, vt significaret nos ad societatem factos.

In qua.) pagina eadem lin. 28. Quomodo sint res communicandæ, quæ citra incommodum aut iniuriam præstari possunt, iuxta prouerbiũ, πάντα τὰ τῶν φίλων κοινα. Sunt autem humanissimi versiculi Ennij, qui docent quæ res sine iniuria communicari possint.

Gradus.) pagin. 29. linea 24. Quo ordine gratificandum sit. Ordine autem, quem natura parit, sunt coniux, liberi, parentes, cognati, propinqui, ciues, amici, virtute adiuncti.

Qui cum vna do.) pag. 30. lin. 12. Platonis est 6. de legibus, ὅιον εἰς αποικίαν ἀφικνουμένους αὐτούς. Ad hunc modum sæpe aliàs elegantissimæ figuræ ex Platone versæ sunt.

Vnus fiat ex plurib.) pagina 31. lin. 4. σώματα μὲν δύω, ψυχὴ δὲ μία.

Quò est detestabilior.) ibidem, linea quinquadecima παθος, rhetoricum ornamentũ obiter accersitum. Inuehitur autem in eos, qui lacerârunt Rempub.

Sed in his.) pagina 20 linea 5. Circunstantiæ sæpe mutant gradus. ordinémque eorum, quibus largiendum est.

Salmacida spolia.) pag. 33. lin. 16. Metaphora à Salmaci fonte, de quo Ouid. Metamorphos. 4. Reliquas historias require ex iustino.

Leuctris

Leuctris.) ibidem, linea 21. Sabellicus legit Leuctris, Stratóque. Nã Stratos vrbs est, de cuius gestis rebus Thucyd. lib. 2. scribit. Stratocles verò dux Athenienses ad Chæronam, de quo AEschines κατὰ Κτησιφῶντος. Cętera nomina sunt locorum insignium, non ducum.

Sed ea. ibid. lin. 29. Fortitudo iustitiæ propugnatrix est: ergo vbi à iustitia remoueris, furor est, non virtus.

Sed illud odiosum.) pag. 23. lin. 16. Cognatum fortitudini vitium, ambitio.

Difficile autem, &c.) ibid. lin. 33. Prouerb. χαλεπὰ τὰ καλά.

Omnino. pagina 15. linea 18. Partitur fortitudinem in domesticam, & politicam. Domestica priuatum animum armat aduersus fortunam: de quà dixit Horatius,

AEquam memento rebus in arduis
Seruare mentem, non secus in bonis,
Ab insolenti temperatam. lætitia.

Politica tuetur societatem ciuilem hominum.

Cauenda est, &c.) pag. 36. lin. 21. Inuictum animum aduersus gloriam gerere oportet.

Multi autem & sunt.) pag. 37. lib. 1. De ijs, qui se à Republica remouerunt, περὶ ὑπὸ λάθε βιώσας,

Sed eùm plerique.) pag. 39. lin. 8. Disputatio est, quà ostendit res vrbanas maiores esse bellicis, & togatorum cõsilia imperatoris laudi præponit. Locus communis: Artes pacis, & virtutes togatæ, quibus domi Respub. tenentur, ac reguntur, non sunt inferiores artibus belli, seu castrensibus virtutibus.

Nam & vrbana negotia prudentiam, magnitudinem animi, & præsentiam animi non minorem requirunt, quàm bella.

Bella autem ita suscipiatur.) pag. 41. lin. 20. Notetur bella pacis causa suscipienda,

De euertendis.) pagina 42. lin. 20. Describitur officium Imperatoris in bello, vrbeque euertenda, diripiendaque.

Periculosa, & callida consilia. ibid. lin. 28. θερμὰ, sicut apud Aristotelem θερμὸν ἔργον, audax facinus.

Periculosas curationes.) ibid. lin. 26. Vt in minio, Nunquam periculum sine periculo vincitur.

Plus adipiscare boni.) pagina 43, lin. 1. Extat in eam sententiam Augusti dictum, Aureo hamo piscari.

Promptiores igitur. ibidem, linea 5. Quia publica salus priuatæ præponenda est.

Vt Callicratides. ibidem, linea 12. De Callicratide Xenophon in Paralipomenis lib. 1. Καλλικρατίδης ἔφη εἰ πεμ ὅτι ἡ Σπάρτη δεῖ μὴ κάκιον φιλεῖσθαι ὑπὸ τῶν ἀποθνήσκειν, φεύγειν δ' αἰσχρόν ἐστιν ἔφη.

Cleombrotus inuidiam timens. ibidem, linea 21. Cur dixerit de Cleombroto, quòd esset inuidiam timens, intelligi non potest, nisi ex historia, quæ extant in lib. 6. Ἐνθα δὴ τῷ Κλεομβρότῳ οἱ μὲν φίλοι προσιόντες ἔλεγον, ὦ Κλεόμβροτε, εἰ ἀφήσεις τὸ Θηβαίους ἄνευ μάχης κινδυνεύσεις τὴν τε πόλιν τὰ ἔσχατα παθεῖν. Ἀναμνησθήσονται γὰρ σε, ὅτι εἰς κωμικὰς κεφαλὰς ἀφικόμενος, δόξεις τῆς χώρας τὸ Θηβαίων ἐλάττους γεγονέναι. Ἐκεῖνος γὰρ ἀπεκρίνατο τὸ ἐμβόλιμος, λέγουσιν, ἀεὶ ἐμβάλλοντος διὰ τὴν Κιθαιρῶνα. Εἰ περ συμφέροντα κήδοιτο τὰ τῆς πατρίδος ἐπιβουλεύσας, ἀκήκοεν ἐπὶ τοὺς ἀνδρας· οἱ μὲν φίλοι τοιαῦτα ἔλεγον. διὰ ἐναντίου, νικῶν ἢ ἡττώμενος ἀνὴρ, ἐν τῷ ὅτι κινδυνεύσειν τὸν Θηβαίων, ὡσπερ

λε-

λέγεται. id est, Ibi Cleombrotum amici accedentes dicebant: Si dimiseris Cleombrote Thebanos sine pugna, periculum est, ne à ciuibus extrema patiaris. Obijcient enim, quòd neque hostium agrum vastaueris, cùm in Cynocephalos ventum est, neque postea data pugnandi copia, cum hoste conflixeris, cùm Agesilaus iniquiore loco per Citheronem toties adortus sit hostes: proinde si quam tui rationem habes, aut patriam retinere cupis, dimicandum est. Atque hæc amici dicebant. AEmuli verò, Nunc, dicebant, palam erit, an verum sit, eum cum Thebanis colludere, sicut dicitur.

Omnino.) pagina 34. lin. 2. Vtilissimum præceptum, ne totam Rempub. complectantur ij, qui præfuturi sunt Rebuspub. Nam & nostris temporibus dum soli plebi consulunt concionatores, euertunt Respub.

Miserrima est omnino ambitio.) ibidem, linea 28. Vt cum iustitia, ita cum vera fortitudine, ambitio pugnat.

P. Africanum, & Qu. Met.) pagina 45. lin. 6. Vide Valerium Maximum de moderatione animi.

Quæ placet Peripatet.) pagina 46. lin. 2. Citat Aristotelis sententiam de mediocritate. Nam Aristoteles omnes virtutes ita definijt, esse mediocritatem inter extrema vitiosa, vt inter timiditatem & audaciam fortitudo est.

In rebus prosperis.) ibid. lin. 10. Virgil.

Nescia mens hominum fati sortisq; futuræ,
Et seruare modum rebus sublata secundis.

Item Sallust. Secundæ res etiam sapientum animos fatigant.

Quantò superiores.) ibid. lin. 21. γνῶθι Bis vincit, qui se vincit in victoria.

Vt equos, &c.) ibid. lin. 21. Parabola insignis.

Temperantia & modestia.) pagina 48. linea 15. Sunt obscuri loci duo hic. Prior, quid inter honestum, & decorum intersit. Id fortasse potest ex hac similitudine intelligi. Bonus habitus corporis, seu valetudo, bonum colorem

gignit

gignit: malus habitus, malum colorem. Ita honestas parit decorum. Estque decorum, virtutis color quidem, seu species. Posterior locus, generale decorum nihil contra naturã facere. Nã facere cædem, prædari ex alieno, vt sint contra naturam, ita deforma, & monstrosa sunt: Contrà, dignitas quædam est, & pulchritudo in iustitia, in prudentia, & fortitudine: quia nihil faciunt hæc contra naturam. Speciale decorum est nõn modò nihil contra naturam facere: sed illa ipsa, quæ fert natura, delectu quodam, & ordine facere: vt cacare, nihil habet vitij: at si more Diogenis caces in publico, vitiosum erit. Hoc secundum decori genus: requiritur in hac quarta virtute, quam Modestiam vocauimus: vt, non pugnat contra naturam vestiri peregrino more, at indecorũ est, &c. Porrò quòd dicit Philosophos aliter de decoro loqui, atque poëtas, id ita accipias: Philosophi negant decorum esse. At poëtæ suum quoddam decorum singulis personis tribuunt, sicut pictores monstris etiam decorum quoddam tribuunt, tametsi, si naturam spectes, in monstro nihil est decori.

Officium autem.) pag. 51. lin. 13. Sensus communis iudicat, quid deceat in iis actionibus, quæ non sunt contra naturam. Est autem modestiæ maxima vis, in frænandis libidinibus.

Duplex est enim vis.) ibidem, lin. 17. Due hominis partes, ὁρμὴ appetitio, & λόγος iudicium de rebus.

Apophthegma.) pagina 53. linea 19. Breue dictum Latini scitum dixere.

Sic & in animis existunt.) pagina 55. lin. 11. In decoro dijudicando primùm natura hominis, deinde suum cuiusque ingenium spectandum est. Itaque hic varietatem ingeniorum tractat, iuxta illud:

Tu nihil inuita dices, faciesue Minerua.

In C. Lælio multa hilaritas. ibidem, linea 16. Vide apud Silium Italicum lib. 15. Læli descriptionem.

Cum dulcia solueret ora.
AEquabat Pyia Nelea verba senecta.

Et

Et periclem ibid. lin. 21. De Pericle apud Thucyd. lib. 2.

Ἐχεῖνος μὲν γὰρ ἅτε τῷ τε ἀξιώματι καὶ τῇ γνώμῃ διαφέρων τῶν πολιτῶν καὶ χρημάτων τε δι' ἐμφανοῦς ἀδωροδόκητος κατέστη τοῦ πλήθους ἐλευθέρως, καὶ οὐκ ἐκείνῃ μᾶλλον ὑπ' αὐτοῦ ἢ αὐτὸς ἐκείνου ἦγε. διὰ τὸ μὴ κτώμενος ἐξ ὧν προσηκόντων τὴν δύναμιν πρὸς ἡδονὴν τι λέγειν, ἀλλὰ ἔχων ἐπ' ἀξιώσει καὶ πρὸς ὀργὴν τι ἀντιφθέγγεσθαι. ὅπου τε γοῦν ἀλόγιστόν τι αὐτοὺς θράσει καιρὸν ὕβρει θαρροῦντας, λέγων κατεπλήττειν ἐπὶ τὸ φοβεῖσθαι, καὶ δι' ἐλπίδος αὖ ἀλόγως, αὖ τε καθίστη πάλιν ἐπὶ τὸ θαρσεῖν. Ἐγίνετο τε λόγῳ μὲν δημοκρατία, ἔργῳ δ' ὑπὸ τοῦ πρώτου ἀνδρὸς ἀρχή.

Id est, Pollebat ille cum dignitate, tum consilio, minimè omnium pecunia expugnabilis. Plebem in officio liberaliter retinebat: neque verò ex eius voluntate pendebat, sed etiam sibi parere cogebat. Nam cùm bonis artibus potentiam adeptus esset, nihil erat cur assentaretur multitudini. Eamque cùm pro autoritate refragaretur. Proinde siquando temere audere eam animaduertit, metu incusso dicendo repressit. Contrà stultè formidantibus animum restituit. Videbaturque in specie summa rerum penes populu esse, verum re ipsa penes vnũ Periclem erat.

De Themistocle.) ibidem, lin. 29. Ex Thucydide lib. 1. Nã inde Cic. &c. & hęc, & alia est mutuatus. Et quia personarum descriptiones apud historicos in primis obseruandę sunt, & vel ad mores, vel ad eloquentiam multum conducunt, excerpsimus:

ἦν γὰρ ὁ Θεμιστοκλῆς [illegible] ὀργὴ τὰ δ' ἐν ταχεῖ

ὡς ἰσχὺν δ' ἀπολώσας, τὴν δ' ἀφειρέντος τι ἐσαῦ τὸ μᾶλλον ἑτέρου ἄξιον θαυμάσαι. οἰκείᾳ γὰρ ξυνέσει καὶ οὔτε προμαθὼν ἐσωτέρω δόξειν ὅτ' ἐπιμαθοι ἄν τε παρὰ χρῆμα δι' ἐλαχίστης ὁσ± ἁπλῆς κράτησ ὁ γνώμαν, καὶ ἄν μέλλοντων ἐ± πιπλέον τὸ γιγνωσκόμενόν ἀρίσ ὁ εἰκαιθεῖς. καὶ ἄμα μετὰ χάρας ἔχοι, καὶ ἐξηγήσασθαι οἷος. τε ὢν ἦ ἀπαρ ὁ ων, κρῖναι ἱκανῶς οὐκ ἀπεπλάκτο. τὸ, τι ἄμεινον ἢ χεῖρον ἐν τῷ ἀ± φανεῖ ἔτι προϊόντα μάλιστα καὶ τὸ ξύμπαν ἐ± πεῖν, φύσεως μὲν δυνάμει, μελέτης, ἢ βραχυ± τῆτι κρατησ ὁ δ' ἀπὸ αὐτοσχεδιάζειν τὰ δέοντα ἐγένετο.

Id est, erat Themistocles firmissimo naturę robore præditus, propter quod apud omnes eximia admiratione meritò fuit. Suopte enim ingenio, quod doctrina neque exercuerat, neque auxerat, præsentium & improuisarum rerũ breuissima deliberatione egregiùs erat æstimator. Futura autem nemo vnquam vel longiùs, vel certiùs prospexit. Quæ tenebat, inque manibus habebat, explicare potis erat: incerta vero, & obscura, donec deprehendisset, non acquiescebat. In rerum delectu, quo facto, quóue præterito opus esset, nullis indicijs erat oculatissimus. De quacũque re incidisset, dicebat naturæ bonitate, negligentissime meditatus. Neque quisquam hunc ex temporali in rebus necessarijs vsu vnquam vicit.

Et Pheræum Iasonem, pagina 55. linea 12. Iason Pheræus nõ est argonauta ille, de quo est in fabulis vt quidam suspicati sunt, sed fuit Thessalorum princeps proxime ante Philippum Macedonem: dictus Pheræus ab oppido Thessalo-

Thessalorum Φέραις, vbi impetrauit. Extat autē eius elegans προσωπογραφία, apud Xenophontem lib. 6. ad quā hic alluſit Cicero, ſcribens fuiſſe vafrū ingeniū viri.

φρονιμος μὲν ὅτω στρατήγος ἐστίν, ὡς ὅσα τις λανθάνειν, καὶ ὅσα φθάνειν ἢ ὅσα βιάζεσθαι ἐπιχειρεῖ· μᾶλλον ἀφικνεῖται· ἱκανὸς γὰρ ἐστὶ νὴ νύκτος ὡς πρὸ ἡμέρας χρῆσθαι, καὶ ὅταν αὐτὸν δέῃ, ἄριστον δὲ δεῖπνον ποιησάμενος, ἅρμα πονεῖσθαι. οἱ ἑταῖροι ἢ νὴ ἀναπαύεσθαι μόνον, ὅταν ἀφίκηται ἔνθ' ἀνορωμένους, νὴ δι' ἃ πράξεσθαι δεῖ, καὶ τοῖς μετ' αὐτοῦ δὲ πάντα ὡδίκευε. ἐπίστανται δὲ καὶ ὅταν ἐπὶ πονήσαντες ἀγαθόν τι πράξωσιν οἱ στρατιῶται, ἐκπλῆσαι τὰς γνώμας αὐτῶν, ὡς τε νὴ μεμοθύκασι πάντες, οἱ μετ' αὐτοῦ, ὅτι ἐκ τῶν πόνων καὶ τὰ μαλακὰ γίγνεται, καὶ ὧν ἐγκρατέστατός γε ἐστιν, ὧν ἐγὼ οἶδα τὰ πλοῦτα πολλῶν ὥστε δεῖ διατεῖναι ἀσχολίαν ἔχει εἰς τὸ μὴ πράττειν ἃ εἰώθει δρᾶν.

Id eſt, catus adeò dux eſt, vt cùm fallere hoſtem, aut anteuertere, aut vi adoriri inſtituit, haud ferè fruſtretur. Noctu ac die iuxta paratur: ne tum quidem cùm conuiuium agitat, otioſus. Nec anteà acquieſcit, quàm eò, quo tendit, peruenerit, quamque effecerit, quæ ex vſu ſunt. Ad eundem modum & milites aſſuefecit: quibus & prolixè indulget, vbi facinus aliquod egregium fecerunt: eſtque perſuaſum omnibus, qui apud eum ſtipendia merent, voluptatem atque otium labore parari. Ipſe verò omnium, quos noui, parciſſimè voluptatibus fruitur: quare nec hæ rnorātur quò minus rectè res gerat.

Lacedæ-

Lacedæmoniorum Lysandrum.) pagina 56. linea 8. Vide Plutarchi Lysandrum.

Xenocratem quidem seuerissi.) ibid. linea 18. Tanta is fuit seueritate, vt Plato sepe diceret ei, ὡς εὖ δὲ χάρισι.

Epilogus) pagina 58. linea 13. ἐπίγονοι, nomen fabulæ: dicuntur autem Epigoni à Græcis posteri eorum, qui Polynice duce ad Thebas occubuerant. Hi duce Alcmeone posteà renouarunt bellum: cuius belli meminere Diodorus Siculus in quinto, & Pausanias in Bœotijs.

Menalippam, vel.) ibidem, linea 13. Menalippa vterum ferens, in carcerem coniecta est. Diod. lib. 5.

Quàm in vitia fugiamus.) ibid. lin. 24. Horatius:

Est virtus vitium fugere, & sapientia prima, &c.

Ac duabus.) ibidem, linea 97. Quatuor gradus fecit: naturam suam, cuiusque indolem, vitæ genus, in quod casu incidimus, studium, ad quod voluptate nos contulimus.

Idem fecit Timotheus.) pag. 59. lin. 15. Is Isocrate præceptore vsus est tam familiariter, vt etiam in castris eum habuerit.

Et in quo genere vitę) ibidem, lin. 26. Præcipit de quarto gradu.

Herculem Prodicum.) pagina 60. lin. 34. Prodicus rhetor finxit Herculi voluptatem, ac virtutem apparuisse. Silius in Scipione lib. 15. imitatus est.

Sensum dissuere.) pagina 61. lin. 11. Sic præcepit & in libro de Amicitia.

Est igitur.) pagina 62. linea 12. Adolescentis officia. Hoc verò præceptum in primis est necessarium, vt adolescens & in studijs, & in instituenda vita proponat sibi aliquem, quem effingat, quemque exprimat summo studio. Ideo Vergilius de Palante ait.

Sub te tolerare magistro
Militiam & graue Martis opus, tua cernere facta
Assuescat primis & te miretur ab Annis.

Eadem apud homerum de Achille.

Senibus

Senibus) ibidem linea 25. apud Homerum Nestor.

Βουλῇ καὶ μύθοισι, τὸν γέρας ἐστὶ γερόντων.

Sermo in circulis. pagina 67. lin. 1. Comitas laudata in Ennij carmine apud Gellium lib. 12. cap. 4.

Obiurgationes, &c. pa. 68. lin. 17. Plautius in Trinummo: Næ amicum castigare ob meritam noxiam immane est facinus, verùm in ætate necessarium.

Ita absit, cum qua, &c.) pag. 69. lin. 5. Vergil.

-Furor iràque mentem Præcipitant.

Et quoniam.) ibidem, linea 31. Modus præscribitur in ædificando. Xenophon in Oeconomico damnat φιλοικοδόμους.

Deinceps ne ordo.) pag. 87. lin. 15. Quomodo circumstantię varient officia. Obiurget Tersite Agamemnonem, seditiosum est: faciat idem Nestor, videbitur è Rep. fieri. Εὐταξία est ordinis obseruatio: εὐκαιρία, temporis obseruatio.

Et harum similibus.) pag. 72. linea, 5. Est sanè prudentia cum modestia cognata, sed modestiam hactenus vocamus, quatenus gestus ipsos, & tanquam illam actionem, καὶ ὑποκρισιν gubernat.

Fit enim nescio quo modo) pagina 93. lin. 23. 23. Catul.

Sed non videmus, mantica quod in tergo est.

Qui mercantur, quod statim vendant,) pagina 75. linea 12. Ij. sunt περιπώλαι.

Sed ab his partibus.) pagina 76. lin. 10. Collatio virtutum. Porrò præferuntur eæ, quibus communis societas hominum inter ipsos conseruatur. Est itaque iustitia in fastigio vitutum.

Illud forsitan.) pagina 79. linea 18. Societas ita seruetur, vt verecundia tamen, seu modestia non violetur.

Patefactus, &c. pagina 80. lin. 7. Epilogus. Summæ autem sunt virtutes, quæ societatem communem cõseruant.

IN

IN SECVNDVM LIBRVM DE OFFICIIS.

QVemadmodũ offic. pag. 81. lin. 15. ἔλεγχος, Argumentum libri.

Quanquàm enim lib. no comp.) ibid. lin. 26. Cur philoſophetur exponit, & occaſionem quę ad philoſophandum detulit.

Quid eſt enim, per Deos, optabilius ſap. pag. 83. lin. 3. Expoſita occaſione, ſubijcit laudes philoſophiæ. Eſt enim philoſophia, cùm naturæ perueſtigatio, tum ciuile de moribus indicium, & diſciplina quædam, qua ad humanitatem, ſeu ad ciuiles mores, animi aſſuefiunt.

Occurritur, &c. ibid. linea 28. Occupatio cur tradat certa præcepta, cùm tamen Academicus haberi velit, qui nulla de re pronuntiant. Eſt autẽ hæc longa diſputatio, quam in his ſcholijs explicare non poſſumus. Duę fuerunt ſectę, quæ non ſolebant pronuntiare, Pyrrhonij, & Academici. Pyrrhonij dicebant omnia iuxta incerta eſſe, nec eſſe magis probabile, oriri ſolem, quam non oriri, cùm illuceſcit. Proinde hi prorſus exploſi ſunt. At Academici reliquerunt tamen diſcrimen hoc, vt quædam dicerent ſimiliora veri, quanquàm ſuſpenderent iudicium. Vide Gellium lib. 11. capi. 5. & Ciceron. in Academicis Quæſtionibus, vbi ait: Non ſum ſapiens, & meas cogitationes ſic dirigo, non ad illam paruulam κυνοσοῦραν, qua fidunt duce nocturna Phœnicis in alto, vt ait Aratus: eóque directiùs gubernãt, quod eam tenent, quæ curſu interiore breui conuertitur orbe ſed ad Helicen, & clariſſimos Septentriones, id eſt, rationes has, latiore ſpecie non ad tenue elimatas.

Quæ ergo ad vitam.) pag. 86. linea 1. Quia hoc libro de vtilitate præcipitur, ideo res, quæ ſunt vſui ad vitam, primum

mùm diuiduntur.

Homines hominibus, &c. Ibid. lin. 15. Homo homini Deus. Item, homo homini lupus. Vide paulò pòst, pag. 89 ver. 24.

Cùm igitur, &c.) pag. 88. lin. 26. Ibi annotandum, vtilitas ex honestate nascitur. Nam homines vt prosint, honestate adiunguntur, & inuitantur.

Subijciunt se homines imperio.) pag. 91. lin 6. In imperijs quomodo homines adiungendi. Primùm beneuolentia emerendum esse amorem.

Rerum autem omnium.) ibid. lin. 16. Rhetoricus locus. Propositio. Ratio ex natura affectuum petita.

Sed ijsque vi op.) ibidem, lin. vlt. Seneca: Ferrum tuetur principem, melius fides.

Quid enim censemus superiorem illum Dionysium.) pagina 92. lin. 15. Exemplis probat obfuisse crudelitatem multis, suntque hic aliquot venustissimæ narrationes.

Quam P. Sylla cùm vibrasset.) pagina 94. lin. 20. Hic P. Sylla est, pro quo extat Ciceronis oratio: & cuius in Cæsaris bello ciuili mentio fit. Scriba Cornelius fuit, cuius fit mentio in Lepidi oratione, quæ extat inter Salustianas.

Certum igitur.) pagi. 95. lin. 10. Epilogus. Item amicitia est opus & priuatis hominibus, & tenentibus Respub.

Summa igitur & perfecta gloria.) ibidem, lin. 27. Docet per popularem fauorem quæ res emereantur: & quòd illo opus est ijs, qui Respub. tenent. Hæc autem sunt quæ emerentur cum beneuolentia, iustitiæ ac prudentiæ fama, admiratio insignium virtutum: atque hæc ordine suo explicat.

Ac primum, &c.) pagi. 96. linea 8. De beneuolentia tractat, innuens quòd amor amore emitur.

Quamobrem intelligentiæ, &c.) pagi. 97. lin. 2. Occupatio, cur virtutes, quæ tamen natura videntur cohærere, diuellat à sese.

Erat igitur ex tribus.) pagi. 98. lin. 1. Admiratio insignis virtutis, qualis erat admiratio continentiæ Scipionis, cùm

reſtituit virginem optima forma captam ſpōſo intactam apud Liuium lib. 6 decad. tertiæ.

Ac mea quidem ſententia.)pa. 99. lin. 17. Epilogus longior: continet autem ἐλεώμιον iuſtitiæ.

Viriatus Luſitanus.)pagina 100. linea 11. Vide Flori Epitomen.

Sed vt pecuniæ.)pag. 101. lin. 12. Anteà de paranda exiſtimatione, hîc de tuenda præcepit. Conſeruabitur autem, ſi eſſe virtute præditi, quam videri malimus. Nam ſimulatio virtutis non eſt diuturna. Sunt autem hæc ad verbum verſa ex Xenophonte.

Prima igitur.)pagi. 102. linea 23. Studia adoleſcentium quæ exiſtimationem augent rei militaris.

Tum pietate.)pagina 103. lin. 11. Annotatur pietas erga bene meritos.

Si frequentes ſunt.)ibid. lin. 15. Conſuetudo cum bonis viris.

Sed expoſitis.)pag. 105. linea 8. Docet quomodō debemus vti liberalitate, ad captandam multitudinis beneuolentiam: & quomodo beneficentia adiungantur voluntates hominum: & primùm docet quatenus deceat largiri.

Præclare in epiſtola.) ibid. lin. 25. Auget exemplis præclarum Philippi præceptum.

Sed diligenter, atque moderatè.)pagi. 107. lin. 13. Iuxtà prouerbium, ὅτε πάντα, ὅτε πάντη.

Largitionem fundum non habere.)ibid. linea 29. Prouerbium.

Omnino duo, &c.)pag. 108. linea 2. Prodigalitas damnatur.

Quenquam intelligo.)pagi. 109. lin. 7. Quomodo Romæ laudem meruerit prodigalitas.

In illo autem.)pagina 111. lin. 7. Liberalitatis pars, gratificari largiendo.

In exigendo non acerbum.)pag. 112. lin. 10. Impudentia eſt flagitare officium.

Quæ

Quæ autem opera.)pa.113.lin.9.Pars liberalitatis opera gratificari, & docendo, ibi. Quid enim eloquentia laudabilius?

Admonebat me res, &c.)pagina 114.linea 4.Deplorat Reipub calamitatem.

Sed cùm in hominibus.)pagina 115. lin.1. Docet quibus sit gratificandum.

Commodè autem quicunque dixit, &c)ibid.linea 15. Extat & pro Plancio.Gellius videtur pręter rem calumniari hanc sententiam.

Sed quoniam.)pagina 116.lin.29. De publicis agit largitionibus, quæ perniciosæ sunt Rebuspub.

G Helij.) pagina 117.lin.7. Aliàs Sp. Melij & C.Gracchi.M.Octauius Gracchi aduersarius fuit.

Caput autem est.)pagi.118.lin.15. Auaritia vacare debent, qui muneribus publicis funguntur. Estqúe antithesis: commemorat enim continentiam principum.

Lacedemonij Lysandrum, &c. Agim regem, &c.)pag. 120 lin.21.Vide plutarchum in horum vitis.

At verò Aratus Sicyonius iure laudatur.pag.121.lin.5. extat & huius vita in Plutarchó. Estqúe epigramma in eũ compositum: quod ad commendandam lectoribus memoriam virtutis huius viri libuit adscribere.

Βουλαί μὲν καὶ ἄθελα ἡ περὶ Ἑλλάδος ἀλκά,
Τοῦδ' ἀνδρὸς στήλας πλόθεται Ἡρακλέους,
ἡμεῖς δ' εἰκόν, Ἄρατε, τεὰν νόστοιο τυχόντες,
Σάσαμεν αὐτ' ἀρετᾶς ἥδε δικαιοσύνας.
Σωτῆρος σωτῆρσι θεοῖς ὅτι πατρίδι τᾶσᾶ
Δαίμονι σῶ, θείαν ὤπασες εὐνομίαν. .i.

Herculeas quamuis æquent tua facta columnas,
Dum patriam seruas inclyte Arate tuam:
Nos tamen hanc statuam pro libertate recepta,
Virtutis tibi testem fecimus esse tuæ,

Communis tibi cum dijs seruatoribus esto
Hic honor, in patriam nam pia iura refers.

Tabulæ verò nouæ.) Pag. 96. lin. 23. Tabu. nouæ, condonatio debitorum.

IN TERTIVM LIBRVM DE OFFICIIS.

PVblium Scipionem, &c.) Pag. 125. lin. 18. Orditur à χρείας, & poterit hic locus esse exemplũ τῶν χρειῶν tractandarum.

Magnifica verò vox.) Ibidem, linea 24. Laudat χρείαν.

Sed si minus) Pagi. 126. lin. 4. Accommodat ad suum institutum.

Panætius igitur.) pagi. 101. lin. 11. Distributio continet argumentum tertij libri. Nam hîc præcipitur, quid sequendum sit, si vtilitas cum honestate pugnet.

Recténe autem hanc.) pagina 129. linea 14. Otiosa disputatio est, cùm Stoici ne vtile quidem quicquam, quod non idem sit honestum dicant, cur Panætius dixerit vtilitatem pugnare cum honestate. Cicero respondet primùm hîc non de perfecto officio, sed de medijs disputari: & tamen ne in medijs quidem officijs esse vtilitatem iudicandam, si ab honesto dissideat: posse autem quæri à mediocribus sæpe, an quod videtur vtile, sit re vera vtile.

In quibus sapientia perfecta non est) pagi. 130. lin. 29. Et sapientem illum suum Stoici, & κατόρθωμα imaginatione tantum concipiunt, sicut rhetores perfectum oratorem fingunt.

Illud autem officium.) pagina 131. lin. 6. Quod rectum id est, κατόρθωμα.

Detrahere

Detrahere igitur.)pagina 134.lin.6. Formula qua officium cognoscitur. Summa vtilitas hominum est cõseruatio societatis humanę. Proinde censendum est inutile esse, quicquid lædit societatem: at iniustitia lædit societatem, ergo nulla ex ea potest colligi vtilitas. Et primùm de iustitia dicit, posteà de vtilitatibus pugnantibus cum reliquis virtutibus.

Neque verò hoc solùm natura, id est, iure gentium.) Ibidem, linea 26. Ius gentium est ratio, & communis sensus hominum: leges populorum suum cuiusque ciuitatis ius est.

Quare error, &c.) pagina 140.lin.22. Rhetoricè amplificat, errorem hominum taxans.

Atque etiam in omni delibera.) Ibid. lin. 11. Exaggerat, honesta propter se, non propter famam diligenda: turpia autem vitanda propter sese, vel si ignominia, aut pœna nulla sequeretur.

Gyges inducitur à Platone.) Ibidem, lin. 17. Apud Platonem. 2. πολιτικῶν.

Ponit enim permis. amici.) pagina 144. linea 20. Similitudo, vt in iudicijs tandiu amici causam tueatur, dum per leges licet: & ita in alijs rebus ea præstet, quæ fas est.

Libertatémque Græciæ classe des.) pagina 146. linea 18. Historia recensetur à Demosthene, περίστεφανου. Τὸν δ' ἐπακούειν τοῖς ἐπιταττομένοις ἀποφηνάμενον, κυρσίλον καταλιθώσαντές οὐ μονόν αὐτὸν, ἀλλὰ καὶ αἱ γαυχίκες αἱ ὑμέτεραι τὴν γυναικα αὐτοῦ.

Melius hi, quàm nos.) pagina 147. lin. 7. Pompeius diuisit piratas in colonias, Cæsar Campanorum agrum diuisit militibus.

Quid Athenis execrationibus.) pagina 149. lin. 15. Obserua exemplum Atheniensium, qui execrari soliti sunt eos, qui erranti viam non monstrarent.

Ne quanquam ſapere.) pag. 153. li. 11. Annotauit illud Græcum, μισῶ σοφιστὴν, οἱσις οὐχ αὐτῶ σοφός.

Sergio Oratæ vendiderat, &c.) pagina 155. linea 6. Require hoc ex primo de Oratore.

Digitorum percuſſione.) pagi. 158, lin. vlt. Prouerbium, id eſt, leui momento.

Quicum in tenebris mices.) pagi. 160. lin. 4. Micare digitis, ludi genus eſt. Cicero de Diuinatione.

Nam ſi violandum.) pagina 162. lin. 16. Euripideum carmen à Cæſare vſurpatum: Εἰ πέρ γὰρ ἀδικεῖν χρὴ, τυραννίδος πέρι καλλιστον ἀδικεῖν, τἀλλα δ' εὐσεβεῖν χρεών.

O fides alma.) pag. 173. linea 2. Vt ex hoc patet. Fidem coluerunt, atque inter Deos habuerunt Romani.

Atqui ab Ariſtippo.) pagi. 178. lin. 18. Ariſtippus Cyrenaicus fuit, inde nomen ſectæ fuit. Et Annicerij dicti ſunt ab Annicere Cyrenaico.

BARTHOLOMÆI LATOMI IN PARADOXA CICERONIS ANNOTATIONES.

ANimaduerti Brute.) pagi. 270. lin. 5. Dicit ſe motum Catonis exemplo, audaciùs quàm illum, de Paradoxis diſputaſſe, eáſque diſputationes ſe ad Brutum mittere.

Quod eò maius eſt.) pagi. eadem, lin. 12. Comparatione ſectarum oſtendit, Catoni, quàm ſibi & Bruto difficilius eſſe. Locus eſt ex efficientibus.

Sed minutis interrogatiunculis.) pag. ead. lin. 19. Intelligit argumentãdi genus, quod interrogando aduerſarium,

per

per inductionem colligitur.

Cato enim.)pag ead.lin 25. Probat ſe audaciùs feciſſe, quàm Catonem, conferendo genus diſputationis. Subeſt locus à materia, & efficientibus.

Communes locos.)pa.271.lin.5. Communes loci ſunt communes ſententiæ, vulgo etiam probabiles.

Παράδοξα.)pagina eadem, lin.6. Paradoxa, id eſt, à communi opinione abhorrentia.

Popularis oratio.)pagina ead.lin.9. Popularis oratio, ad vulgi captum accommodata.

Eóque ſcripſi.)pagina eadem lin.eadem. Alia cauſa, cur ſcripſerit Paradoxa.

Quoniam illud.) pagina ead.lin.13. Tuſculanas Quæſtiones intelligit.

Θετικὰ.)pag.eadem, lin.17. Θετικὰ. id eſt, propoſita, vnde θέσις quæſtio infinita apud rhetores.

Vereor ne cui.)pag.eadem, linea 24. Incipit ab occupatione ad rei aſſeuerationem, & mox transfert thema ad hypotheſin, quò fiat popularior oratio. Oſtendit autem pecunias in bonis numerandas non eſſe, quòd pecunioſi plura deſiderent: quod eſt argumentum ex adiunctis pecuniarum, & veri boni differentia. Etenim repugnant inter ſe, cupidum vllius rei, & beatum eſſe.

In quo.) pagina 272.linea 8. Reprehendit nominis appellationem, quòd pecuniæ non rectè bona vocentur.

Poteſt ne.)pagina eadem, lin. 13. Probat ex repugnantibus.

Atqui iſta.)pag.eadem.linea 15. Aſſumptio.

Quamlibet irrideat.)pagina eadem, lin. 16. Concluſio per occupationem, quam exemplo Biantis amplificat.

Siquid.) pagina eadem, linea vltima. Occupatio, qua colligit viri boni definitionem, & exemplis confirmat, quę habent vim ex coniugatorum natura.

Sed hęc.)pagina 273.linea 3. Vult rem exemplis docendam eſſe, nimirum in populari oratione.

Illud tamen.)pagina 274.linea 23.Disputauit de pecunijs, idem sentit de voluptate: & Epicureos inuadit,quos reprehendit à dignitate humanæ naturæ: qui locus est à persona,siue subiecto: & probat voluptatem bonum non esse,ex repugnantibus.

Nec ego.)pagina 275.linea 17.incipit ab exemplis,quæ vim habent ex coniugatis.M.Regulum ærumnosum non fuisse, nec virtutem ærumnosam esse: & C.Marium, in aduersis non succubuisse, ergo nec virtutem vlli fortunæ succumbere. Nam & Regulus pro bono viro, & Marius pro forti accipiuntur,quæ sunt coniugata virtutis.

Nescis insane.) pagina eadem,lin.28.Apostrophe, qua in M. Antonium inuehitur. Locus vim habet exempli à sua, & Antonij persona, & ad acta suorum temporum refertur.

Aptus ex.) Pagina 76, linea 2. Aptus,id est, iunctus ex sese,neque ex fortuna,aut aliunde pendens.

Eum tu.)Pagina eadem linea 6. De actis suorum temporum loquitur,& minas Antonij contemnit.

Quid enim.) pagina eadem, linea 10. Dicit se aliquid consequutum esse contra fortunæ vim & inimicorum iniuriam.

Mors terribilis.)pagina eadem, linea 17. Repetit minas Antonij, & contemnit acriter per diuisionem.

Te miseriæ.)pagina eadem, lin.21. Quod à se expulit, conuertit in Antonium.In quo vide acrimoniam contentionis ex repetitione verborum,& membris concisis.

Quamobrem.)pagina 277.lin.1.Conclusio,quam per sortem approbat,cuius hic ordo est: Cuius mores laudantur,eius vita laudanda est: quę autem fugienda non est,ea non est misera. Ergo cuius mores laudantur,is miser non est,cunctáque vita eius,vt beata,ac felix expetenda.

Parua inquit.)pagina eadem, linea 11. Argumentatio ex efficientibus.Nam effectus sequitur naturam causæ.Ergo si vitia paria sunt, & peccata quæ inde oriuntur, paria sint necesse est.

Auri

Auri nauem.)pagi.eadem,linea.16.Declarat exemplis, quæ à ſpeciebus ſumuntur per inductionem.

Quod ſi.)pagina 278. lin.1. Argumentatio ex comparatis, peccata inter ſe paria eſſe, quia virtutes ſint pares. Nã ſub eandem rationem veniunt peccata, & rectè facta, ſicut vitia & virtutes. Explicatur argumẽtatio per ſyllogiſimum cõditionalem, cuius aſſumptio colligitur per inductionem ſpecierum quæ ex proprijs iuſtitiæ & temperantiæ confirmantur. Concluſio per ſoriten colligitur.

Sequitur igitur.)pagina eadem, linea 16. Concluſio argumentationis per ſoriten, cuius hæc ſumma eſt: Virtutes pares ſunt, igitur & vitia ſunt paria: & vitia paria ſunt, igitur & peccata.

A philoſophis.)pagina eadem, linea 21. Occupatio obiectionis: quam reprehendit à prudentię, & vtilitatis ratione: A ſapientibus doctrinam, & de bonis petendam eſſe, & homines ſalutari ſententia ab improbitate arcendos.

Nihil ne.)pagina 279. linea 7. Soluit dubitationem, facta per ſe, nec bona, nec mala eſſe: ſed cauſa, cur facta ſint, diſtingui.

Cauſa igitur.)pagina eadem, linea 15. Cùm cauſa peccandi propoſita eſt, peccatur procliuiùs: at poſtquàm peccatum eſt admiſſum, tum paria ſint inter ſe neceſſe eſt.

Poëtam non.) pagina 280. lin. 5. Repetit vim exempli, quam ſubiecta approbatione confirmans, diſputationem abrupte concludit.

Ego verò.)pagina eadem, linea 14. Ex abrupto incipit, & rurſus thema reuocat ad hypotheſin, vt fiat popularis oratio. Inuehitur enim in P. Clodium improbiſſimum hominem, & inimicũ ſuum, vt illius improbitate demonſtrata, cunctos improbos vt ſtultos factis Clodij, quibus illum & ſtultum eſſe, & inſanum oſtendit.

Omníſne.)pagina eadem, linea 21. A definitione ciuitatis probat ſe ciuitate pulſum non fuiſſe.

Non igitur.)pagina eadem, linea 24. Concludit ciuitatem Tribuno Clodio nullam fuiſſe.

At

At vide.) pagina 281 linea 8. Alia argumentatio à perſona ſapientis, ſibi noceri non potuiſſe, quod eſt à ſubiecto. Et mox aliud per ironiam ex differentibus, non idem eſſe bona caduca auferri & noceri: quia hæc differunt inter ſe & repugnant. Ornat locum per contentionem.

Tũne.) pagina eadem, linea 26. Probat ex repugnantibus, ciuem, & hoſtem inter ſe, differre: ergo Clodium ciuem non eſſe, quia ſit hoſtis. Hoſtem probat ex factis: cõfirmat ex pari, Spartacum ſic hoſtem fuiſſe. Argumentum ſubiungit ex repugnantibus, ciuem nõ eſſe, qui ciuitatem oppreſſerit. Atque inde inuadit obiectionem, quòd ſe exulem appellet: quod acriter reprehendens, definiendo quid ſit exilium, in Clodium conuertit.

Non appellat.) pagina 282. linea 14. Schema per ſubiectionem. Et eſt argumentatio à factis Clodij, illum inimicum ciuitatis, ac proinde non ciuem, ſed exulem eſſe.

Qui incendium.) pagina eadem, lin. 17. Correctio, qua auget ordinem probationis, et profert priuilegium in Clodium. Bonam deam ſignificat, cui matronæ in domo Põtifi. maximi ſacrificabant. Hiſtoriam de Clodio lege apud Plutarchum in vita Ciceronis.

Quomodo.) pagina eadem, linea 24. Concluſio cum occupatione, quæ reprehenditur à pari.

Laudetur verò.) pagina 283. lin. 5. Incipit ab hypotheſi, & hinc ad ſententiam thematis progreditur. Deſignat autem M. Antonium Triumuirum, in quem hoc paradoxo tacitè inuehitur, negans hunc proter intemperantiam, & cupiditatem liberum eſſe. Locus eſt ex adiacentibus perſonæ, quæ ſunt propria ſeruitutis.

Præclarè, enim.) pagina eadem, linea 35. Profert autoritatem doctorum, & probat quod dixit, ſed occupatione præmittit ſententiam, & confirmat ex definitione libertatis, quam pluribus verbis exprimit.

Soli igitur.) pagina 284 lin. 6 Concluſio, ſolum ſapientem liberum eſſe. Et huic mox ſubiungit antitheſin, quæ eſt altera pars thematis, omnes improbos eſſe ſeruos: quod pluri-

pluribus verbis prosequitur vsque ad finem.

Non enim.) pagina eadem, linea 12. Exponit nomen seruitutis, & inde mox ducit argumentum ex vi nominis, & rei omnem impotentiam fracti animi seruitutem esse, ergo omnes cupidos & intemperantes, seruos. Redit ad Antonium & argumentatur ex repugnantibus.

Vos verò.) pagina 285. linea 2. Occurrit obiectioni, quã rursus similitudine declarando refellit.

Magna, inquis.) pagina eadem, linea 8. Alia obiectio, quàm tacitè dimouet à proposito, & ex repugnantibus dissoluit. Repugnant enim, cupidum vllius rei, & liberum esse.

Sunt, nam.) pagina eadem, linea 15. Occupatione præscribit temperantiam voluptatibus adhibendam esse, & exemplis confirmat, quæ vim testimoniorum obtinent.

Mullulos.) pagina eadem, linea 27. Mullus piscis genus, haud absimile ei, quem barbam Germani vocant.

An eorum.) pag. 256. linea 1. Loquitur de auaris, quos & ipsos seruos esse confirmat Probat ab incommodis eorum, quæ sunt propria seruitutis.

Quid iam.) pagina eadem, lin. 9. Probat idem de ambitiosis, hos quoque seruos esse: mox idem de metu, & conscientia ostendit. Ducit enim ordinem inductionis, eundo per species, ex quibus vniuersæ stultitiæ seruitutem colligit.

Quid valet.) pagina eadem, linea 1. Probat Crassi exemplo & verba ex oratione eius proferens, illum vt timidum reprehendit.

Nisi nobis.) pagina 287 lin. 2. Inducit verba Crassi, quę ille in senatu habuerat contra Philippum consulem.

Quæ est.) pagina eadem, lin. 15. Iterum contrahit thema ad certam personam, & in Marcum Crassum, qui diues cognominabatur, hoc paradoxon intendit.

Opinor.) pagina eadem, lin. 21. Ex definitione diuitis, probat Crassum diuitem non esse.

Qui nihil.) pagina eadem, lin. 76. Anthesis, qua exponendo argumentum inducit assumptionem raciocinationis:

ris : cuius hæc ſumma eſt, Qui nihil cupit, eſt diues. Aſſumptionem colligit per ſigna : quæ ſunt auari, & plura cupientis. Deinde ſubiungit expolitionẽ argumentationis.

Filiam quis.) pagina 288. linea 10. Fictum exemplum à pari, diuitiarum modum vſu, non cupiditate metiendum eſſe.

Multi ex.) pagina eadem, lin. 19. Probat ex Craſſi confeſſione, illum plura cupere. Et vide quomodo continet vnam argumẽtationem ex alia; impetu quodam orationis.

Meam autem.) pagina 289. linea 21. Præmunitio ad exemplorum collationem, cur non de ſua pecunia, ſed de Craſſo loquatur. Nam præcedenti argumentationi exempla ſubiungit. Confert autem continentiæ exempla cum pecunioſis : & cuncta in Craſſum dicit, reprehendens pecuniarum cupiditatem, & continentiam anteponens.

Venio enim.) pagina 290. lin. 13. Tranſit ad ſumptuoſos, & cum frugalibus confert, probans frugalitatem immoderato ſumptu potiorem eſſe.

Sed quid.) pagina eadem, linea 21. Correctio per reprehenſionem, qua tranſit ad firmius exemplum.

Etenim ſi.) pagina 291. linea 7. Comparatio à minori, quæ ex proprio bonorum ducitur.

Quanti eſt.) pagina eadem, linea 10. Redditio cum expolitione, qua hoc paradoxon concludit.

FINIS.

John Bisby, est verus possessor huius libri,

ERASMVS ROTERODAMVS OR. NATISS. VIRO M. IACOBO TVTORI *I.V. Prudentiß.* S. D.

LEGRIQVE lucubrationes ſuas primatibus inſcribũt, partim vt ab his honeſtiſſimum vigiliarũ præmium ferant, partim quò ipſis contra nouitatis inuidiam magni nominis autoritas ſuffragetur. Ego verò candidiſſime, doctiſſiméque Tutor, non lucubrationes, ſed ceſſationes meas, etiamſi neutiquã otioſas, noſtræ neceſſitudini malui conſecrare: quam cùm augurarer fore perpetuã, propterea quòd hãc non vulgares illæ amãdi cauſæ ſtuperis funibus, ſed honeſtiſſimorũ ſtudiorum ſocietas, & virtus ipſa immortalis adamantis vinculis nodóque, quod aiunt, Herculano colligaſſet, cõſentaneum eſſe ratus ſum, vt eiuſdem æternum aliquod extaret monumentum. In rebus autem humanis aut nihil omnino durabile, aut profectò literæ ſunt. In proximis igitur meis inambulationibus, quibus ob valetudinis imbecillitatem

rem à cibo crebrius vti ſolitum ſcis (nam vnus ferè correptabas) tres illos: M. Tullij de Officijs libellos verè aureos relegimus, incertum maioréne voluptate, an fructu. Quos quoniam Plinius Secúdus negat vnquam de manibus deponi oportere, voluminis magnitudinem, quoad licuit, contraximus, quò ſemper in manibus enchiridij vice geſtari, &, quod ſcripſit idem, ad verbũ ediſci poſſint. Pro Petri Marſi commentis, vtinam exquiſitis potius, quàm immanibus, crebras annotatiunculas adſcripſimus, quæ velut aſteriſci quidam cõmodè ad omnem caliginem allucerant. Præterea titulos illos, quibus neſcio quis opus illud interſecuit magis, quàm diſtinxit, partim vt otioſos ſuſtulimus, partim vt alienos alió traiecimus: mutauimus omnes, atque vberiores, argumẽtulorum inſtar repoſuimus. Neque minimus in caſtigando ſudor. Mendas offendimus (vt in opere tam trito) plurimas, dum notationũ inter ſcribẽdum hic compoſitionem perturbat, ille pro voce, quæ fortè fugerat, finitimam reponit, non illas quidem portentoſas, ſed tamen in tanto autore nõ ferendæ. Eas omnes partim conferendis exemplaribus, in quibus incredibile quanta diſſenſio, partim Tulliani charactêris ſagaci cõiectura correximus: vt hoc certè poſſim lectori ſpõdere, nullũ his exemplar

plar propius ad atchetypum accedere. Quapropter te hortor mi chariſſime Iacobe, vt hunc pugiũculum ſemper in manibus geſtites, breuem quidem illum, ſed nõ Vulcanijs armis, vt Homericus Achilles, aut Æneas Vergilianus munitior. Nam & fortius eſt cũ vitijs, quam cũ viris cõgredi: &, vt rectiſſimè ſcripſit ille, ὅπλοις μέγιστον ἐστιν ἡ ἀρετὴ βροτοῖς: quòd homines nullis armis melius armentur, quàm virtute. Et quãquam à Iuriſperitorum latiſſimis campis opimam frugem demetis, tamen hic agellus, licet anguſtus, ſi diligenter excolueris, omnia vnus ſuppeditabit. Hinc efficacis ſucci herbas legas licebit, quibus per media monſtra ad vellus aureum penetres. Neq; alibi reperies Homericam illam herbam, quam Moly nominant, repertu difficilſimam, contra omnia Circes veneficia pręſentiſſimam antidotum. Hinc vel aureum ſurculum, qui conſilia tua bene fortunet, vel aureum ramum decerpere poteris, quo tutus etiam inferos adeas. Hic fons ille diuinus honeſtatis in quatuor riuulos ſe deuidit, qui potus non ſolùm vocalem, vt Aonius ille, verùm etiã immortalem faciet: cuius vndis, ſi ſubinde mentis artus tinxeris, velut Achilles alter ad omnia fortunæ tela impenetrabilis euades. Bene vale. Lutetiæ quarto Calend. Maias. Anno. 1498.

FINIS.

DE OFFICIIS MARCI TVLLII CICERONIS LIBRI TRES.

ITEM, DE AMICITIA: De Senectute: Paradoxa: & De Somnio Scipionis.

DOCTISSIMORVM VIRORVM annotationes, quibus in his loci obscuriores explicantur.

OMNIA, VARIIS ATQVE OPtimis quibusque collatis exemplaribus, diligentissimè castigata.

LONDINI,
EX TYPOGRAPHIA VIDVÆ GEORGII ROBINSONI.

M. D. LXXXVII.

Daniel Reddowes:
the same in secretary
Daniel Reddowe

M. T. CICERONIS DE OFFICIIS LIBER PRIMVS AD MARCVM FILIVM.

Argumentum per Eraſmum Roterod.

Ciceronem filium ſuo hortatur exemplo, ne ſimplici cuipiam ſtudio ſeſe addicat, ſed Græca cum Latinis, & orationis virtutes cum Philoſophiæ ſcientia coniungat. Deinde quò eum reddat attentiorẽ, hanc, quæ de officijs eſt, philoſophiæ partem, duobus potiſſimũ nominibus commendat, vel quòd vſus eius ad omnem vitæ rationem latiſſimè patet, vel quod hæc vna ſit philoſophis omnibus inter ſe cõmunis. Poſtremò, teſtatur ſe in hac diſputatione Stoicos potiſſimùm ſequi, quòd hi vel optimè boni finem, ad quem officia omnia referuntur, conſtituerint: quum Epicurus voluptate metiens ſummum bonum, atque Ariſto, Pyrrho, & Herillus, tollentes rerum delectum, officij quoque naturam ſubuerterint.

QVANQVAM *te, Marce fili, annum iam audientem Cratippum, idq; Athenis, abũdare oportet præceptis, inſtitutiſq; philoſophiæ, propter ſummam & doctoris autoritatem, & vrbis, quorum alter te ſcientia augere poteſt, altera exemplis: tamen vt ipſe ad meam vtilitatẽ ſemper cùm Græcis Latina coniunxi, neque id in Philoſophia ſolùm, ſed etiam in dicendi exercitatione feci, idem tibi, cenſeo faciendum, vt par ſis in vtriuſq; orationis facultate. Quã quidem ad*

Triplex argumentum, à nobilitate doctoris & item loci, & temporis diuturnitate.

rem, nos (vt videmur) magnum attulimus adiumentũ hominibus nostris, vt non modò Græcarum literarum rudes, sed etiam docti aliquantũ se arbitrentur adeptos, & ad dicendum, et ad iudicandum. Quamobrẽ discès tu quidẽ à principe huius ætatis philosophorum, & discès quãdiu voles: tandiu autem velle debebis, quoad te, quantum proficias, non pœnitebit. Sed tamen nostra legens, non multùm à peripateticis dissidentia (quoniã vtriq; & Socratici, & Platonici esse volumus) de rebus ipsis vtere tuo iudicio: nihil enim impedio, Oratorem autem Latinam profectò legendis nostris efficies pleniorem. Nec verò arroganter hoc dictum existimari velim. Nam philosophandi scientiam concedens multis, quod est Oratoris propriũ, aptè, distinctè, ornatéq; dicere (quoniam in eo studio ætatem consumpsi) si id mihi assumo, videor id meo iure quodammodo vendicare. Quamobrẽ magnopere te hortor, mi Cicero, vt non solùm orationes meas, sed hos etiam de Philosophia libros, qui iam se illis ferè æquârunt, studiosè legas. Vis enim dicendi maior est in illis: sed hoc quoq; colendum est æquabile, & tẽperatum orationis genus. *Et ideò, quod nemini video Græcorum adhuc cõtigisse, vt idẽ vtroq; in genere laboraret, sequeretur q; & illud forense dicendi, & hoc quietum disputãdi genus, nisi fortè Demetrius Phalereus in hoc numero haberi potest, disputator subtilis, orator parum vehemens, dulcis tamen, vt Theophrasti discipulum

Dicere oratoris: iudicium rerũ, philosophi.

Vtrique, id est, tu, qui Peripateticos requeris, & ego qui Academicus sum. Nam olim qui Peripatetici, ijdem & Academici erant.

*Et id quidẽ nemini vid. Inter philosophos in vno Demetrio etiam discẽdi studium, Platoni dicendi exercitatio, Demosthenis philosophandi defuit.

lum possis agnoscere? Nos autem quantum in vtrõq; profecerimus, aliorum sit iudicium: vtrumq; certè secuti sumus. Equidem & Platonẽ existimo si (genus id forense dicendi tractare voluisset) grauissimè, & copiosissimè potuisse dicere: & Demosthenem, si illa quæ à Platone didicerat, tenuisset, & pronuntiare voluisset, ornatè, splendidéq; facere potuisse. Eodémq; modo de Aristotele, & Isocrate iudico, quorum vterq; suo studio delectatus, contempsit alterum. Sed cùm statuissem aliquid hoc tempore ad te scribere, et multa post hac, ab eo exordiri volui maximè, quod & ætati tuæ esset aptissimum, & autoritati meæ grauissimum. Nã cum multa sint in philosophia, & grauia, & vtilia, accuratè, copioseq; à philosophis disputata, latissimè patere videntur ea quæ de officijs tradito ab illis, & præcepta sunt. Nulla enim vitæ pars neque publicis, neq; priuatis, neq; forensibus, neq; domesticis in rebus: neq; si tecũ agas quid, neq; si cum altero contrahas, vacare officio potest, in eóq; excolendo sita vitæ est honestas omnis, & in negligendo, turpitudo. Atq; hæc quidẽ quæstio communis est omnium philosophorum. Quis est enim qui nullis officij præceptis tradendis philosophũ se audeat dicere? Sed sunt nõnullæ disciplinæ, quæ positis bonorũ & malorum finibus, officium omne peruertũt. Nã qui summum bonum sic instituit, vt nihil habeat cum virtute coniunctum, idq; suis commodis, non honestate metitur: hic si sibi ipse consentiat, & nõ

Æmulatio inter Aristotelẽ philosophum & Isocratẽ rhetorem.

Commendat officia à persona vtriusque deinde ab vtilitate & communitate.

Epicureos notat.

interdũ naturæ bonitate vincatur, fit vt neq; amicitiam colere possit, nec iustitiam, nec liberalitatẽ. Fortis verò, dolorem summum malũ iudicans, aut temperans, voluptatem summum bonum statuẽs, esse certè nullo modò potest. Quæ quanquam ita sint in promptu, vt res disputatione non egeat, tamen sunt à nobis alio loco disputata. Hæ disciplinæ igitur si sibi consentaneæ esse velint, de officio nihil queant dicere. Neque vlla officij præcepta firma, stabilia, cõiuncta naturæ tradi possunt, nisi aut ab ijs qui solam, aut ab ijs qui maximè honestatem propter se dicant expetẽdam. Itáque propria est ea præceptio Stoicorum, & Academicorum, & Peripateticorum: quoniam Aristonis, Pyrrhonis, & Herilli iampridem explosa sententia est. Qui tamen haberent ius suum disputandi de officio, si rerum aliquem delectũ reliquissent, vt ad officij inuentionem aditus esset. Sequimur igitur hoc quidem tempore, & in hac quæstione potissimùm Stoicos, non vt interpretes, sed, vt solemus, è fontibus eorum, iudicio, arbitrióque nostro* quantum quoque modo videbitur, hauriemus.

In libris de Finibus.

Solam honestatem. Stoicos significat: Qui maximè, Peripateticos.

*alias, quantocunque modo.

Idem in oratione Lysiæ notauit Socrates in Phædro Platonis.

PLacet igitur, quoniam omnis disputatio de officio futura est, antè definire, quid sit officium: quod à Panætio prætermissum esse miror. Omnis enim quæ à ratione suscipitur de aliqua re disputatio, debet à definitione proficisci, vt intelligatur, quid sit id, de quo disputetur.

Quoniam non est simplex officij vocabulum, neque poterat

poterat in genere definiri cõmodè, diuisione explicat, duplici quidem verbis, sed re eadem. Facit autem ex Stoicorũ sententia duo genera officiorũ: Alterum, quod perfectum vocãt, estque cum fine boni coniunctum, neque in quenquam præterquam in sapientem competit: Alterum mediũ, siue inchoatum, quod per se neque bonum sit, neque malum, sed ad vsum aliquem vitæ sumitur: vt rectè depositum reddere, perfecti sit officij; depositũ reddere imperfecti, cùm recte nisi sapiens nemo reddat, reddant autem simul & stulti. Diuus autẽ Ambrosius prioris generis esse putat, quæ secundũ concilia fiunt: posterioris, quæ secundum præcepta: vt bene administrare rem, ad inchoatum officium pertineat: erogare in pauperes, ad perfectum.

Omnis de officio duplex est quæstio. Vnum genus est, quod pertinet ad finem bonorum: alterum, quod positum est in præceptis, quibus in omnes partes vsus vitæ confirmari possit. Superioris generis huiusmodi exempla sunt: Omniane officia perfecta sint? Nũquid officiũ aliud alio maius sit? & quæ sunt generis eiusdem. Quorum autem officiorum præcepta traduntur, ea, quanquam pertinent ad finem bonorum, tamen id minus apparet, quia magis ad institutionem vitæ communis spectare videtur: de quibus est nobis his libris explicandum. Atq; etiam alia diuisio est officij: nam & medium quoddam officium dicitur, & perfectum. Perfectum autẽ officium, Rectum (opinor) vocemus, quod Græci κατόρθωμα: hoc autem Commune, quod ij καθῆκον vocant. Atque ea sic definiunt, vt rectum quod sit, id perfectum officium esse definiant. Medium autem officiũ id esse dicant, quod

*alius, κατόρθωμα appellant. Hoc autem commune officium καθῆκον μέσον vocant. Perfectum officium κατόρθωμα, quod in tertio de finibus Cicero tum rectum, tum rectè factũ interpretatur: est honestatis actio propter se expetenda.

quod cur factum sit, ratio probabilis reddi possit.

Quæ in deligendis rebus deliberandi ratio.

Tres loci deliberatiui. Honestũ, Vtile, ad quẽ referuntur & illa, magnũ, iucundum, sine periculo. Tertium addit Fab. quem δυνατόν id est, possibile nominat.

*contrà reuocare ad se.

15 Comparatio nõ modò in omnes partes suasoriæ, sed etiam in plerasque iudicialis incidit generis. Partitio totius quæstionis de officijs.

TRiplex igitur est, vt Panatio videtur, consilij capiendi deliberatio. Nam, honestũmne factu sit, an turpe, dubitant, id quod in deliberationem cadit: in quo considerando sæpe animi in cõtrarias sententias distrahũtur. Tum autem inquirũt, aut consultant ad vitæ cõmoditatem, iucunditatémq;, ad facultates rerum: atq; copias ad opes, ad potentiam, quibus & se possint iuuare, & suos, conducat id, nécne, de quo deliberãt. Quæ deliberatio omnis in rationem vtilitatis cadit. Tertiũ dubitandi genus est, cùm pugnare videtur cũ Honesto id, quod videtur esse vtile. Cùm enim vtilitas ad se rapere, honestas contrà nõ rapere ad se videtur, fit vt distrahatur deliberãdo animus, afferátq; ancipitem curam cogitandi. Hac diuisione (cum, præterire aliquid, maximũ vitium in diuidendo sit) duo prætermissa sunt. Nec enim solum, vtrum honestum, an turpe sit, deliberari solet: sed etiam duobus propositis honestis, vtrum honestius. Itémque duobus propositis vtilibus, vtrum vtilius. Ita, quã ille triplicem putauit esse rationem, in quinq; partes distribui debere reperitur. Primũ igitur est de Honesto, sed dupliciter: tum pari ratione de Vtili: post de comparatione eorum disserendum.*

Ex veteris Academiæ, & Stoicorum sententia, qui summum bonum à natura proficisci putant, & hoc ipsum esse beate viuere, secundum naturam viuere commemorãt docet, quæ semina nobis natura inseuerit, quæque adminicula

nicula addiderit, quibus accedēte induſtria, ac vſu, ad fœlicitatem, quò referūtur omnia, proficiamus. Nam primo loco, omni animanti ſtudium tuendi ſui indidit, id quod iure naturæ eſt hominum cum pecudibus commune, vocatúrque κατὰ φύσιν πρῶτον, id eſt, ſecundum naturam primum: conſequens eſt appetitus eorum, quæ incolumitati ſunt amica, fuga eorum, quæ noxia. Verum homini, quoniam non ſolum è corpore conſtat ſed etiam ex animo, vt totus eſſe poſſit incolumis, ratiocinandi vim addidit, vnde diſciplinæ omnes, & virtutes illæ morales proficiſcuntur.

PRincipio generi animantium omni eſt à natura tributum, vt ſe, vitam, corpúſq; tueatur, declinétque ea, quæ nocitura videantur, omniáq;, quæcunque ad viuendum ſint neceſſaria, acquirat, & paret, vt paſtum, vt latibula, vt alia eiuſdem generis. Commune autem animantium omnium eſt coniunctionis appetitus procreandi cauſa, & cura quædam eorum, quæ procreata ſuut. Sed inter hominē, & belluam, hoc maxime intereſt, quòd hæc tantum, quantū ſenſu mouetur, ad id ſolum, quod adeſt, quodque præſens eſt, ſe accommodat, paululum admodum ſentiens præteritum, aut futurum: Homo autem, quoniā rationis eſt particeps, conſequentia cernit, principia, & cauſas rerum videt, earúmque progreſſus, & quaſi anteceſſiones non ignorat, ſimilitudines comparat, & rebus præſentibus adiungit atque annectit futuras, facile totius vitæ curſum videt, ad* eumque regendum præparat res neceſſarias. Eadémque natura vi rationis hominem conciliat homini, & ad orationis, & ad*

*qui

*eámque degéd.m.

vitæ

vitæ ſocietatem: ingenerátq; inprimis præcipuam quẽdam amorem in eos, qui procreati ſunt: impellítq; vt hominũ cœtus celebrari inter ſe, & ſibi obedire velit: ob eáſque cauſas ſtudeat parare ea, quæ ſuppeditẽt & ad cultum, & ad victũ, nec ſibi ſoli, ſed coniugi, liberis, cæteríſq;, quos charos habeat, tueríque debeat. Quæ cura exuſcitat etiam animos, & maiores ad rem gerẽdam facit. In primíſque hominis eſt propria, veri inquiſitio, atque
3. inueſtigatio. Itaq; cum ſumus neceſſariis negotijs, curíſque vacui, tum auemus aliquid videre, audire, ac diſcere, cognitionémque rerum aut occultarum, aut admirabilium * ad beatè viuendum neceſſariam ducimus, ex quo intelligitur, quod verum, ſimplex, ſincerúmq; ſit, id eſſe naturæ hominis aptiſſimum. Huic veri videndi cupiditati adiũcta eſt appetitio quædam principatus, vt nemini parere animus benè à natura informatus velit, niſi præcipienti, aut docenti, aut vtilitatis cauſa iuſtè, & legitimè imperanti, ex quo animi magnitudo exiſtit, humanarúmq; rerum contemptio. Nec verò illa parua vis naturæ eſt, rationiſque, quod vnum hoc animal ſentit quid ſit ordo, * quid deceat, in factis, dictiſque, quis ſit modus. Itaq; eorũ ipſorum, quæ aſpectu ſentiũtur, nullum aliud animal pulchritudinem, venuſtatem, conuenientiam partium ſentit. Quã ſimilitudinem natura, ratióque ab oculis ad animum trãsferens, multò etiam magis pulchritudinem, conſtantiam, ordinem in conſilijs,

*ad beate beateq; viuen.

*Quid ſit quod deceat: in factis dictiſque quis modus.

consilijs, factísque conseruandum putat, cauétque, ne quid indecore, effœminatéue faciat, tum in omnibus & opinionibus, & factis, ne quid libidinosè aut faciat, aut cogitet. Quibus ex rebus cõflatur, & efficitur id, quod quærimus, Honestum: quod etiam si nobilitatum non sit, tamen honestum sit, quódque verè dicimus, etiam si à nullo laudetur, laudabile esse natura. Formã quidẽ ipsam, Marce fili, & tanquam faciem honesti vides; quæ si oculis cerneretur, mirabiles amores (vt ait Plato) excitaret sapientia.

Ex his honestum quod est τέλος, id est finis: & καθόλωμ, quod est per se laudabile, etiã si nemo laudet. Socrates in Phædrio Platonis.

De quatuor virtutibus, vnde omnia vitæ communis officia manant, Prudentia, Iustitia, Fortitudine & Temperantia, ac de materia singularum.

SEd omne quod honestũ est, id quatuor partium oritur ex aliqua. Aut enim in perspicientia veri, sollertiáque versatur: aut in hominum societate tuenda, tribuendóque suum cuique, & rerum contractarum fide, aut in animi excelsi, atque inuicti magnitudine, ac robore, aut in omnium, quæ fiunt, quæq; dicuntur ordine, & modo, in quo inest modestia, & temperantia. Quæ quatuor quanquam inter se colligata, atq; implicata sunt, tamẽ ex singulis certa officiorum genera nascuntur: velut ex ea parte, quæ primò descripta est, in qua sapientiã, & prudentiam ponimus, inest indagatio atq; inuentio veri, eiusque virtutis hoc munus est proprium. Vt enim quisque maximè perspicit, quid in re quaque verissimum sit, quique acutissime, & celerrimè

4.

Omnes virtutes vna virtus absoluta, iuxta Platonem.

Prudentia in veri perspicientia sita, est fons reliquarum

celerrimè potest & videre, & explicare rationem, is prudentissimus & sapientissimus ritè haberi solet. Quocirca huic quasi materia, quã tractet, & in qua versetur, subiecta est veritas. Reliquis autẽ tribus virtutibus necessitates propositæ sunt ad eas res parãdas, tuendásq;, quibus actio vitæ cõtineretur, vt & societas hominum, coniunctióque seruetur, & animi excellentia, magnitudóque tum in augendis opibus, vtilitatibúsque & sibi, & suis comparandis, tum multò magis in his ipsis despiciendis eluceat. Ordo autem, & cõstantia, & moderatio, & ea quæ sunt his similia, versantur in eo genere, ad quod adhibenda est actio quædam, non solùm mentis agitatio. His enim rebus, quæ tractantur in vita, modum quendam adhibentes, & ordinem, honestatem, & decus conseruabimus.

Fortitudo in contẽptu difficultatum. Temperantia in æquabili modo rerũ omnium. Decorum, velut vmbra corpus, honestatem cõsequitur.

De prudentia virtutum omnium principe, & quid in ea fugiendum, quid sequendum.

EX quatuor autẽ locis, in quos honesti naturam, vimq; diuisimus primus ille, qui in veri cognitione cõsistit, maximè naturam attingit humanã. Omnes enim trahimur, & ducimur ad cognitionis & scientiæ cupiditatẽ, in qua excellere pulchrũ putamus. Labi autẽ, errare, nescire, decipi, & malum, & turpe ducimus. In hoc genere, & naturali, & honesto, duo vitia vitanda sunt: vnum, ne incognita pro cognitis habeamus, hisque temerè assentiamur. Quod vitiũ effugere qui volet (omnes autẽ velle debent) adhibebit ad considerãdas res, &

& tempus, & diligentiam. Alterum est vitium, quòd quidam nimis magnum studium, multámq; operam, in res obscuras, atque difficiles conferunt, eásdémq; nō necessarias. Quibus vitijs declinatis, quòd in rebus honestis, & cognitione dignis opera curæq; ponetur, id iure laudabitur, vt in astrologia C. Sulpitium audiuimus, in geometria Sex. Pompeium ipsi cognouimus, multos in dialecticis, plures in iure ciuili, quæ omnes artes in veri inuestigatione versantur, cuius studio à rebus agēdis abduci contra officium est. Virtutis enim laus omnis in actione consistit, à qua tamen sæpe fit intermissio, multiq; dātur ad studia reditus. Tum agitatio mētis, quæ nunquam* acquiescit, potest nos in studijs cogitationes, etiam sine opera nostra cōtinere. Omnis autem cogitatio, motúsq; animi, aut in cōsilijs capiendis de rebus honestis, & pertinentibus ad bene, beatéque viuendum, aut in studijs scientiæ, cognitionisq; versatur. Ac de primo quidem officij fonte diximus.

Sulpitius Gallus exercitū Romanum falsa formidine liberauit, lunaris eclipsis rationem edisserens. Liu. lib. 44.

*quiescit

DE IVSTITIA.

DE tribus autem reliquis latissimè patet ea ratio, qua societas hominum inter ipsos, & vitæ quasi communitas cōtinetur. Cuius partes duæ sunt. Iustitia, in qua virtutis splendor est maximus, ex qua boni viri nominantur, & huic coniuncta beneficētia, quam eandem vel benignitatem, vel liberalitatem appellare licet. Sed iustitiæ primum munus est, vt ne cui quis noceat, nisi lacessitus iniuria, 6.

Iustitia & beneficentia. 7. 8.

iuria. Deinde vt communibus vtatur pro cõmunibus, priuatis vt ſuis. Sunt autem priuata nulla
Apud iuriſconſultos res quædã communes ſingulorum quędam vniuerſitatis, qũædã nullius ſunt. Vnde dicitur occupatio, qui rem vacuam vſurpamus priuł. Ad Architã. 9 natura, ſed aut veteri occupatione, vt qui quondam in vacua venerunt: aut victoria, vt qui bello 10. potiti ſunt, aut lege, pactione, conditione, ſorte. Ex quo fit, vt ager Arpinas Arpinatium dicatur, Tuſculanus Tuſculanorũ. Similiſq; eſt priuatarũ poſſeſſionum deſcriptio. Ex quo, quia ſuum cuiuſque fit eorum, quæ natura fuerãt communia, quod cuique obtigit, id quiſq; teneat. Eo ſi quis ſibi plus appetet, violabit ius humanæ ſocietatis. Sed quoniam (vt præclare ſcriptum eſt à Platone) non nobis ſolùm nati ſumus, ortúſque noſtri partem patria vendicat, partem parentes, partem amici, atq; (vt placet Stoicis) quæ in terris gignuntur, ad vſum hominum omnia creari, homines autẽ hominũ cauſſa eſſe genitos, vt ipſi inter ſe aliis alij prodeſſe poſſent: in hoc naturam debemus ducem ſequi, & communes vtilitates in medium afferre mutatione officiorum, dando, accipiendo, tum artibus, tum opera, tum facultatibus deuincire hominum inter homines ſocietatem.

11. 12

Fides iuſtitiæ fundamentum, ab etymologia.

FUndamentum eſt autem iuſtitiæ fides, id eſt, dictorum, conuentorúmq; conſtantia, & veritas, ex quo, quanquàm hoc videbitur fortaſſe cuipiã durius, tamen* audeamus imitari Stoicos, qui ſtudioſè exquirunt vnde verba ſint ducta, credamúſq;, quia fiat, quod dictũ eſt, appellatam fidem.

*alias videmur.

Duo

Duo iniuſtitiæ genera, vt iuſtitiæ: & vnde oriantur.

Sed iniuſtitiæ duo genera ſunt. Vnum eorum, qui inferunt: alterum eorum, qui ab iis, quibus infertur, ſi poſſint, non propulſant iniuriam. Nam qui iniuſtè impetũ in quempiam facit, aut ira, aut aliqua perturbatione incitatus, is quaſi manus videtur afferre ſocio. Qui autem nõ defendit, nec obſiſtit, ſi poteſt, iniuriæ, tam eſt in vitio, quàm ſi parentes, aut patriam, aut ſocios deſerat. Atque illæ quidem iniuriæ, quæ nocendi cauſa de induſtria inferuntur, ſæpe à metu proficiſcũtur, vt cùm is, qui nocere alteri cogitat, timet, ne niſi id fecerit ipſe aliquo afficiatur incommodo. Maximam autem partem ad iniuriam faciendam aggrediũtur nonnulli, vt adipiſcantur ea, quæ concupierunt, in quo vitio latiſſimè patet auaritia. Expetuntur autem diuitiæ cùm ad vſus vitæ neceſſarios, tum ad perfruẽdas voluptates. In quibus autem maior eſt animus, in iis pecuniæ cupiditas ſpectat ad opes, & ad gratificandi facultatem, vt nuper M. Craſſus negabat, vllã ſatis magnam pecuniam eſſe ei, qui in repub. princeps vellet eſſe, * cuius fructib⁹ exercitum alere non poſſet. Delectant etiam magnifici apparatus, vitæq; cultus cum elegantia, & copia, quibus rebus effectum eſt, vt infinita pecuniæ cupiditas eſſet. Nec verò rei familiaris amplificatio, nemini nocens, vituperanda: ſed fugienda ſemper iniuria eſt. Maximè autem adducuntur plerique, vt eos iuſtitiæ capiat obliuio, cùm in imperiorum, bonorum,*

* manus violenter videtur.

13. Iniuria ab imprudẽte, iniuria non eſt, niſi ipſa vitioſa ſit ignorantia. Ariſtot.

14.

* qui ſuis fructibus.

bonorum, gloriæ cupiditatem inciderent. Quod enim est apud Ennium. Nulla sancta societas, nec fides regni est——id latius patet. Nam quidquid eiusmodi est, in quo non possint plures excellere, in eo fit plerunque tanta contentio, vt difficillimum sit sanctam seruare societatem. Declarauit id modo *temeritas. C. Cæsaris, qui omnia iura diuina, atq; humana peruertit, propter eum, quem sibi ipse opinionis errore finxerat, principatum. Est autem in hoc genere molestum, quod in maximis animis, splendidissimisq; ingenijs plerunque existunt honoris, imperij, potentiæ, gloriæ cupiditates. Quò magis cauendum est, ne quid in eo genere peccetur.*

Modò pro admodum nuper.
*Tempestas.
Animi sublimitatem propriè Cæsari tribuit Plinius.

Iniuria alia leuior.

SEd in omni iniustitia permultum interest, vtrũ perturbatione aliqua animi, quæ plerũq; breuis est, et ad tẽpus, an cõsultò, & cogitatò fiat iniuria. Leuiora sunt enim, quæ repẽtino aliquo motu accidũt, quàm ea, quæ meditata & præparata inferũtur. Ac de inferenda quidẽ iniuria satis dictũ est.

Maximè, cũ primi motus in nostra non sint potestate.

Causas recenset, vnde secundum iniustitiæ genus oriatur.

PRætermittendæ autem defensionis, deferendiq; officij, plures solent esse causæ. Nam aut inimicitias, & laborem, aut sumptus suscipere nolunt: aut etiam negligentia, pigritia, inertia, aut suis studijs quibusdam, occupationibusq; sic impediũtur, vt eos, quos tutare debeãt, desertos esse patiantur. Itaque videndum est, ne non satis sit id, quod

apud

apud Platonem est in philosophos dictum: quòd in veri inuestigatione versentur, quódq; ea, quæ plerique vehementer expetunt, de quibus inter se digladiari solent, contemnant, & pro nihilo ducant, propterea iustos esse. Nam dum alterum iustitiæ genus assequuntur non inferenda, ne cui noceant, iniuria, in alterum incidũt. Discendi enim studio impedit, quos tueri debent deserunt. Itaque eos ad Remp. ne accessuros quidem putant, nisi coactos: æquius autem erat id voluntate fieri. Nam hoc ipsum ita iustum est, quod rectè fit, si est voluntarium. Sunt etiam, qui aut studio rei familiaris tuendæ, aut odio quodam hominum, suum se negotium agere dicant, ne facere cuiquam videantur iniuriam: qui dum altero iniustitiæ genere vacãt, in alterum incurrunt. Deserunt enim vitæ societatem, quia nihil conferunt in eam studij, nihil operæ, nihil facultatum. Quando igitur duobus generibus iniustitiæ propositis, adiunximus causas vtriusque generis, eásq; res antè constituimus, quibus iniustitia continetur, facilè quod cuiusque temporis officium sit, poterimus, nisi nosmetipsos valde amabimus, iudicare. Est enim difficilis cura rerum alienarum: quanquam Terentianus ille Chremes humani nihil à se alienũ putat. Sed tamen quia magis ea percipimus, atq; sentimus, quæ nobisipsis aut prospera, aut aduersa eueniũt, quàm illa, quæ cæteris, quæ quasi longo interuallo interiecto videmus, aliter de illis, ac de nobis iudicamus.*

Hoc Plato in libris de Rep. elegãter ostendit per fabulã, de ijs, qui vincti in specu sedent: id quod Ciceroni non probari, viro politico & natura sublimi non est mirum. Horat. Dissimulator opis propriæ mihi comodus vni.

*Quoniam.

Ex Heautõti morũ eni initio.

mus. Quocirca bene præcipiunt, qui vetant quicquam agere, quod dubites æquum sit, an iniquum. Æquitas enim lucet ipsa per se: dubitatio cogitationem significat iniuriæ.

Prouerbiũ: Quæ dubitas ne feceris.

Docet officia pro circumstantijs variari, & quod officiosum erat, id contra officium fieri, duobus maximè modis, si aut ab vtilitate recedatur, aut minùs vtile præferatur vtiliori: quin interdum præter officium esse nimirum inhærere iuris apicibus.

Sed incidũt sæpe tempora, cùm ea, quæ maximè videntur digna esse iusto homine, eóq; quem virum bonum dicimus, cõmutantur, fiúntq; contraria. vt reddere depositum etiámne furioso: facere promissum, quæque pertinent ad veritatem, & ad fidem, ea negare interdum, & non seruare, sit iustũ. Referri enim decet ad ea, quæ posui in principio, fundamenta iustitiæ: primùm, vt ne cui noceatur: deinde vt communi vtilitati seruiatur: Ea cum tempore cõmutãtur, cõmutatur officium: & nõ semper est idem. Potest etiam accidere promissum aliquod, & conuentum, vt id effici sit inutile vel ei, cui promissum sit, vel ei, qui promiserit: Nã si (vt in fabulis est) Neptunus quod Theseo promiserat, non fecisset, Theseus filio Hippolyto suo nõ esset orbatus. Ex tribus enim optatis (vt dicitur) hoc erat tertium, quod de Hippolyti interitu iratus optauit: quo impetrato, in maximos luctus incidit. Nec promissa igitur seruanda sunt ea, quæ sint ijs quibus promiseris inutilia: nec si plus tibi noceant, quàm illi prosint, cui promiseris. Contra

Communi, id est, tum eius, qui præstat iustum, tum illius in quem præstatur. Tragicum exẽplum. Theseus tria optauerat ab auo Neptuno, vt Minotaurũ conficeret, vt sibi ad inferos daretur aditus, vt Hippolytum vlcisceretur.

officium

officium est, maius anteponi minori: vt si constitueris te cuipiam aduocatum in rem præsentem esse venturũ, atq; interim grauiter ægrotare filius cœperit, nõ sit cõtra officium, nõ facere quod dixeris: magisq; ille, cui promissum sit, ab officio discedat, si se destitutum quæratur. Iam illis promissis non standũ esse quis nõ videt, quæ coactus quis metu, quæ deceptus dolo promiserit? Quæ quidem plæraque iure prætorio liberantur, nonnulla legibus.

Stare promissis, vt manere dictis.

In iudicialibus officijs æquitas spectanda, non verbis inhærendum.

EXistunt etiam sæpe iniuriæ calumnia quadam, & nimis callida, sed malitiosa iuris interpretatione. Ex quo illud. Summũ ius, summa iniuria: factum est iam tritum sermone prouerbium. Quo in genere etiam in Republica multa peccantur, vt ille, qui, cum *centum triginta dierum essent cum hoste pactæ induciæ, noctu populabatur agros, quòd dierum essent pactæ, non noctium induciæ. Nec noster quidem probandus, si verũ est, Q. Fabium Labeonem, seu quẽ alium (nihil enim præter auditũ habeo) arbitrũ Nolanis, & Neapolitanis de finibus à Senatu datũ, cùm ad locum veniisset, cum vtrisque separatim loquutum, vt ne cupidè quid agerent, nec appeterẽt, atq; vt regredi, quàm progredi mallent. Id cùm *vtrinque fecissent, aliquantum agri in medio relictum est. Itaque illorum fines sicut ipsi dixerant, terminauit: in medio relictum quod erat, populo Romano adiudicauit.

Ex Heautõtimorumeno. 15.

*Triginta. Plutarchus, hoc commentum Cleomeni Lacedæmonio adscribit in apoph. Q. Labeo.

*Vtrique.

Decipere hoc quidem eſt, non iudicare. Quocirca in omni re, fugienda eſt talis ſolertia. Sunt autem quædam officia etiam aduerſus eos ſeruanda, à quibus iniuriam acceperis. Eſt enim vlciſcendi & puniẽdi modus. Atque haud ſcio, an ſatis ſit eum, qui laceſſierit, iniuriæ ſuæ pœnitere: vt & ipſe ne quid tale poſt hac committat, & cæteri ſint ad iniuriam tardiores.

Quod in punienda iniuria officium.

Hactenus de ciuili iuſtitia, nunc de bellicis officijs. Facit autem duo belli genera, quorum vtrique communia ſunt hæc: vt non niſi iuſtis de cauſis ſuſcipiantur: ne inferantur niſi rebus repetitis, niſi ſolenniter denuntiata: vt rite gerantur, ne ſæuiamus ſupra modum in victos: humaniùs etiam qui ſe dedunt, recipiantur: fides hoſti etiam priuatim præſtetur non modo in conuentis ſolennibus. Propria verò ſunt illa, vt cum hoc hoſtium genere, qui de imperio certant, humaniùs agamus: cum his qui vitam noſtram petunt, ſeuerius.

AT que in Republica maximè conſeruanda ſunt iura belli. Nam cùm ſint duo genera decertãdi: vnum per diſceptationẽ, alterũ per vim: cúmque illud proprium ſit hominis, hoc belluarum, cõfugiendum eſt ad poſterius, ſi vti non licet ſuperiore. Quare ſuſcipienda quidem bella ſunt ob eam cauſam, vt ſine iniuria in pace viuatur. Parta autẽ victoria, conſeruandi ſunt ij, qui non crudeles in bello, nec immanes fuerũt: vt maiores noſtri Tuſculanos, Æquos, Volſcos, Sabinos, Hernicos in ciuitatem etiam acceperunt: at Carthaginem, & Numantiam funditus ſuſtulerunt. Nollem Corinthũ: ſed credo illos ſecutos opportunitatem loci maximè,

Carthago in Africa, Numãtia in Celtiberia à Scipione Æmiliano funditus euerſæ. Corinthus itẽ in Achaia, à L. Mũmio ſublata, quòd in Iſtlimo eſſet, & ad bellũ mouendum opportuna.

maximè, ne posset aliquando ad bellum faciẽdum locus ipse adhortari. Mea quidem sententia, paci, quæ nihil habitura sit insidiarum, semper est consulendum. In quo si mihi obtemperatum esset, exsi non optimam, at aliquam Rempu. quæ nunc nulla est, haberemus. Et cum iis, quos vi deuiceris, consulendum est: tum ij qui armis positis, ad Imperatorum fidẽ confugient (quamuis murum aries percusserit) recipiendi. In quo tantopere apud nostros iustitia culta est, vt ij, qui ciuitates, aut nationes deuictas bello in fidem recepissent, earum patroni essent more maiorũ. Ac belli quidem æquitas sanctissimè Faciali populi Romani iure perscripta est. Ex quo intelligi potest, nullum bellum esse iustum, nisi quod aut rebus repetitis geratur, aut denuntiatum antè sit & inductum. Pompilius Imperator tenebat prouinciam, in cuius exercitu Catonis filius tyro militabat. Cùm autem Pompilio videretur vnam dimittere legionem, Catonis quoque filium, qui in eadem legione militabat, dimisit. Sed cùm amore pugnãdi in exercitu remansisset, Cato ad Pompilium scripsit, vt si eum pateretur in exercitu remanere, secundo eũ obligaret militiæ sacramento: quia priore amisso, iure cum hostibus pugnare non poterat. Adeo summa erat obseruatio in bello mouendo. Marci quidẽ Catonis senis epistola est ad M. filium, in qua scripsit, se audisse, cum missum factum esse à Consule, cum in Macedonia Persico bello miles esset. Monet igitur, vt caueat,

16. Quod in bellis suscipiendis officium.

Quanta sacramẽti militaris religio maioribus. Senis addidit, ne pro nepote huius Vticensem intelligeres, nisi mauis ad absolutã ætatem referre.

caueat, ne prælium ineat. Negãt enim ius esse, qui miles nõ sit, pugnare cum hoste. Equidem illud etiã animaduerto, quòd qui proprio nomine perduellis esset, is hostis vocaretur, lenitate verbi tristitiã rei mitigãte. Hostis enim apud maiores nostros is dicebatur, quem nunc peregrinũ dicimus. Indicant enim duodecim tabulæ: AVT STATVS DIES CVM HOSTE. Itémq; ADVERSVS HOSTEM ÆTERNA AVTORITAS. Quid ad hãc mãsuetudinẽ addi potest, eum quicũ bella geras, tã molli nomine appellari? Quanquã id nomen durius tam effecit vetustas: à peregrino enim iam recessit, & propriè in eo qui ferret arma contrà, remansit. Cùm verò de Imperio decertatur, belló q; quæritur gloria, causas omnino subesse tamen oportet eas dem, quas dixi paulò antè iustas causas esse bellorum. Sed ea bella, quibus imperij gloria proposita est, minus acerbè gerenda sunt. Vt enim cùm ciuiliter contendimus, aliter si est inimicus, aliter si competitor: cum altero certamen honoris, & dignitatis est, cũ altero capitis & famæ: sic cum Celtiberis, cum Cimbris bellum, vt cum inimicis gerebatur, vter esset, non vter imperaret: cum Latinis, Sabinis, Samnitibus, Pœnis, Pyrrho, de Imperio dimicabatur, Pœni fœdifragi, crudelis Annibal, reliqui iustiores Pyrrhi quidem de captiuis reddendis illa præclara sententia:

Enniani versus.

Nec mî aurum posco, nec mî pretium dederitis:
Nec cauponantes bellum, sed belligerantes,

Ferro,

Ferro, non auro vitam cernamus vtriq; : (sors,
Vósne velit, an me regnare hera, quidúe ferat
Virtute experiamur, & hoc simul accipe dictũ :
Quorum virtuti belli fortuna pepercit,
Eorundem me libertati parcere certum est :
Dono ducite, dóq; volentibus cum magnis dijs.

Pyrrhus rex ad Pyrrhũ Achillis filium genus suum referebat, cui auus fuerat Æacus.

Regalis sanè & digna Æacidarum gente sententia. Atq; etiam si quid singuli temporibus adducti hosti promiserint, est in eo ipso fides conseruanda : vt primo Punico bello Regulus captus à Pœnis, cùm de captiuis cõmutandis Romam missus est, iurassetq; se rediturum : primum vt venit, captiuos reddendos in Senatu non censuit : deinde cùm retineretur à propinquis & ab amicis, ad supplicium redire maluit, quàm fidẽ hosti datam fallere. Secundo autem Punico bello, post Cannensem pugnam, quos decem Annibal Romã adstrictos misit iureiurando se redituros esse, nisi de redimendis ijs, qui capti erant impetrassent : eos omnes, censores, quoad quisque eorum vixit, qui peierassent, in ararijs reliquerũt : nec minus illum, qui iurisiurandi fraude culpam inuenerat. Cùm enim Annibalis permissu exijsset è castris, redijt paulò post, quòd se oblitum nescio quid diceret. Deinde egressus è castris, iureiurando se solutum putabat : & erat verbis, re non erat. Semper autem in fide quid senseris, non quid dixeris, cogitandum. Maximum autem exemplum est iustitiæ in hostem à maioribus nostris cõstitutum. Cùm à Pyrrho per-*

*Genere. 17.

Tantáque aliquos affecerunt ignominia, vt statim mortem sibi cõsciscerent, autore Liuio. Decad. 2. lib. 3.

fuga senatui est pollicitus se venenum regi daturum, & eum necaturum. Senatus, & C. Fabricius perfugam Pyrrho dedit. Itane hostis quidem, & potentis, & bellum vltrò inferentis, cum scelere interitum approbauit? Ac de bellicis quidem officijs satis dictum est. Meminerimus autem etiam aduersus infimos iustitiam esse seruandam. Est autem infima conditio, & fortuna seruorum, quibus nõ male præcipiunt, qui ita iubent vti, vt mercenarijs ad operam exigendam, & iusta prabenda. Cum autem duobus modis, id est, aut Vi, aut Fraude fiat iniuria: fraus quasi vulpecula, vis leonis videtur: vtrumque alienissimum ab homine, sed fraus odio digna maiore. Totius autem iniustitiæ nulla capitalior est, quàm eorum qui tum, cùm maximè fallunt, id agunt, vt viri boni esse videantur. De iustitia satis dictum est.

Officium domini in seruos.

Triplex nocendi genus.

De liberalitate secunda iustitiæ parte, quàm tamen Aristoteles modestiæ videtur annectere, in qua tria potissimum spectanda docet Cicero: ne quid demus quod accipienti sit nociturum, néue quod alijs largiamur, ab alijs per iniuriam auferamus. Secundum, vt pro facultatũ modo liberalitatem exerceamus. Tertium, ne demus quibus non oportet. Dandum autem aut virtute cõmendatis, aut ijs qui nos honesta beneuolentia prosequuntur: aut quibuscum nobis aliquod societatis vinculum intercedit: aut denique qui bene de nobis meriti, quibus & cum fœnore beneficium remetiendum: Postremo societatis humanæ gradus à summo fonte repetens, inter se cõponit, vt quantum cuique debetur, tantum præstetur. Sed de hac parte Seneca pluribus libris diligentissimè scripsit.

Deinceps

DEinceps (vt erat propositum) de beneficentia, & de liberalitate dicatur: qua quidem nihil est naturæ hominis accõmodatius: sed habet multas cautiones. Videndum est enim primum, ne obsit benignitas, & iis ipsis, quibus benigne videbitur fieri, & cæteris. Deinde, ne maior benignitas sit, quàm facultates. Tum vt pro dignitate cuique tribuatur, id enim est iustitiæ fundamentum, ad quam hæc referenda sunt omnia. Nã & qui gratificantur cuipiã, quod obsit illi cui prodesse velle videantur, non benefici, neque liberales, sed pernicioſi, atq; assentatores iudicandi sunt. Et qui alijs nocẽt, vt in alios liberales sint, in eadem sunt iniustitia, vt si ipſi in suam rem aliena conuertant. Sunt autem multi, & quidem cupidi splẽdoris, & gloriæ, qui cripiũt alijs, quod alijs largiantur. Hique arbitrantur se beneficos in suos amicos visum iri, si locupletent eos quacunque ratione. Id autem tantum abest ab officio, vt nihil magis officio possit esse contrarium. Videndum est igitur, vt ea liberalitate vtamur, quæ prosit amicis, noceat nemini. Quare L. Syllæ, & C. Cæsaris pecuniarum translatio è iustis dominis ad alienos, nõ debet liberalis videri. Nihil est enim liberale, quod non idem sit iustum. Alter erat locus cautionis, ne benignitas maior esset, quàm facultates: quòd qui benigniores volunt esse, quàm res patitur, primum in eo peccant, quòd iniurioſi sunt in proximos. Quas enim copias his et suppeditari aquius est, &

Quomodo dandum, quantum, & quibus.

Vt si, pro ac si Terẽtius: Vt si esset frater.

Tyrannica liberalitas Cæsaris & Syllæ.

relinqui,

relinqui, eas transferunt ad alienos. Ineſt autem in tali* liberalitate cupiditas plerunque rapiendi, & auferendi per iniuriam, vt ad largiendum ſuppetant copiæ. Videre etiam licet pleroſq; non tam natura liberales, quam quadam gloriæ ductos, vt benefici videantur facere multa: quæ videntur ab oſtentatione magis, quàm à voluntate proficiſci. Talis autem ſimulatio vanitati eſt cõiunctior, quàm aut liberalitati, aut honeſtati. Tertium eſt propoſitum, vt in beneficentia delectus eſſet dignitatis: in quo & mores eius erunt ſpectãdi, in quem beneficium conferetur, & animus erga nos, & cõmunitas, ac ſocietas vitæ, & ad noſtras vtilitates officia antè collata: quæ vt cõcurrant omnia, optabile eſt: ſin minus, plures cauſæ maioreſque ponderis plus habebunt.

*Alias, deliberatione.

Quibus dãdum, probis, viris, charis, aliquo vinculo nobis iunctis, benemeritis.

Mores non ad exactam illam ſapientis Stoici rationem ſpectandos, ſed ciuilem virtutis imaginem.

18. QVoniam autem viuitur nõ cum perfectis hominibus, pleneque ſapientibus, ſed cum iis, in quibus præclarè agitur, ſi ſint ſimulachra virtutis, etiam hoc intelligendum puto, neminem omninò eſſe negligẽdum, in quo aliqua ſignificatio virtutis appareat. Colendum autem eſſe ita vnumquenque maximè, vt quiſque maximè his virtutibus lenioribus erit ornatus. Modeſtia, Temperantia, ac ipſa, de qua iam multa dicta ſunt, Iuſtitia. Nam fortis animus & magnus in homine nõ perfecto, nec ſapiente feruentior plerunque eſt: illæ virtutes

virtutes virum bonum videntur potius attingere. Atque hæc in moribus considerentur.

Quomodo considerandæ sit benevolentia aliorum erga nos.

DE benevolentia autem, quam quisque habeat erga nos, primùm illud est in officio, vt ei plurimum tribuamus, à qua plurimùm diligimur. Sed benevolentiam non adolescentulorum more, ardore quodam amoris, sed stabilitate potius, & constantia iudicemus.

Bene meritis de nobis, quomodo referenda gratia.

SInt erunt merita, vt non ineunda, sed referenda sit gratia, maior quædam cura adhibenda est. Nullum enim officium referẽdæ gratiæ magis necessariũ est. Quod si ea quæ acceperis vtenda, maiore mensurã (si modo possis) iubet reddere Hesiodus: quidnã beneficio prouocati facere debemus? An non imitari agros fertiles, qui multo plus afferunt quam acceperũt? Etenim si in eos, quos speramus nobis profuturos, non dubitamus officia cõferre: quales in eos esse debemus, qui iam profuerunt? Nam cùm duo genera liberalitatis sint, vnum dandi beneficij, alterum reddendi: demus necne, in nostra potestate est: nõ reddere, viro bono non licet, modo id facere possit sine iniuria. Acceptorum autem beneficiorũ sunt delectus habendi. Nec dubium, quin maximo cuique plurimum debeatur. In quo tamen in primis quo quisq; animo, studio, benevolentia fecerit, ponderandum est.

Beneficia cum fœnore remetiẽda à maiori.

Beneficia potissimum animo dantis metienda.

Multi

Multi enim faciunt multa temeritate quadã, sine iudicio, vel modo, in omnes, vel repẽtino, quodam, quasi vento, impetu animi incitati: quæ beneficia æquè magna nõ sunt habenda, atque ea, quæ iudicio, cõsideratè, cõstantérq; delata sunt. Sed in collocando beneficio, & in referenda gratia (si cætera paria sint) hoc maximè officij est, vt quisq; maximè opis indigeat, ita ei potissimũ opitulari. Quod contrà fit à plerisq;: à quo enim plurimũ sperat, etiã si ille his non eget, tamẽ ei potissimũ inseruiunt.

Non dandũ vt recipias, sed vt prosis amico.

In coniunctione vitæ quis ordo, ac primùm de societate vniuersali omnium mortalium.

OPtimè autem societas hominum, coniunctióq; seruabitur, si vt quisque erit coniunctissimus, ita in eum benignitatis plurimum conferetur. Sed quæ natura principia sint communitatis, & societatis humanæ, repetendũ altius videtur. Est enim primũ, quod cernitur in vniuersi generis humani societate. Eius autẽ vinculũ est, Ratio, & Oratio: quæ docendo, discendo, communicando, disceptando, iudicando conciliat inter se homines, coniungit q; naturali quadam societate. Neq; vlla re longius abſumus à natura ferarum, in quibus ineſſe fortitudinẽ sæpe dicimus, vt in equis, in leonibus: iustitiam, æquitatem, bonitatem non dicimus. Sũt enim rationis, & orationis expertes. Ac latissimè quidẽ patens hominibus inter ipsos, omnibus inter omnes societas hæc est, in qua omniũ rerum, quas ad communem vsum hominum natura genuit, est

Primi societatis humanæ fontes, ratio, & oratio.

seruanda

ſeruãda cõmunitas, vt quæ deſcripta ſunt legibus, & iure ciuili, hæc ita teneantur, vt ſit conſtitutũ: è quibus ipſis cætera ſic obſeruẽtur, vt in Græcorũ proverbio eſt: AMICORVM ESSE OMNIA COMMVNIA. *Omnia autem cõmunia hominũ videntur ea, quæ ſunt generis eius, quod ab Ennio poſitum in vna re, transferri in permultas poteſt.*

Belliſſimi Ennij verſus.

"Homo qui erranti comiter monſtrat viam,*
Quaſi lumen de ſuo lumine accendat, facit:
Nihilo minus ipſi lucet, cùm illi accenderit.*

*comiti.

Vna enim ex re ſatis præcipit, vt quicquid ſine detrimento poſſit commodari, id tribuatur vel ignoto. Ex quo ſunt illa communia, non prohibere aquam profluentem: pati ab igne ignem capere, ſi quis velit: cõſilium fidele deliberanti dare: quæ ſunt ijs vtilia qui accipiunt, danti non moleſta. Quare & his vtendum eſt, & ſemper aliquid ad communem vtilitatem afferendum. Sed quoniam copiæ paruæ ſingulorum ſunt, eorum autem, qui his egeant, infinita eſt multitudo, vulgaris liberalitas referenda eſt ad illum Ennij finem, NIHILO MINVS IPSI LVCET, *vt facultas ſit, qua in noſtros ſimus liberales.*

Quæ ſunt omnibus abſque diſcrimine cõmunicanda.

Ab illa pri. 19.ma cõmunitate ad contractionis ſocietates. deſcendit. 20.

GRadus autem plures ſunt ſocietatis hominum. Vt enim ab illa diſcedatur infinitate, propior eſt eiuſdem Gentis, Nationis, Linguæ, qua maximè homines cõiunguntur. Interius etiam eſt eiuſdem eſſe Ciuitatis. Multis enim ſunt ciuibus inter ſe communia, forum, fana, porticus, viæ, leges, iura,

Quæ communia vniuerſitatis,

iura, iudicia, suffragia, consuetudines praeterea & familiaritates, multaq; cum multis res, rationésq; cõtractæ. Arctior est verò colligatio societatis propinquorum. Ab illa enim immensa societate humani generis in exiguum, angustúmq; concluditur. Nam cùm sit hoc natura commune omnium animantiũ, vt habeant libidinem procreandi, prima societas in ipso est Coniugio: proxima in Liberis, deinde vna Domus, cui sunt omnia communia. Id autem est principium Vrbis, & quasi seminarium Reip. Sequuntur fratrum coniunctiones, pòst consobrinorum, sobrinorúmque: qui cùm vna domo iam capi non possint, in alias domos, tanquã in colonias, exeunt. Sequuntur connubia, & affinitates, ex quibus etiam plures propinqui. Quæ propagatio, & soboles, origo est rerum publicarum. Sanguinis autem coniunctio & beneuolentia deuincit charitate homines. Magnum est enim eadem habere monumẽta maiorum, ijsdẽ vti sacris, sepulchra habere communia. Sed omniũ societatũ nulla præstãtior est, nulla firmior, quàm cùm viri boni moribus similes sunt familiaritate coniuncti. Illud enim honestum (quod sæpe diximus) etiã si in alio cernimus, tamen nos mouet, atq; illi, in quo id inesse videtur, amicos facit. Et quanquàm omnis virtus nos ad se allicit, facitque vt eos diligamus, in quibus ipsa inesse videatur: tamen Iustitia, & Liberalitas id maximè efficit. Nihil autẽ est amabilius, nec copulatius, quàm morum similitudo

Cognatio.

*Vna domus, 21. communia omnia.

Affinitates ex coniugijs.

Amicitia virtute cõciliata.

Nihil amabilius virtute.

litudo bonorum. In quibus enim eadē ſtudia ſunt, eadem voluntates: in his ſit, vt quiſq; altero æquè delectetur, ac ſeipſo. Efficitúrq; id quod Pythagoras vult in amicitia, vt vnus fiat ex plurib⁹. Magna etiam illa communitas eſt, quæ conficitur ex beneficijs vltrò, citróq; datis, acceptiſq;. Quæ mutua, & grata dum ſunt, inter quos ea ſunt, firma deuinciuntur ſocietate. Sed cum omnia ratione, animóq; luſtraueris, omnium ſocietatum nulla eſt gratior, nulla charior, quàm ea, quæ cum Repub. eſt vnicuique noſtrum. Chari ſunt parentes, chari liberi, propinqui, familiares: ſed omnes omnium charitates Patria vna complexa eſt: pro qua quis bonus dubitet mortem oppetere, ſi ei ſit profuturus? Quò eſt deteſtabilior iſtorũ immanitas, qui lacerarunt omni ſcelere patriam, & in ea ſunditus delenda occupati & ſunt, & fuerunt. Sed ſi contentio quædam, & comparatio fiat, quibus plurimum tribuendum ſit officij, principes ſint Patria & Parentes, quorum beneficijs maximè obligati ſumus: proximi Liberi, totáq; domus, quæ ſpectat in nos ſolos, neque aliud vllum poteſt habere perfugium: deinceps bene cõuenientes propinqui, quibuſcum communis etiam plerunque fortuna eſt. Quamobrem neceſſaria præſidia vitæ debẽtur ijs maximè, quos antè dixi. Vita autem, victúſque communis, conſilia, ſermones, cohortationes, conſolationes, interdũ etiam obiurgationes in amicis vigent maximè. Eſtque ea iucundiſſima amicitia,

Amicitia iuxta Pythagoram æqualitas eſt. Idem dixit amicitiam vnã eſſe animã in corporibus duobus.

Patriæ debemus plurimum. 22.

Oppetere mortem, id eſt, vltrò mori. 23. 24.

Oõuenientes, pro cõcordibus.

Quid ſanguine coniũctis, quid amicis potiſſimum debeamus.

tia, quam ſimilitudo morum coniungauit.

Liberalitatis officia non ſolum ab his gradibus ſocietatis, ſed etiam ab alijs circumſtantijs ſpectari oportere.

*SEd in his omnibus officijs tribuẽdis videndum erit, quid cuiq; maximè neceſſe ſit, et quid quiſque nobiſcum, vel ſine nobis aut poſſit conſequi, aut non poſſit. Itaque non iidem erunt neceſſitudinum gradus, qui & temporum: ſuntq; officia, quæ alijs magis quàm alijs debeantur: vt vicinum citius adiueneris in*frugibus percipiendis, quàm aut fratrem, aut familiarem. At ſi lis in iudicio ſit, propinquum potius & amicum, quàm vicinum defenderis. Hæc igitur, & talia circumſpicienda ſunt in omni officio: & conſuetudo, exercitatióque capienda, vt boni ratiocinatores officiorum eſſe poſſimus, & addendo, deducẽdóq; videre, quæ reliqui ſumma fiat: ex quo quantum cuiq; debeatur, intelligas. Sed vt nec medici, nec Imperatores, nec oratores, quãuis artis præcepta perceperint, quicquam magna laude dignum ſine vſu, & exercitatione conſequi poſſunt: ſic officij conſeruandi præcepta traduntur illa quidem vt faciamus ipſi: ſed rei magnitudo vſum quoque exercitationemque deſiderat. Atque ab ijs rebus, quæ ſunt in iure ſocietatis humanæ, quemadmodum ducatur honeſtum, ex quo ortum eſt officiũ, ſatis fere diximus.*

Vicinis quid debeatur.

**alias, fructibus.*

Quæ reliqui, id eſt, quantum relinquatur deductis, & deditis quæ oportuit.

Magnanimitatis tertius officiorum fons, quæ ex rerum humanarum contemptu, & animi amplitudine quadam naſcitur: declaratur autem potiſſimũ in periculis adeundis, & arduis rebus obeundis. Huic ad dexteram eſt audacia,

tia, pertinacia, immanitas, arrogantia, crudelitas, confidẽtia, morositas, ira, sæuitia, ambitio: ad læuam timiditas, ignauia, stupor, & id genus vitia. Exercetur autẽ magnanimitas partim in rebus bellicis, magis autem in negotijs vrbanis, denique & priuata in vita: de quibus omnibus variè differit Cicero.

INtelligẽdum est autem, cùm proposita sint genera quatuor, è quibus honestas, officiúmque manaret, splendidissimum videri, quod animo magno, elatóque, humanásque res despiciente, factum sit. Itaq; in probris maximè in promptu est, si quid tale dici potest:

Vos etenim iuuenes, animos geritis mulibres,
Illáq; virgo viri. Et si quid est eiusmodi:
Salmacida spolia sine sanguine, & sudore.

Contraq; in laudibus, quæ magno animo, & fortiter, excellentérque gesta sunt, ea nescio quo modo pleniore ore laudamus. Hinc Rhetorum campus, de Marathone, Salamine, Plateis, Thermopylis, Leuctris. Hinc noster Cocles, hinc Decij, hinc Cneus, & Publius Scipiones, hinc Marcus Marcellus innumerabilésq; alij: maximéque ipse populus Romanus animi magnitudine excellit. Declaratur autem studium bellicæ gloriæ, quòd statuas quoque videmus ornatu ferè militari.

Commendatio fortitudinis. In primis opprobratur pusillanimitas. Ex Ennio verba imperatoris exemplo Ciliciæ militum ignauiam increpantis. In hoc carmine molliciei est exprobratio, quoniam Salmacis fons pro effœminato dicitur.

Fortitudinem si ab honestate recedat, nomen suum amittere.

SEd ea animi elatio, quæ cernitur in periculis, & laboribus, si iustitia vacat, pugnátq; non pro salute communi, sed pro suis commodis, in vitio

25. *est. Non enim modò id virtutis non est, sed potius immanitatis, omnem humanitatẽ repellẽtis. Itaq; probè definitur à Stoicis fortitudo, cùm eam virtutem esse dicunt propugnantẽ pro æquitate. Quocirca nemo, qui fortitudinis gloriã consecutus est, insidijs et malitia laudem est adeptus. Nihil enim honestum esse potest, quod iustitia vacat. Præclarum igitur Platonis illud: Nõ solum, inquit, scientia, quæ est remota à iustitia, calliditas potius, quàm sapientia est appellanda: verùm etiam animus paratus ad periculum, si sua cupiditate, non vtilitate communi impellitur, audaciæ potius nomẽ habeat, quàm fortitudinis. Itaque viros fortes,*

26. *& magnanimos, eosdem bonos, & simplices veritatis amicos, minimé q; fallaces esse volumus: quæ sunt ex media laude iustitiæ. Sed illud odiosum est, quòd in hac elatione, et magnitudine animi, facillime pertinacia & nimia cupiditas principatus innascitur. Vt enim apud Platonẽ est, omnem morem Lacedæmoniorum inflammatum esse cupiditate vincẽdi, sic vt quisq; animi magnitudine maximè excellit, ita maximè vult princeps omnium esse, vel potius solus esse. Difficile autem est, cùm præstare omnibus cõcupieris, seruare æquitatem, quæ est iustitiæ maximè propria. Ex quo fit, vt neq; disceptatione vinci se, nec vllo publico ac legitimo iure patiantur. Existúnt q; in Rep. pleriq; largitores, & factiosi, vt opes quàm maximas cõsequãtur, & sint vi potius superiores, quàm iustitia pares.*

Magnanimitas à iustitia pẽdet. Pertinacia. elati animi comes.

res. Sed quo difficilius, hoc præclarius. Nullum enim est tempus, quod iustitia vacare debeat. Fortes igitur, & magnanimi sunt habendi, nō qui faciunt, sed qui propulsant iniuriam. Vera autem & sapiens animi magnitudo honestum illud, quod maximè natura sequitur, in factis positum, non in gloria iudicat: principémque se esse mauult quam videri. Etenim qui ex errore imperitæ multitudinis pendet, hic in magnis viris nō est habendus. Facillimè autem ad res iniustas impellitur, vt quisq; est altissimo animo, & gloriæ cupido. Qui locus est sanè lubricus, quòd vix inuenitur, qui laboribus susceptis, periculisque aditis non quasi mercedem rerum gestarum desideret gloriam.

1 Prouerbio Socratis pulchra quæ difficilia.
29. Qui gloriæ spe pericula
30. suscipit,
31. ambitiosus, non fortis.

Lubricus, anceps, & periculosus.

Vera magnanimitas duabus in rebus potissimùm sita, in contemnendis tum prosperis, tum aduersis, & in arduis rebus gerendis.

OMnino fortis animus, & magnus, duabus rebus maximè cernitur: quarum vna in rerum externarum despicientia ponitur, cùm persuasum sit, nihil hominem, nisi quod honestum, decorumq; sit, aut admirari, aut optare, aut expetere oportere: nullíq; neq; homini, neq; perturbationi animi, nec fortunæ succūbere. Altera est res, vt cùm ita sis affectus animo, vt suprà dixi, res geras, magnas illas quidem & maximè vtiles, sed vehementer arduas, plenásque laborū, & periculorum cùm vitæ, tum aliarum rerum quæ ad vitam pertinent. Harum rerum duarum splendor omnis & ampli-

* Alias, multarum.

tudo, addo etiam vtilitatem, in posteriore: causa autem & ratio efficiens magnos viros, est in priore. In eo enim est illud, quod excellẽtes animos, & humana contemnentes facit. Id autẽ ipsum cernitur in duobus, si & solum id quod honestũ sit, bonum iudices, & omni animi perturbatione liber sis. Nam & ea, quæ eximia plerisque, & præclara videntur, parua ducere, eaq; ratione stabili, firmáque cõtẽnere, fortis animi, magnique ducẽdũ est. Et ea quæ videntur acerba, quæ multa, & varia in hominum vita, fortunáque versantur, ita ferre, vt nihil à statu naturæ discedas, nihil à dignitate sapientis: hoc robusti animi est, magnæq; cõstantiæ.

32. Turpius à voluptate vinci quàm à dolore.

Non est autem consentaneum, qui metu non frangatur, eum frangi cupiditate: nec qui inuictum se à labore præstiterit, vinci à voluptate. Quãobrem & hæc vitanda sunt, & pecuniæ fugienda cupiditas.

Humilis animi mirari diuitias.

Nihil enim est tã angusti animi, támq; parui, quàm amare diuitias. Nihil honestius, magnificentiúsq;, quàm pecuniam contemnere, si non habeas: si habeas, ad beneficentiam, liberalitatémq; conferre. Cauendum est etiam gloriæ cupiditas, vt suprà dixi: Eripit enim libertatem, pro qua magnanimis viris omnis debet esse cõtentio. Nec verò imperia expetenda, ac potius aut non accipienda interdum, aut deponenda nonnunquam. Vacãdum autem est omni animi perturbatione, tũ cupiditate, & metu, tum etiam ægritudine, & voluptate animi, & iracundia, vt tranquillitas adsit,

Æquabilitas animi propria fortitudinis.

&

& ſecuritas, quæ afferat tum conſtantiam, tũ etiã dignitatem. Multi autem & ſunt, & fuerunt, qui eam, quam dico tranquillitatem expetentes, à negotijs publicis ſe remouerunt, ad otiúmq; perfugerunt. In his & nobiliſſimi philoſophi, longéq; principes, & quidã homines ſeueri, & graues, nec populi, nec principum mores ferre potuerunt. Vixerúntq; nonnulli in agris delectati re ſua familiari. His idem propoſitum fuit, quod regibus, vt ne qua re egerent, ne cui parerent, libertate vterẽtur: cuius propriũ eſt ſic viuere, vt velis. Quare cùm hoc commune ſit potentiæ cupidorum cum ijs, quos dixi, otioſis, alteri ſe adipiſci id poſſe arbitrantur, ſi opes magnas habeãt: alteri, ſi contenti ſint & ſuo, & paruo. In quo quidem neutrorum omnino contemnenda eſt ſententia. Sed & facilior & tutior, & minus aliis grauis, aut moleſta vita eſt otioſorum: fructuoſior autem hominũ generi, & ad claritatem, amplitudinémq; aptior eorum, qui ſe ad Rempub. & ad res magnas gerẽdas accommodauerunt. Quapropter & ijs forſitan concedendũ ſit Rempu. non capeſſentibus, qui excellenti ingenio, otio, doctrinæq; ſeſe dediderunt: & ijs, qui aut valetudinis imbecillitate, aut aliqua grauiore cauſa impediti, à Repub. receſſerunt, cùm eius adminiſtrandæ poteſtatẽ aliis, laudémq; cõcederẽt. Quibus autem talis nulla ſit cauſa, ſi deſpicere ſe dicat ea, quæ plerique admirantur, Imperia, & magiſtratus, ijs non modo non laudi, verum etiã vi-

Fuga negotiorum.

Vt ne, pro ne.

Vti Plato.

Vti Scipio.

tio dandum puto. Quorum iudicium in eo, quod gloriam contemnant, & pro nihilo putent, difficile factu est nō probare: sed videntur tum labores, & molestias, tum offensionum, & repulsarum quasi quandam ignominiam timere, & infamiam. Sunt enim qui in rebus contrarijs parum sibi constent, voluptatem seuerissimè contemnant, in dolore sint molliores: gloriam negligant, frangantur infamia: atq; ea quidem non satis constāter Sedijs, qui habent à natura adiumenta rerum gerendarū, abiecta omni cūctatione adipiscendi magistratus sunt, & gerēda Respu. est. Nec enim aliter aut regi ciuitas, aut declarari animi magnitudo potest. Capessentibus autem Remp. nihil minus, quàm philosophis, haud scio an magis etiam, & magnificētia, & despicientia adhibēda sit rerum humanarum, quam sæpe dico, & tranquillitas animi, atq; securitas: siquidem nec anxij futuri sunt, & cum grauitate, constantiáq; victuri. Quæ eò faciliora sunt philosophis, quò minus patent multa in eorum vita, quæ fortuna feriat, & quo minùs multis rebus egent: & quia si quid aduersi eueniat, tam grauiter cadere non possunt. Quocirca non sine causa maiores motus animorum concitantur, *maiórq; cura efficiendi, Rempublicam gerentibus, quàm quietis: quò magis hic & magnitudo animi est adhibenda, & vacuitas ab angoribus. Adrem gerendam autem qui accedit, caueat, ne id modò consideret, quàm illa res honesta sit: sed etiam vt habeat

Non satis constanter, id est, alibi cōtēnunt, alibi minimè.

*Maiorāque efficienda, Maiora viribus aggredi temeritatis est: quæ possis, in his tibi diffidere, ignauiæ.

habeat efficiendi facultatem. In quo ipso considerandum est, ne aut temere desperet propter ignauiam, aut nimis confidat propter cupiditatem. In omnibus autem negotijs prius, quàm aggrediare, adhibenda est præparatio diligens.

Longè fortius esse ciuilibus in rebus quàm bellicis antecellere, multis argumentis docet, nonnihilque de se.

SEd cùm plerique arbitrentur res bellicas maiores esse quàm vrbanas, minuẽda est hæc opinio. Multi enim bella sæpe quæsierunt propter gloriæ cupiditatem: atque id in magnis animis ingenijsq; plerúnque contingit: eóque magis, si sunt ad rem militarem apti, & cupidi bellorum gerendorum. Verè autem si volumus iudicare, multæ res extiterunt vrbanæ maiores, clariorésque quàm bellicæ. Quamuis enim Themistocles iure laudetur, & sit eius nomen, quàm Solonis, illustrius, citetúrque Salamis clarissima testis victoriæ, qua anteponatur consilio Solonis ei, quo primùm constituit Areopagitas: non minus præclarum hoc, quam illud, iudicandum est. Illud enim semel profuit, hoc semper proderit ciuitati. Hoc cõsilio leges Atheniensium, hoc maiorum instituta seruantur. Et Themistocles quidem nihil dixit, in quo ipse Areopagum adiuuerit. At ab illo verum est adiutũ esse Themistoclem, est enim bellum gestum consilio Senatus eius, qui à Solone erat constitutus. Licet eadẽ de Pausania Lysandróq; dicere: quorũ rebus gestis quanquam Imperium Lacedæmonijs dilatum puta-

The mistocles. Atheniensium imperator apud Salaminam insulã Xerxẽ prælio vincit. Solon Salaminius dedit leges maximè salutares.

putatur, tamẽ ne minima quidẽ ex parte Lycurgi legibus, & disciplinæ conferendi sunt. Quinetiam ob has ipsas causas & paratiores habuerunt exercitus, & fortiores. Mihi quidem neque pueris nobis, M. Scaurus C. Mario, neq; cùm versaremur in Repu. Q. Catulus Cn. Pompeio cedere videbatur. Parua enim sunt foris arma, nisi est consilium domi. Nec plus Aphricanus singularis, & vir, & Imperator, in excidenda Numantia Reipub. profuit, quàm eodẽ tempore P. Nasica priuatus, cùm Tyberium Gracchum interemit: quanquam hæc quidem res nõ solùm ex domestica est ratione: attingit enim & bellicam, quoniam vi, manúq; cõfecta est: sed tamen id ipsum gestum est consilio vrbano sine exercitu. Illud autẽ optimũ est, in quo inuadi solere ab improbis, & inuidis me audio:

Lycurgus legũ lator, Pausanie ac Lysandro ducibus multis victorijs nobilib. antefertur. 33. M. Scaurus eloqnentia & iuris scientia commẽdatus: & Q. Catulus in rebus ciuilibus floruerunt.

Marus & Pompeius belli gloria.

Scipio Æmilianus Numantiam sustulit.

Scipio Nasica Tyberium Gracchum pernicioſas leges ferentẽ priuatus occidit.

Hic est inuidiosus ille versiculus, quo Cicero gloriatus est se in toga Catilinariam cõiurationem oppressisse.

Cedant arma togæ, concedat laurea linguæ.

Vt enim alias omittam, nobis Remp. gubernantibus, nónne togæ arma cessêre? Neq; enim in Rep. periculum fuit grauius vnquam, nec maius odiũ. Ita consilijs, diligentiáq; nostra celeriter de manibus audacissimorum ciuium delapsa arma ipsa ceciderũt. Quæ res igitur gesta est vnquam in bello tanta? quis triumphus conferendus? Licet enim mihi, Marce fili, apud te gloriari, ad quem & hæreditas huius gloriæ & factorum imitatio pertinet. Mihi quidem certe vir abundãs bellicis laudibus Cn. Pompeius multis audientibus hoc tribuit, vt diceret, frustra se tertium triumphum deporta-

deportaturum fuisse, nisi meo in Remp. beneficio, vbi triumpharet, esset habiturus. Sũt ergo domesticæ fortitudines non inferiores militaribus: in quibus plus etiam, quàm in his, operæ, studijq; ponendum est. Omnino enim illud honestũ, quod ex animo excelso magnificóq; quærimus, animi efficitur non corporis viribus. Exercendum tamen corpus, & ita afficiendum est, vt obedire consilio, rationique possit in exequendis negotijs & in labore tolerãdo. Honestum autem id, quod exquirimus, totum est positum in animi cura, & cogitatione: in quo non minorem vtilitatem afferunt, qui togati Reipub. præsunt, quàm qui bellum gerunt. Itaque eorum consilio sæpe aut non suscepta, aut confecta bella sunt, nonnunquam etiam illata: vt M. Catonis bellum tertium Punicum, in quo etiam mortui valuit autoritas. Quare expetenda quidem magis est decernendi ratio, quàm decertandi fortitudo. Sed cauendum, ne id bellãdi magis fuga, quàm vtilitatis ratione faciamus. Bellum autem ita suscipiatur, vt nihil aliud nisi pax quæsita videatur. Fortis verò animi, & constantis est, non perturbari in rebus asperis, nec tumultuantem de gradu deijci, vt dicitur, sed præsentis animi vti consilio, nec à ratione discedere: quanquã hoc animi, illud etiam ingenij magni est, præcipere cogitatione futura, & aliquanto antè constituere, quid accidere possit in vtranque partem: & quid agendum sit, cùm quid euenerit, nec committere aliquid vt aliquando

Ter triumphauit Pópeius de Afris, & iberde Hispanis tertio de Mithridate.

M. Cato Eco qua triduo secum è Carthagine tulerat, in senatu ostensa persuasit vtertium bellũ Punicũ susciperetur, quo etiam euersa est Carthago, qui cùm in sequenti anno mortuus esset, tamen valuit & sepulti autoritas contra Nasicam, ne euerteretur, suadentem.

quando dicendum sit, Non putâram. Hæc sunt opera magni animi, & excelsi, & prudentia, consiliáque fidentis. Temerè autem in acie versari, & manu cum hoste confligere, immane quiddam, & beluarum simile est: sed cùm tempus, necessitásque postulat, decertandum manu est, & mors seruituti, turpitudiníque anteponenda.

35 Turpe non putaram. Scipionis apophthegma.

Alienam esse ab officio magnanimi crudelitatem, & item temeritatem.

Nõ sæuiendum in victos. Multitudini parcendum.

DE euertendis autem, diripiendísque vrbibus, valde illud considerãdum est, ne quid temerè, ne quid crudeliter fiat, ídque est viri magni, rebus agitatis punire sontes, multitudinem conseruare, in animi fortuna, recta, atque honesta retinere.

Pericula quatenus viro forti suscipienda.

VT enim sunt (quemadmodum suprà dixi) qui vrbanis rebus bellicas anteponunt: sic reperies multos, quibus periculosa, & callida consilia, quietis cogitationibus & stabilidiora, & maiora videantur. Nunquã eminùs periculi fuga committendum est, vt imbelles, timidíque videamur. Sed fugiendum etiam illud, ne offeramus nos periculis, sine causa: quo nihil potest esse stultius. Quapropter in adeundis periculis consuetudo imitanda medicorum est, qui leuiter ægrotantes leuiter curant: grauioribus autem morbis periculosas curationes, & ancipites adhibere cogũtur. Quare in trãquillo tempestatẽ aduersam optare, dementis est: subuenire autem tempestati quauis ratione, sapientis:

36 37 Magnanimus nõ nisi idonea de causa pericula suscipit.

Belliffima metaphora.

eóque

eóque magis, si plus adipiscare re explicata boni, quã addubitata mali. Periculosæ autẽ rerũ actiones partim ijs sunt, qui eas suscipiũt, partim Reip. Itémq; alij de vita, alij de gloria, & beneuolentia ciuium in discrimen vocantur. Promptiores igitur debemus esse ad nostra pericula, quàm ad cõmunia, dimicaréq; paratius de honore, & gloria, quàm de cæteris commodis. Inuenti autem multi sunt, qui non modò pecuniam, sed vitam etiã profundere pro patria parati essent: ijdẽ gloriæ iacturam ne minimam quidem facere vellent, ne Rep. quidem postulãte: vt Callicratides, qui cùm Lacedæmoniorum dux fuisset Peloponnesiaco bello, multáq; fecisset egregiè, vertit ad extremum omnia, cùm consilio non paruit eorum, qui classem ab Arginusis remouendam, nec cum Atheniensibus dimicãdum putabant. Quibus ille respondit, Lacedæmonios classe illa amissa, aliam parare posse: se fugere sine suo dedecore non posse. Atque hæc quidem Lacædemonijs plaga mediocris fuit: illa pestifera, qua cùm Cleombrotus inuidiam timens temerè cùm Epaminunda conflixisset, Lacedæmoniorum opes corruerũt. Quanto Qu. Fabius Maximus melius? de quo Ennius:*

Vnus homo nobis cunctando restituit rem,
Non ponebat enim rumores ante salutem:
Ergo póstque magísq; viri nunc gloria claret.

Quod genus peccandi vitandum est, etiam in rebus vrbanis. Sunt enim qui quod sentiũt, etiam si opti-

Quæ res potius periclitandæ. 38: 39.

*Callicratides Lacedæmoniorũ dux ab officio magnanimi recessit, qui classis, quã priuatę gloriæ iactura facere maluerit: historia est apud Xenophontem, primo Paralipomenon. Cleombrotus Lacedemonius ab Epaminunda Thebanorũ duce victus: magna suorum clade Fabius cunctator, historia notissima. Fortis est, falsam infamiam contenuere-

optimũ sit, tamen inuidiæ metu non audent dicere.

40. OMnino qui Reipublicæ præfuturi sunt, duo Platonis præcepta teneant: Vnum, vt vtilitatem ciuium sic tueantur, vt quicquid agunt, ad eam referant, obliti commodorum suorum: Alterum, vt totum corpus Reipub. curent, ne dum partem aliquam tuentur, reliquas deserant. Vt enim tutela, sic procuratio Reipu. ad vtilitatem eorum, qui commissi sunt, non ad eorum, quibus commissa est, gerenda est. Qui autem parti ciuium consulunt, partem negligunt, rem perniciosissimam in ciuitatem inducunt, seditionem, atq; discordiam. Ex quo euenit, vt alij populares, alij studiosi optimi cuiusque videantur, pauci vniuersorum. Hinc apud Athenienses magnæ discordiæ ortæ: in nostra Repub. non solùm seditiones, sed pestifera etiam bella ciuilia: qua grauis, & fortis ciuis, & in Repub. dignus principatu fugiet, atque oderit, itaq; se totum Reipub. neque opes, aut potentiam consectabitur: totámq; eam sic tuebitur, vt omnibus cõsultat. Nec vero criminibus falsis in odium, aut inuidiam quẽquam vocabit: omninóq; ita iustitiæ, honestatique adhæresset, vt dum eam conseruet, quemuis grauiter offendat, mortémq; oppetat potius, quàm deserat illa, quæ dixi.

Magnanimitas est publica cõmoda suis anteponere. Magistratus æquus omnibus, & partiũ studio vacuus. Optimum optimatem dicit. Fortis vt non recusat inuidiam in loco, ita nec temere arcessit.

De honoribus vehementer contendere, contra officium esse magnanimi.

41. MIserrima est omnino ambitio, honorúmq; cõtẽtio: de qua præclarè apud eundem est Platonem,

tionem, similiter facere eos, qui inter se contenderent, vter potius Remp. administraret, vt si nauta certarent, quis eorum potissimùm gubernaret. Idémq; præcipit, vt eos aduersarios existimemus, qui arma contrà ferant: non eos, qui suo iudicio 42.

Ciuilis dissensio inter P. Scipionē & Q. Metellum.

tueri Remp. velint: qualis fuit inter P. Aphricanum, & Q. Metellum sine acerbitate dissensio.

Iræ moderari, proprium fortitudinis.

NEc verò audiendi sunt, qui grauiter irascendum inimicis putabunt, idq; magnanimi, & fortis viri esse censebunt. Nihil enim laudabilius, nihil magno, & præclaro viro dignius placabilitate, atque clementia. In liberis verò populis, & in iuris æquabilitate exercenda etiam est facilitas, & altitudo animi, quæ dicitur: ne si irascamur aut intempestiuè accedentibus, aut impudenter rogantibus, in morositatē inutilem, & odiosam incidamus. Et tamen ita probanda est mansuetudo, atque clementia, vt adhibeatur Reipub. causa seueritas, sine qua administrari ciuitas non potest.

Morositas contra officium fortitudinis.

In animaduertendo maximè ab ira temperandum.

*OMnis autem & animaduersio, & castigatio, contumelia vacare debet: neque ad eius, qui *punit aliquem, aut verbis castigat, sed ad Reip. vtilitatem referri. Cauendum est etiam, ne maior pœna, quàm culpa sit: & ne iisdem de causis alij plectantur, alij ne appellentur quidem. Prohibenda autem maximè est ira in puniendo. Nunquam enim iratus, qui accedet ad pœnam, mediocritatē illam*

*Punitur, legit Nonius Marcullus & Seruius.

Horatius. Virtus est medium vitiorum vtrinque redactū. Stoici affectibus vacare, Peripatetici moderari sapientem. volunt.

illam tenebit, quæ est inter nimium & parum: quæ placet Peripateticis: & rectè placet, modò ne laudarent iracundiam, & dicerent, vtiliter à natura datam. Illa verò omnibus in rebus repudiãda est: optandúmq; vt ij, qui præsunt Reip. legum similes sint, quæ ad puniendum non iracundia, sed æquitate ducuntur.

Magnanimi est neque secundis rebus insolescere, neque deijci aduersis.

43. ATque etiam in rebus prosperis, & ad voluntatem nostram fluẽtibus, superbiam, fastidium, arrogantiámque magnopere fugiamus. Nam vt aduersas res, sic secundas immoderatè ferre, leuitatis est. Præclaráque est æquabilitas in omni vita, & idem semper vultus, eadémque frons: vt de Socrate, itémque de C. Lælio accepimus. Philippum quidem Macedonum regem rebus gestis, & gloria superatum à filio: facilitate verò, & humanitate video superiorem fuisse. Itaque alter semper magnus, alter sæpe turpissimus fuit: vt rectè præcipere videantur, qui monent, vt quantò superiores sumus, tantò nos summissius geramus. Panætius quidem auditorem Aphricanum & familiarem suum solitum ait dicere, sicut equos propter crebras contentiones præliorum ferocitate exultantes domitoribus tradere solent, vt his facilioribus possint vti: sic homines secundis rebus effrænatos, sibiq; præsidentes, tanquam in gyrum rationis, & doctrinæ duci oportere, vt perspicerent rerum humanarum

Africani apophthegma.

Præsidere, nimium fidere.

manarum imbecillitatem, varietatémque fortunæ. Atque etiam in secundissimis rebus maximè est vtendum consilio amicorum, hísque maior etiã quàm antè, tribuenda est autoritas: ijsdémq; temporibus cauẽdum est, ne assentatoribus patefaciamus aures, nec adulari nos sinamus: in quo falli facile est. Tales enim nos esse putamus, vt iure laudemur. Ex quo nascuntur innumerabilia peccata, cùm homines inflati opinionibus turpiter irridentur, & in maximis versantur erroribus. Sed hæc quidem hactenus.

Magnanimus assentationes nõ recipit. 44.

Officia magnanimi in otio honesto.

ILlud enim sic est iudicandũ, maximas geri res, & maximi animi ab ijs, qui Rempublicam regant, quòd eorum administratio latissimè pateat, ad plurimos pertineat. Esse autẽm magni animi, & fuisse multos, etiam in vita otiosa, qui aut inuestigarent, aut conarentur magna quædam, seque suarum rerum finibus continerent: aut interiecti inter philosophos, & eos, qui Remp. administrarẽt, delectarentur re sua familiari, non eam quidẽ omni ratione exaggerantes, neq; excludentes ab eius vsu suos: potiusq; & amicis impertientes, & Reip. siquando vsus esset. Quæ primùm bene parta sit, nullo neque turpi quæstu, neque odioso: tum quàm plurimis, modò dignis, se vtilem præbeat: deinde augeatur ratione, diligentia, parsimonia: nec libidini potius, luxuriæq;, quàm liberalitati, & beneficentiæ pateat. Hæc præscripta seruantem licet magnificè,

Vti Pomponius Articus.

Priora tria ad negotialem vitam, posteriora ad otiosam pertinent.

magnificè & grauiter, animoseq; viuere, atq; etiã simpliciter, fideliter, vitaq; hominum amicè.

TEMPERANTIA.

Quartus officiorum fons Temperantia, quam Aristoteles moderationẽ esse putat cupiditatum, earũ duntaxat, quæ circa gulæ, & inguinis voluptates versantur. Temperans, inquit, ea cupit quę oportet, & vt oportet, & quãdo oportet. Huius est caput, vt cupiditas rationi pareat, sicut puer pædagogo. Indidem oritur illud decorũ, quod quẽadmodum à natura, ac cęteris circunstantijs ducatur, omnéque vitæ officium cohonestet, diuinitus tradit Cicero.

SEquitur vt de vna reliqua parte honestatis dicendum sit: in qua verecundia, & quasi quidã ornatus vitæ, temperantia, & modestia, omnisque sedatio perturbationum animi, & rerum modus cernitur. Hoc loco continetur id, quod dici Latinè Decorũ potest. Græcè enim τὸ πρέπον dicitur.

Decotum honesti comes.

Huius vis ea est, vt ab honesto non queat separari. Nam & quod decet, honestum est: & quod honestum est, decet. Qualis autem differentia sit honesti, & decori, facilius intelligi, quàm explanari potest. Quidquid enim est quod deceat, id tum apparet, cùm antegressa est honestas.

45. Duplex decorum: generale, quod in omni officio situm est: & speciale, quod temperantiam proprie consequitur. Diuus Ambrosius generale decorũ accepit, quod ex harmonia, & cõsensũ omnium inter se virtutum existit, quale relucet in concordia vniuersitatis: speciale, quod in vna quapiam parte reluceat, potissimum tamen in tẽperantia.

Decorum imprudẽtia.

ITaque nõ solùm in hac parte honestatis, de qua hoc loco disserendum est, sed etiam in tribus superioribus

periculis, quid deceat, apparet. Nam & ratione uti, atque oratione prudenter, & agere quod agas consideratè, omníque in re quid sit veri videre, & tueri decet: cõtraq; falli, errare, labi, decipi tã dedecet, quàm delirare, & mente captum esse. Et iusta omnia decora sunt: iniusta cõtrà, vt turpia, sic indecora. Similis est ratio fortitudinis. Quod enim viriliter, animóque magno fit, id dignum viro, & decorũ videtur: quod contrà, id vt turpe, sic indecorũ. Quare pertinet quidem ad omnem honestatem hoc, quod dico Decorum: & ita pertinet, vt non recondita quadam ratione cernatur, sed sit in promptu. Est enim quiddam (idque intelligitur in omni virtute) quod decet, quod cogitatione magis à virtute potest, quàm re separari. Et vt venustas, & pulchritudo corporis secerni non potest à valetudine: sic hoc, de quo loquimur, Decorum, totum illud quidem est cum virtute confusum, sed mẽte, & cogitatione distinguitur. Est autem eius descriptio duplex. Nam & generale quoddam decorum intelligimus, quod in omni honestate versatur: & aliud huic subiectum, quod pertinet ad singulas partes honestatis. Atq; illud superius sic fere definiri solet: Decorum id est, quod consentaneum sit hominis excellentiæ, in eo, in quo natura eius à reliquis animantibus differat. Quæ autem pars subiecta generi est, eam sic definiunt, vt id Decorum esse velint, quod ita naturæ consentaneũ sit, vt in eo moderatio, & tẽperãtia appareat cum

Decorum iustitiæ.

Decorum ab honesto re non separatur.

Liberali, id est, honesta.

specie quadam liberali. Fiat ita intelligi à Philosophis possumus existimare, ex eo decoro, quod Poëtæ sequuntur: de quo alio loco plura dici solet. Sed tum seruare illud poëtas dicimus, quod deceat, cùm id, quod quaq; persona dignum est, & sit, & dicitur: Vt si Æacus, aut Minos diceret,

Oderint, dum metuant: aut,

Natis sepulchrum ipse est parens:

indecorum videretur, quod eos fuisse iustos accepimus. At Atreo dicente, plausus excitantur: est enim digna persona oratio. Sed poëtæ quid quenq; deceat, ex persona iudicabunt: nobis autem personam imposuit ipsa natura, magna cum excellentia, præstantiáq; animantium reliquarum. Quo circa poëtæ in magna varietate personarum etiam vitiosis quid conueniat, & quid deceat, videbunt: nobis autem cùm à natura constantiæ, moderationis, temperantiæ, verecundiæ partes datæ sint: cúmque eadem natura doceat non negligere, quemadmodum nos aduersus homines geramus: efficitur, vt & illud, quod ad omnem honestatem pertinet decorum, quàm latè fusum sit, appareat: & hoc quod spectatur in vnoquoque genere virtutis. Vt enim pulchritudo corporis apta compositione membrorum mouet oculos, & delectat hoc ipso, quòd inter se omnes partes cum quodam lepore cõsentiunt: sic hoc decorum, quod elucet in vita, mouet approbationem eorum, quibuscum vinitur, ordine, & constantia, moderatione dictorum omnium,

Horatius, Reddere personæ scit conuenientia cuique.

46. Decorum poëtarum honestis, ac turpibus commune.

Decorum in ordine, constantia & modo situm.

ium, atque factorum. Adhibenda est igitur quædam verecundia aduersus homines, & primis cuiusque, & reliquorum. Nam negligere, quid de se quisque sentiat, non solum arrogantis est, sed etiam omnino dissoluti. Est autem quod differat in omni ratione habenda inter Iustitiam, & verecundiã. Iustitiæ partes sunt, non violare homines: Verecundiæ, non offendere: in quo maxime vis perspicitur Decori. His igitur expositis, quale sit id quod decere dicimus, intellectum puto.

Violamus iniuria, offendimus immodestia.

Decorum secundum naturam esse, & cum in omnibus partibus, tum in temperantia plurimum valere.

Prudentia. Iustitia.

OFficium autem, quod ab eo ducitur, hanc primum habet viam, quæ deducit ad conuenientiam, conseruationemq; naturæ: quam si sequemur ducem, nunquã aberrabimus: sequemurq; & id, quod acutum, & perspicax natura est, & id quod ad hominum consociationem accommodatum, & id, quod vehemens, atque forte. Sed maxima vis Decori in hac ineſt parte, de qua disputamus. Neque enim solum corporis, qui ad naturam apti sunt, sed multo etiam magis animi motus probandi, qui item ad naturam accommodati sunt.

Fortitudo, Temperantia.

Fontem omnis esse modestiæ, vt appetitus pareat rationi: At hunc ipsum putat Ambrosius omnium officiorum primarium esse fontem.

ὁρμὴ, quam in libris de Finibus appetitionem vocat, vnde oriuntur πάθη id est, perturbationes.

DVplex est enim vis animorum, atque naturæ. Vna pars in appetitu posita est, quæ est ὁρμὴ Græce, quæ hominem huc, & illuc rapit. Altera in ratione: quæ docet, & explanat, quid faciendum,

fugiendumue sit. Ita fit, vt ratio praesit, appetitus verò obtemperet. Omnis autem actio vacare debet temeritate, & negligentia: nec verò agere quicquã, cuius non possit causam probabilem reddere. Hæc est enim fere descriptio officij. Efficiendum autem est, vt appetitus rationi obediant, eamq; neque præcurrant, nec propter temeritatem, nec propter pigritiam, aut ignauiã deserant: sintq; tranquilli, atque omni perturbatione animi careant. Ex quo elucebit omnis constantia, omnisque moderatio. Nã qui appetitus longius euagantur, & tanquam exultantes, siue cupiendo, siue fugiendo, non satis à ratione retinentur, hi sine dubio finem, & modum transeunt. Relinquunt enim, & abijciunt obedientiam, nec rationi parent, cui sunt subiecti lege naturæ, à quibus nõ modò animi perturbantur, sed etiam corpora. Licet ora ipsa cernere iratorum, aut eorum, qui aut libidine aliqua aut metu commoti sunt, aut voluptate nimia gestiunt: quorum omniũ vultus, voces, status q; mutantur. Ex quibus illud intelligitur (vt ad officij formam reuertamur) appetitus omnes contrahendos, sedandosq;, excitandamq; esse animaduersionem & diligentiam, vt ne quid temerè, ac fortuitò, inconsideratè, negligentérq; agamus. Neque enim ita generati à natura sumus, vt ad ludum, & iocum facti esse videamur, sed ad seueritatem potiùs, & ad quædam studia grauiora, atque maiora. Ludo autem, & ioco, vti illis quidem licet, sed sicut

Sic in libris de Finibus Cato officium, quod ita factum est, vt eius facti probabilis ratio reddi possit.

Indecorum & in corpore à perturbationibus.

Grauitas, Vrbanitas quatenus adhibenda.

sicut somno, & quietibus cæteris, tum, cum grauibus, serijsque rebus satisfecerimus. Ipsumq; genus iocandi non profusum, nec immodestum, sed ingenuum, & facetum esse debet. Vt enim pueris non omnem licentiam ludendi damus, sed eam quæ ab honestatis actionibus non sit aliena: sic in ipso ioco aliquod probi ingenij lumen eluceat.

Licentia nō omnis aliena ab honestate.

De scurrilitate & facetia.

DVplex omnino est iocandi genus: Vnum illiberale, petulans, flagitiosum, obscœnum: Alterū elegans, vrbanum, ingeniosum, facetum. Quo genere nō modò Plautus noster, & Atticorum antiqua comœdia, sed etiam Philosophorum Socraticorum libri referti sunt multâque multorum facetè dicta, vt ea quæ à sene Catone sunt collecta, quæ vocauit ἀποφθέγματα. Facilis igitur est distinctio ingenui, & illiberalis ioci. Alter est, si tempore fit, ac remisso animo, homine libero dignus: Alter ne libero quidem, si rerum turpitudini adhibetur verborum obscœnitas.

Veteris comœdiæ, Plautini, neque non Socratici sales. Apophthegma, breuis & grauis sententia.

Et honesti lusus modum esse quendam.

LVdendi etiam est quidam modus retinendus, vt ne mimis omnia profundamus, elatique voluptate in aliquā turpitudinem dilabamur. Suppeditant autem & campus noster & studia venandi honesta exempla ludendi.

Suppeditāt, subministrant. Venatio.

Animi delectatio ab honestis studijs petenda: corporis voluptas, quia pecorina sit, aut planè reijcienda, aut quàm parcissimè adhibenda.

Sed pertinet ad omnem officij quæstionem semper in promptu habere, quantum natura hominis pecudibus, reliquisque bestijs antecellat. Illæ nihil sentiunt, nisi voluptatem, ad eámq; feruntur impetu. Hominis autem mens discendo alitur: & cogitando semper aliquid aut inquirit, aut agit: videndiq;, & audiendi delectatione ducitur. Quin etiam si quis est paulo ad voluptates propensior, modò ne sit ex pecudum genere (sunt enim quidam homines non re, sed nomine) sed si quis est paulo erectior, quamuis voluptate capiatur, occultat & dissimulat appetitum voluptatis propter verecundiam. Ex quo intelligitur, corporis voluptatem non satis esse dignam hominis præstantia, eamque contemni & reijci oportere: sin sit quispiam, qui aliquid tribuat voluptati, diligenter etiamnum esse eius fruendæ modum. Itaque victus, cultusque corporis ad valetudinem referantur, & ad vires, non ad voluptatem. Atque etiam si considerare volemus, quæ sit in natura *excellentia, & dignitas, intelliget, quam sit turpe diffluere luxuria, & delicate, ac molliter viuere, quamq; honestum parce, continenter, seuere, sobrie.

*alias, omni.

Propensior. Qui propẽdet, id est, inclinatur.

Voluptas homine indigna.

*hominis excellentia.

Animaduerte lector ordinem: primum ostendit quid decorum secundum naturam cum pecoribus communem: deinde quid secundum hominis præstantiam: deinceps quid deceat, vniuscuiusque personam, vel à natura tributam, vel casu impositam, vel iudicio assumptam.

Intelligen-

Intelligendum etiam est, duabus quasi nos à natura indutos esse personis: quarum una est communis, ex eo, quòd omnes participes sumus rationis, præstantiæq; eius quæ antecellimus bestijs: à qua omne honestum, decorumq; trahitur, & ex qua ratio inueniendi officij exquiritur. Altera autem, quæ propriè singulis est attributa. Vt enim in corporibus magnæ dissimilitudines sunt: alijs enim videmus velocitatem ad cursum, alios viribus ad luctandum valere: itémq; in formis alijs dignitatem inesse, in alijs venustatem: sic & in animis existunt etiã maiores varietates. Erat in L. Crassõ, & in L. Philippo multus lepos: maior etiã, magisq; de industria in C. Cæsare Lucij filio. At isdẽ temporibus in M. Scauro, & in Marco Druso adolescente singularis grauitas: in C. Lælio multa hilaritas, in eius familiari Scipione ambitio maior, vita tristior. In Græcis autem dulcem, & facetum, festiuúmq; sermonis, atque in omni oratione simulatorem, quem εἰρωνα Græci nominauerũt, Socratem accepimus: cõtrà, Pythagoram, & Periclem summam auctoritatem consecutos sine vlla hilaritate. Callidũ Annibalem ex gente Pœnorũ: ex nostris ducibus Q. Maximum accepimus facile celare, tacere, dissimulare, insidiari, præripere hostium consilia. In quo genere Græci Themistoclẽ Atheniẽsem, & Pheraum Iasonẽ cæteris anteponunt. Inprimísque versutum, & callidum factum Solonis, qui quò & tutior vita eius esset, & plus

Varietas ingeniorum à natura.

aliquandò Reipublicæ prodesset, furere se simulauit. Sunt his alij multum dispares, simplices, & aperti, qui nihil ex occulto, nihil ex insidijs agendũ putant, veritatis cultores, fraudis inimici. Itémq; alij, qui quiduis perpetiantur, cuiuis deseruiant, dum quod velint consequantur: vt Scyllam, & M. Crassum videbamus. Quo in genere versutissimum, & patientissimum Lacedæmonium Lysandrum accepimus. Contráq; Callicratidem, qui præfectus classis proximus post Lysandrum, fuit. Itémq; in sermonibus aliũ quidẽ videmus, quamuis præpotens sit, efficere vt vnus de multis esse videatur. Quod in Catulo, & in patre, & in filio, itémque & in Q. Mutio* Numantino vidimus. Audiui & ex maioribus natu hoc idem fuisse in P. Scipione Nasica. Cõtráque patrem eius illum, qui Tyberij Gracchi conatus perditos vindicauit, nullam comitatem habuisse sermonis: ne Xenocratem quidem seuerissimũ Philosophorum: ob eámque rem ipsam magnum, clarúmque fuisse. Innumerabiles aliæ dissimilitudines sunt naturæ, morúmq; minimè tamen vituperandorum. Admodũ autem tuenda sunt sua cuique, non vitiosa, sed tamen propria, quò facilius Decorũ illud quod quærimus, retineatur. Sic enim est faciendum, vt contra naturam vniuersam nihil contẽdamus: ea tamen conseruata, propriam naturam sequamur. Vt etiam si sint alia grauiora, atque meliora, tamen nos studia nostra naturæ regula metiamur. Neq; enim

Simplicitas.

Vafri & ad omnia versatiles.

Comitas & affabilitas.

*Mancino.

enim attinet repugnare naturæ, nec quicquam sequi, quod assequi nequeas. Ex quo magis emergit, quale sit decorum illud: ideo, quia nihil decet inuita (vt aiunt) Minerua, id est, aduersante, & repugnante natura. Omnino si quicquam est decorum, nihil est profecto magis, quàm æquabilitas vniuersæ vitæ, tum singularum actionum: quam cõseruare non possis, si aliorum naturam imiteris, omittas tuam. Vt enim sermone eo debemus vti, qui notus est nobis, ne (vt quidam) Græca verba inculcantes, iure optimo irrideamur: sic in actiones, omnémque vitam, nullam discrepantiam conferre debemus. Atque hæc differentia naturarum tantam habet vim, vt nonnunquàm mortẽ sibi ipsi consciscere alius debeat, alius in eadem causa non debeat. Num enim alia in causa M. Cato fuit, alia cæteri, qui se in Aphrica Cæsari tradiderunt? Atqui cæteris forsitan vitio datum esset, si se interemissent, propterea quòd eorum vita lenior, & mores fuerant faciliores. Catoni autem cùm incredibilem tribuisset natura grauitatem, eámq; ipse perpetua constantia roborasset, sempérque in proposito, susceptóque consilio permansisset, moriẽdum potius, quàm tyranni vultus aspiciendus fuit. Quã multa passus est Vlysses in illo errore diuturno, cùm & mulieribus (si Circe, & Calypso mulieres appellandæ sunt) inseruiret, & in omni sermone omnibus affabilem, & iucundum se esse vellet? Domi verò etiam contumelias seruorum, ancillarúmque

Nõ frustra cum natura Pugnandũ. Hora. Tu nihil inuita dices faciẽsue Minerua.

Vt apud Lucilium à Mutio ridetur Albutius Chare Tite.

Cato Vticæ sibi mortem consciui.

Circe Solis filia. Calypso nympha, quarum hospitio Vlysses aliquandiu vsus est, vt procos vxoris perderet. 47.

que pertulit, vt ad id aliquãdo, quod cupiebat perueniret. At Aiax (quo animo traditur) millies oppetere mortem, quam illa perpeti maluisset. Quæ contemplantes expendere oportebit, quid quisque habeat sui, idq; moderari, nec velle experiri, quàm se aliena deceant. Id enim maximè quenq; decet, quod est cuiusque suum maximè. Suũ igitur quisque noscat ingenium, acrémq; se & vitiorum, & bonorum suorum iudicem præbeat: ne scenici plus, quàm nos, videantur habere prudentiæ. Illi enim non optimas, sed sibi accommodatissimas fabulas eligunt. Qui voce freti sunt, Epigonos, Medeámque: qui gestu, Menalippam, vel Clytemnestram: semper Rutilius, quem ego memini, Antiopam: non sæpe Æsopus Aiacem. Ergo histrio hoc videbit in scena, quod non audebit sapiens in vita? Ad quas igitur res aptissimi erimus, in ijs potissimum elaborabimus. Sin aliquando necessitas nos ad ea detruserit, quæ nostri ingenij non erunt, omnis adhibenda erit cura, meditatio, diligentia, vt ea si non decorè, at quàm minimè indecorè facere possimus. Nec tamen est enitendum, vt bona, quæ nobis data non sunt, sequamur, quàm vt vitia fugiamus.

Scenici, histriones è scena.

Epigoni clamosa tragœdia de Thebis captis.

Medea nota.

Decorum ab ijs, quæ nobis fortuna attribuit, quæue nobis iudicio ipsi adsciuimus.

AC duabus ijs personis, quas suprà dixi, tertia adiungitur, quam casus aliquis, vel tempus imponit. Quarta etiam, quam nobismetipsis iudicio

dicio nostro accõmodamus. Nam regna, imperia, nobilitates, honores, diuitiæ, opes, eáq; quæ sunt his contraria, in casu sita, tẽporibus gubernantur. Ipsi autem quam personam gerere velimus, à nostra voluntate proficiscitur. Itaque se alij ad Philosophiã, alij ad ius ciuile, alij ad eloquentiã applicãt, ipsarúmq; virtutũ in alia alius mauult excellere. Quorum verò patres, aut maiores aliqua gloria præstiterunt, eorum plerique in hoc genere laudis student excellere, vt Q. Mutius, P. filius in iure ciuili; Paulli filius, Aphricanus in re militari. Quidam autem ad eas laudes, quas a patribus acceperunt, addunt aliquam suam: vt hic idem Aphricanus eloquẽtia cumulauit bellicam gloriam. Quod idem fecit Timotheus Cononis filius, qui cùm belli laude non inferior fuisset, quam pater: ad eam laudem doctrina & ingenij gloriam adiecit. Fit autem interdum, vt nonnulli omissa imitatione maiorum, suum quoddam institutum consequantur: maximéque in eo plerúnq; elaborant ij, qui magna sibi proponũt, obscuris orti* maioribus. Hæc igitur omnia, cùm quærimus, quæ deceant, complecti animo, & cogitatione debemus.

Quæ quisque studia maxime sequitur.

Timotheus etiam orator Isocratis discipulus.

Conon inclytus dux Atheniensium.

Homines noui.

*Parentibus.

Constituendum genus vitæ, & institutum.

IN primis autem constituendum est, quos nos, & quales esse velimus, in quo genere vitæ: quæ deliberatio est omniũ difficillima. Ineunte enim adolescentia,* cui inest maxima imbecillitas consilij, tunc id sibi quisq; genus ætatis degendæ cõstituit, quod

*cum

quod maximè adamauit. Itaq; antè implicatur aliquo certo genere, cursuq; viuendi, quàm potuit, quod optimum esset, iudicare. Nanque Herculem *Prodicũ dicunt (vt est apud Xenophontem) cùm primùm pubesceret (quod tẽpus à natura ad deligendum quam quisque viam viuendi sit ingressurus, datum est) exisse in solitudinem, atque ibi sedentem diu secum, multumq; dubitasse, cùm duas cerneret vias, vnam voluptatis, alteram virtutis, vtram ingredi melius esset. Hoc Herculi Iouis satu edito potuit fortasse cõtingere: nobis non* idem, qui imitamur quos cuique visum est, atque ad eorum studia, institutáque impellimur. Plerunque autem parentum præceptis imbuti ad eorum consuetudinem, moremque deducimur. Alij multitudinis iudicio feruntur, quæque maiori parti pulcherrima videtur, ea maximè exoptãt. Nonnulli autẽ siue fœlicitate quadam, siue bonitate naturæ, siue parentum disciplina, rectam vitæ secuti sunt viam. Illud tamen maximè rarum genus est eorũ, qui aut excellente ingenij magnitudine, aut præclara eruditione, atque doctrina, aut vtraq; re ornati, spatium deliberandi habuerunt, quem potissimum vitæ cursum sequi vellent. In qua deliberatione, ad suam cuiusque naturam consilium est omne reuocandum. Nam cùm in omnibus quæ aguntur ex eo modo* quo quisque natus est (vt suprà dictum est) quid deceat exquirimus: tũ in tota vita constituenda multò est cura maior adhibenda.

* Alias prodicus dicit. Prodici sophistæ de Hercule fabula perquam festiua refertur apud Xenophontem libro secundo Memorabilium.

* item.

* Aliter, quẽ quisque est nactus.

benda, vt constare in vitæ perpetuitate possimus nobismetipsis, nec in vllo officio claudicare. Ad hanc autem rationem, quoniam maximam vim Natura habet, Fortuna proximam, vtriusq; omnino ratio habēda est in deligendo genere vitæ, sed Naturæ magis: multò enim & firmior est, & constantior: vt Fortuna nonnunquam tanquam ipsa mortalis, cum immortali Natura pugnare videatur. Qui igitur ad naturæ suæ non vitiosæ genus, consilium* viuendi omne contulerit, is cōstantiam teneat: id enim maximè decet: nisi fortè se errasse intellexerit in deligēdo genere vitæ. Quod si acciderit (potest autem accidere) facienda morum institutorúmq; mutatio est. Eam mutationem, si tēpora adiuuabunt, facilius, commodiúsq; faciemus: sin minus, sensim erit, pedetentímque facienda: vt amicitias, quæ minus delectent, & minus probentur magis dicere censent sapientes sensim dissuere, quàm repētè præcidere. Commutato autem genere vitæ, omni ratione curandum est, vt id bono cōsilio fecisse videamur. Sed quoniam paulò antè dictum est, imitandos esse maiores: primùm illud exceptum sit, ne vitia sint imitanda: deinde, si natura non feret, vt quædam imitari possint, vt (superioris Aphricani filius, qui hunc* Paulo natum adoptauerat, propter infirmitatem valetudinis nō tam potuit patri similis esse, quàm ille fuerat sui) si igitur non poterit siue causas defensitare, siue populum concionibus tenere, siue bella gerere:

Perpte, id est, constantia.

*Vitæ.

Quomodo commutandum vitæ genus.

*Paulo Aemylio.

illa

illa tamẽ præstare debebit, quæ erunt in ipsius potestate, iustitiam, fidem, liberalitatem, modestiam, temperantiam, quò minus ab eius, quod deest, requiratur. Optima autẽ hæreditas à plurib. tribuitur, datur liberis, omniq; patrimonio præstantior, gloria virtutis, rerumq; gestarum eorumq; decoris esse nefas & vitium iudicandum est. Et quoniam officia non eadem disparibus ætatibus tribuuntur, aliáq; sunt iuuenum, alia seniorum, aliquid etiam de hac distinctione dicendum est.

Decorum ab ætate.

Adolescentiam quæ proprie deceant.

Verecũdia.

Disciplina.

Industria.

ESt igitur adolescentis, maiores natu vereri, exq; his deligere optimos, & prudentissimos, quorũ consilio, atq; autoritate nitatur. Imperitis enim ætatis insciti, senum cõstituenda & regenda prudentia est. Maximè autem hæc ætas à libidinibus arcenda est, exercendáq; in labore patientiáq; & animi, & corporis: vt eorum & in bellicis, & ciuilibus officijs vigeat industria. Atq; etiam cùm relaxare animos, & dare se incunditati volent, caueant intemperantiam, meminerint verecundiæ: quod erit facilius, si eiusmodi quoque rebus maiores natu interesse velint.

Exercendus animus Vt prosint, alijs.

Senectutem quæ deceant maximè.

SEnibus autem labores corporis minuendi, exercitationes animi etiã augendæ videntur. Danda verò opera, vt & amicos & iuuentutẽ, & maximè Remp. consilio & prudẽtia quàm plurimum adiuuent. Nihil autem magis cauendum est senectuti,

ctatis, quàm ut languori se desidiæq; dedat. Luxuria verò, cùm omni ætati turpis, tum senectuti fœdissima est. Sin autem libidinum etiã intemperãtia accesserit, duplex malum est, quod & ipsa senectus concipit dedecus, & facit adolescentium impudentiorem intemperantiam.

Turpis res desidiosa senectus.

Luxuriosa turpior, Libidinosa turpissima.

Magistratus personam quæ deceant.

AC ne illud quidem alienum est, de magistratuum, de priuatorum, de ciuium, de peregrinorum officijs dicere. Est igitur proprium munus magistratus, intelligere, se gerere personam ciuitatis, deberéq; eius dignitatem & decus sustinere, seruare leges, iura describere, & ea fidei suæ cõmissa meminisse. Priuatum autem oportet æquo & pari cum ciuibus iure viuere, neq; submissum & abiectum, nec se efferentem, tum in Repu. ea velle, quæ tranquilla, & honesta sint. Talé enim & sentire bonũ ciuem, & dicere solemus. Peregrini autem, & incolæ officium est, nihil præter suum negotium agere, nihil de alio inquirere, minimèque in aliena esse Repub. curiosum. Ita ferè officia reperiẽtur, cùm quæritur quid deceat, & quid aptum sit personis, temporibus, ætatibus. Nihil est autem, quod tam deceat, quàm in omni re gerenda, consilióque capiendo seruare constantiam.

Priuatum quid deceat.

Hospitis officium.

Decorum à cultu motúque corporis.

SEd quoniam decorũ illud in omnibus factis, & dictis, in corporis denique motu, & statu cernitur, ædque positum est in tribus rebus, formositate, ordine,

ordine, ornatu ad actionem apta: difficilius ad eloquendum, sed satis erit intelligi. In his autem tribus continetur cura etiam illa, ut probemur iis, quibuscum, & apud quos vivimus. His quoq; de rebus pauca dicantur.

Quaedam corporis partes indecore ostendi: res itē quasdam inhoneste vel fieri palàm, vel aperte nominari.

PRincipio, corporis nostri magnam naturā ipsa videtur habuisse rationem, quæ formā nostram reliquámq; figuram, in qua esset species honesta, eam posuit in promptu. Quæ autē partes corporis ad naturæ necessitatem datæ, aspectum essent deformem habituræ, * atq; formam, eas contexit, atque abdidit. Hanc naturæ tam diligentem fabricam imitata est hominum verecundia. Quæ enim natura occultauit, eadem omnes, qui sana mente sunt, remouent ab oculis: ipsíque necessitati dant operam, vt quàm occultissimè pareant: quarúmque partium corporis vsus sunt necessarij, eas neque partes, neq; earum vsus suis nominibus appellant: quódq; facere turpe non est, modò occulte, id dicere obscœnum est. Itaq; nec aperta actio rerum illarum petulātia vacat, nec * orationis obscœnitas. Nec verò audiendi sunt Cynici, aut si qui fuerunt Stoici pene Cynici, qui reprehendunt, & irridēt, quòd ea, quæ turpia re non sunt, verbis flagitiosa dicamus: illa autem, quæ turpia sunt, nominibus appellem° suis: Latrocinari, fraudare, adulterari, re turpe est, sed dicitur nō obscœnè: liberis dare operam,

* ..que turpem, eas,

* oratio obscœnitate.

Cynici & veteres Stoici nihil dictu putabāt obscœnum, quod factu turpe non esset.

peram, re honestum est, nomine obscœnum. Pluráque in eam sententiam ab eisdem contra verecundiam disputãtur. Nos autem naturam sequamur, & ab omni, quod abhorret ab ipsa oculorum, aurium̃que approbatione, fugiamus. Status, incessus, sessio, accubatio, vultus, oculi, manuum motus, teneant illud decorũ. Quibus in rebus duo sunt maximè fugiẽda, ne quid effœminatum, aut molle, & ne quid durum, aut rusticũ sit. Nec verò histrionibus, oratoribúsq; concedendum est, vt iys hæc apta sint, nobis dissoluta. Scenicorũ quidem mos tantam habet vetere disciplina verecundiam, vt in scena sine subligaculo prodeat nemo. Verẽtur enim, ne si quo casu euenerit, vt corporis partes quædam aperiantur, aspiciantur non decorè. Nostro quidẽ more cũ parentibus puberes filij, cùm soceris generi nõ lauantur. Retinẽda est igitur huius generis verecũdia, præsertim natura ipsa magistra, & duce.

Gestus, neque mollis, neque rusticus.

Exemplum verecũdiæ, & à scena petitum.

Exemplum Romanæ verecundiæ.

Quæ forma virum, quæ fœminam deceat, & quatenus vtrique colenda: quis item gestus qui motus decorus.

CVm autem pulchritudinis duo genera sint, quorum in altero venustas sit, in altero dignitas: venustatem muliebrem* dicere debemus, dignitatem virilem. Ergò & à forma remoueatur omnis viro non dignus ornatus: & huic simile vitium in gestu, motúque caueatur. Nam & palæstrici motus sæpe sunt odiosiores, & histrionum nonnulli gestus ineptijs non vacant, & in vtroque

Dignitas virorum. Venustas mulierum. *ducere.

troque genere quæ sunt recta, & simplicia, laudantur. Formæ autem dignitas coloris bonitate tuenda est: color exercitationibus corporis. Adhibenda est præterea munditia, non odiosa, neque exquisita nimis, tantùm quæ fugiat agrestem, & inhumanã negligentiam. Eadem ratio est habenda vestitus: in quo, sicut in plerisque rebus, mediocritas optima est. Cauẽdum est autem, ne aut tarditatibus vtamur in gressu mollioribus, vt pomparum ferculis similes esse videamur, aut in festinationibus suscipiamus nimias celeritates. Quæ cùm fiunt, anhelitus mouentur, vultus mutantur, ora torquentur: ex quibus magna significatio fit, non adesse constantiam. Sed multò etiam magis elaborandum est, ne animi motus à natura recedant: quod assequemur, si cauebimus, ne in perturbationes, atque exanimationes incidamus: & si attentos animos ad decori conseruationem tenebimus. Motus autem animorum duplices sunt: alteri Cogitationis, alteri Appetitus. Cogitatio in vero exquirendo maximè versatur, Appetitus impellit ad agendum. Curandum est igitur, vt cogitatione ad res quàm optimas vtamur: appetitũ, rationi obedientem præbeamus.

Forma & vestitus.

Mundities media inter elegantiam vitiosam, & agrestem negligẽtiã.

Incessus moderatus.

Pomparum in quibus sacra & simulacra lẽtissimo incessu circũferuntur.

Horatius, Sæpe veluti qui Currebat fugiens postẽ, persæpe velut qui iunoni sacra ferret.

Cogitatio.

Appetitus.

Duplex orationis genus, rhetoricum, & quotidianum.

ET quoniam magna vis orationis est, eáque duplex, altera contentionis, altera sermonis: Contio disceptationibus tribuatur iudiciorum, concionum,

cionum, senatus: Sermo in circulis, disputationibus, congressionibus familiarium versetur, sequatur etiam conuiuia. Contentionis præcepta rhetorum sunt multa, nulla sermonis: quanquam haud scio, an possint hæc quoq; esse. Sed discentium studijs inueniuntur magistri: huic autem qui studeant, sunt nulli: rhetorum turba referta omnia. Quanquam quæ verborum, sententiarúmque præcepta sunt, eadem, ad sermonem pertinebunt. Sed cùm orationis iudicem vocem habeamus, in voce autẽ duo sequamur, vt clara sit, vt suauis: vtrunq; omnino à natura petendum est: verùm alterum exercitatio augebit, alterum imitatio presse loquentium, & leniter, quod fuit in Catulis, vt eos exquisito iudicio putares vti literarum: quãquam erant literati, sed & alij. Hi autem optimè vti lingua Latina putabantur. Sonus erat dulcis, literæ neque expressæ, neq; oppressæ, ne aut obscurum esset, aut putidum. Sine contentione vox, nec languens, nec canora. Uberior oratio L. Crassi, nec minus faceta: sed bene loquendi de Catulis opinio non minor. Sale verò, & facetijs Cæsar, Catuli patris frater vicit omnes, vt in ipso illo forensi genere dicendi contentiones aliorum sermone vinceret. In omnibus igitur his elaborandum est, si in omni re quid deceat, exquirimus.

Ea nemo docet, quæ nulli cupiũt discere.

Sermo purus & cum dignitate.

Pronunciatio cuiusmodi.

Catuli, pater & filius, de quibus in Bruto.

Putidum, id est, odiosum & affectum.

Sermo familiaris quemadmodum moderandus.

SIt igitur hic sermo (in quo Socratici maximè excellũt) lenis, miniméq; pertinax: insit in eo le-

Ne acerbus ne pertinax, ne insulsus, ne immodicus sit rebus accommodus, ne obtrectatorius.

pos. Nec verò, tanquam in possessionem suam venerit, excludat alios: sed cùm reliquis in rebus, tũ in sermone communi, vicissitudine nonnunquam vtendum putet. Ac videat inprimis, quibus de rebus loquatur: si seriis, seueritatem adhibeat: si iocosis, lepórem. Inprimis prouideat, ne sermo vitium aliquod indicet inesse moribus. Quod maximè tum solet euenire, cùm studiosè de absentibus

Vt honestis de rebus.

detrahendi causa, aut perridiculè, aut seuerè, aut maledicè, contumelioseque dicitur. Habentur autem plerúnq; sermones, aut de domesticis negotijs, aut de Repub. aut de artium studijs, et doctrina. Danda igitur opera est, vt etiam si aberrare

Ne vagus, & inequalis.

ad alia cœperit, ad hæc reuocetur oratio. Sed vtcunque aderunt res (neque enim omnes: ijsdem

48. rebus, nec in omni tempore, nec similiter delectamur) animaduertẽdum est etiam quatenus sermo delectationem habeat, & vt incipiẽdi ratio fuerit, ita sit desinendi modus. Sed quoniam in omni vita rectissimè præcipitur, vt perturbationes fugiamus, id est, motus animi nimios, rationi non obtemperantes: sic eiusmodi motibus sermo debet vacare,

Ne concitatior.

ne aut ira existat, aut cupiditas aliqua, aut pigritia, aut ignauia, aut quid tale appareat. Maximéque curãdum est, vt eos, quibuscum sermonem

Ne contumelioſus in amicos.

conferemus, & vereri & diligere videamur. Obiurgationes etiam nonnunquam incidunt necessariæ, in quibus vtendum est fortasse & vocis contentione maiore, & verborum grauitate acriore.

Obiurgatio quatenus adhibenda.

Id

*Id agendum etiam est, vt ne ea facere videamur irati: sed vt ad vrendum, & * secãdum, sic ad hoc genus castigandi rarò inuitiq; veniamus: nec vnquam, nisi necessariò, si nulla reperietur alia medicina. Sed tamen ira procul absit, cũ qua nihil rectè fieri, nihil considerate potest. Magna autem parte clementi castigatione licet vti, grauitate tamen adiuncta, vt & seueritas adhibeatur, & cõtumelia repellatur. Atq; etiam illud ipsum, quod acerbitatis habet obiurgatio, significandum est, ipsius causa, qui obiurgetur, susceptum esse. Relictum est autem etiam in illis contentionibus, quæ cum inimicissimis fiunt, etiam si nobis indigna audiamus, tamen grauitatem retinere, iracundiam repellere. Quæ enim cum aliqua perturbatione fiunt, ea nec constanter fieri possunt, nec ijs, qui adsunt, approbari. Deforme etiam est, de seipso prædicare. falsa præsertim, & cum irrisione audientium imitari militem gloriosum.*

* secundum medici, sic nos ad hoc.

Ne tũ quidem referẽdum maledictum, cùm malè audierimus.

Inaccora iactantia Thrasonica.

In ædificijs extruendis qui modus.

ET quoniam omnia persequimur, dicendum est etiam qualem hominis honorati, & principis domum placeat esse, cuius finis est vsus: ad quem accommodanda est ædificandi descriptio, & tamẽ adhibenda dignitatis, commoditatisq; diligentia. C. Octauio (qui primus ex illa familia cõsul factus est) honori fuisse accepimus, quòd præclaram ædificasset in palatio & plenam dignitatis domum: quæ cũ vulgo viseretur, suffragata domino nouo

hominii ad Consulatum putabatur. Hanc Scaurus demolitus, accessionem adiunxit ædibus. Itaq; ille in suam domum Consulatum primus attulit: hic summi & clarissimi viri filius in domum multi-
49. plicatam non repulsam solùm retulit, sed ignominiam etiam, & calamitatem. Ornanda est enim dignitas domo, nõ ex domo dignitas tota quærenda. Nec domo dominus, sed domino domus honestanda est. Et vt in cæteris habenda ratio non sui solùm, sed etiam aliorum: sic in domo clari hominis, in quam & hospites multi recipiendi sunt, &
50. admittenda hominũ cuiusque generis multitudo, adhibenda est cura laxitatis. Aliter ampla domus dedecori domino sæpe fit, si est in ca solitudo: & maximè, si aliquando alio domino solita est frequentari. Odiosum est enim cùm à prætereũntibus dicitur: O domus antiqua, heu quàm dispari dominaris domino! Quod idem his temporibus in multis licet dicere. Cauendum est etiam (præsertim si ipse ædifices) ne extra modum sumptu, &
51. magnificentia prodeas, quo in genere malum etiam in exemplo est. Studiosè enim plerique (præsertim in hac parte) facta principum imitantur: vt L. Luculli summi viri virtutem quis? at quàm multi villarum magnificentiã imitati sunt? Quarum quidem certe est adhibendus modus, ad
52. mediocritatémque reuocandus: eadémque mediocritas *ad omnem vsum, cultúmque vitæ referenda est. Sed hæc hactenus.

Ignominia, quòd à cõsulatu repulsus: calamitatem, quòd repetundarum reus.

Domus optimatis, neque angusta, neque vasta.

E poëta quopiam sumptus versiculus videtur. An iquam autem nobilem dixit & augustã.

*ad communem

Tria

Tria omnia in vita seruanda.

IN omni autem actione suscipienda tria sunt tenenda. Primum vt appetitus rationi pareat: quo nihil est ad officia conseruanda accommodatius. Deinde, vt animaduertatur, quanta illa res sit, quam efficere velimus, vt néue maior, néue minor cura, & opera suscipiatur, quàm causa postulet. Tertium est, vt caueamus, vt eà quæ pertinent ad liberalitatem, specie & dignitate moderanda sint. Modus autem est optimus, decus ipsum tenere de quo antè diximus, nec progredi longiùs. Horum autem trium præstantissimum est, appetitum obtemperare rationi.

Vt consilio non cupiditate suscipiatur.

* liberalem speciem, & dignitatem, moderata sint.

Decorum à loco, ac tempore.

DEinceps de ordine rerum, & temporum opportunitate dicendum est: Hac autem scientia continctur ea, quàm Græci εὐταξίαν nominant, non hæc quam interpretamur modestiam, quo in verbo modus inest: sed illa est εὐταξία, in qua intelligitur ordinis conseruatio. Itaq; vt eandem nos modestiã appellemus, sic definitur à Stoicis, vt modestia sit scientia earum rerum, quæ agentur, aut dicentur, loco suo collocandarum. Itaq; videtur eadẽ vis ordinis, & collocationis fore. Nã & ordinem sic definiunt, compositionem rerum aptis & accommodatis locis. Locum autem actionis, opportunitatem temporis esse dicunt. Tempus autem actionis opportunum Græcè εὐκαιρία, Latinè appellatur Occasio. Sic fit, vt modestia hæc,

εὐταξία, quæ eadem modestia, quid sit.

εὐκαιρία quæ Latinè opportunitas quid sit.

καιρὸς occasio,

καίριος opportunus

ἀκαίρους importunus.

quam interpretamur, ita vt dixi, ſcientia ſit opportunitatis idoneorum ad agendum temporum. Sed poteſt eſſe eadem Prudentiæ definitio, de qua principio diximus. Hoc autem loco de Moderatione, & Temperantia, & harum ſimilibus virtutibus quærimus. Itaque quæ erant prudentiæ propria, loco ſuo dicta ſunt. Quæ autem harum virtutum, de quibus iamdiu loquimur, pertinent ad verecundiam, & ad eorum approbationem, quibuſcum viuimus, nunc dicenda ſunt.

Quid quo loco, ac tempore deceat, dedeceátque.

TAlis eſt igitur ordo actionum adhibendus, vt quemadmodum in oratione conſtanti, ſic in vita ſint omnia apta inter ſe, & conuenientia. Turpe eſt enim, valdéque vitioſum, in re ſeuera conuiuio dignum, aut delicatum aliquem inferre ſermonem. Bene Pericles: Cùm haberet collegam in prætura Sophoclem poëtam, híq; de communi officio conueniſſent: & caſu formoſus puer præteriret, dixiſſétque Sophocles, O puerum pulchrum Pericle: ait, Ac enim prætorem Sophocle decet non ſolùm manus, ſed etiam oculos abſtinentes habere. Atq; hoc idem Sophocles ſi in athletarum probatione dixiſſet, iuſta reprehenſione caruiſſet. Tanta vis eſt & loci, & temporis, vt ſi quis cùm cauſam ſit acturus, in itinere, aut in ambulatione ſecum ipſe meditetur, aut ſi quid aliud attentius cogitet, non reprehendatur: at hoc idem ſi in conuiuio faciat, inhumanus videatur, inſcitia temporis. Sed ea,

Indecorum aut in re ſeria nugari, aut re iocoſa ſerium eſſe.

Athletæ, qui virtutis exercendæ gratia certant.

ea, quæ multum ab humanitate discrepant, vt si quis in foro cantet, aut si qua est alia magna peruersitas, facilè apparent, nec magnopere admonitionem, & præcepta desiderant: quæ autem parua videntur esse delicta, neque à multis intelligi possunt, ab ijs est diligentius etiam declinandum: vt in finibus, aut in tibijs, quamuis paulùm discrepẽt, tamen id à sciente animaduerti solet. Sic viuendum est in vita, ne fortè quid discrepet: vel multò etiam magis quò maior, & melior actionũ, quàm sonorum concentus est. Itaque vt in finibus musicorum aures vel minima sentiunt: sic nos (si acres, ac diligentes iudices esse volumus, animaduersores q3 vitiorũ) magna sæpe intelligemus ex paruis. Ex oculorum obtuitu, ex superciliorum aut remissione, aut contractione, ex mœstitia, ex hilaritate, ex risu, ex locutione, ex reticentia, ex contentione vocis, ex submissione, ex cæteris similibus facilè iudicabimus, quid eorum aptè fiat, quid ab officio, naturáq; discrepet. Quo in genere non est incommodum, quale quod q3 eorum sit, ex alijs iudicare: vt si quid dedeceat in alijs, vitemus & ipsi. Fit enim, nescio quomodo, vt magis in alijs cernamus, quàm in nobismetipsis, si quid delinquitur. Itaque facilimè corriguntur in dicendo, quorum vitia imitantur emendandi causa magistri. Nec verò alienum est ad ea eligẽda, quæ dubitationem afferunt, adhibere doctos homines, vel etiam vsu peritos, & quid his de vnoquoq3 officij genere placeat

Harmonia vt in fidibus, ita & in vita.

Ne minimis quidem 54. in rebus oportet à loco, ac tẽpore dissentire.

Vitia quorũ pro, ij quorum vitia.

ceat exquirere. Maior enim pars eò ferè deferri ſolet, quò à natura ipſa deducitur. In quibus videndum eſt non modò quid quiſque loquatur, ſed etiam quid quiſque ſentiat, atque etiam qua de cauſa quiſque ſentiat. Vt enim pictores, & ij, qui ſigna fabricãtur, & verò etiam poëtæ, ſuum quiſque opus à vulgo conſideari vult, vt ſi quid reprehenſum ſit à pluribus, id corrigatur: hiq; & ſecum, & cum alijs, quid in eo peccatum ſit exquirunt: ſic aliorum iudicio permulta nobis & faciẽda, & non facienda, & * imitanda, & corrigenda ſunt. Quæ verò more aguntur, & inſtitutis ciuilibus, de ijs nihil eſt præcipiendum. Illa enim ipſa præcepta ſunt. Nec quenquam hoc errore duci oportet, vt ſi quid Socrates, aut Ariſtippus contra morem, conſuetudinémque ciuilem fecerint, locutiue ſint, idem ſibi arbitretur licere. Magnis enim illi, & diuinis bonis hanc licentiam aſſequebantur. Cynicorum verò ratio tota eſt eijcienda. Eſt enim inimica verecundiæ, ſine qua nihil relictum eſſe poteſt, nihil honeſtũ. Eos autẽ, quorum vita perſpecta in rebus honeſtis atq; magnis eſt, bene de Republica ſentientes, ac benemeritos, aut merentes, aliquo honore, aut imperio affectos obſeruare, & colere debemus: tribuere etiam multũ ſenectuti. Cedere ijs, qui magiſtratum habebunt: habere delectum ciuis, & peregrini: in ipſo quoque peregrino priuatímne an publicè venerit. Ad ſummám (ne agam de ſingulis) communem totius generis

Id de Apelle refert Plinius, & de Marone item literis.

*mutanda.

Socrates, reus factus quod Athenienſium inſtituta conteneret.

Ho. Omnis Ariſtippum decuit color. Cynicorum inſtitutum, quoniam abhorret ab humana verecundia reijciendũ. Quid erga quanque perſonam deceat.

neris hominum cõciliationem, & conſociationem colere, tueri, ſeruare debemus.

Quæ artes, & qui quæſtus ſordidi: qui contrà liberales.

*IAm de artificijs, & quæſtibus, qui liberales habendi, qui ſordidi ſint, hæc ferè accepimus. Primùm improbantur ij quæſtus, qui in odia hominũ incurrunt: vt portitorum, *vt fœneratorum. Illiberales autem, & ſordidi quæſtus mercenariorũ, omniúmque quorum operæ, non quorum artes emuntur. Eſt enim in illis ipſa merces autoramẽtũ ſeruitutis. Sordidi etiam putandi, qui mercantur à mercatoribus, quod ſtatim vendãt. Nihil enim proficiunt, niſi admodum mentiantur. Nec verò quicquam eſt turpius vanitate. Opificéſq; omnes in ſordida arte verſantur. Nec verò quicquam ingenuum poteſt habere * officina: miniméque artes hæ probandæ, quæ miniſtræ ſunt voluptatum, cetarij, lanij, coqui, fartores, piſcatores, vt ait Terentius. Adde his, ſi placet, vnguentarios, ſaltatores, totúmq; ludum talarium. Quibus autem artibus aut prudentia maior ineſt, aut non mediocris vtilitas quæritur, vt medicina, vt architectura, vt doctrina rerum honeſtarum, hæ ſunt ijs quorum ordini conueniunt, honeſtæ. Mercatura autẽ, ſi tenuis eſt, ſordida putanda eſt. Sin magna, & copioſa, multa vndiq; apportans, multíſque ſine vanitate impertiens, nõ eſt admodum vituperanda. Atq; etiam ſi ſatiata quæſtu vel contenta potius*

* & — Autoramẽtum, præmium, aut obligatio. — Circitores. — * opificina. — Ex Eunucho. — Artes honeſtæ. — Medicus fidelis. — Architectus Studia. — Mercatura copioſa, citra vanitatem.

Ex alto, id est, è mari.

tius, vt sæpè ex alto in portum, sic ex ipso portu se in agros, possessionésq; contulerit, videtur iure optimo posse laudari. Omniũ autem rerum, ex quibus aliquid acquiritur, nihil est Agricultura melius, nihil vberius, nihil dulcius, nihil homine libero dignius. De qua quoniam in Catone Maiore satis multa diximus, illinc assumes, quæ ad hunc locum pertinebunt.

Laus Agriculturæ.

Ex duobus honestis vtrum honestius.

SEd ab ijs partibus, quæ sunt Honestatis, quẽadmodum officia ducerentur, satis expositum videtur. Eorum autem ipsorum, quæ honesta sunt, potest incidere sæpe contentio, & comparatio, de duobus honestis vtrum honestius. Qui locus à Panetio est prætermissus. Nam cùm omnis honestas manat à partibus quatuor, quarum vna sit Cognitionis, altera Cõmunitatis, tertia Magnanimitatis, quarta Moderationis: hæ in deligendo officio sæpe inter se comparentur, necesse est. Placet ergo aptiora esse naturæ ea officia, quæ ex communitate, quàm ea, quæ ex cognitione ducantur. Idq; hoc argumento confirmari potest: quòd si contigerit ea vita sapienti, vt omnium rerum affluentibus copijs ditetur: quamuis omnia, quæ cognitione digna sint, summo otio secum ipse consideret, & contempletur: tamen si solitudo tanta sit, vt hominẽ videre non possit, excedat è vita. Princépsq; omnium virtutum est illa Sapiẽtia, quàm σοφίαν Græci vocant. Prudentiam enim, quam Græci φρό-

55. Iustitiæ officia potiora officijs prudentiæ.

Sapientia rerum intelligibiliũ. Prudentia rerum agẽdarum.

φρόνησιν *dicunt, aliam quandam intelligimus, quæ est rerũ expetendarum, fugiendarúmq; scientia. Illa autem Sapientia (quam principem dixi) rerum est diuinarum, atq; humanarum scientia, in qua continetur deorum, & hominum communitas, & societas inter ipsos. Ea si maxima est (vt est certè) necesse est, quod à communitate ducatur officium, id esse maximum. Etenim cognitio, contemplatióq; naturæ manca quodam modo, atq; inchoata sit, si nulla actio rerum consequatur: ea verò actio in hominum commodis tuẽdis maximè cernitur: pertinet igitur ad societatem generis humani. Ergo hæc cognitioni anteponenda est: atque id optimus quisq; re ipsa ostẽdit, & iudicat. Quis est enim tam cupidus in perspicienda, cognoscendáq; rerum natura, vt si ei tractanti, contemplantíque res cognitione dignissimas, subitò sit illatum periculum, discriménq; patriæ, cui subuenire, opitularíq; possit, non illa omnia relinquat, atque abijciat, etiam si dinumerare se stellas, aut metiri mũdi magnitudinem posse arbitretur? Atque hoc idẽ in parentis, in amici re, aut periculo fecerit. Quibus rebus intelligitur, studijs officijsque scientiæ præponenda esse officia iustitiæ, quæ pertinent ad hominum vtilitatem, qua nihil homini debet esse antiquius. Atque illi, quorũ studia, vitáque omnis in rerũ cognitione versata est, tamen ab augendis hominum vtilitatibus, & commodis non recesserunt. Nam erudierunt multos, quò meliores ciues,*

Antiquius, id est charius.

vtiliorésque

Epaminundas dux Thebanus à Lysia Tarẽtino Philosopho Pythagoræo Philosophiæ præceptis institutus, Dyon Syracusanus à Platone.

Eloquentia ad communitatis commoda vtilior, quàm cõtẽplatio.

Communitatem magis ac prius secundum naturam hominis esse, quàm cognoscendi Cupiditatẽ. ideo enim dicimus vt societatem adiuuemus, non ideo coniungimur, vt cognoscamus: idque acutissima metaphora docet.

*congregandiq3.

*vtilioréſq3 rebus ſuis publicis eſſent: vt Thebanũ Epaminundam Lyſias Pythagoræus, Syracuſium Dionem Plato, multíque multos. Nóſq3 ipſi quicquid ad Rempub. attulimus (ſi modò aliquid attulimus) à doctoribus atque doctrina inſtructi ad eam, & ornati acceſſimus. Neque ſolum viui, atq3 præſentes ſtudioſos dicẽdi eruditũt, atq3 docent: ſed hoc idem etiam poſt mortem monumentis literarũ aſſequũtur. Nec enim locus vllus prætermiſſus eſt ab iis, qui ad leges, qui ad mores, qui ad diſciplinã Reipub. pertineret: vt otium ſuum ad noſtrum negotium contuliſſe videantur. Ita illi ipſi doctrinæ, ſtudijs, & ſapientiæ dediti, ad hominum vtilitatem ſuam prudentiam, intelligẽtiámq3 potiſſimùm conferunt. Ob eam etiam cauſam eloqui copioſè (modò prudẽter) melius eſt, quàm vel acutiſſimè ſine eloquentia cogitare: quòd cogitatio in ſe ipſa vertitur, eloquentia verò complectitur eos, quibuſcum communitate iuncti ſumus. Atq3 vt apum examina non fingendorum fauorum cauſa congregantur, ſed cùm congregabilia natura ſint, fingunt fauos: ſic homines, ac multò etiam magis, natura congregati, adhibẽt agendi, cogitandíque ſolertiã. Itaque niſi ea virtus, quæ conſtat ex hominibus tuendis, id eſt, ex ſocietate generis humani, attingat rerum cognitionem, ſoliuaga cognitio, & ieiuna videatur. Jtémq3 magnitudo animi remota comitate, cõiunctioneq3 humana, feritas ſit quædam, & immanitas. Jta fit, vt vincat cogitationis ſtudium

dium cõsociatio hominum, atque cõmunitas. Nec verum est, quod dicitur à quibusdam, propter necessitatem vitæ, quòd ea quæ natura desideraret, consequi sine alijs, atque efficere non possemus, idcirco istam esse cum hominibus communitatem, & societatẽ. Quòd si omnia nobis, quæ ad victũ, cultúmque pertinent, quasi virgula diuina (vt aiunt) suppeditarentur, tum optimo quisque ingenio, negotijs omnibus omissis, totum se in cognitione, & scientia collocaret. Non est ita. Nam & solitudinem fugeret, & socium studij quæreret: tum docere, tum discere vellet, tum audire, tum dicere. Ergo omne officium, quod ad coniunctionem hominum, & ad societatem tuendam valet, anteponendum est illi officio, quod cognitione, & scientia continetur.

Virgula diuina, id est, citra nostrã operam: prouerbiale

Iustitiáne, an temperantia potior.

ILlud fortasse quærendum sit, num hæc communitas, quæ maximè est apta naturæ, sit etiã Moderationi, Modestiæq; semper anteponenda. Non placet. Sunt enim quædam partim ita fœda, quædam partim ita flagitiosa, vt ea ne conseruandæ quidem patriæ causa sapiens facturus sit. Ea Posidonius collegit permulta, sed ita tetra quædam, ita obscœna, vt dictu quoque videantur turpia. Hæc igitur non suscipiet quisquam Reipub. causa: ne Respub. quidem pro se suscipi volet. Sed hæc commodiùs se res habet, quòd non potest accidere tempus, vt intersit Reipub. quicquam illorum facere

Ne iustum quidem, quod non idem decorum. Ex ipsis iustitiæ officijs aliud alio honestius.

cere sapientem. Quare, hoc quidem effectum sit in officijs deligendis, id genus officiorum excellere, quod teneatur hominum societate. Etenim Cognitionem, Prudentiámque sequetur Considerata actio. Ita fit, vt considerate agere pluris sit, quàm cogitare prudenter. Atque hæc quidem hactenus. Patefactus est enim locus ipse, vt non sit difficile in exquirendo officio, quid cuique sit præponendum, videre. In ipsa autem communitate sunt gradus officiorum, ex quibus quid cuique præstet intelligi possit: vt prima dijs immortalibus, secunda patriæ, tertia parentibus, deinceps gradatim reliqua reliquis debeantur. Quibus ex rebus breuiter disputatis intelligi potest, non sólùm id homines solere dubitare, Honestúmne, an Turpe sit: sed etiam duobus propositis honestis, vtrum honestius. Hic locus à Panætio est (vt suprà dixi) prætermissus. Sed iam ad reliqua pergamus.

***

Gradus officiorum. Dij, primus
Patria, 2.
Parentes, 3
Pupilli, nobis eredi-ti. 4
Clientes, 5.
Hospites, 6.
Cognati, 7.
Affines. 8.
De his apud Gelliú lib. 5. ca. 13

M. T.

M.T.CICERONIS
DE OFFICIIS LIBER SECVNDVS.

Argumentum per Des. Eraſ. Roterod.

Superiore libro duas propoſitæ initio diuiſionis partes abſoluit, quid honeſtum, quid contrà: & in honeſtis, vtrũ honeſtius. In hoc de alteris duabus pronuntiat, quid vtile, quid inutile: tum inter vtilia vtrũ vtilius, aut quid vtiliſſimum. Deinde inconſtantiæ reprehenſionem deprecatur, quod à ciuili vita, quàm ſæpe prætulerit, nunc ad otium ſtudiorum ſe conuertit: tum cur ad philoſophiam potius, quàm aliud ſtudiorum genus. Poſtremò, cur Academicus de officijs præcipiat, rationem reddit.

QVEMADMODVM *officia ducerentur ab honeſtate, Marce fili, atque ab omni genere virtutis, ſatis explicatum arbitror libro ſuperiore. Sequitur vt hæc officiorũ genera proſequar quæ pertinent ad vitæ cultum, & ad earum rerum, quibus vtuntur homines, facultatem, ad opes, ad copias. In quo tum quæri dixi, quid vtile, quid inutile: tum ex vtilibus quid vtilius, aut quid maximè vtile. De quibus dicere aggrediar, ſi paucà prius de inſtituto, ac de iudicio meo dixero. Quanquam enim libri noſtri cõplures non modo ad legendi: ſed etiam ad ſcribẽdi ſtudium exercuerũt: tamẽ interdum vereor, ne*

1. 2. 3. 4.

quibuſdam bonis viris philoſophiæ nomen ſit inuiſum, mirenturque in ea tantum me operæ, & temporis ponere. Ego autem quandiu Reſpub. per eos gerebatur, quibus ſeipſa commiſerat, omnes meas curas, cogitationeſq; in eam conferebam. Cùm autem dominatu vnius omnia tenerentur, neq; eſſet vſquam conſilio, aut auctoritati locus, ſocios denique tuendæ Reipub. ſummos viros amiſiſſem: nec me angoribus dedidi, quibus eſſem confectus, niſi his reſtitiſſem: nec rurſum indignis homine docto voluptatibus. Atque vtinam Reſpu. ſtetiſſet, quo cœperat ſtatu, nec in homines non tam commutãdarum rerum, quàm euertendarum cupidos incidiſſet: primùm enim, vt ſtante Republica facere ſolebamus, in agendo plus, quàm in ſcribendo operæ ponerемus: deinde ipſis ſcriptis non ea, quæ nunc, ſed actiones noſtras mandaremus, vt ſæpe fecimus. Cùm autẽ Reſpublica (in qua omnis mea cura, cogitatio, opera poni ſolebat) nulla eſſet omnino, illæ ſcilicet literæ contiuerunt forenſes, & ſenatoriæ. Nihil autẽ agere cùm animus non poſſet, in iis ſtudijs ab initio verſatus ætatis, exiſtimaui honeſtiſſime moleſtias deponi poſſe, ſi me ad Philoſophiam retuliſſem. Cui cùm multum adoleſcens diſcendi cauſa temporis tribuiſſem, poſtea quàm honoribus inſeruire cœpi, meque totũ Reip. tradidi, tantùm erat Philoſophiæ loci, quãtum ſuperfuerat amicorum, & Reipub. temporis. Id autem omne conſumebatur in legendo: ſcribendi otiũ non

Bene nomen: quod erat apud politicos viros inuidioſum: nãres ipſa bono viro nõ poteſt non probari.

Cæſaris tyrannidem notat.

Socios, 5. Catonem Milonem.

In agendo, id eſt, in dicendo.

Forenſes in iudicijs, ſenatoriæ in conſultationibus.

6.

7. Succiſiuæ operæ ſtudijs datæ. 8.

non erat. Maximis igitur in malis hoc tamen boni assequuti videmur, vt ea literis mandaremus, quæ nec satis erant nota nostris, & erant cognitione dignissima. Quid est enim, per Deos, optabilius sapientia? quid præstantius? quid homini melius? quid homine dignius? Hanc qui expetunt igitur, philosophi nominãtur: nec quicquã aliud est Philosophia, si interpretari velis, quàm studium sapientiæ. Sapientia autẽ est (vt à veteribus philosophis definitum est) rerum diuinarum, & humanarum, causarúmque, quibus hæ res continentur, scientia: cuius studium qui vituperat, haud sanè intelligo quidnam sit quod laudandum putet. Nã siue oblectatio quæritur animi, requiésq; curarum, quæ conferri cum eorum studijs potest, qui semper aliquid acquirunt, quod spectet, & valeat ad bene, beatéq; viuendum, siue ratio constantiæ, virtutísque quæritur: aut hæc ars est, aut nulla omnino per quam eas assequamur. Nullam verò dicere maximarum rerum artem esse, cum minimarum sine arte nulla sit, hominum est parum considerate loquentium, atq; in maximis rebus errantium. Si autem est aliqua disciplina virtutis, vbi ea quæretur, cùm ab hoc discendi genere discesseris? Sed hæc cùm ad Philosophiã cohortamur, accuratiùs solent disputari: quod alio quodam libro fecimus. Hoc autem tẽpore tantũ nobis declarandum fuit, cum orbati Reipub. muneribus, ad hoc nos studiũ potissimùm contulissemus. Occurritur autem nobis,

Laus Philosophiæ.

Duobus no- 9. minibus philosophiã commẽdat: primũ quod vitam tran- 10. quillam iucundámque reddit: deinde, quòd per hanc vnam nobis tota in vita constamus.

In Hortensio, quã desideratur, neque solus Occurritur, aut in congressu, aut resistitur, & repugnatur nã id quoque significat occurro, Quoniã Academicum morẽ multis locis probauit.

Correctio.

bis, & quidem à doctis, & eruditis, quæremibus, satisne constanter facere videamur, qui cùm percipi nihil posse dicamus, tamen & alijs de rebus differere soleamus, & hoc ipso tempore præcepta officij persequamur. Quibus vellem satis cognita esset nostra sententia. Non enim sumus ij, quorum vagetur animus errore, nec habeat vnquam, quid sequatur. Quæ enim ista esset mens, vel quæ vita potius, non solùm disputandi, sed etiam viuendi ratione sublata? Nos autẽ vt cæteri qui alia certa, alia incerta esse dicunt, sic ab his dissentientes, alia probabilia, contrà alia improbabilia esse dicimus. Quid est ergo, quod me impediat, ea quæ mihi probabilia videantur, sequi? quæ contrà, improbare? atque affirmandi arrogantiam vitantem, fugere temeritatem, quæ à sapientia dissidet plurimum? Contrà autem omnia disputantur à nostris, quòd hoc ipsum probabile elucere non posset, nisi ex vtraque parte causarum esset facta contentio. Sed hæc explanata sunt in Academicis nostris satis, vt arbitror, diligenter. Tibi autẽ, mi Cicero, quãquam in antiquissima, nobilissimáque philosophia Cratippo autore versaris, ij similimo, qui ista præclara pepererũt: tamen hæc nostra finitima vestris ignota esse nolui. Sed iam ad instituta pergamus.

Scimus nihil: opinamur quæ verisimilia.

11. Id quod erat Pyrrhoniorũ omni de re ambigentium.

12. Efficax refutandi genus, cùm argumẽtum veluti telũ in aduersarium retorquetur: non erat tibi 13. differendũ, quóniam negas quicquam percipi, imò ob istud ipsum omni de re differendũ, vt probabile certè eluceat.

Finitima, quòd antè ab illis non multùm dissidentia dixit.

Vtilitatem non eam hîc accipi, quam vulgus pecuniario lucro metitur, & commoditate vndecunque parta: sed etiam, quæ cum honesto sit coniuncta, & ad vitæ societatem pertineat.

Quinque

*Quinque igitur rationibus propositis officij persequendi, quarũ duæ ad decus, honestatémq; pertinent: duæ ad commoda vitæ, copias, opes, facultates: quinta ad eligendi iudicium, si quando ea, quæ dixi, pugnare inter se viderentur, honestatis pars perfecta est, quam quidem tibi cupio esse potissimam. Hoc autem, de quo nunc agimus, id ipsum est quod Vtile appellatur. In quo verbo lapsa cõsuetudo deflexit de via, sensimq; eò deducta est, vt Honestatem ab vtilitate secernens, constitueret honestum esse aliquid, quod vtile non esset: & vtile, quod non honestum: qua nulla pernicies maior hominum vitæ potuit afferri. Summa quidẽ autoritate Philosophi, seuerè sanè, atq; honestè hæc tria genera confusa, cogitatione distinguunt. Quicquid enim iustum sit, id vtile etiam esse censent. Itémq; quod honestum, *id esse iustũ. Ex quo efficitur, vt quicquid honestum sit, idem sit vtile. Quod qui parum perspiciunt, hi sæpe versutos homines, & callidos admirantes, eorum malitiam sapientiam iudicant. Quorũ error eripiendus est, omnisq; opinio ad eam speciem traducenda, vt honestis consilijs, iustisq; factis, non fraudè & malitia se intelligant ea, quæ velint, consequi posse.*

14. Confusa, id est, inseparabilia re. Cogitatione, id est, ratione distinguunt. *idem.

15.

Quæ quaque ex re commoda, aut incommoda capiantur, quæ Græci euchrestemata, & dyschrestemata nominant. Colligítque quicquid est fere in vita commodi, aut incommodi, id homini ab homine nasci.

QVæ ergo ad vitam hominum regendam pertinent, partim sunt inanimata, vt aurum, argentum, vt ea quæ gignuntur è terra, & alia eiusdem generis: partim *animata, quæ habent suos impetus, & rerum appetitus. Eorum autem alia rationis expertia sunt, alia ratione vtentia. Expertes rationis sunt equi, boues, reliqua pecudes, apes; quarũ opera efficitur aliquid ad hominum vsum, atque vitam. Ratione autem vtentium duo genera ponuntur: vnum Deorum, alterum Hominum. Deos placatos pietas efficiet, & sanctitas. Proximè autem, & secundum deos, Homines hominibus maximè vtiles esse possunt. Earúmq; item rerũ, quæ noceãt, & obsint, eadẽ diuisio est. Sed quia Deos nocere non putant, his exceptis, homines hominibus plurimum obesse, vel prodesse arbitrantur. Ea enim ipsa, quæ inanimata diximus, pleraque sunt hominum operis effecta, quæ nec haberemus, nisi manus, & ars accessisset: nec his sine hominũ administratione vteremur. Neque enim valetudinis curatio, neq; nauigatio, neq; agricultura, neq; frugum fructuumq; reliquorũ perceptio, & conseruatio sine opera hominum vlla esse potuisset. Iam verò & earum rerum, quibus abundaremus, exportatio, & earum quibus egeremus, inuectio certè nulla esset, nisi his muneribus homines fungerẽtur. Eadémq; ratione ac lapides è terra exciderentur ad vsum nostrum necessarij: nec ferrum, aurum, æs, argentum effoderentur penitus abdita,

*animalia.

Dij semper benefici pijs.

Homini ab homine plurimum vel commodi, vel incommodi.

Artes ad vsum vitæ excogitatæ. Quæ verò quisque in vita inuenerit, refert Plin. lib. 7. cap. 19.

Commutatio merciũ.

abdita, sine hominum labore, & manu. Tecta verò, quibus & frigorum vis pelleretur, & calorum molestia sedaretur, vnde aut initio generi humano dari potuissent, aut posteà subuenire, si aut vi tempestatis, aut terræ motu, aut vetustate cecidissent, nisi communis vita ab hominibus harum rerũ auxilia petere didicisset? Adde ductus aquarum, deriuationes fluminum, agrorum irrigationes, moles oppositas fluctibus, portus manu factos, quæ *vnde sine hominum opera habere possemus? ex quibus omnibus, multisq; aliis perspicuum est, qui fructus, quáq; vtilitates ex rebus ijs, quæ sunt inanimatæ, percipiantur, eas nos nullo modo sine hominum manu, atque opera capere potuisse. Qui deniq; ex bestijs fructus, aut quæ commoditas, nisi homines adiuuarent, percipi posset? Nam & qui principes inueniendi fuerunt, quem ex quáq; belua vsum habere possemus, homines certè fuerunt. Nec hoc tempore sine hominum opera aut pascere * eas, aut domare, aut tueri, aut tempestiuos fructus ex his capere possemus. Ab eis denique & ea, quæ nocent, interficiuntur: & quæ vsui possunt esse, capiuntur. Quid enumerem artium multitudinem, sine quibus vita omnino nulla esse potuisset? Quis enim agris subueniisset? quæ esset oblectatio valentium? qui victus, aut cultus, nisi tam multæ nobis artes * ministrarèntur, quibus rebus exculta hominum vita tantùm destitit à victu & cultu bestiarum? Vrbes verò, sine hominum cœtu

Fontes canalibus ducti.
Riuis deriuata flumina.
Portus factícij.
*quæ non sine.
E mutis quę commoditates.
16. Pastoria.
*equos,
Venatio.
Medicina.
*ministrarent.
Destitit, id est, distare cœpit, aut distat legatur, vt est in nonnullis exẽplaribus

Politica.

non potuissent nec ædificari, nec frequentari. Ex quo leges, morésque constitui, tum iuris æqua descriptio, certáq; viuendi disciplina, per quas bene beatéq; vinitur. Quas res & mansuetudo animorum consecuta, & verecundia est: effectúmq; est vt esset vita munitior, atq; vt dando, & accipiendo, permutandisq; facultatibus, & cõmodis nulla re egeremus. Longiores hoc loco sumus, quàm necesse est. Quis enim est cui non perspicua sint illa, quæ pluribus verbis à Panætio commemorantur? neminem neq; ducẽ bello, nec principem domi magnas res, & salutares sine hominum studijs gerere potuisse. Commemoratur ab eo Themistocles, Pericles, Cyrus, Agesilaus, Alexander: quos negat sine adiumentis hominum tantas res efficere potuisse. Vtitur in re non dubia, testibus non necessarijs. Atq; vt magnas vtilitates adipiscimur conspiratione hominum, atque consensu, sic nulla tam detestabilis pestis est, quæ non homini ab homine nascatur. Est Dicæarchi liber de Interitu hominum, Peripatetici magni & copiosi, qui collectis cæteris causis, eluuionis, pestilentiæ, vastitatis, beluarum etiam repentinæ multitudinis, quarum impetu docet quædam hominum genera esse consumpta: deinde cõparat, quantò plures deleti sunt homines hominum impetu, id est, bellis, aut seditionibus, quàm omni reliqua calamitate. Cùm igitur hic locus nihil habeat dubitationis, quin homines plurimum hominibus & prosint, & obsint:

Themistocles, Pericles, Duces Athenienses.

Cyrus Persarum tyrãnus. 17.

Agesilaus Lacedæmoniorum dux

Alexander Macedonũ rex. 18.

Fatales casus.

Eluuiones ab inundãtibus aquis.

Pestilentiæ à cœlo corrupto.

Vastitates à fuga incolarum.

proprium

proprium hoc ſtatu eſſe Virtutis, conciliare ſibi animos hominum, & ad vſus ſuos adiungere. Itaq; quæ in rebus inanimis, quæq; in vſu, & tractatione beluarum ſiunt vtiliter ad hominũ vitam, artibus ea tribuuntur operoſis. Hominum autem ſtudia ad amplificationem noſtrarum rerum prompta, & parata virorum præſtantium ſapientia, & virtute excitantur. Etenim Virtus omnis in tribus rebus ferè vertitur: quarum vna eſt in perſpiciendo, quid in quaq; re verum, ſyncerúmque ſit, quid conſentaneum cuiq;, quid conſequens, ex quo quæque gignantur, quæ cuiuſque rei ſit cauſa. Alterum, cohibere motus animi turbatos, quos Græci πάθη nominant, appetitionéſque, quas illi ὁρμὰς, obedientes effieere rationi. Tertium iis, quibuſcum congregamur, vti moderatè, & ſcienter: quorum ſtudijs, ea, quæ natura deſiderat expleta cumulatáq; habeamus: per eos denique ſi quid importetur nobis incommodi, propulſemus, vlciſcamúrq; eos, qui nocere nobis conati ſunt, tantáq; pœna afficiamus, quãtum æquitas humanitáſq; patitur. Quibus autem rationibus hanc facultatẽ aſſequi poſſimus, vt hominum ſtudia complectamur, eáque teneamus, dicemus: neque ita multò pòſt: ſed pauca antè dicẽda ſunt. Magnam vim eſſe in Fortuna in vtranque partem, vel ſecundas ad res, vel aduerſas, quis ignorat? Nã & cùm proſpero ſtatu eius vtimur, ad optatos exitus peruehimur: & cùm reflauit, affligimur. Hæc igitur ipſa fortuna

19. Impetu ſerpentium, locuſtarum, cuniculorũ.

Plurima pernicies homini ab homine. Mirus ordo. Primum vt quid optimum videamus, alterũ, ne, cupiditatibus ab eo auocemur, tertium vt cõmunitate æquabiliter agamus. Vertitur, deponens, pro verſatur.

21 πάθη, tum morbos, tum perturbationes, tum nonnulli paſſiones verterunt. Incõmoda 22. à caſu.

Reflauit, id eſt, aduerſa flauit.

cæteros

cæteros casus rariores habet: primum ab inanimis procellas, tempestates, naufragia, ruinas, incendia: deinde, à bestijs, ictus, morsus, impetus. Hæc igitur (vt dixi) rariora. At verò interitus exercituum, vt proximè trium, sæpe multorum, clades imperatorum, vt nuper summi ac singularis viri: inuidiæ prætereà multitudinis, atque ob eas benemeritorum sæpe ciuium expulsiones, calamitates, fugæ: rursusque secundæ res, honores, imperia, victoriæ, quanquam fortuita sunt, tamen sine hominum opibus, & studijs neutram in partem effici possunt. Hoc igitur cognito dicendum est quænam modo hominum studia ad vtilitates nostras allicere, atque excitare possimus. Quæ si longior fuerit oratio, cum magnitudine vtilitatis comparetur, ita fortassis etiam breuior videbitur.

Trium, Pompeij in Thes. Petrei in Hisp. filiorũ Pomp. Expulsus Camillus, Phocion damnatus. Cessit inuidiæ Scipio.

Cõparetur, id est, compensetur.

Quibus rebus commoueantur homines, vt quempiam magistratu dignum putent, eique parere velint.

QVæcunque igitur homines homini tribuũt, ad eum augendum, atque honestandum, aut benevolentiæ gratiæ faciunt, cùm aliqua de causa quempiam diligunt: aut honoris, si cuius virtutem suspiciunt, & si quem dignum fortuna quàm amplissima putant: aut cui fidem habent, & bene de rebus suis consulere arbitrantur: aut cuius opes metuunt: aut contrà, à quibus aliquid expectant: vt cùm reges, populáresue homines largitiones aliquas proponunt: aut postremò pretio, aut mercede ducũtur: quæ sordidissima quidem est ratio, & inqui-

Primùm honores homini ab homine deferuntur. Conducta fulgura.

Mercenarius honos.

inquinatissima, & iis, qui ea tenentur, & illis, qui ad ea confugere conantur. Male enim se res habet, cùm quod virtute effici debet, id tentatur pecunia. Sed quoniã nonnũquã hoc subsidiũ necessariũ est, quemadmodum sit utendũ eo dicemus, si prius iis de rebus quæ virtuti proprior es sunt, dixerimus. Atq; etiam subijciũt se homines imperio alterius, & potestati pluribus de causis. Ducũtur enim aut benevolentia, aut beneficiorum magnitudine, aut 23.
dignitatis præstãtia, aut spe sibi id utile futurum, aut metu, ne vi parere cogantur, aut spe largitionis promissionisq; capti, aut postremò (ut sæpe in nostra Republica videmus) mercede conducti.

Utilissimum iis, qui cum Imperio sunt, ab omnibus amari: metui tum turpe, tum minime tutum.

Rerum autem omnium nec aptius est quicquã ad opes tuendas, ac tenendas, quã diligi nec alienius, quàm timeri. Præclarè enim Ennius: Quem metuunt, oderunt. Quẽ quisq; odit, perisse expetit. Multorum autem odijs nullas opes posse obsistere, si antea fuit ignotum, nuper est cognitũ. Nec verò huius tyranni solum, quẽ armis oppressa pertulit ciuitas, apparet: cuius maximè mortui interitus declarat, quantum odium hominum valet ad pestem, sed reliquorum similes exitus tyrannorum, quorum haud ferè quisquam interitum similem effugit. Malus enim est custos diuturnitatis Metus: contrà q; Benevolentia fidelis est, vel ad perpetuitatem. Sed iis, qui vi oppressos Impe- 24.

Cæsar tyrannizans oppressus.

rio coërcent, sit sæpe adhibenda sæuitia, vt heris in famulos, si aliter teneri non possunt: qui verò in libera ciuitate ita se *instituunt, vt metuantur, his nihil esse potest dementius. Quãuis enim demersæ sint leges alicuius opibus, quamuis tremefacta libertas, emergunt tamen hæc aliquando aut iudicijs tacitis, aut occultis de honore suffragijs. Acriores autem morsus sunt intermissæ libertatis, quàm retentæ. Quod igitur latissimè patet, neque ad incolumitatem solum, sed etiam ad opes & potentiam valet plurimum, id amplectamur: vt metus absit, charitas retineatur. Ita facilimè quæ volumus & priuatis in rebus, & in Republica cõsequemur. Etenim qui se metui volent, à quibus metuuntur eosdem metuant ipsi, necesse est. Quid enim censemus superiorem illum Dionysium? quo cruciatu timoris angi solitum, qui cultros metuens tonsorios, candenti carbone sibi adurebat capillũ? Quid Alexãdrum Phæreum? quo animo vixisse arbitramur, qui (vt scriptum legimus) cùm vxorem Thebẽ admodum diligeret, tamen ad eam ex epulis in cubiculum veniens, barbarum, & eum quidem, vt scriptum est, compũctum notis Threicijs, districto gladio iubebat anteire? Præmittebátq; de stipatoribus suis, qui perscrutarentur arculas muliebres, & ne quod in vestimentis occultaretur telum, exquirerent. O miserum, qui fidelioribus & barbarum, & stigmaticon putaret, quàm coniugem? Nec eum fefellit opinio: ab ea est enim ipse

*instituunt.

Metu coerceri, seruile.

Dionysius Syracusarũ tyrannus.

Alexander Phereæus.

Thraſes barbari, apud quos frons ſtigmatibus compuncta, nobilitatis erat insigne: apud alios serui fugacis indiciũ.

ipse propter pellicatus suspicionẽ interfectus. Nec verò vlla vis imperij tanta est, quæ premente metu possit esse diuturna. Testis est Phalaris, cuius est præter cæteros nobilitata crudelitas: qui nõ ex insidijs interijt, vt is, quem modò dixi, Alexander: non à paucis, vt hic noster: sed in quem vniuersa Agrigentinorum multitudo impetum fecit. Quid? Macedones, nónne Demetriũ reliquerunt, vniuersiq́ se ad Pyrrhum cõtulerunt? Quid? Lacedæmonios iniustè imperantes, nónne repentè omnes ferè socij deseruerunt, spectatoresq́ se otiosos præbuerunt Leuctricæ calamitatis? Externa libentius in tali re, quàm domestica recordor. Veruntamen quandiu Imperium populi Romani beneficijs tenebatur, non iniurijs, bella aut pro socijs, aut de imperio gerebantur: exitus erant bellorum aut mites, aut necessarij. Regum, populorum, nationum portus erat, & refugium Senatus. Nostri autem magistratus, Imperatoresq́ ex vna hac re maximam laudem capere studebat, si prouincias, si socios æquitate, & fide defendissent. Itaque illud patrocinium orbis terræ verius, quàm Imperium poterat nominari. Sensim hanc consuetudinem & disciplinam iam antea minuebamus: post verò Syllæ victoriam penitùs amisimus. Desitum est enim videri quicquam in socios iniquum, cùm extitisset etiam in ciues tanta crudelitas. Ergo in illo secuta est honestam causam non honesta victoria. Est enim ausus dicere hasta posita, cùm bona

Nobilitata adeò, vt etiã in prouerbium abierit, Phalarismus & Phalaridis Imperium.

Defectio Macedonũ à Demetrio rege superbo ad Pyrrhum humanum.

Lacedæmones ob superbiam à socijs deserti contra Thebanos pugnaturi.

P. R. Imperium charitate auctũ, sæuitia amissum.

Scyllæ victoris crudelitas in Marianos. 26.

Desitũ est, pro desijt eleganter, vt cœptum est, quitum est.

Cæsar Sylla crudelior.

in

in foro venderet, & bonorum virorum, & locupletum, & certè ciuium, prædam suam se vendere. Secutus est, qui in causa impia victoria etiam fœdiore, non solùm singulorum ciuium bona publicaret, sed vniuersas prouincias, regionésque vno calamitatis *genere comprehenderet. Itaque vexatis, & perditis exteris nationibus, ad exemplum amissi Imperij portari in triumpho Massiliam vidimus, & ex ea vrbe triũphari, sine qua nũquam nostri Imperatores ex Transalpinis bellis triumpharunt. Multa præterea commemorarem nefaria in socios, si hoc vno sol quicquam vidisset indignius. Iure igitur plectimur. Nisi enim multorũ impunita scelera tulissemus, nunquam ad vnum tanta peruenisset licentia: à quo quidem rei familiaris ad paucos, cupiditatum ad multos improbos venit hæreditas. Nec verò vnquam bellorum ciuilium semen, & causa deerit, dum homines perditi hastam illam cruentã & meminerint, & sperabũt, quàm P. Sylla cùm vibrasset dictatore propinquo suo, idem sexto & trigesimo anno post à sceleratiore hasta non recessit. Alter autem, qui in illa dictatura scriba fuerat, in hac fuit quæstor vrbanus. Ex quo debet intelligi, talibus præmijs propositis nunquam defutura bella ciuilia. Itaque parietes vrbis modò stãt & manent, ipsique ipsi iam extrema scelera metuẽtes: rem verò publicam penitus amisimus. Atq; in has clades incidimus (redeũdum est enim ad propositum) dũ metui, quam

chari

*iure

Massilia Galliæ Narbonensis vrbis, P. R. amica. 27. cuius imago in triumpho circũlata. Sol vidisset prouerbialiter.

Hasta Sylle, & Cæsaris. Cornelius in priore scribã tantum, in posteriore etiam quæstor. Modò, non refertur ad stant, sed ad parietes, id est, tantum parietes stant, non etiam Imperium.

chari esse, & diligi maluimus. Qua si Po. Rom. iniustè imperanti accidere potuerunt, quid debēt putare singuli? Quod cùm perspicuum sit Beneuolentiæ vim esse magnam, Metus imbecillem, sequitur vt disseramus, quibus rebus possimus facilimè eam, quàm volumus, adipisci cum honore, & fide Charitatē. Sed ea non pariter omnes egemus. Nam ad cuiusque vitam instituēdam accommodandum est, à multisne opus sit, an satis à paucis diligi. Certum igitur hoc sit, idq; & primum, & maximè necessarium, familiaritates habere fidas amantium nos amicorum, & nostra mirantium. Hæc enim est vna res prorsus, vt nō differat multum inter summos, & mediocres viros, eáq; est vtrisque propemodum comparāda. Honore, & gloria, & beneuolentia ciuium fortasse non æquè omnes egent: sed tamen si cui hæc suppetunt, adiuuat aliquantùm tum ad cætera, tum ad amicitias cōparandas. Sed de Amicitia alio libro dictum est, qui inscribitur Lælius: nunc dicamus de Gloria, quanquam ea quoque de re duo sunt nostri libri: sed attingamus, quandoquidem ea in rebus maioribus administrandis adiuuat plurimum.

Exemplum à maiore.

Lælius Cic. de Amicitia Duo libri Cic. de Gloria.

Tribus maximè adduci multitudinem, vt honore dignum aliquem ducat: Beneuolentia, Fide, & Admiratione.

SUmma igitur, & perfecta Gloria constat ex tribus his: si diligit multitudo, si fidem habet, si cum admiratione quadam honore nos dignos putat.

tat. Hæc autem (si est simpliciter, breuitérque dicendum) quibus rebus pariũtur à singulis, eisdem fere à multitudine. Sed est alius quoque quidam aditus ad multitudinem, vt in vniuersorum animos tanquam influere possimus.

Quæ res homini multitudinis beneuolentiã concilient.

Liberalitas optima cõciliatrix amicorum.

AC primùm de illis tribus, quæ antè dixi Beneuolentiæ præcepta, videamus: quæ quidem beneficijs capitur maximè. Secundò autem loco benefica voluntate Beneuolentia mouetur, etiã si res fortè non suppetit. Vehementer autẽ amor multitudinis cõmouetur ipsa fama, & opinione liberalitatis, beneficentiæ, iustitiæ, fidei, omniúmque earum virtutũ, quæ pertinent ad mansuetudinẽ morũ, ac facilitatem. Etenim illud ipsum quod decorũ, honestúmq; diximus, quia per se nobis placet, animósque omnium natura, & specie sua commouet, maximéq; quasi perlucet ex ijs, quas commemorani virtutibus, idcirco illos, in quibus eas virtutes esse remur, à natura ipsa diligere cogimur. Atque hæ quidem sunt causæ diligendi grauissimæ: possunt enim præterea nonnullæ esse leuiores.

Humanitas & benignitas grata populo.

Quibus rebus efficiatur, vt nobis habeatur fides.

FIdes autẽ vt habeatur, duabus rebus effici potest. Si existimabimur adepti coniunctam cum

30. *iustitia prudentiam. Nam & ijs fidem habemus, quos plus intelligere quàm nos, arbitramur, quosque & futura prospicere credimus, & cùm res agatur, in discrimẽq; ventum sit, expedire rem, & consilium*

consilium ex tempore capere posse. Hanc enim omnes existimant vtilem, veramque prudentiã. Iustis autem, & fidis hominibus, id est, viris bonis, ita fides habetur, vt nulla sit in his fraudis iniuriæq; suspicio. Itaque his salutem nostram, his fortunas, his liberos rectissimè committi arbitramur. Harũ igitur duarum ad fidem faciẽdam iustitia plus pollet: quippe cùm ea sine prudentia satis habeat autoritatis, prudẽtia sine iustitia nihil valet ad faciendam fidem. Quo enim quis versutior, & callidior est, hoc inuisior, & suspectior, detracta opinione probitatis. Quamobrem intelligentiæ iustitia coniuncta, quantum volet habebit ad faciẽdam fidem virium: iustitia sine prudẽtia multùm poterit: sine iustitia nihil valebit prudentia. Sed ne quis sit admiratus, cur cùm inter omnes philosophos constet, à méq; ipso sæpe disputatum sit, qui vnam haberet, omnes habere virtutes: nunc ita seiungã, quasi possit quisquã, qui non idem prudens sit, iustus esse. Alia est illa, cùm veritas ipsa limatur in disputatione, subtilitas: alia cùm ad opinionem cõmunẽ omnis accõmodatur oratio. Quãobrẽ vt vulgus, ita nos hoc loco loquimur, vt alios fortes, alios bonos viros, alios prudẽtes dicamus. Popularibus enim verbis est agendũ, & vsitatis, cùm loquimur de opinione populari: ídque eodem modo fecit Panætius. Sed ad propositum reuertamur.

Suspecta sine Iustitia prudentia.

Aliter in exactis disputationibus, aliter in præcipiendo, aut cohortando loquimur.

Quæ res multitudinis admirationem moueat: quæ contrà contemptum.

ERat igitur ex tribus, quæ ad gloriam pertinẽt, hoc tertium, vt cum admiratione hominum honore ab his digni iudicaremur. Admirantur igitur communiter illi quidem omnia, quæ magna, & præter opinionem ſuam animaduerterunt: ſeparatim autem in ſingulis, ſi perſpiciunt nec opinata quædam bona. Itaq; eos viros ſuſpiciunt maximiſq; efferunt laudibus, in quibus exiſtimãt ſe excellentes quaſdam & ſingulares virtutes perſpicere. Deſpiciunt autem eos, & contemnunt, in quibus nihil virtutis, nihil animi, nihil neruorum putant. Non enim omnes eos contemnunt, de quibus male exiſtimãt. Nam quos improbos, maledicos, fraudulentos putant, & ad faciendam iniuriã inſtructos, eos haud contemnunt quidem, ſed de his male exiſtimant. Quamobrem (vt ante dixi) contemnuntur ij, qui nec ſibi, nec alteri proſunt, (vt dicitur) in quibus nullus labor, nulla induſtria, nulla cura eſt. Admiratione autem quadam afficiuntur ij, qui anteire cæteros virtute putãtur, & cùm omni carere dedecore, tum verò ijs vitijs, quibus alij non facilè poſſunt obſiſtere. Nam & voluptates, blandiſſimæ dominæ, ſæpe maiores partes animæ à virtute detorquẽt: & dolorum quum admouentur faces, præter modum plerique exterrentur. Vita, mors, diuitiæ, paupertas, omnes homines vehementiſſime permouent. Quæ qui in vtrãque partem excelſo animo, magnóque deſpicinnt, cumque aliqua his ampla, & honeſta res obiecta eſt,

Nec ſibi nec alijs vtiles prouerbio dicti

Admiratio à cõtinẽtia.

Voluptates dominæ.

Admiratio à magnanimitate.

est, totos ad se conuertit, & rapit, tum quis non admiretur splendorem, pulchritudinémque virtutis? Ergo & hac animi despicientia admirabilitatem magnam facit: & maximè iustitia, ex qua una virtute viri boni appellantur, mirifica quædam res multitudini videtur: nec iniuria. Nemo enim iustus esse potest, qui mortem, qui dolorem, qui exilium, qui egestatem timet, aut quæ ea, quæ his sunt contraria, æquitati anteponit. Maximéq; admirantur eum, qui pecunia non mouetur: quod in quo viro perspectum sit, hunc dignum spectatu arbitrantur. Itaque illa tria, quæ proposita sunt ad gloriam, omnia iustitia conficit: & benenolentiã, quòd prodesse vult plurimis, & ob eandem causam fidem & admirationem, quòd eas res spernit, & negligit, ad quas plerique inflammati auiditate rapiuntur. Ac mea quidem sententia, omnis ratio, & institutio vita, adiumenta hominum desiderat. In primisq; vt habeas, quibúscum possis familiares conferre sermones: quod est difficile, nisi speciem præ te boni viri feras. Ergo & solitario homini, atque in agro vitam agenti, opinio iustitiæ necessaria est, eoque etiam magis, quòd si eam non habebunt, iniusti habebuntur: & nullis præsidijs sepți multis afficientur iniurijs. Atq; ius etiã, qui vendunt, emunt, conducunt, locant, cõtrahendíq; negotijs implicantur, iustitia ad rem gerendã necessaria est. Cuius tãta vis est, vt nec illi quidem, qui maleficio, & scelere pascũtur, possint sine

31. Admiratio à iustitia

32.

A pecuniarum contemptu.

Iustitiæ opinio ad omnes vitæ partes necessaria.

A minore exemplum.

*vlla particula iustitiæ viuere. Nam qui eorum cuipiam qui vnà latrocinantur, clàm furatur aliquid aut eripit, is sibi ne in latrocinio quidem relinquit locum. Ille autem, qui Archipirata dicitur, nisi, æquabiliter prædam dispertiat, aut occidetur à socijs, aut relinquetur. Quinetiã leges latronum esse dicuntur, quibus pareant, quas obseruent. Itaque propter æquabilem prædæ partitionem & Bargulus Illyricus latro (de quo est apud Theopompũ) magnas opes habuit: & multò maiores Viriatus Lusitanus, cui quidem etiam exercitus nostri, Imperatóresq; cesserunt: quem C. Lælius, is qui sapiens vsurpatur, prætor fregit, & cõminuit, ferocitatémque eius ita repressit, vt facile bellum reliquis traderet. Cùm igitur tãta vis iustitiæ sit, vt ea etiam latronum opes firmet, atque augeat, quantam eius vim inter leges, & iudicia, & instituta Reipublicæ fore putamus? Mihi quidẽ non apud Medos sõlum (vt ait Herodotus) sed etiam apud maiores nostros, * seruandæ iustitiæ causa videntur olim bene morati reges constituti, nam cùm premeretur initio multitudo ab ijs, qui maiores opes habebant, ad vnum aliquem confugiebant virtute præstantem: qui cùm prohiberet iniuria tenuiores, æquitate constituenda, summos cum infimis pari iure retinebat. Eadémque constituendarum legum fuit causa, quæ regum. Ius enim semper quæsitum est æquabile, neque enim aliter esset ius. Id si ab vno iusto, & bono viro conse-*

quebatur,

Leges latronũm inter ipsos, Bargulus, & Viriatus latrones ob æquitatis opinionem potentes.

Cesserunt, verecundè, quũ victos significet.

Vsurpatur, id est, vulgo nominatur.

Herodotus in Thalia, & Clio.

* *alias fruendæ*

Iustitiæ opinio primùm reges fecit.

35.

quebatur, eo erant contenti: cùm id minus contingeret, leges ſunt inuenta, quæ cum omnibus ſemper vna atque eadem voce loquerentur. Ergo hoc quidem perſpicuum eſt, eos ad imperandum deligi ſolitos, quorum de iuſtitia magna eſſet opinio multitudinis. Adiuncto verò hoc, vt ijdem etiam prudentes haberentur, nihil erat, quod homines his autoribus non poſſe conſequi ſe arbitrarentur. Omni igitur ratione colenda, & retinenda 36.
iuſtitia eſt, tum ipſa propter ſe (nã aliter iuſtitia non eſſet) tum propter amplificationem honoris, & gloriæ. Sed vt pecunia quærenda non ſolum ratio eſt, ſed etiam collocanda, quæ perpetuos ſumptus ſuppeditet, nec ſolùm, neceſſarios, ſed etiam liberales: ſic gloria & quærenda, & collocanda ratione eſt. Quanquàm præclarè Socrates hãc viã ad gloriam proximam, & quaſi compẽdiariam dicebat eſſe, ſi quis ageret, vt qualis haberi vellet, talis eſſet. Quòd ſi qui ſimulatione, & inani oſtentatione, & ficto nõ modò ſermone, ſed etiam vultu ſtabilem ſe gloriam conſequi poſſe rentur, vehementer errant. Vera gloria radices agit, atque etiam propagatur: ficta omnia celeriter tanquam floſculi decidunt, nec ſimulatum poteſt quicquam eſſe diuturnum. Teſtes ſunt permulti in vtranque partem, ſed breuitatis cauſa, familia erimus contenti vna. Tyberius enim Gracchus Publij filius tandiu laudabitur, dum memoria rerũ Romanarum manebit. At eius filij nec viui probabantur à

Honoris vel quærẽdi, vel deferendi modus.

37. Compendiariam id eſt, expeditam & breuem.

Agere radices, vt agere rimas, agere gemmas.

Nihil fucatum diuturnum.

38. Filij Tyberij & C. Gracchi, vtrique ob ſeditionem interempti.

*numerũ. bonis & mortui obtinent * nomen iure cæsorum. Qui igitur adipisci veram gloriam volent, iustitiæ fungantur officijs. Ea quæ essent, dictum est libro superiore. Sed vt facilimè quales simus, tales esse videamur, etsi in eo ipso vis maxima est, vt simus ij, qui haberi velimus, tamen quædam præcepta danda sunt. Nam si quis ab ineunte ætate habet causam celebritatis, & nominis, aut à patre acceptam (quod tibi mi Cicero arbitror contigisse) aut aliquo casu, atque fortuna: in hunc oculi omnium conijciuntur, atq; in eo, quid agat, quẽadmodum viuat, inquiritur: & tanquam in clarissima luce versetur, ita nullum obscurum potest nec dictum eius esse, nec factum. Quorum autem prima ætas propter humilitatem, & obscuritatem in hominum ignoratione versatur, hi simul ac iuuenes esse cœperunt, magna spectare, & ad ea rectis studijs debent contendere. Quod eò firmiore animo facient, quia non modò non inuidetur illi ætati, verùm etiam fauetur.

Nobilibus curandum ne quid maiorum imaginibus indignum cõmittant.

Noui summa probitate plus vt nobilitentur. 39.

Adolescentes, quibus rebus populo primùm commendantur.

PRima igitur est adolescenti commendatio ad gloriam, siqua ex bellicis rebus comparari potest: in qua multi apud maiores nostros extiterũt: semper enim fere bella gerebantur. Tua autem ætas incidit in id bellum, cuius altera pars sceleris nimium habuit, altera fœlicitatis parum. Quo tamen in bello cùm te Pompeius ala alteri præfecisset,

Cæsariana, et Põpeiana Cic filius alæ præfectus, si diis placet.

set, magnã laudem & à summo viro, & ab exercitu consequebare, equitando, iaculando, omniáq; militari labore tolerãdo. Atq; ea quidem tua laus pariter cum Repub. cecidit. Mihi autem hæc oratio suscepta nõ de te est, sed de genere toto, quamobrem ad ea, quæ restant, pergamus. Vt igitur in reliquis rebus multò maiora sunt opera animi, quàm corporis: sic hæ res, quas persequimur ingenio, ac ratione, gratiores sunt, quàm illæ, quas viribus. Prima igitur commendatio proficiscitur à modestia, tum pietate in parentes, tum in suos beneuolentia. Facilimè autem, & in optimam partem cognoscuntur adolescentes, qui se ad claros & sapientes viros, bene consulentes Reipublicæ contulerunt: quibuscum si frequentes sunt, opinionem afferunt populo, eorum fore se similes, quos sibi ipsi delegerunt ad imitandum. P. Rutilij adolescentiam ad opinionem & innocentiæ, & iuris scientiæ P. Mutij commendauit domus. Nam Lucius quidẽ Crassus cùm esset admodùm adolescens, non aliunde mutuatus est, sed sibi ipsi peperit maximã laudem ex illa accusatione nobili, & gloriosa. Et qua ætate qui exercentur, laudibus affici solẽt (vt Demosthenem accepimus) ea ætate L. Crassus ostendit id se in foro optimè iam præmeditatum facere, quod etiam tum poterat domi cum laude meditari. Sed cùm duplex sit ratio orationis, quarum in altera sit sermo, in altera contentio: non est id quidem dubium, quin contentio orationis pluri-

Domus familiaritas. Crassus adolescens accusatione C. Carbonis nobilissimi ciuis nobilitatus. Cauę impræmeditatum legas, vt magna quædã habent exemplaria: nihil enim cum sensu conuenit.

mum valeat, & maiorem vim habeat ad gloriã. Ea eſt enim, quam eloquentiam dicimus. Sed tamen difficile dictu eſt quantopere conciliet animos hominum comitas, affabilitaſq; ſermonis. Extant epiſtolæ & Philippi ad Alexandrum, & Antipatri ad Caſſandrum, & Antigoni ad Philippum filiũ, trium prudẽtiſſimorum (ſic enim accepimus) quibus præcipiunt, vt oratione benigna multitudinis animos ad benevolentiam alliciant, militeſque blandè appellando, ſermone deliniant. Quæ autem in multitudine cum contentione habetur oratio, ea ſæpe vniuerſam excitat gloriam. Magna eſt enim admiratio copioſè, ſapienterq; dicentis, quem qui audiũt, intelligere etiam, & ſapere plus, quàm ceteros arbitrãtur. Si verò ineſt in oratione miſta modeſtiæ grauitas, nil admirabilius fieri poteſt: eóque magis ſi ea ſunt in adoleſcente. Sed cum ſint plurima cauſarum genera, quæ eloquentiam deſiderant, multíque in noſtra Repub. adoleſcentes & apud iudices & apud Senatum dicendo laudem aſſequuti ſint, maxima admiratio eſt in iudicijs: quorũ ratio duplex eſt. Nam & accuſationes, & defenſiones conſtat: quarum etſi laudabilior eſt defenſio, tamen etiam accuſatio probata perſæpe eſt. Dixi paulò antè de Craſſo. Idem fecit adoleſcens M. Antonius. Etiam P. Sulpitij eloquentiam accuſatio illuſtrauit, cùm ſeditioſum, & inutilem ciuem C. Norbanum in iudicium vocauit. Sed hoc quidem non eſt ſæpe faciendum, nec vnquam niſi

Affabilitas.

Eloquentia.

Senatoria, oratio forenſis ad gloriam parandam vberior.

aut Reipublicæ causa, vt duo Luculli: at patrocinij, vt nos pro Siculis, pro Sardis: pro M. Albutio Iulius Cæsar. In accusando etiam Manlio, L. Fusij cognita industria est. Semel igitur, aut nõ sæpe certè. Sin erit cui faciendum sit sæpius, Reipub. tribuat hoc muneris, cuius inimicos vlcisci sæpius non est reprehendendũ: modus tamen adsit. Duri enim hominis, vel potius vix hominis videtur, periculum capitis inferre multis. Id enim cùm periculosum ipsi est, tum etiam sordidum ad famam, committere, vt accusator nominetur. Quod contigit M. Bruto, summo genere nato, illius filio, qui iuris ciuilis inprimis peritus fuit. Atq; etiam hoc præceptum officij diligenter tenendum est, ne quem vnquã innocentem iudicio capitis arcessas. Id enim sine scelere fieri nullo pacto potest. Nam quid est tam inhumanum, quàm eloquentiã à natura ad salutem hominum, & ad conseruationem datam, ad bonorum pestem, perniciémque conuertere? Nec tamen vt hoc fugiendum est, ita habendum est religioni, nocentem aliquãdo & nefariũ, impiúmq; defendere. Vult hoc multitudo, patitur consuetudo, fert etiam humanitas. Iudicis est semper in causis verum sequi, patroni, nonnunquàm verisimile, etiam si minus sit verum, defendere. Quod scribere (præsertim cùm de Philosophia scriberem) non auderem, nisi idẽ placeret grauissimo Stoicorum Panætio. Maximè autem & gloria paritur, & gratia defensionibus: eóque maior, si quando

Raro accusandum, & quatenus Accusando Verris item pro Saris.

Brutus accusator vehemens.

Scelestum, accusare innocentem humanum, defendere aliquando nocentem.

Maxima est in defendẽdo gloria.

quando accidit, vt ei subueniatur: qui potentis alicuius opibus circumueniri, vrgeriq; videtur: vt nos & sæpe aliâs, & adolescentes contra L. Syllæ dominantis opes pro Sext. Roscio Amerino fecimus: quæ (vt scis) extat oratio.

Adolescentes id est, anno. 27.

Duplex liberalitatis genus, & quatenus ad conciliandam multitudinem adhibendum.

SEd expositis adolescentum officijs, quæ valeant ad gloriam adipiscendam, deinceps de Beneficentia ac Liberalitate dicendum est. Cuius est ratio duplex. Nam aut opera benigne fit indigentibus, aut pecunia. Facilior est hæc posterior, locupleti præsertim: sed illa lautior, ac splendidior, & viro forti, claróq; dignior. Quanquam enim in vtroque inest gratificandi liberalis voluntas, tamen altera ex arca, altera ex virtute depromitur. Largitióq; quæ fit ex re familiari, fontem ipsum benignitatis exhaurit: ita benignitate benignitas tollitur. Qua quò in plures vsus sis, eò minus in multos vti possis. At qui opera, id est, virtute, & industria benefici, & liberales erunt, primùm quo pluribus profuerint, eò plures ad benignè faciendum adiutores habebunt: deinde consuetudine beneficentiæ paratiores erunt, & tanquàm exercitatiores ad bene de multis promerendũ. Præclarè in epistola quadã Alexãdrũ filium Philippus accusat, quòd largitione beneuolẽtiam Macedonum consectetur. Quæ te, malùm, inquit, ratio in istam spem induxit, vt eos tibi fideles putares fore, quos pecunia

40.

41.

Largitiones multis de causis vitandæ.

42.

pecunia corrupisses? An tu id agis, vt Macedones nõ te regem suum, sed ministrum, & prabitorẽ putent? Quo quid sordidius regi? Melius etiã, quòd largitionem corruptelam dixit esse. Fit enim deterior, qui accipit, atque ad idem semper exspectandum paratior. Hoc tibi filio: sed præceptum putemus omnibus. Quamobrem id quidem nõ est dubium, quin illa benignitas qua constat ex opera & industria, & honestior sit, & latius pateat, & possit prodesse pluribus. Nonnunquam tamen est largiendũ, nec hoc benignitatis genus omnino repudiandum est: & sæpe idoneis hominibus indigentibus de re familiari impertiendum, sed diligenter, atque moderatè. Multi enim patrimonia effuderunt inconsultè largiendo. Quid autem est stultius, quàm quod libenter facias, curare vt id diutius facere non possis? Atq; etiam sequuntur largitionem rapinæ. Cùm enim dando egere cœperint, alienis bonis manus afferre cogũtur. Ita cùm benevolentiæ comparandæ causa benefici esse velint, non tanta studia assequuntur eorum, quibus dederunt, quanta odia eorum, quibus ademerunt. Quamobrem nec ita claudenda est res familiaris, vt eam benignitas aperire non possit: nec ita reseranda, vt pateat omnibus. Modus adhibeatur, ut referatur ad facultates. Omnino meminisse debemus, id quod à nostris hominibus sæpissimè vsurpatum, iámque in prouerbij consuetudinem venit. Largitionem fundum non habere. Etenim quis

Largitiones tum sordidæ, tum pessimæ.

43.

Adagium à dolio pertuso translatum: quod vt infusa aqua nunquam tamen impletur, ita nec populus largitionibus.

potest

potest esse modus, cùm idem & qui consuenerunt, & illud idem alij desiderent? Omnino duo sunt genera largorum: quorum alteri Prodigi dicuntur, alteri Liberales. Prodigi, qui epulis, & visceratione bus, & gladiatorum muneribus, ludorum, venationúmq; apparatu pecunias profundunt, in eas res quarum memoriam aut breuem, aut nullam sint relicturi omnino. Liberales autẽ, qui suis facultatibus aut captos à prædonibus redimunt, aut æs alienum suscipiunt amicorum, aut in filiarum collocatione adiuuant, aut opitulantur vel in re quærenda, vel augenda. Itaque miror, quid in mentem veneris Theophrasto, in libro, quem de diuitijs scripsit, in quo multa præclarè, illud absurdè. Est enim multus in laudanda magnificentia, & apparatione popularium munerum: taliúmque sumptuum facultatem fructum diuitiarum putat. Mihi autem ille fructus liberalitatis, cuius exempla pauca posui, multò & maior videtur, & certior. Quantò Aristoteles grauius, & veriùs nos reprehendit, qui has effusiones pecuniarũ non admiremur, quæ fiunt ad multitudinem deliniendã: at ij, qui ab hostibus obsidẽtur, si emere aquæ sexturium mina cogerẽtur, hoc primò incredibile videri, omnesq; miraris: sed quũ attenderimus, veniã necessitati dare: in his immanibus iacturis, infinitisq; sumptibus nihil nos magnopere mirari, præsertim cum nec necessitati subueniatur, nec dignitas augeatur, ipsáq; illa delinitio multitudinis ad

breue,

Viscerationes conuiuia è carnibus. Munera gladiatorum, spectacula cruenta.

Ludorũ, id est, comœdiarum, aut tragœdiarũ

Venationũ, cùm nouæ quędam ferè populo exhibentur.

Collocatione, cum nuptum dãtur.

Notatus à Cicerone Theophrastus.

Ad multitudinẽ deliniendam, in multis exemplaribus non est adscriptum.

Miror in malam partem.

breue, exiguumq; sit tempus eáq; à leuissimo quoque: in quo tamen ipso vna cum satietate, memoria quoq; moriatur voluptatis. Benè etiam colligitur, hæc pueris, & mulierculis, & seruis, & seruorum similimis liberis esse grata: graui verò homini, & ea quæ fiunt, iudicio certo pōderanti, probari posse nullo modo. Quanquam intelligo in nostra ciuitate inueterasse iam bonis temporibus, vt splendor Ædilitatum ab optimis viris postuletur. Itaque & P. Crassus cùm cognomine diues, tum copijs, functus est ædilitio maximo munere. Et paulò post L. Crassus cum omnium hominū moderatissimo. Q. Mutio magnificētissima ædilitate functus est. Deinde C. Claudius Appij filius. Multi post, Lucullus, Hortensius, Syllanus. Omnes autem P. Lentulus me consule vicit superiores. Hunc est Scaurus imitatus. Magnificentissima verò nostri Pompeij munera secūdo consulatu: in quibus omnibus quid mihi placeat, vides. Vitanda tamen est suspicio auaritiæ. Nam Mamerto homini ditissimo prætermissio ædilitatis Consulatus repulsam attulit. Quare & si postulatur à populo, bonis viris non desiderantibus, attamen approbātibus, faciendū est, modò pro facultatibus, vt nos ipsi fecimus: & si quando aliquares maior, atque vtilior populari largitione acquiritur: vt Orestī nuper prandia in semitis decimæ nomine magno honori fuerunt. Ne Marco quidem Seio vitio datum est, quòd in caritate annonæ asse modium populo dedit.

Honestis de causis faciendæ nōnunquam largitiones, sed modicè.

Mos antiquitus decimam partē. Herculi cōsecrare, vt diteſceerent vade decimam, Herculanam partem Plautus nominat.

Alias hîc æreum nummulum significat.

dit. Magna enim se, & inueterata inuidia, nec turpi iactura, quando erat ædilis, neo maxima, liberauit. Sed honori summo nuper nostro Miloni fuit, quod gladiatoribus emptis Reipu. causa, quæ salute nostra continebatur, omnes Publij Clodij conatus, furoréque compressit. Causa igitur largitionis est, si aut necesse est, aut vtile. In his autem ipsis mediocritatis regula optima est. L. quidem Philippus. Q. Fabij filius, magno vir ingenio, in primísq; clarus, gloriari solebat, se sine vllo munere adeptum esse omnia, quæ haberentur amplissima. Dicebat idem Cotta Curio. Nobis quoq; licet in hoc quodam modo gloriari. Nam pro amplitudine bonorum, quos cunctis suffragijs adepti sumus, nostro quidem anno, quod cõtigit eorum nemini, quos modò nominaui, sanè exiguus sumptus ædilitatis fuit. Atque etiam illæ impensæ meliores, muri, naualia, portus, aquarum ductus, omniáque, quæ ad vsum Reipublicæ pertinent. Quanquàm enim quod præsens tanquam in manu datur, iucundius est: tamen hæc in posterum gratiora sunt. Theatra, porticus, nona templa, verecundius reprehẽdo propter Pompeium: sed doctissimi improbant, vt & hic ipse Panatius, quem multùm in his libris secutus sum, non interpretatus: & Phalereus Demetrius, qui Periclem principem Græciæ vituperabat, quòd tantam pecuniam in præclara illa Propylæa coniecerit. Sed de hoc genere toto in his libris quos de Repub. scripsi, diligenter

Qui citra largitiones vllos honores sunt consequuti.

Nostro anno, Emphasis est. Quibus in rebus sumptus huiusmodi rectius collocantur.

Propylæa Mineruæ, id est, vestibula sumptuosius cœpta inuidiam attulere periculi.

est

*est disputatum. Tota igitur ratio talium largitionum genere vitiosa est, temporibus necessaria, & *tamen ipsa & ad facultates accommodanda, & *tum mediocritate moderanda est.*

Priuata liberalitas in quos, & quatenus exercenda.

IN illo autem altero genere largiendi, quod à liberalitate proficiscitur, non vno modo in disparibus causis affecti esse debemus. Alia causa est eius, qui calamitate premitur, & eius qui res meliores quærit, nullis suis rebus aduersis. Propensior benignitas esse debebit in calamitosos, nisi fortè erunt digni calamitate. In ijs tamen, qui se adiuuari volent, non vt ne affligantur, sed vt ad altiorem gradum ascendant, restricti omnino esse nullo modo debemus: sed in deligẽdis idoneis iudicium, & diligentiam adhibere. Nam preclarè Ennius:

Ad succurrendum promptiores esse oportet quàm ad ornandum.

Benedicta malè locata, malefacta arbitror.

Quod autem tributum est bono viro, & grato, in eo cùm ex ipso fructus est, tum etiam ex cæteris. Temeritate enim remota gratissima est liberalitas, eóq; eam studiosiùs plarique laudant, quòd summi cuiusq; bonitas cõmune perfugium est omniũ. Danda igitur opera est, vt hos beneficijs quàm plurimis afficiamus, quorum liberis, posteriſque prodatur memoria, vt his ingratis esse non liceat. Omnes enim immemorem beneficij oderũt: eámq; iniuriam in deterrenda liberalitate sibi etiam fieri: eúmq; qui faciat, communem hostem tenuiorũ putant.

Carmẽ ad nominationibus, & contrariorũ reciprocatione decẽtissimum.

44.

Vt alij sint ad pugnam promptiores, & ne egestas rerũ nouarum cupidos faciat.

putant. Atque hæc benignitas etiam Reipu. vtilis est, redimi è seruitute captiuos, locupletari tenuiores, quod quidem vulgò solitum fieri ab ordine nostro, in oratione Crassi scriptum copiosè videmus. Hanc ergo consuetudinem benignitatis largitioni munerum longè antepono. Hæc est grauium hominum, atque magnorum: illa quasi assentatorum populi, multitudinis leuitatem voluptate quasi titillantium. Conuenit autem tum in dando munificum esse, tum in exigendo non acerbum: in omnique re contrahenda, vendendo, emendo, conducendo, locando, vicinitatibus, & confinijs æquum, & facilem, multa multis de iure suo concedentem: à litibus verò, quantùm liceat, & nescio an paulò plus etiam, quam liceat, abhorrentem. Est enim non modò liberale, paulum nõnunquam de suo iure decedere, sed interdum etiam fructuosum. Habẽda autem est ratio rei familiaris, quam quidem dilabi sincere flagitiosum est: sed ita, vt liberalitatis, auaritiæq; absit suspicio. Posse enim liberalitate vti, non spoliantem se patrimonio, nimirum est pecuniæ fructus maximus. Rectè etiam à Theophrasto est laudata hospitalitas, est enim (vt mihi quidem videtur) valde decorum, patere domos hominum illustrium illustribus hospitibus. Idque etiam Reipu. est ornamento, homines externos hoc liberalitatis genere in vrbe nostra non egere. Est autem etiã vehementer vtile his, qui honestè posse multa volunt, per hospites apud externos populos

Paululum alijs de suo iure concedere liberalitatis species.

Hospitalitas publicè priuatimque vtilis ad multa.

valere

valere opibus, & gratia. Theophraſtus quidem ſcribit Cimonem Athenis etiam in ſuos curiales Laciades hoſpitalem fuiſſe. Ita enim inſtituiſſe, & villicis imperauiſſe, vt omnia præberentur, quicunque Laciades in villam ſuam diuertiſſet.

Cimonis hoſpitalitas in contribules ſuos.

In altero beneficentiæ genere, quod operis conſtat multùm valere iuris prudentiam, longè plurimùm eloquentiam.

QVæ autem opera, non largitione, beneficia dãtur, hæc tum in vniuerſam Rempublicam, tũ in ſingulos ciues conferuntur. Nã in iure cauere, conſilio iuuare, atque hoc ſcientiæ genere prodeſſe quàm plurimis, vehementer & ad opes augendas pertinet, & ad gratiam. Itaq; cùm multa præclara maiorũ, tum quàm optimè conſtituti Iuris ciuilis ſummo ſemper in honore fuit cognitio, atque interpretatio: quam quidem ante hanc confuſionẽ temporum in poſſeſſione ſua principes retinuerunt: nunc vt honores, vt omnes dignitatis gradus, ſic huius ſciẽtiæ ſplẽdor deletus eſt. Idq; eo indignius, quòd eo tempore hoc contigit, cùm is eſſet, qui omnes ſuperiores, quibus honore par eſſet, ſcientia facilè viciſſet. Hæc igitur opera grata multis, & ad beneficijs obſtringendos homines accommodata. Atque huic arti finitima eſt dicendi grauiter facultas, & grauior, & ornatior. Quid enim Eloquẽtia præſtabilius, vel admiratione audientium, vel ſpe indigentium, vel eorum, qui defenſi ſunt gratia? Huic quoque ergo à maioribus noſtris eſt

Antiquitus in pretio habita iuriſprudentia.

Dicendi facultas antefertur.

*in tota dignitate principatus datus. Diserti igitur hominis, & facilè laborãtis, quodque in patrijs est moribus, multorũ causas, & non grauatè, sed gratuitò defendentis, beneficia, & patrocinia latè patent. Admonebat me res, vt hoc quoq; loco intermissionem eloquẽtiæ, ne diçam interitum, deplorarẽ, nisi vererer, ne de meipso aliquid viderer queri. Sed tamen videmus, quibus extinctis oratoribus, quàm in paucis spes, *quantò in paucioribus facultas, quàm in multis sit audaciæ. Cùm autem omnes non possint, ne multi quidem aut Iurisperiti esse, aut diserti: licet tamen opera prodesse multis, beneficia petentem, commendantem iudicibus, aut magistratibus, vigilãtem pro re alterius, eos ipsos, qui aut consulunt, aut defendunt, rogantem. Quod qui faciunt, plurimum gratiæ consequuntur, latissiméq; eorum manat industria. Iam illud nõ sunt admonendi (est enim in promptu) vt animaduertant, cùm alios iuuare velint, ne quos offendant. Sæpe enim aut eos lædunt, quos nõ debent: aut eos, quos non expedit. Si imprudentes, negligentiæ est: si scientes, temeritatis. Vtendum etiam est excusatione aduersus eos quos inuitus offendas, quacunque possis, quare id, quod feceris, necesse fuerit, nec aliter facere potueris: cæterisque operis & officijs erit, quod violatum est, compensandum.*

Turpis mercenaria eloquentia.

*quàm.

Ex leuioribus quoque operis gratiam conciliari.

45.

Aut vitanda, aut mitiganda offensio.

Operam apud tenues, & bonos rectius quàm apud locupletes collocari: nulli tamen nisi iustæ in re præstandam esse.

Sed

SEd cùm in hominibus iuuandis aut mores ſpectari, aut fortuna ſoleat, dictu quidem eſt procliue: itaque vulgò loquuntur, ſe in beneficijs collocandis mores hominum, non fortunam ſequi. Honeſta oratio eſt: ſed quis eſt tandem, qui inopis, & optimi viri cauſæ non anteponat in opera danda gratiam fortunati, & potentis? A quo enim expeditior, & celerior remuneratio fore videtur, in eum ferè eſt voluntas noſtra propenſior. Sed animaduertendum eſt diligentius, quæ natura rerum ſit. Nimirum enim inops ille, ſi bonus eſt vir, etiã ſi referre gratiam non poteſt, habere certè poteſt. Commode autem, quicunq; dixit. Pecuniam qui habeat, non reddidiſſe: & qui reddiderit, non iam habere: gratiam autẽ & qui retulerit, habere: & qui habeat, retuliſſe. At qui ſe locupletes, honoratos, & beatos putant, hi ne obligari quidem beneficio volunt: quin etiam beneficium ſe dediſſe arbitrantur, tùm ipſi, quamuis aliquid magnum acceperint: atque etiam à ſe aut poſtulari, aut expectari aliquid ſuſpicantur. Patrocinio verò ſe uſos, aut clientes appellari, mortis inſtar putãt. At verò ille tenuis, cùm quicquid factum ſit, ſe ſpectatũ, nõ fortunam putat: non modò illi, qui eſt meritus, ſed etiam illis, à quibus expectat (eget enim multis) gratum ſe videri ſtudet. Neque verò verbis auget ſuum munus, ſi quo fortè fungitur, ſed etiam extenuat. Videndúmq; illud eſt, quòd ſi opulentũ, fortunatúmq; defenderis, in illo uno, aut fortè in

Lepidiſſima diſſimilitudo inter relatam gratiam, & reditam pecuniam. 46.

Mortis inſtar, id eſt, extremum malum. 47.

liberis eius manet gratia: ſin autem inopem, probum tamẽ, & modeſtum, omnes non improbi humiles (quæ magna in populo multitudo eſt) præſidium ſibi paratum vident. Quamobrem melius apud bonos, quàm apud fortunatos beneficium collocari puto. Danda tamen omnino opera eſt, vt omni generi ſatisfacere poſſimus. Sed ſi res in contentionem veniet, nimirum Themiſtocles eſt autor adhibendus, qui cùm cõſuleretur, vtrùm bono viro pauperi, an minùs probato diuiti filiam collocaret: Ego, inquit, malo virum, qui pecunia egeat, quàm pecuniam, quæ viro. Sed corrupti mores, depraua tique ſunt admiratione diuitiarum: quarum magnitudo quid ad vnumquenq; noſtrũ pertinet? Illum fortaſſe adiuuat, qui habet: ne id quidem ſemper. Sed fac iuuare: potentior ſanè ſit, honeſtior verò quomodo? Quòd ſi etiam bonus erit vir, ne impediant diuitiæ, quò minus iuuetur, modò ne adiuuent: ſitq; omne iudicium, non quàm locuples, ſed qualis quiſque ſit. Extremum autem præceptum in beneficijs, operáq; danda eſt, ne quid contra æquitatem contendas, ne quid pro iniuria. Fundamentũ enim perpetuæ cõmẽdationis, & famæ eſt iuſtitia, ſine qua nihil poteſt eſſe laudabile.*

Humilis probitas.

Contentionem, id eſt, conſultationem, & collocationem.

48.

Themiſtoclis apophthegma.

Malo virũ ſine pecunia, quam ſine viro pecuniam.

Nihil dici potuit vel grauius vel feſtiuius.

Turpi in cauſa nemini commodãda opera.

*per iniuriam

Liberalitas in vniuerſam multitudinem modicè exercenda, erectiones non niſi in iuſta neceſſitudine.

SEd quoniam de eo genere beneficiorum dictum eſt, quæ ad ſingulos ſpectant: deinceps de iis, quæ

ad

ad vniuersos, quæq3 ad Rempublicam pertinent, disputãdum est. Eorum autem ipsorum partim eiusmodi sunt, vt ad vniuersos ciues pertineãt, partim singulos vt attingant, quæ sunt etiam gratiora. Danda est opera omnino, si possit, vtriusque, Singuli & vniuersi pugnant inter se.
nec minus, vt etiam singulis consulatur: sed ita, vt ea res aut prosit, aut certè ne obsit Rcipub. C. Helij, & P. Gracchi frumẽtaria magna largitio fuit, exhauriebat igitur ærarium: modica M. Octauij, & Reipublicæ tolerabilis, & plebi necessaria: ergo & ciuilibus, & Reipublicæ salutaris. In primis autem videndum erit ei, qui Rempublicam administrabit, vt suum quisq3 teneat, neq3 de bonis priuatorum publicè diminutio fiat. Perniciosè enim Philippus in tribunatu cùm legem Agrariam ferret, quam tamen antiquari facilè passus In vetusto codice, Helij, & duæ voces aberant.
Antiquari, id est, tolli, & abrogari.
est: & in eo vehementer se moderatũ præbuit: sed cùm in agendo multa populariter, tum illud malè dixit, non esse in ciuitate duo millia hominum, qui rem haberent. Capitalis oratio, & ad æquationem bonorum pertinens: qua pestе quæ potest esse maior? Hanc enim ob causam maximè, vt sua tuerentur, Respub. ciuitates q3 constitutæ sunt. Nam etsi duce natura congregabantur homines, tamen spe custodiæ rerũ suarum, vrbium præsidia quærebant. Dãda etiam opera est, ne (quod apud maiores nostros sæpe fiebat) propter ærarij tenuitatẽ, assiduitatémq3 bellorũ tributum sit conferendũ. Idq3 ne eueniat, multò antè erit prouidendum. Sin
Capitalis, id est, ad extremã perniciem spectans. 49.
Exactio tributorum vitanda.

qua necessitas huius muneris alicui Reipub. obuenerit (malo enim alteri, quàm nostræ ominari: neque tantùm de nostra, sed de omni Repub. disputo) danda erit opera, vt omnes intelligant (si salui esse velint) necessitati esse parẽdum. Atque etiam omnes qui Remp. gubernabunt, consulere debebũt, vt earum rerum copia sit, quæ sunt necessariæ. Quarum qualis cõparatio fieri soleat, & debeat, non est necesse disputare: est enim in promptu: tãtùm locus attingendus fuit.

Ominari, id est, nominando causam malum omen adferre.

Ad gratiam multitudinis comparandam maximè valere abstinentiam, contráque ex inuasione alieni summam existere perniciem.

CAput autem est in omni procuratione negotij, & muneris publici, vt auaritiæ pellatur etiam minima suspicio. Vtinam inquit C. Pontius Samnis, ad illa tempora fortuna me seruasset, & tunc essem natus, quando Romani dona accipere cœpissent, non essem passus diutius eos imperare. Nec illi quidem multa secula expectanda fuerũt: modo enim hoc malum in hanc Rempublicam inuasit. Itaq; facilè patior tunc potius Pontium fuisse, si quidem in illo tantum fuit roboris. Nondum centum & decem anni sunt, cùm de pecunijs repetundis à Lucio Pisone lata est lex, nulla antea cùm fuisset. At verò postea tot leges, & proxima quæq; duriores, tot rei, tot damnati, tantum Italicum bellum propter iudiciorũ metum excitatum: tanta sublatis legibus, & iudicijs expilatio, direptióq;

Memorabile de Romanorum continentia.

Serò auaritia ad Romanos demigrauit. 50.

Ab hoc Trib. ple. primum lata lex de 51 repetundis, Censorino & Manilio Cos.

ptióq; ſociorum: vt imbecillitate aliorum, non noſtra virtute valeamus. Laudat Africanum Panætius, quòd fuerit abſtinens. Qui ni laudet? Sed in illo alia maiora. Laus enim abſtinẽtiæ non hõminis eſt ſolùm, ſed etiam temporum illorum. Omni Macedonũ gaza, quæ fuit maxima, potitus eſt Paulus: tãtum in ærarium pecuniæ inuexit, vt vnius ſ imperatoris præda finem attulerit tributorũ: at hic nihil in domũ ſuam intulit, præter memoriã nominis ſempiternam. Imitatus patrem Africanus, nihilo locupletior Carthagine euerſa. Quid? qui eius collega in cẽſura fuit Lucius Mummius, nunquid copioſior, cùm copioſiſſimam vrbem ſunditus ſuſtuliſſet? Italiam ornare, quàm domum ſuam, maluit. Quãquam ſ Italia ornata, domus ipſa mihi videtur ornatior. Nullum igitur vitium tetrius (vt eò vnde egreſſa eſt, referat ſe oratio) quàm auaritia, præſertim in principibus, & Rempub. gubernantibus. Habere enim quæſtui Remp. non modò turpe eſt, ſed ſceleratum etiam, & nefarium. Itaq; quòd Apollo Pythius oraculo edidit, Spartam nulla re alia, niſi auaritia eſſe periturã: id videtur non ſolùm Lacedæmonijs, ſed & omnibus opulentis populis prædixiſſe. Nulla enim re cõciliare facilius beneuolentiam multitudinis poſſunt ij, qui Reipub. præſunt, quàm abſtinentia, & continentia. Qui vero populares eſſe volunt, ob eámq; cauſam aut agrarium rem tentant: vt poſſeſſores ſuis ſedibus pellantur: aut pecunias creditas

Africani abſtinentia Val. T. de abſtinentia.

Pauli Æmilij in victoria Perſei abſtinentia. Lege Plutarchum, Scipio Æmilianus, qui Africanus minor.

52. Mummius Achaicus euerſa Corintho ab omni præda abſtinuit.

53. Oraculum Spartę reditum.

φιλοχρημοσύνα σπάρτην ἔλοι, ἀλλοδαπὴ δὲ οὔ.

Spartã cupiditas expugnauit.

ditas debitoribus condonandas putant, ij labefactant fundamenta Reipub. concordiam primùm, quæ esse non potest, cùm alijs adimuntur, alijs condonantur pecuniæ: deinde æquitatem, quæ tollitur omnis, si habere suum cuique nõ licet. Id enim est proprium (vt suprà dixi) ciuitatis, atq; vrbis, vt sit libera, & non sõlicita suæ rei cuiusq; custodia. Atque in hac pernicie Reip. ne illam quidem consequuntur, quam putant gratiam. Nam cui res erepta est, est inimicus: cui data est, etiam dissimulat se accipere voluisse: & maximè in pecunijs creditis occultat suum gaudium, ne videatur non fuisse sõluendo. At verò ille qui accipit iniuriam, & meminit, & præ se fert dolorem suum: nec si plures sunt ij, quibus improbè datũ est, quàm illi, quibus iniustè ademptum est, idcirco plus etiam valent. Non enim numero hæc iudicantur, sed põdere. Quam autem habet æquitatem, vt agrum multis annis, aut etiam seculis antè possessum, qui nullum habuit, habeat: qui autẽ habuit, amittat? Ac propter hoc iniuriæ genus Lacedæmonij Lysandrum Ephorum expulerunt: Agin regem, quod nunquam anteà apud eos acciderat, necauerunt. Ex eóque tempore tantæ discordiæ secutæ sunt, vt & tyranni existerent, & optimates exterminarentur, & præclarissimè constituta Respub. dilaberetur. Nec verò sõlùm ipsa cecidit, sed etiam reliquam Græciam euertit cõtagionibus malorum, quæ à Lacedæmonijs profectæ manarunt latiùs.

Condonantur: remittuntur.

Quæ calamitates ex iniustis largitionibus.

54.

Patere latius, manare latius, venustus sermo.

Quid

Quid nostros Gracchos Tyberij Gracchi summi viri filios, Africani nepotes? nónne agrariæ contentiones perdiderũt? At verò Aratus Sicyonius iure laudatur, qui cum eius ciuitas, quinquaginta annos à tyrannis teneretur, profectus Argis Sicyonem, clandestino introitu vrbe est potitus. Cúmq; tyrannum Nicoclem improuiso oppressisset, sexcentos exules (qui fuerant eius ciuitatis locupletissimi) restituit: rémq; publicam aduentu suo liberauit. Sed cùm magnam animaduerteret in bonis & possessionibus difficultatem, quòd & eos, quos ipse restituerat, quorum bona alij possederãt, egere iniquissimum arbitrabatur, & quinquaginta annorum possessiones mouere minus æquum putabat, propterea quod tam longo spatio multa hæreditatibus, multa emptionibus, multa dotibus tenebantur sine iniuria: iudicauit neque illis adimi, neque his non satis-fieri, quorum illa fuerat, oportere. Cùm igitur statuisset opus esse ad eam rem constituendam pecunia, Alexãdriam se proficisci velle dixit, rémq; integram ad reditum suũ iussit esse. Isque celeriter ad Ptolemæum suum hospitem venit, qui tum regnabat alter post Alexãdriam conditam: cui cum exposuisset patriam se liberare velle, causamque docuisset, à Rege opulento vir summus facilè impetrauit, vt grandi pecunia adiuuaretur. Quam cùm Sicyonem attulisset, adhibuit sibi in consilium quindecim principes, cum quibus causas cognouit, & eorum, qui aliena*

Arati salutare exemplum.

*Aliàs, Methodeum. Historia extat apud Polybium.

aliena detinebant, & eorum, qui ſua amiſerant: perfecitq; æſtimandis poſſeſſionibus, vt perſuaderet aliis, vt pecuniam accipere mallent, & poſſeſſionibus cederent: aliis, vt commodiùs putarent numerari ſibi quod tanti eſſet, quàm ſuum recu-
56. *perare. Ita perfectum eſt, vt omnes conſtituta concordia ſine querela diſcederent. O virũ magnum, dignúmq; qui in noſtra Repub. natus eſſet? Sic par eſt agere cum ciuibus, non (vt bis iam vidimus) haſtam in foro ponere, & bona ciuium voci ſubijcere præconis. At ille Græcus (id quod fuit ſapientis, & præſtantis viri) omnibus conſulendum putauit. Eáq; eſt ſumma ratio, & ſapiẽtia boni ciuis, commoda ciuium defendere, non diuellere, atque omnes æquitate eadem continere. Habitant gratis in alieno. Quid ita? Vt cùm ego emerim, ædificarim, tuear, impẽdam, tu me inuito fruare meo? Quid eſt aliud, quàm alijs ſua eripere, alijs dare aliena? Tabulæ verò nouæ quid habẽt argumenti, niſi vt emas mea pecunia fundum, & eum tu habeas, ego non habeam pecuniam? Quamobrem ne ſit æs alienum, quod Reipublicæ noceat, prouidendum eſt, quod multis rationibus caueri poteſt, ſi hoc nõ fuerit, vt locupletes ſuum perdant, debitores lucrentur alienum. Nec enim vlla res vehementius Rempublicam continet, quàm fides, quæ eſſe nulla poteſt, niſi erit neceſſaria ſolutio rerum creditarum. Nunquam enim vehementius actum eſt quàm me Cõſule, ne ſolueretur. Armis, & Caſtris*

Stomachatur Cicero nonnihil, etiam priuato dolore.

Diuiſio agrorum indigna.

Exaggerat condonationem æris alieni.

*ſtris tentata res eſt ab omni genere hominum, & ordine: quibus ita reſtiti, vt hoc tãtum malum de Repub. tolleretur. Nunquam nec maius as alienũ fuit: nec melius, nec facilius diſſolutum eſt. Fraudandi enim ſpe ſublata, ſoluendi neceſſitas conſecuta eſt. At verò hic noſter victor, nunc quidem victus, quæ cogitarat, cùm ipſius intererat, tum ea perfecit, cùm eius iam nihil intereſſet. Tanta in eo peccandi libido fuit, vt hoc ipſum eum delectaret peccare, etiam ſi cauſa non eſſet. Ab hoc igitur genere largitionis, vt alijs detur, alijs auferatur, aberunt ij, qui Rempub. tuebuntur. In primíſque operam dabunt, vt iuris, & iudiciorum æquitate ſuum quiſque teneat: & neque tenuiores propter imbecillitatem circumueniantur, neque locupletibus ad ſua vel *tuenda, vel recuperanda obſit inuidia. Præterea quibuſcũq; rebus vel belli, vel domi poterunt, Rempub. augeant Imperio, agris, vectigalibus. Hæc magnorum hominum ſunt, hæc apud maiores noſtros factitata. Hæc genera officiorum qui perſequuntur, cum ſumma vtilitate Reipub. magnam ſibi adipiſcentur & gratiam, & gloriam. In his autem vtilitatum præceptis Antipater Tyrius Stoicus, qui Athenis nuper eſt mortuus, duo præcepta cenſet eſſe à Panatio prætermiſſa, Valetudinis curationem, & pecuniæ. Quas res à ſummo philoſopho præteritas arbitror, quòd eſſent feciles: ſunt certe vtiles.*

Cæſar acriter taxatus.

57.

*tenenda.

Panætius à Cicerone defenſus contra Antipatrum.

Quibus rationibus Valetudo, & res familiaris tum paranda, tum tuenda.

Sed

SEd Valetudo sustentatur notitia sui corporis, & obseruatione earum rerum, qua res aut prodesse soleant, aut obesse: & continentia in victu omni, atq; cultu, corporis tuendi causa: & prætermittendis voluptatibus: postremò arte eorũ, quorum ad scientiam hæc pertinent. Res autem familiaris quæri debet ijs rebus, à quibus abest turpitudo: conseruari autem Diligentia, & Parsimonia: ijsdem etiam rebus augeri. Has res commodissimè Xenophon Socraticus persecutus est in eo libro, qui Oeconomicus inscribitur: quem nos, ista ferè ætate cùm essemus, qua es tu nunc, è Græco in Latinum conuertimus.

Oeconomicus id est, de familia administrãda.

Quartum genus deliberationis, inter Vtilia vtrum vtilius, aut quid vtilissimum.

SEd vtilitatum cõparatio (quoniã hic locus erat quartus à Panætio prætermissus) sæpe est necessaria. Nam & corporis cõmoda cum externis, &
58. *externa cum corporis, & ipsa inter se corporis, & externa cum externis comparari solent. Cum externis corporis hoc modo comparantur: Valere vt malis, quàm diues esse. Cum corporis, externa hoc modo: Diues esse potiùs, quàm maximis corporis viribus. Ipsa inter se corporis sic: vt Bona valetudo voluptati anteponatur, vires celeritati. Externorum autem: vt gloria diuitijs, vestigalia vrbana rusticis. Ex quo genere comparationis illud est Catonis senis: à quo cùm quæreretur, quid maximè in re familiari expediret? respondit, Bene pascere.*

Quid in agricultura vtilissimum sit, Cato indicauit.

pascere. Quid secundũ? Satis bene pascere. Quid tertium? Bene vestire. Quid quartum? Arare. Et cum ille, qui quæsierat dixisset: Quid fœnerari? tum Cato, Quid hominem, inquit, occidere? Ex quo, & multis alijs, intelligi debet, vtilitatum cõparationes solere fieri, rectéq; hoc adiunctum esse quartum exquirendorum officiorum genus. Sed toto hoc de genere, de quærenda, de collocanda pecunia, etiam de vtenda, commodius à quibusdam optimis viris ad medium Ianum sedẽtibus, quàm ab vllis philosophis vlla in schola disputatur. Sunt tamen ea cognoscenda: pertinent enim ad vtilitatem, de qua hoc libro disputatum est. Reliqua deinceps persequemur.

M.T.CICERONIS
DE OFFICIIS LIBER TERTIVS.

PVBLIVM *Scipionem Marce fili, eum, qui primus Africanus appellatus est, dicere solitum scripsit Cato (qui fuit ferè eius æqualis) Nunquam se minus otiosum esse, quàm cùm otiosus: nec minus solum, quàm cùm solus esset. Magnifica verò vox, & magno viro, ac sapiente digna, quæ declarat illum & in otio de negotijs cogitare, & in solitudine secum loqui solitum: vt neque cessaret vnquam, & interdum*

Hic Annibale pulso, Africam fecit tributariam.

Æqualis ad ætatem refertur.

Decora cõtentio, ac traductio.

Cessare pro otiari, aut nihil agere.

terdum colloquio alterius non egeret. Ita duæ res, quæ languorem afferunt cæteris, illum acuebant, Otium & Solitudo. Vellem & nobis hoc idem verè dicere liceret. Sed si minus imitatione tantam ingenij præstantiam consequi possumus, voluntate certe proximè accedimus. Nam & à Repub. forensibúsque negotijs armis impijs, víque prohibiti, otium persequimur. Et ob eam causam vrbe relicta, & rura peragrantes, sæpe soli sumus. Sed nec otium hoc cum Africani otio, nec hæc solitudo cum illa comparanda est. Ille enim requiescens à Reipub. pulcherrimis muneribus, otium sibi sumebat aliquando, & à cœtu hominũ frequentiáq; interdum tanquam in portum, se in solitudinem recipiebat. Nostrum autem otium negotij inopia, non requiescendi studio constitutum est. Extincto enim Senatu, deletísq; iudicijs, quid est, quod dignum nobis aut in curia, aut in foro agere possimus? Ita qui in maxima celebritate, atq; in oculis ciuium quondam viximus, nunc fugientes conspectum sceleratorum, quibus omnia redundant, abdimus nos, quantum licet, & sæpe soli sumus. Sed quia sic ab hominibus doctis accepimus, non solùm ex malis eligere minima oportere, sed etiam excerpere ex his ipsis, si quid inesset boni: propterea & otio fruor, non illo quidem, quo debeat is, qui quoddam peperisset otiũ ciuitati: nec eam solitudinem languere patior, quam mihi affert necessitas, nõ volũtas. Quanquàm Aphricanus maiorem

Acuere, pro acriorem facere.

Verecundè collocationem ingreditur.

Latèter suum otium commẽdat.

rem laudem vel meo iudicio assequebatur, nulla tamen eius ingenij monumenta mandata literis, nullum opus otij, nullum solitudinis munus extat. Ex quo intelligi debet, illum mentis agitatione, inuestigatione que earum rerum, quas cogitando consequebatur, nec otiosum, nec solum vnquam fuisse: nos autem, qui non tantum roboris habemus, vt cogitatione tacita à solitudine abstrahamur, ad hanc scribẽdi operam omne studiũ curámq; conuertimus. Itaq; plura breui tempore euersa, quàm multis annis stãte Repu. scripsimus. Sed cùm tota philosophia, mi Cicero, frugifera, & fructuosa, nec vlla pars eius inculta, ac deserta sit: tum nullus feracior in ea locus est, nec vberior, quàm de officijs à quibus cõstãter, honestéq; viuendi præcepta ducuntur. Quare, quanquam à Cratippo nostro, principe huius memoriæ philosophorum, hæc te assiduè audire, atque accipere confido: tamen conducere arbitror, talibus aures tuas vocibus vndiq; circunsonare, nec eas (si fieri possit) quicquam aliud audire. Quod cùm omnibus est faciendum, qui vitam honestam ingredi cogitant, tum haud scio, an nemini potius quam tibi. Sustines enim non paruam expectationem imitãdæ industriæ nostræ, magnam honorum, nõnullam fortasse nominis. Suscepisti onus præterea graue & Athenarum, & Cratippi: ad quos cùm tanquã ad mercaturam bonarũ artium sis profectus, inanem redire turpissimũ est, dedecorantem & vrbis autoritatem,

Sapiens neque otiosus vnquam, neque solus

Memoriæ, id est, ætatis.

Loci cohortandi primum à re, deinde ab expectatione quam à sua, Cratippique persona, tum etiam à loco colligit.

autoritatem, & magistri. Quare quantum conniti animo potes, quantum labore contendere, (si discendi labor est potius, quàm voluptas) tantum fac efficias: néue committas, vt cùm omnia suppeditata sint à nobis, tute tibi defuisse videare. Sed hæc hactenus. Multa enim sæpe ad te cohortandi gratia scripsimus. Nũc ad reliquam partem propositæ diuisionis reuertamur.

Nouè dixit discendi, discere.

Reprehensus Panætius, quòd tria genera pollicitus, tertium non exoluerit. Ab alijs item notatus, quòd eam partem homo Stoicus induxerit, in qua diceretur cum Honestate pugnare Vtilitas, atque à Cicerone defensus.

PAnætius igitur, qui sine controuersia de officijs accuratissimè disputauit, quémque nos correctione quadam adhibita, potissimùm sequuti sumus, tribus generibus propositis, in quibus deliberare homines, & consultare de officio solerent (vno cùm dubitarent, Honestúmne id esset, de quo ageretur, an turpe: altero, Vtilene, an Inutile: tertio, si id quod speciem haberet honesti, pugnaret cũ eo, quod vtile videretur, quomodo ea discerni oporteret) de duobus generibus primis tribus libris explicauit: de tertio autem genere deinceps se scripsit dicturum, nec exoluit quod promiserat. Quod eò magis miror, quia scriptum à discipulo eius Posidonio est, triginta annis vixisse Panætium postquàm eos libros edidisset. Quem locum miror à Posidonio breuiter esse tractatum in quibusdam commentarijs, præsertim cùm scribat, nullum esse

locum

locum in tota Philosophia tam necessarium. Minimè verò assentior iis, qui negant eum locum à Panætio prætermissum: sed consultò relictum, nec omnino scribendum fuisse, quia nunquam posset Vtilitas cum Honestate pugnare. De quo alterũ potest habere dubitationem, adhibendúmne fuerit hoc genus, quod in diuisione Panetij tertium est, an planè omittendum, alterum dubitari nõ potest, quin à Panætio susceptum sit, sed derelictum. Nã qui è diuisione tripartita duas partes absoluerit, huic necesse est restare tertiã. Præterea in extremo libro tertio de hac parte pollicetur se deinceps esse dicturũ. Accedit eôdem testis locuples Posidonius, qui etiam scribit in quadam epistola, Publium Rutilium Ruffum dicere solere, qui Panætium adiunxerat, vt nemo pictor esset inuentus, qui Veneris eam partem, quam Apelles inchoatam reliquisset, absolueret. (oris enim pulchritudo reliqui corporis imitandi spem auferebat) sic ea, quæ Panætius prætermisisset, & non perfecisset, propter eorum, quæ *perfecisset præstantiam, neminem esse perfecturum. Quamobrem de iudicio Panætij dubitari non potest: recténe autem hanc tertiam partem ad exquirendum officium adiunxerit, an secus, de eo fortasse dubitari potest. Nam siue honestum solum bonũ est, vt Stoicis placet: siue quod honestũ est, id ita summum bonum est (quemadmodum Peripateticis nostris videtur) vt omnia ex altera parte collocata, vix minimi momenti in-

Nobilis illa Venus Apelis capite tantum absoluta, reliquo corpore deliniata solum.

*fecisset

Vnicum bonũ Stoici ponunt.

Peripatetici ordinẽ bonorum inducunt.

ſtar habeant: dubitandum non eſt, quin nunquam poſſit vtilitas cum honeſtate contendere. Itaque accepimus Socratem ſolitum execrari eos, qui primùm hæc natura cohærãtia opinione diſtraxiſſet. Cui quidem ita ſunt Stoici aſſenſi, vt etiam, quicquid honeſtum eſſet, id vtile eſſe conſerent: nec vtile quicquam, quod non honeſtum. Quòd ſi is eſſet Panætius, qui virtutem propterea colendam diceret, quòd ea efficiens vtilitatis eſſet: vt ij, qui res expetendas vel voluptate, vel indolentia metiuntur, liceret ei dicere: Honeſtatem aliquando cùm Vtilitate pugnare. Sed cùm ſit is, qui id ſolùm bonum indicet, quod honeſtũ ſit: quæ autem huic repugnent ſpecie quadam vtilitatis, eorum neque acceſſione meliorem vitam fieri, nec deceſſione peiorem: non videtur huiuſmodi debuiſſe deliberationem introducere, in qua quod vtile videretur, cum eo, quod honeſtũ eſt, cõparetur. Etenim quod ſummũ bonum à Stoicis dicitur, Conuenienter naturæ viuere: id habet hanc (vt opinor) ſententiam, cũ virtute congruere ſemper: cætera autem, quæ ſecundum naturam eſſent, ita legere, ſi ea virtuti non repugnarent. Quod cùm ita ſit, putãt quidam hanc comparationem non rectè eſſe inductam, nec omnino de eo genere quicquam præcipiẽdum fuiſſe. Atq; illud quidem honeſtum, quod propriè veréque dicitur, id in ſapientibus eſt ſolis, neque à virtute diuelli vnquam poteſt. In ijs autem, in quibus ſapientia perfecta non eſt, ipſum illud

2. 3.

Legere, pro ſumere, vel deligere.

Vera virtus in vno ſapiente: ſimulachra eius etiam in mediocribus.

Id quidem perfectum honestum nullo modo esse potest, sed similitudines honesti esse possunt. Hæc igitur omnia officia, de quibus his libris disputamus, Media Stoici appellant: & ea cõmunia sunt, & latè patent: quæ & ingenij bonitate multi assequuntur, & progressione discendi. Illud autem officium, quòd rectum idem appellant, perfectum, atque absolutum est: &, vt idem dicunt, omnes numeros habet: nec, præter sapientem, cadere in quẽquam potest. Cùm autem aliquid actum est, in quo media officia compareant, id cumulatè videtur esse perfectum: propterea quòd vulgus, quid absit à perfecto, non ferè intelligit: quatenus autem intelligit, nihil putat prætermissum. Quod autem in poëmatibus, & in picturis vsu venit, in aliisque compluribus vt delectentur imperiti, laudẽntque eà, quæ laudanda non sint: ob eam credo causam, quòd insit in his aliquid probi, quod capiat ignaros, qui idem, quid in vnaquaque re vitij sit, nequeant iudicare. Itaq; cùm sint docti à peritis, facilè desistunt à sententia. Hæc igitur officia, de quibus his libris disserimus, quasi secunda quædã honesta dicunt esse, non sapientum modò propria, sed cum omni hominum genere cõmunia. Itaq; his omnes, in quibus est virtutis indoles, commouentur. Nec verò cùm duo Decij, aut duo Scipiones fortes viri cõmemorãtur, aut cùm Fabricius, aut Aristides iusti nominantur, aut ab illis fortitudinis, aut ab his iustitiæ, tanquam à sapientibus, petitur

Mesa, & adiaphora. 4.

Omnes numeros habet, id est nulla pars deest.

De artibus nemo rectè iudicat nisi artifex: de virtute non nisi sapiens.

Docti participium.

Virtutes indoles.

Decij, pater & filius.

Scipiones fratres.

Fabricius auri contemptor.

Aristides Atheniẽsis, ob abstinẽtiam iusti cognomen meruit.

titur exemplum. Nemo enim horum sit sapiẽs est, vt sapientem intelligi hîc volumus. Nec ij, qui sapientes habiti sunt, & nominati, M. Cato, & C. Lælius sapientes fuerunt. Ne illi quidem septem: sed ex mediorum officiorum frequentia similitudinem quandam gerebant, speciémq; sapientum. Quocirca ne id quod verè honestum est, fas est cum vtilis, repugnantia comparari: nec id quod communiter appellamus honestum, quódq; colitur ab ijs, qui bonos viros haberi se volunt, cùm emolumentis vnquam est comparandum. Támque id honestum, quod in nostram intelligentiam cadit, tuendum, conseruãdúmq; est nobis, quàm id, quod propriè dicitur, veréq; est honestũ sapientibus. Aliter enim teneri non potest, siqua ad virtutem est facta progressio. Sed hæc quidem de ijs, qui conseruatione officiorum existimantur boni. Qui autem omnia metiuntur emolumentis & commodis, neque ea volunt præponderari honestate, hi solent in deliberando honestũ cum eo, quod vtile putãt, comparare: boni viri non solent. Itaque existimo Panætiũ, cùm dixerit homines solere in hac comparatione dubitare, hoc ipsum sensisse quod dixerit, solere modò, non etiam oportere. Etenim non modò pluris putare, quod vtile videatur, quàm quod honestum, sed hæc etiam inter se comparare, & in his addubitare turpissimum est. Quid ergo quod nonnunquam dubitationem afferre soleat, considerandúmq; videatur? Credo, si quando dubitatio

Cato & Lælius sapientes cognominati. 5.

6.

Epicurei.

Exponit quem habeat intellectũ, cùm honestas dicitur cum vtilitate repugnare.

Modò, pro duntaxat.

bitatio accidit, quale sit id, de quo consideretur. Sæpe enim tempore fit, vt quod plerunq; turpe haberi soleat, inueniatur nõ esse turpe. Exempli causa ponatur aliquid, quod pateat latius. Quod potest esse maius scelus, quàm non modò hominẽ, sed etiam familiarem occidere? Nũ igitur se obstrinxit scelere, si quis tyrannum occidit, quamuis familiarem? Populo quidem Rom. non videtur, qui ex omnibus præclaris factis illud pulcherrimum existimat. Vicit igitur vtilitas honestatem, imò verò honestas vtilitatem secuta est.

Formula præscripta, ne quando nos falsa vtilitatis species ab honestate abducat, vt Iustitiam vel solum vel maximum bonum statuamus, iniustitiam malorum maximum: nihilque ad priuatum commodum, sed ad communem societatem referantur omnia.

ITaque vt sine vllo errore diiudicare possimus, siquando cum illo, quod honestum intelligimus, pugnare id videbitur, quod appellamus vtile, formula quædam constituenda est: quam si sequemur in comparatione rerum, ab officio, nunquam recedemus. Erit autem hæc formula Stoicorum rationi, disciplinæq; maximè consentanea: quam quidẽ in his libris propterea sequimur, quòd quanquam & à veteribus Academicis, & à Peripateticis nostris (qui quondam idem erãt, qui Academici) quæ honesta sunt, anteponuntur iis, quæ videntur vtilia: tamen splendidius hæc ab iis disseruntur, quibus quicquid honestũ est, idem vtile videtur:

Olim idem Academici, & Peripatetici.

nec vtile quicquam, quod non honestum: quàm ab iis, quibus est honestum aliquod non vtile, aut vtile non honestũ. Nobis autem nostra Academia magnam licentiam dat, vt quodcunque maximè probabile occurrat, id nostro iure liceat defendere. Sed redeo ad formulam. Detrahere igitur aliquid alteri, & hominem hominis incommodo suũ augere cõmodum, magis est cõtra naturam, quàm mors, quàm paupertas, quàm dolor, quàm catera quæ possunt aut corpori accidere, aut rebus externis. Nã principio tollit coniunctum humanũ, & societatẽ. Si enim sic erimus affecti, vt propter suum quisq; emolumentũ spoliet, aut violet alterum, disrumpi necesse est eam, quæ maximè est secundum naturam, humani generis societatem. Vt si vnumquodq; membrum sensum hunc haberet, vt posse putaret se valere si proximi membri valetudinem ad se traduxisset, debilitari, & intcrire totum corpus necesse esset: sic, si vnusquisque nostrùm rapiat ad se commoda aliorum, detrahátq; quod cuique possit, emolumenti sui gratia: societas hominum, communitásq; euertatur necesse est. Nam sibi vt quisq; malit, quod ad vsum vitæ pertineat, quàm alteri acquirere, concessum est, nõ repugnante natura: Illud natura non patitur, vt aliorum spoliis nostras facultates, copias, opes augeamus. Neque verò hoc solùm natura, id est, iure gentium, sed etiam legibus populorum, quibus in singulis ciuitatibus Respublicæ continentur, eodem modo constitutum

Quoduis incommodum potius accipiendum, quàm iniustè quid committendum.

Mira similitudo, qua & diuus Paulus vtitur, de societate mẽbrorum inter se.

Ratio naturæ, ius gentium, ius ciuile quod hic leges populorum 7. vocat.

tutum est, vt non liceat sui commodi causa nocere alteri. Hoc enim spectant leges, hoc volunt, incolumem esse ciuium coniunctionem: quam qui dirimunt, eos morte, exilio, vinculis, damno coërcent. Atque hoc multò magis exigit ipsa naturæ ratio, quæ est lex diuina, & humana, cui parêre qui velit (omnes autem parebunt, qui secundum naturam volent viuere) nunquam committit, vt alienum appetat, & id quod alteri detraxerit, sibi assumat. Etenim multò magis est secundum naturã celsitas animi, & magnitudo, itémq; comitas, iustitia, liberalitas, quàm voluptas, quàm vita, quàm diuitiæ. Quæ quidem contemnere, & pro nihilo ducere comparantem cum vtilitate communi, magni animi, & excelsi est. Detrahere autẽ alteri sui commodi causa, magis est contra naturam, quàm mors, quàm dolor, quàm cætera generis eiusdẽ. Itémq; magis est secundum naturã, pro omnibus gentibus (si fieri possit) conseruandis, aut iuuandis maximos labores, molestiásq; suscipere, imitantẽ Herculẽ illum, quẽ hominũ fama beneficiorũ memor in consilio cœlestiũ collocauit, quàm viuere in solitudine, non modò sine vllis molestijs, sed etiam in maximis voluptatibus, abundantem omnibus copijs, vt excellas etiã pulchritudine, & viribus. Quocirca optimo quisque, splendidissimóque ingenio longè illam vitam huic anteponit. Ex quo efficitur, hominem naturæ obedientem, homini nocere nõ posse. Deinde qui alterũ violat,

Virtus maximè secundum naturã

Hercules ob benefacta in genus mortalium, Deus habitus.

8. Complexio, qualiscunque.

vt ipse aliquid commodi consequatur aut nihil se existimat contra naturam facere: aut magis fugiendam censet mortem, paupertatem, dolorem, amissionem etiam liberorum, propinquorum, amicorum, quàm facere cuipiam iniuriam. Si nihil existimat contra naturam fieri in hominibus violandis, quid cum eo disseras qui omnino hominem ex homine tollat? Sin fugiendum id quidem censet, sed & multò illa peiora, mortem, paupertatem dolorem: errat in eo, quòd vllum aut corporis aut fortunæ vitium, animi vitijs grauius existimat. Ergo vnum debet esse omnibus propositum, vt eadem sit vtilitas vniuscuiusque, & vniuersorum.

Societatis ius nō modò cum propinquis, sed etiam cū 9. vniuersis ciuibus, postremò & cum hospitibus seruandum.

Quam si ad se quisque rapiat, dissoluetur omnis humana consociatio. Atque si etiam hoc natura præscribit, vt homo homini, quicunque sit, ob eam ipsam causam, quòd is homo sit, consultum velit, necesse est secundum eandem naturam omnium vtilitatem esse communem. Quod si ita est, vna continemur omnes, & eadem lege naturæ. Idq; ipsum si ita est, certè violare alterū lege naturæ prohibemur. Verum autem primùm, verum igitur & extremum. Nam illud quidem absurdū est, quod quidam dicunt, parēti se, aut fratri nihil detracturos commodi sui causa, sed aliam rationē esse ciuium reliquorum. Hi sibi nihil iuris, & nullam societatem communis vtilitatis causa statuunt esse cum ciuibus: quæ sententia omnem societatem distrahit ciuitatis. Qui autem ciuiū

10.

rationem

rationem dicunt esse habendam, externorum negant, vt dirimunt communem humani generis societatem: qua sublata, beneficentia, liberalitas, bonitas, iustitia funditus tollitur. Quae qui tollũt, etiam aduersus Deos immortales impij iudicandi sunt: ab iis enim constitutã inter homines societatẽ euertunt. Cuius societas arctissimum vinculum est, magis arbitrari esse contra naturam, hominem hominis detrahere sui commodi causa, quàm omnia incommoda subire vel externa, vel corporis, vel etiam ipsius animi, qua vacent iustitia. Hæc enim vna virtus omniũ est domina, & regina virtutum. Fortasse quispiam dixerit, Nónne igitur sapiens, si fame ipse conficiatur, abstulerit cibum alteri homini ad nullam rem vtili? Minimè verò. Non enim mihi est vita mea vtilior, quàm animi talis affectio, neminem vt violem commodi mei gratia. Quid? si Phalarim crudelem tyrannum & immanem vir bonus, ne ipse frigore conficiatur, vestitu spoliare possit, nónne faciat? Hæc ad iudicãdum sunt facilima: Nam si quid ab homine ad nullam partem vtili, tua vtilitatis causa detraxeris, inhumanè feceris, contrá q; naturæ legem: sin autem is tu sis, qui multã vtilitatem Reipub. aut hominum societati, si in vita remaneas, afferre possis, si quid ob eam causam alteri detraxeris, non sit reprehendendum: sin autem id nõ sit eiusmodi, summ cuiq; incommodum ferendum est, potius quàm de alterius commodis detrahendum.

Alienum nihil vsurpandũ, nec si citra cuiusque iniuriam fieri potest.

Homini ad nihil vtili detrahere licet, si eò spectes, vt societati prosis, non propriè tibi

Non

Non igitur magis est cõtra naturam morbus, aut egestas, aut quid huiusmodi, quàm detractio, aut appetitio alieni. Sed communis vtilitatis derelictio, contra naturam est: est enim iniusta. Itaque lex ipsa naturæ, quæ vtilitatem hominum conseruat, & continet, decernit profecto vt ab homine inerti, atque inutili ad sapientem, bonum, fortemque virum transferantur res ad viuendum necessarias: qui, si occiderit, multum de communi vtilitate detraxerit: modò hoc ita faciat, vt ne ipse de se bene existimans, seq; diligens, hanc causam habeat ad iniuriam. Itaque semper officio fungatur, vtilitati cõsulens hominum, & ei (quem sæpe commemoro) humanæ societati. Nam quod ad Phalarim attinet, perfacile iudicium est. Nulla enim nobis cum tyrannis societas, sed potius summa distractio est: neq; est contra naturam spoliare eũ, si possis, quem honestum est necare: atque hoc omne genus pestiferum, atq; impium, ex hominum communitate exterminandum est. Etenim vt mẽbra quædam amputantur, si & ipsa sanguine, & tanquam spiritu carere cœperunt, & nocent reliquis partibus corporis: sic ista in figura hominis feritas, & immanitas beluæ à communi tanquam humanitate corporis segreganda est. Huius generis sunt quæstiones omnes eæ, in quibus ex tempore officium exquiritur. Eiusmodi igitur credo res Panætium perseciturum fuisse, nisi aliquis casus, aut occupatio consilium eius peremisset. Ad quas*

Causam, id est, prætextum, & cõmentitiam defensionem.

11.

*præuenisset

ipsas

ipſas conſultationes ex ſuperioribus libris ſatis multa præcepta ſunt, quibus perſpici poſſit, quid ſit propter turpitudinem fugiẽdũ: quid ſit id, quod idcirco fugiendũ nõ ſit, quia omnino turpe non ſit. Sed quoniam operi inchoato, propè tamẽ abſoluto, tanquã faſtigium imponimus: vt Geometræ ſolent nõ omnia docere, ſed poſtulare, vt quædã ſibi concedantur, quò facilius, quæ velint, explicẽt: ſic ego à te poſtulo, mi Cicero, vt mihi concedas (ſi potes) nihil præter id, quod honeſtũ ſit, eſſe propter ſe expetendũ. Sin hoc non licet per Cratippum, at illud certè dabis, quod honeſtũ ſit, id eſſe maximè propter ſe expetẽdũ. Mihi vtrũuis ſatis eſt: & tũ hoc, tum illud probabilius videtur, nec præterea quicquam probabile. Ac primum Panætius in hoc defendendus eſt, quod non vtilia cum honeſtis pugnare dixerit aliquando poſſe (neque enim ei fas erat) ſed ea quæ videtur vtilia. Nihil verò vtile, quod non idem honeſtum: nihil honeſtũ quod non idem vtile ſit, ſæpe teſtatur: negátq; vllam peſtem maiorem vitam hominum iuuaſiſſe, quàm eorum opinionem, qui iſta diſtraxerint. Itaq; non vt aliquando anteponeremus vtilia honeſtis, ſed vt ea ſine errore diiudicaremus ſi quãdo incidiſſent, induxit eam, quæ videretur eſſe, non quæ eſſet, repugnantiam. Hanc igitur partem relictam explebimus, nullius adminiculis, ſed (vt dicitur) Marte noſtro. Neq; enim quicquã de hac parte poſt Panætium explicatum eſt, quod mihi probaretur, de

Faſtigium, id eſt, ſummam manum: ab ædificijs traſlatum, quibus perfectis, conus aliquis imponitur in ſummo. Principia prima per ſe nota.

Marte noſtro, prouerbialiter, â militia trãſlatum, vbi ſuo Mãrte rem gerere dicebantur, qui nullis auxiliaribus cõpijs adiuti committerent.

ijs

ijs quæ in manus noſtras venerunt.

Ne qua nos commoditas, quantauis, cum ſumma etiam impunitate coniuncta, permoueat, vel tantillum ab honeſto recedamus, ſine quo nihil non pernicioſum.

CVm igitur aliqua ſpecies vtilitatis obiecta eſt, commoueri neceſſe eſt: ſed ſi cùm animum attenderis, turpitudinem videas adiunctã ei rei quæ ſpeciem vtilitatis attulerit, tunc vtilitas non requirenda eſt, ſed intelligendum, vbi turpitudo ſit, ibi vtilitatem eſſe non poſſe. Quod ſi nihil eſt tam cõtra naturam, quam turpitudo (recta enim, & conuenientia, & conſtantia natura deſiderat, aſpernatúrq; contraria) nihílq; tam eſt ſecundum naturam, quam vtilitas: certè in eadem re vtilitas, & turpitudo eſſe non poteſt. Itémq; ſi ad honeſtatem nati ſumus, eáq; ant ſola expetenda eſt, vt Zenoni eſt viſum, aut certè omni pondere grauior eſt habẽda, quàm reliqua omnia, quod Ariſtoteli placet: neceſſe eſt, quod honeſtum ſit, id eſſe aut ſolum, aut ſummum bonum: quod autem bonum, id certe vtile: ita quicquid honeſtũ, id vtile. Quare error hominum non proborum, cùm aliquid quod vtile viſum eſt, arripuit, id continuò ſecernit ab honeſto. Hinc ſicæ, hinc venena, hinc falſa teſtamenta naſcuntur: hinc furta, peculatus, expilationes, direptionéſq; ſociorum & ciuium: hinc opum nimiarum potentia non ferendæ: poſtremò etiam in liberis ciuitatibus exiſtunt regnandi cupiditates, quibus nihil nec tetrius, nec fœdius excogitari poteſt.

Turpis vtilitas omniũ ſcelerum parens.

poteſt. Emolumenta enim rerum fallacibus iudi-
cijs vident: pœnam non dico legum, quas ſæpe per-
rumpunt, ſed ipſius turpitudinis (quæ acerbiſſima
eſt) non vident. Quamobrem hoc quidem delibe-
rantium genus pellatur è medio (eſt enim totum
ſceleratum & impium) qui deliberant vtrum id
ſequantur, quod honeſtũ eſſe videant, an ſe ſcien-
tes ſcelere contaminent. In ipſa enim dubitatione
facinus ineſt, etiãſi ad id nõ peruenerint. Ergo ea
deliberanda omnino non ſunt, in quibus eſt turpis
ipſa deliberatio. Atq; etiam in omni deliberatio-
ne celandi, & occultandi ſpes, opinióq; remouenda
eſt. Satis enim nobis (ſi modo in philoſophia ali-
quid profecimus) perſuaſum eſſe debet, ſi omnes
Deos hominéſque celare poſſimus, nihil tamẽ auarè, nihil iniuſtè, nihil libidinosè, nihil incontinenter eſſe faciendum. Hinc ille Gyges inducitur
à Platone, qui cum terra diſceſſiſſet magnis quibuſdam imbribus, in illum hiatum deſcendit, aneúmq; equum (vt ferunt fabulæ) animaduertit,
cuius in lateribus fores eſſent: quibus apertis, hominis mortui vidit corpus magnitudine inuſitata,
annulúmq; aureum in digito: quẽ vt detraxit atque ipſe induit (erat autem regius paſtor) tum in
conſilium paſtorum ſe recepit: ibi cùm palam eius
annuli ad palmam conuerterat, à nullo videbatur,
ipſe autem omnia videbat: idem rurſus videbatur, cùm in locum annulum inuerterat. Itaq; hac*
oportunitate annuli vſus, regina ſtuprum intulit:

eáq;

Turpitudo per ſe fugienda, etiã ſumma impunitate propoſita.

Turpi in re turpis etiam ipſa deliberatio.

Aurea præceptio, & ſemper in pectore gerenda. Lib. 2. de Rep.

Fabula Gygis Platonici, quem habeat ſenſum.

Pala maſſa, qua annuli gẽma claditur.

eáq; adiutrice regem dominũ interemit, ſuſtulitque quos obſtare arbitrabatur. Nec in his quiſquam eum facinoribus potuit videre: ſic repentè annuli beneficio rex exortus eſt Lydiæ. Hunc igitur ipſum annulum ſi habeat ſapiẽs, nihil plus ſibi licere putet peccare, quàm ſi nõ haberet. Honeſta
13. enim bonis viris, non occulta quæruntur. Atq; hoc loco Philoſophi quidam, minimè mali illi quidem, ſed nõ ſatis acuti, fictam, & commentitiam fabulam dicunt prolatam à Platone: quaſi verò ille aut factum id eſſe, aut fieri potuiſſe defendat. Hæc eſt vis huius annuli, & huius exempli: ſi nemo ſciturus, nemo ne ſuſpicaturus quidem ſit, cùm aliquid diuitiarum, potentiæ, dominationis, libidinis cauſa feceris, ſi id Dijs hominibúſq; futurum ſit ſemper ignotum, ſiſné facturus? Negant id fieri poſſe, quanquam * poteſt id quidem. Sed quæro: quod negant poſſe, id ſi poſſet, quidnam facerent: Vrgent ruſticè ſane: negant enim poſſe, & in eo perſtant. Hoc verbum quid valeat, non vident. Cùm enim quærimus, ſi poſſint celare, quod facturi ſint, non quærimus, poſſintne celare ſed tanquam tormenta quædam adhibemus, vt ſi reſponderint ſe impunitate propoſita facturos quod expediat, facinoroſos ſe eſſe fateantur: ſi negent, omnia turpia per ſeipſa fugienda eſſe concedant. Sed iam ad propoſitum reuertamur. Incidunt ſæpe multæ cauſæ, quæ conturbant animos vtilitatis ſpecie, non, cum hoc deliberetur, Relinquendáne ſit honeſtas propter vtilitatis

Cui rei fabulæ fingãtur, nempe vt exempla proponantur.

*aliàs non poteſt.

vtilitatis magnitudinem, (nam id quidem improbũ est) sed illud, posſitne id, quod vtile videatur, fieri non turpiter. Cum Collatino Tarquinio collegæ Brutus imperiũ abrogabat, poterat videri facere id iniustè: fuerat enim in regibus expellendis socius Bruti & consiliorum etiam adiutor: cùm autem consilium hoc principes cepiſſent, cognationem Superbi, nomenq; Tarquiniorum, & memoriam regni esse tollendam, quod erat vtile patriæ consulere, id erat ita honestum, vt etiam ipsi Collatino placere deberet. Itaque vtilitas valuit propter honestatem, sine qua nec vtilitas quidem esse potuiſſet. An in eo rege, qui vrbem condidit, non item? Species enim vtilitatis animũ impulit eius, cui cùm visum esset vtilius solum se, quàm cùm altero regnare, fratrem interemit. Omisit hic & pietatem, & humanitatem, vt id quod vtile videbatur, neq; erat, assequi posset: & tamẽ muri causam opposuit speciem honestatis, nec probabilem, nec satis idoneam. Peccauit igitur, pace vel Quirini, vel Romuli dixerim.

In Collatino propter inuidiam nominis ejecto, quia 14. publicæ vtilitati cõsultum est, nẽ honestas quidem abfuit.

Romulus, vt solus imperaret, Remum fratrem occidit, hãc quidem causam prætexens, quòd mœnia cõtra legem transiliſſet. Romulus, Quirinus.

Proprijs commodis quatenus cuique inseruire permiſſum.

NEc tamen nostræ nobis vtilitates omittendæ sunt, aliusq; tradendæ, cùm his ipsi egeamus: sed suæ cuique vtilitati, quod sine alterius iniuria fiat, seruiẽdũ est. Scitè Chryſippus, vt multa: Qui stadium, inquit, currit, eniti, & contendere debet, quàm maximè posſit, vt vincat: supplãtare eũ, qui

cum

cum certet, aut manu depellere nullo modo debet. Sic in vita sibi quenq; petere, quod pertineat ad vsum, non iniquum est: alteri surripere, ius non est.

Formula in amicitijs, vt semper honestati cedat beneuolentia amici, fides præstetur, etiam maximis incommodis propositis. Communibus in rebus tantum charitati amicorum tribuatur, quantum religio, & honesti ratio patitur: cæterùm ne qua res turpis aut petatur ab amico, aut præstetur petenti.

Commodādū amicis, sed citra arras.

MAximè autem perturbantur officia in amicitijs, quibus & non tribuere quod rectè possis, & tribuere quod non sit æquum, contra officium est. Sed huius generis totius breue, & non difficile præceptum est. Quæ enim videntur vtilia, honores, diuitiæ, voluptates, & cætera generis eiusdem, hæc amicitiæ nunquàm anteponenda sunt. At neque contra Rempub. neque contra iusiurādum, ac fidem, amici causa, vir bonus faciet, ne si iudex quidem erit de ipso amico. Ponit enim personam amici, cùm induit iudicis. Tantùm dabit amicitiæ, vt veram amici causam esse malit, & vt perorandæ liti tempus, quoad per leges liceat, accommodet. Cùm verò iurato dicenda sententia sit, meminerit Deum se adhibere testem, id est (vt arbitror) mentem suam, qua nihil homini dedit ipse Deus diuinius. Itaq; præclarū à maioribus accepimus morem rogandi iudicis, si eum teneremus, QVÆ salua fide facere possit. Hæc rogatio ad ea pertinet, quæ paulò antè dixi, honesta amico à iu-

Perorandę, finiendæ. Malim equidem ad ampliationem, quàm ad clepsydrarū numerū referre.

Iudex quod salua fide præstare nō possit, ne rogandus quidem est.

dice

dice posse concedi. Nam si omnia faciẽda sint, quæ amici velint: non amicitiæ tales, sed Coniurationes putandæ sunt. Loquor autem de communibus amicitijs: nam in sapientibus viris, atq; perfectis nihil potest esse tale. Damonem, & Pythiam Pythagoræ ferunt hoc animo inter se fuisse, vt cùm eorum alteri Dionysius tyrannus diem necis destinauisset: & is, qui morti addictus esset, paucos sibi dies commendandorum suorum causa postulauisset, vas factus est alter eius sistendi: vt si ille non reuertisset, moriendum esset ipsi. Qui cùm ad diem se recepisset, admiratus eorum fidem tyrannus, petiuit vt se in amicitiam tertium adscriberent. Cùm igitur id quod vtile videtur in amicitia, cum eo, quod honestum est, comparatur, iaceat vtilitatis species, valeat honestas. Cùm autem in amicitia, quæ honesta non sunt, postulabuntur, religio & fides anteponantur amicitiæ. Sic habebitur is, quẽ exquirimus, delectus officij.*

15. Damon & Pythias nobile par amicorum.

*reuertisset ad idem.

Iaceat, pro negligatur.

In publicis consultationibus semper honestum falsa vtilitate potius habendum, neque consilium vllum videri vtile oportere, quod cum honesto pugnet. Atque huius rei vtranque in partem exempla.

In Corintho delenda falsa vtilitatis species fefellit Romanos: nihil enim vtile sit, quod crudeliter.

SEd vtilitatis specie in Republica sæpissimè peccatur, vt in Corynthi disturbatione nostri. Durius etiam Athenienses, qui sciuerũt, vt Æginetis (qui classe valebant) pollices præciderentur. Hoc visum est vtile: nimis enim imminebat, propter propinquitatẽ, Ægina Pyræo: sed nihil, quod

Ægina insula è regione Atticæ Pyreus portus Athenarum.

crudele, vtile. Est enim hominum naturæ (quam sequi debemus) maximè inimica crudelitas. Male etiã qui peregrinos vrbibus vti prohibent, eósq; exterminant, vt *Penaus apud patres nostros, Papius nuper. Nam esse pro ciue, qui ciuis non sit, rectum est non licere: quã tulerunt legem sapientissimi consules Crassus & Scæuola. Vsu verò vrbis prohibere peregrinos, sanè inhumanum est. Illa præclara sunt, in quibus publicæ vtilitatis species prã honestate contemnitur. Plena exemplorũ est nostra Respub. cùm sæpè aliàs, tum maxime bello Punico secundo, quæ Cannẽsi calamitate accepta, maiores animos habuit, quàm vnquam rebus secundis. Nulla timoris significatio, nulla mentio pacis. Tanta vis est honesti, vt speciem vtilitatis obscuret. Athenienses cùm Persarũ impetũ nullo modo possent sustinere, statuerẽtq; vt vrbe relicta, cõiugibus & liberis Træzene depositis, naues conscenderent, libertatémq; Græciæ classe defenderent, *Cyrsilum quendam suadentem, vt in vrbe manerẽt, Xerxémq; reciperẽt, lapidibus obruerunt. Atqui ille sequi vtilitatem videbatur: sed ea nulla erat, repugnante honestate. Themistocles post victoriam eius belli, quod cum Persis fuit, dixit in concione, se habere consilium Reipub. salutare, sed id sciri opus non esse: postulauitq; vt aliquem populus daret, quicum communicaret. Datus est Aristides. Huic ille, classem Lacedæmoniorum quæ subducta esset ad Gytheum, clàm incendi

*Petronius. Cannẽsi, ià Cânis vico Apuliæ, vbi Paulus Æmilius fuit cũ innumerabili ciuium & sociorum Rom. multitudine cẽsus.

Trœzen in Pelopõneso, in sinu Argolico, quæ olim Posidonia dicta.

*Cyrsilum, alij Lycidã fuisse scribunt. Historia est apud Demosthenem ἐν τῷ περὶ τῆς παραπρεσβείας λόγῳ.

Si sic accipiendi erãt, qui nũc tyrannis nostris omnia vel turpissima suadent modò quæstuosa.

cendi posse: quo facto, frangi Lacedæmoniorum opes necesse esset. Quod Aristides cùm audiuisset, in concionem magna expectatione venit, dixitq; perutile esse cõsilium quod Themistocles afferret, sed minimè honestum. Itaque Athenienses, quod honestum non esset, id ne vtile quidem putauerũt: totámq; eam rem, quam ne audiuerant quidem, autore Aristide repudiauerunt. Melius hi, quàm nos, qui piratas immunes, socios vectigales habemus. Maneat ergo quod turpe sit, id nunquam esse vtile, ne tum quidem, cum id quod vtile esse putes, adipiscare. Hoc enim ipsum vtile putare, quod turpe sit, calamitosum est.

Gytheum nobile nauale Lacedæm.

In altero notatus Põpeius, qui ex piratis à se victis, aliquot milia per colonias diuisit: in altero Cæsar, qui Campanorum agros distribuit.

In contractibus communibus, quæ formula honesti, & vtilis. Fingit autem speciem quãdam, Iuriscõsultorum more: déque ea duos Stoicos diuersa sentientes, quorum alter ad Stoicam rationem omnia refert, alter & hominũ consuetudine, & iure ciuili moderatur.

SEd incidunt (vt suprà dixi) sæpe causæ, cùm repugnare vtilitas honestati videatur, vt animaduertendum sit, repugnétne planè, an possit cũ honestate coniungi. Eius generis hæ sunt quæstiones: si (exempli gratia) vir bonus Alexandria Rhodum magnum frumenti numerum aduexerit in Rhodiorum inopia, & fame, summáq; annonæ caritate: si idem sciat cõplures mercatores Alexandria soluisse, nauésque in cursu frumento onustas petentes Rhodum viderit, dicturúsne sit id Rhodijs, an silentio suum quàm plurimo venditurus? Sapientem, & bonum virum fingimus: de

Soluisse, neutraliter, id est, nauigasse.

eius deliberatione, & consultatione quærimus, qui celaturus Rhodios non sit, si id turpe iudicet, sed dubitet an turpe non sit. In eiusmodi causis aliud Diogeni Babylonio videri solet, magno, & graui Stoico: aliud Antipatro discipulo eius homini acutissimo. Antipatro omnia patefacienda, vt ne quid omnino quod venditor norit emptor ignoret: Diogeni venditorem, quatenus iure ciuili constitutum sit, dicere vitia oportere, cætera sine insidijs agere: & quoniam vendat, velle quàm optime vẽdere. Aduexi, exposui, vendo meum non pluris, quàm cæteri, fortasse etiam minoris, cùm maior est copia: cui fit iniuria? Exoritur Antipatri ratio ex altera parte. Quid agis? tute cùm hominibus consulere debeas, & seruire humanæ societati, eáque lege natus sis, & ea habeas principia naturæ, quibus parêre, & quæ semper sequi debeas, vt vtilitas tua communis vtilitas sit, vicissimq; communis vtilitas tua sit, celabis homines quid ijs adsit commoditatis, & copiæ? Respondebit Diogenes fortasse sic: Aliud est celare, aliud tacere: neque ego nunc te celo, si tibi non dico quæ natura Deorum sit, quis sit finis bonorum, quæ tibi plus prodessent cognita, quàm tritici vtilitas. Sed non quicquid tibi audire vtile est, id mihi dicere necesse est. Imò verò (inquit ille) necesse est: si quidem meministi esse inter homines naturæ coniunctam societatem. Memini, inquiet ille, sed nũ ista societas talis est, vt nihil suũ cuiusq; sit? Quod si

Festiuus Dialogismus inter Diogenem & Antipatrum.

ita

ita est, ne vendendum quidē quicquam est, sed donandum. Vides in hac tota disceptatione non illud dici, quamuis hoc turpe sit: tamen, quoniam expedit, faciā: sed ita expedire, vt turpe non sit. Ex altera autē parte, ea re, quia turpe sit, nō esse faciendum. Vedat ædes vir bonus propter aliqua vitia, quæ ipse norit, cæteri ignorent: pestilentes sint, & habeantur salubres: ignoretur in omnibus * cubiculis apparere serpentes: malè materiata, ruinosa: sed hoc præter dominum nemo sciat. Quæro, si hoc emptoribus venditor non dixerit, adéq; vendiderit pluris multò, quàm se venditurum putarit, nū * id iustè, an improbè fecerit? Ille verò (inquit Antipater) improbè facit. Quid enim est aliud, erranti viam non monstrare (quod Athenis execrationibus publicis sanctum est) si hoc non est, emptorē pati ruere, & per errorem in maximam fraudem incurrere? Plus etiam est, quàm viam non monstrare: nam est scientem in errorem alterum inducere. Diogenes contrà, Num te emere coëgit, qui ne hortatus quidē est? Ille quod nō placebat proscripsi: tu quod placebat, emisti. Quòd si, qui proscribunt villam bonam, benéq; ædificatam, non existimātur fefellisse, etiam si illa nec bona est, nec ædificata ratione: multò minus qui domum non laudarunt. Vbi enim iudicium emptoris est, ibi fraus venditoris quæ potest esse? Sin autem dictum non omne præstandū est, quod dictum non est, id præstandum putas? Quid verò est stultius,

* Quidam cubilibus legunt: pro latebris.

* *alias, iniustè aut improbè.* Publicæ execrationes Atheniensium in eos, qui viā erranti non monstrarent. Tabula rerum venalium.

tius, quàm venditorem eius rei, quam vendat, vitia narrare? Quid autem tam absurdum, quàm si domini iussu ita praeco praedicet, Domum pestilentem vendo? Sic ergo in quibusdam caussis dubijs ex altera parte defenditur honestas, ex altera ita de vtilitate dicitur, vt id, quod vtile videatur, non modò facere honestum sit: sed etiam, non facere, turpe. Haec est illa, quae videtur vtilium fieri cum honestis saepe dissensio.

Praeco auctionarius.

Superiori altercationi Philosophorum suam interponit sententiam, omnino viro bono neque simulandum esse quicquam, neque dissimulandum sui commodi causa, etiam si mos, legesque ciuiles quaedam reticeri non vetent.

*QVae diudicanda sunt. Non enim vt quaeremus, exposuimus, sed vt explicaremus. Nō igitur videtur nec frumentarius ille Rhodius, nec hic adium venditor celare emptores debuisse. Neque enim id est celare, * cùm quid reticeas: sed cùm, quod tu scias, id ignorare emolumenti tui causa velis eos quorum interest id scire. Hoc autem celādi genus quale sit, & cuius hominis, quis non videt? Certe non aperti, non simplicis est, non ingenui, non iusti, non viri boni, sed versuti potius, obscuri, astuti, fallacis, malitiosi, callidi, veteratoris, vafri. Haec tot, & alia plura, nonne inutile est vitiorum subire nomina? Quòd si vituperandi sunt, qui reticuerunt: quid de ijs existimandum est, qui orationis vanitatem adhibuerunt? Caius Cannius eques Romanus, homo nec infacetus, &*

Aliud celare, aliud reticere.

*quicquid reticeas.

Turpe celare quod est, turpius mētiri quod non est.

17.

satis

satis literatus, cùm se Syracusas otiandi causa, non negotiandi (vt ipse dicere solebat) contulisset, dictitabat se hortulos aliquos velle emere, quò inuitare amicos, & vbi se oblectare sine interpellatoribus posset. Quod cùm percrebuisset, Pythius ei quidam, qui argẽtariam faceret Syracusis, dixit, 18. *venales quidem se hortos non habere, sed licere vti Cannio (si vellet) vt suis: & simul ad cœnam hominem in hortos inuitauit in posterum diem. Cùm ille promisisset, tum Pythius, qui esset, vt argentarius, apud omnes ordines gratiosus, piscatores ad se conuocauit, & ab his petiuit, vt ante suos hortulos postera die piscarentur: dixítque, quid eos facere vellet. Ad cœnam tempore venit Cannius: opiparè à Pythio* apparatum conuiuium. Cymbarum ante hortulos multitudo. Pro se quisque, quod ceperat, afferabat: ante pèdes Pythij pisces abiciebãtur. Tum Cannius, Quæso, inquit, quid est hoc Pythi? tantúmne piscium: tantúmne cymbarum? Et ille. Quid mirum? inquit: hoc loco est, Syracusis quicquid est piscium: hìc aquatio, hac villa isti carere nõ possunt. Incensus Cannius cupiditate, contendit à Pythio, vt venderet. Grauatè ille primò. Quid multa? impetrat. Emit homo cupidus, & locuples tanti quanti Pythius voluit: & emit instructos. Nomina facit, negotiũ conficit. Inuitat Cannius postridie familiares suos. Venit ipse maturè. Scalmum nullum videt. Quærit ex proximo vicino, num feriæ quædam piscatorum*

Fabula pérquam amœna, qua astu Græculus Cannio im posuerit.

*partùm erat.

Grauatè, vel grauatim, inuitus & vix.

10. Nomina facit, debitorem se constituit.

torum essent, quòd eos nullos viderit. Nulla (quod sciam) inquit ille, sed hîc piscari nulli solent, itaque heri mirabar quid accidisset. Stomachari Cănius: sed quid faceret? nondũ enim Aquilius collega, & familiaris meus pertulerat, de Dolo malo, formulas. In quibus ipsis cùm ex eo quæreretur, quid esset Dolus malus, respõdebat, cùm esset aliud simulatum, aliud actum. Hoc quidem sanè luculenter, vt ab homine perito definiendi. Ergo & Pythius, & omnes aliud agentes, aliud simulantes, perfidi, improbi, malitiosi sunt. Nullum igitur factum eorum potest vtile esse, cùm sit tot vitijs inquinatũ. Quòd si Aquiliana definitio vera est, ex omni vita simulatio, dissimulatióq; tollenda est. Ita, nec vt emat melius, nec vt vendat, quicquam simulabit, aut dissimulabit vir bonus. Atque iste dolus malus etiam legibus erat vindicatus, vt Tutela xij. tabulis, & Circunscriptio adolescentium lege *Latoria: & sine lege, iudicijs, in quibus ex fide bona agitur. Reliquorum autem iudiciorum hæc verba maximè excellunt: In arbitrio rei vxoriæ, Melius, Æquius: in fiducia, Vt inter bonos bene agier. Quid ergo? aut in eo quod melius, æquius est, potest vlla pars inesse fraudis? aut cùm dicitur vt Inter bonos bene agier, quicquã agi dolosè, aut malitiosè potest? Dolus autem malus simulatione, & dissimulatione (vt ait Aquilius) continetur. Tollendum est igitur ex rebus contrahendis omne mendacium: non licitatorem venditor, nec qui

Formulas, iuris regulas.

Quod dolo malo gestũ est, id in integrum restitui oportet.

Circunscribere, circũuenire, circundũcere.

*alias, Plectoria: Bonæ fidei iudicia.

Inter bonos bene agier. Verba sunt solennia, quibus in negotijs bonæ fidei vtebantur.

qui contra se liceatur, emptor opponet. Uterque si ad eloquendum venerit, non plus, quàm semel, eloquetur. Q. quidem Scæuola P. filius, cùm postulasset, vt sibi fundus, cuius emptor erat, semel indicaretur, idque venditor ita fecisset, dixissetque se pluris æstimare, addidit centum millia. Nemo est qui hoc viri boni fuisse neget: sapientis, negant: vt etiam si minoris quàm potuisset, vendidisset. Hæc igitur est illa pernicies, quod alios Bonos, alios Sapientes existimant. Ex quo Ennius, Nequicquam sapere sapientem, qui ipsi sibi prodesse nequiret. Verè id quidẽ, si quid esset Prodesse, mihi cum Ennio conueniret. Hecatonem quidem Rhodium discipulum Panatij video in his libris, quos de officijs scripsit Q. Tuberoni, dissentem, Sapientis esse, nihil contra mores, leges, instituta facientem, habere rationem rei familiaris. Neque enim solùm nobis diuites esse volumus, sed liberis, propinquis, amicis, maximéque Reipub. Singulorum enim facultates, & copiæ, diuitiæ sunt ciuitatis. Huic, Scæuolæ factum (de quo paulò antè dixi) placere nullo modo potest. Etenim omnino se negat facturum compendij sui causa, quod non liceat. Huic nec laus maxima tribuẽda est, nec gratia. Sed siue & simulatio, & Dissimulatio dolus malus est, perpaucæ res sunt, in quibus dolus iste malus non versetur: siue vir bonus, est is qui prodest quibus potest, nocet nemini, rectè iustum virum, bonum non facilè reperiemus. Nunquam igitur

20. Noua Scæuolæ in emendo integritas. Indicaretur i. æstimaret. Semel, id est, vt statim summũ pretium eloqueretur.

21. Simile est vẽdere minoris, quàm possis: & emere pluris, quàm possis. Ex Ennij Medea.

Compendiũ, id est, lucrum.

igitur est vtile peccare, quia semper est turpe. Et quia semper est honestum virum bonum esse, semper est vtile, Ac de iure quidem prædiorum sanctum est apud nos iure ciuili, vt in his vendendis vitia dicerentur, quæ nota essent venditori. Nam cùm ex duodecim tabulis satis esset ea præstari, quæ essent lingua nuncupata, quæ qui inficiatus esset, dupli pœnam subiret: à Iureconsultis etiam reticentiæ pœna est constituta. Quicquid enim est in prædio vitij, id statuerunt, si venditor sciret, nisi nominatim dictum esset, præstari oportere. Vt

Lingua nũcupata, veterum iurisprudentiũ sermo.

22. cùm in arce augurium Augures acturi essent, iussissentque Titium Claudium Centimalum, qui ædes in Cælio monte habebat, demoliri ea, quorum altitudo officeret auspicijs: Claudius proscripsit insulam, vendidit: emit Publius Calphurnius Lanarius. Huic ab Auguribus illud idem denunciatum est: itaque Calphurnius cùm demolitus esset, cognouisset q; Claudium ædes postea proscripsisse, quàm esset ab Auguribus demoliri iussus, ad arbitrium illum adegit, *quid sibi de re ea facere oporteret ex fide bona. M. Cato sentẽtiã dixit, huius nostri Catonis pater. Vt enim cæteri, ex patribus, sic hic, qui illud *nomen progenuit, ex filio est nominandus. Is igitur iudex ita pronunciauit, cùm in venundando rem eam scisset, & non pronunciasset, emptori damnum præstari oportere. Igitur ad fidem bonam statuit pertinere, notum esse emptori vitium, quod nosset venditor. Quod si

In Claudio reticentia pro dolo malo damnata.

*quicquid sibi dare facere oportet- *alias, lumon

rectà

rectè iudicauit: non rectè frumentarius ille, non rectè ædium pestilentium venditor tacuit. Sed huiusmodi reticentiæ iure ciuili omnes comprehendi non possunt: quæ autem possunt, diligenter tenentur. M. Marius Gratidianus propinquus noster C. Sergio Oratæ vendiderat ædes eas, quas ab eodem ipse paucis antè annis emerat. Hæ Sergio seruiebant: sed hoc in mancipio Marius non dixerat. Adducta res in iudiciũ est. Oratã Crassus, Gratidianum defendebat Antonius. Ius Crassus vrgebat, quòd vitium venditor non dixisset sciens, id oportere præstari: æquitatem Antonius, quoniam id vitium ignotũ Sergio non fuisset, qui illas ædes vendidisset, nihil fuisse necesse dici: nec eum esse deceptum, qui id quod emerat, quo iure esset, teneret. Quorsum hæc? vt illud intelligas, non placuisse maioribus nostris astus. Sed aliter Leges, aliter Philosophi tollunt astutias. Leges, quatenus manu tenere res possunt: Philosophi, quatenus ratione, & intelligẽtia. Ratio igitur hoc postulat, ne quid insidiosè, ne quid simulatè, ne quid fallaciter. Suntne igitur insidiæ, tendere plagas etiã si excitaturus nõ *sis, nec agitaturus? ipsæ enim feræ nullo insequente sæpe incidũt. Si tu cum ædes proscribas, tabulam tanquam plagam ponas, domum propter vitia vendas, in eam aliquis incurrat imprudens: hoc quanquam video propter depranationem cõsuetudinis neq; more turpe haberi, neque aut lege sanciri, aut iure ciuili: tamen

Seruiebant, id est, debebant seruitutem.

Rigor iuris.

Vrgebat, id est, premebat.

Æquitas.

Quid inter leges, & Philosophorum dogmata.

*sis, bestiam nec agit.

naturæ

23. *natura lege ſancitum eſt. Societas eſt enim (quod etſi ſæpe dictum eſt, dicendũ tamẽ eſt ſæpius) latiſſime quidem quæ pateat * omniũ inter omnes: interior eorum, qui eiuſdem gentis ſunt: propior eorum, qui eiuſdem ciuitatis. Itaq; maiores aliud ius gentium, aliud ius ciuile eſſe voluerunt. Quod enim ciuile, nõ idem continuò Gentium: quod autem Gentium, idem Ciuile eſſe debet. Sed nos veri iuris germanæque iuſtitiæ ſolidam, & expreſſam effigiem nullam tenemus: vmbra, & imaginibus vtimur: eáſq; ipſas vtinam ſequeremur. Feruntur enim ex optimis* natura, & veritatis exemplis. Nam quanti verba illa? Vtíne propter te, fidémue tuã captus, fraudatúſne ſim: quàm illa aurea? Vt inter bonos bene agier oportet, & ſine fraudatione? Sed qui ſint Boni, & quid ſit Bene agier, magna quæſtio eſt. Q. quidẽ Scæuola pontifex maximus ſummã vim eſſe dicebat in omnibus iis arbitrijs, in quibus* adderetur, Ex fide bona: fideíq; bonæ nomen exiſtimabat manare latiſſimè, itaque verſari in tutelis, ſocietatibus, fiduciis, mandatis, rebus emptis, venditis, conductis, locatis, quibus vitæ ſocietas continetur. In his magni eſſe iudicis ſtatuere, præſertim cùm in pleriſque eſſent iudicia contraria, quid quenque cuique præſtare oporteret. Quocirca aſtutiæ tollendæ ſunt, eáq; malitia, quæ vult illa quidem videri ſe eſſe prudentiam, ſed abeſt ab ea, diſtátq; plurimum. Prudentia eſt enim locata in delectu bonorum, & malorũ: malitia,*

*hominum inter hominẽs:

24. Ius gẽtium ius ciuile continet, non contrà. Ius formulę à diuina, & naturali ratione ducte.

*natura principijs, & ver.

*aliàs, ageretur ex fid.

litia, si omnia, quæ turpia sunt, mala sunt, malæ bonis anteponit. Nec verò in prædijs solum ius ciuile ductum à natura, malitiam, fraudémque vindicat, sed & in mancipiorum venditione, venditorum fraus omnis excluditur. Qui enim scire debuit de sanitate, de fuga, de furtis, præstat edicto Ædiliũ. Heredum alia est causa. Ex quo intelligitur, quoniam iuris natura fons sit, hoc secundum naturam esse, neminem id agere, vt ex alterius prædetur insciti a. Nec vlla pernicies vitæ maior inueniri potest, quàm in malitia simulatio intelligentia: ex quo illa innumerabilia nascuntur, vt vtilia cum honestis pugnare videantur. Quotus enim quisq; experietur: qui, impunitate, & ignoratione omnium proposita, abstinere possit iniuria? Periclitemur (si placet) & in ijs quidem exẽplis, in quibus peccari vulgus hominum fortasse nõ putat. Neque enim de sicarijs, veneficijs, testamentarijs, furibus, peculatoribus hoc loco disserendum est: qui non verbis sunt, & disputatione Philosophorum, sed vinculis, & carcere * fatigandi: sed hæc consideremus, quæ faciunt ij, qui habentur boni. L. Minutij Basilij locupletis hominis falsum testamentum quidam è Græcia Romam attulerunt: quod quo facilius obtinerent, scripserunt hæredes secum M. Crassum, & Q. Hortensium, homines eiusdem ciuitatis potentissimos, qui cùm illud falsum esse suspicarentur, sibi autem nullius essent conscij culpæ, alieni facinoris munusculum non

In mancipijs, id est, seruis aut ancillis quæri solet, an sana, an fugitiua, an furacia.

25.

26.

* alias castigandi:

Testamentũ falsum. Notati Crassus & Hortensius.

non repudiauerunt. Quid ergo? satin hoc est, vt non deliquisse videantur? Mihi quidem non videtur, quanquàm alterum amaui viuum, alterum non odi mortuum. Sed cùm Basilius Marcum Satyrium sororis filium nomen suũ ferre voluisset, eúmque fecisset hæredem, hunc autem dico patronum agri Piceni, & Sabini (ô turpem notã temporum illorum) non erat æquum principes

*eiuitatis. * ciues rem habere, ad Satyrium nihil præter nomen peruenire. Etenim si is, qui non defendit iniuriam, neq; propulsat à suis, cùm potest, iniustè facit, vt in primo libro disserui: qualis habendus est is, qui non modò non repellit, sed etiam adiuuat iniuriam? Mihi quidem etiam veræ hæreditates non honestæ videntur, si sint malitiosis blanditijs officiorum, nõ veritate, sed simulatione acquisitæ.

Hæredipetæ turpes.

Atqui in talibus rebus aliud vtile interdum, aliud honestum videri solet falsò. Nam eadem vti-

27. litatis, quæ honestatis est regula: qui hoc nõ *præuiderit, ab hoc nulla fraus aberit, nullum facinus. Sic enim cogitans: est istud quidem honestum, verùm hoc expedit, res à natura copulatas audebit errore diuellere, qui fons est fraudum, maleficiorum, scelerum omnium. Itaq; si vir bonus habeat hanc vim, vt si digitis concrepuerit, possit in locupletum testamenta nomen eius irrepere, hac vi nõ vtatur, ne si exploratũ quidem habeat, id omnino neminem vnquam suspicaturum. At si dares hãc vim M. Crasso, vt digitorum percussione hæres

*alias, peruiderit

Supini, & quibus loqui non liberet, digitulo crepitãtes quippiam significabant.

posset

posset scriptus esse, qui re vera non esset hæres, in foro (mihi crede) saltaret. Homo autem iustus, & is, quem sentimus virum bonum, nihil cuiquam, quod in se transferat, detrahet. Hoc qui admiratur, is se, qui sit vir bonus, nescire fateatur. At verò si quis voluerit animi sui complicatam notionem euoluere, iam se ipse doceat, eum virum bonum esse, qui prosit quibus possit: noceat nemini, nisi lacessitus iniuria. Quid ergo? hic non noceat, qui quodam quasi veneno perficiat, vt veros hæredes moueat, in eorum locum ipse succedat? Non ergo faciat (dixerit quis) quod vtile sit, quodque expediat? imo intelligat, nihil nec expedire, nec vtile esse, quod sit iniustum. Hoc qui non didicerit, bonus vir esse non poterit. Fimbriam consularem audiebam de patre nostro puer, iudicem M. Luctatio Pythia fuisse Equiti Romano sanè honesto, cùm is sponsionem feciisset, ni bonus vir esset. Itaq; ei dixisse Fimbriam, se illam rem nunquam iudicaturum: ne aut spoliaret fama probatum hominem, si cõtra iudicasset: aut statuisse videretur virum bonum aliquem esse, cùm ea res innumerabilibus officijs, & laudibus contineretur. Huic igitur viro bono, quem Fimbria etiam, non modò Socrates nouerat, nullo modo videri potest quicquam esse vtile, quod non honestum sit. Itaq; talis vir nõ modò facere, sed nec cogitare quidem quicquã audebit, quod nõ audeat prædicare. Hæc nónne est turpe dubitare Philosophos, quæ ne ruſtici quidem

28.

Notionem, formam, & speciem dicit.

29.

De patre, pro à patre, inusitatius.

Exaggeratio est à Socrate ad Fimbriam, à Fimbria ad rusticos.

30.

quidem dubitēt? à quibus natum est id, quod iam tritum est vetustate prouerbium: cùm enim fidem alicuius, bonitatémq; laudant, Dignū esse dicunt, quicum in tenebris mices. Hoc quam habet vim, nisi illam. Nihil expedire, quod non deceat, etiam si id possis nullo refellente obtinere? Vidésne igitur hoc prouerbio neque Gygi illi posse veniam dari, neque huic, quem paulò antè fingebam digitorum percussione hæreditates omnium posse conuertere? Vt enim quod turpe est, id quamuis occultetur, tamen honestum fieri nullo modo potest: sic quod honestum non est, id vtile vt sit, effici non potest, aduersante etiam, & repugnāte natura. At enim cùm permagna præmia sunt, est causa peccandi. C. Marius cùm à spe Consulatus longè abesset, & iā septimum annum post prætūram iacēret, neq; petiturus vnquam Consulatum videretur, Q. Metellum, cuius legatus erat, summum virum, & ciuē, cùm ab eo, Imperatore suo, Romam missus esset, apud populum Romanum criminatus est: bellum illum* ducere: si se Consulem fecissent, breui tempore aut viuum, aut mortuum Iugurtham se in potestatem pop. Rom. redacturum. Itaq; factus est ille quidem Consul, sed à fide, iustitiáq; discessit, qui optimum, & grauissimum ciuem, cuius legatus, & à quo missus esset, in inuidiam falso crimine adduxerit. Ne noster quidem Gratidianus officio boni viri functus est tum, cùm Prætor esset, collegiúmque Prætorum Tribuni plebis adhibuissent,

Lusus genus erat micatio digitis repente motis Cic. de Diuina. Quid est enim sors idem propemodū quod micare, quod talos iacere, quod tesseras. Citat idem adagium & in secundo de Finib. lib

Notatus Marius, qui consulatus gratia ab officio receesserit.

*produce-re.

31.

Notatus Gratidianus, qui collegarum communem gratiam ad se propriè transtulit.

buissent, vt res nummaria de communi sententia constitueretur. Iactabatur enim temporibus illis nummus, sic, vt nemo posset scire, quid haberet. Conscripserunt communiter edictum cum pœna, atque iudicio, constituerúntque vt omnes simul in Rostra post meridiem descenderẽt: & cæteri quidẽ alius aliò. Marius à subselliis in Rostra rectà: idq; quod communiter compositum fuerat, solus edixit. Et ea res (si quæris) ei magno honori fuit. Omnibus vicis statuæ factæ, ad eas thus & ceres. Quid multa? Nemo vnquam multitudini fuit charior. Hæc sunt, quæ conturbant homines in deliberatione nonnunquàm, cùm id, in quo violatur æquitas, non ita magnum: illud autem, quod ex eo paritur, permagnum videtur: vt Mario præripere collegis, & Tribunis plebis popularem gratiam, non ita turpe consulem ob eam rem fieri, quod sibi tunc proposuerat, valde vtile videbatur. Sed omnium vna regula est, quam cupio tibi esse notissimam: aut illud quod vtile videtur, turpéne sit, aut si turpe est, ne videatur esse vtile. Quid igitur? possumúsne aut illum Marium virum bonum iudicare, aut hunc? Explica, atque excute intelligentiam tuam, vt videas quæ sit in ea species, forma, & notio viri boni. Cadit ergo in virum bonum mentiri emolumenti sui causa, criminari, præripere, fallere? Nihil profectò minus. Est ergo vlla res tanti, aut commodum vllum tam expetẽdum, vt viri boni & splendorem, & nomen amittas?

Explica, nã superiùs complicatã dixit notionem.

tas? Quid est, quod efferre tantum utilitas ista, quæ dicitur, possit, quantum auferre, si boni viri nomen eripuerit, fidem, iustitiámque detraxerit?

13. Quid enim interest, utrum ex homine se conuertat quis in belluam, an in hominis figura immanitatem gerat belluæ? Quid qui omnia recta, & honesta negligunt, dummodo potentiam consequantur, nonne idem faciunt, quod is, qui etiam socerum habere voluit eum, cuius ipse audacia potens esset? Vtile ei videbatur plurimum posse alterius inuidia: id quàm iniustum in patriam, quàm inutile, quàm turpe esset, non videbat. Ipse autem socer in ore semper Græcos versus Euripidis de Phœnissis habebat, quos dicam ut potero, incondite fortasse, sed tamen vt res possit intelligi:

Pompeius notatus, qui turpi consilio Cæsarē affinem adiunxerit, ducta eius filia.

Nam si violandum est ius, regnandi gratia
Violandum est: aliis rebus pietatem colas.

14. Euripidēū carmen à Cæsa-e vsurpatum

εἰπερ γὰρ ἀδικεῖν χρὴ, τυραννίδος πέρι κάλλιστον ἀδικεῖν, τ' ἄλλα δ' εὐσεβεῖν χρεών.

Capitalis Etheocles, vel potius Euripides, qui id vnum, quod omnium sceleratissimum fuerat, excepit. Quid igitur minuta colligimus? hæreditates, mercaturas, venditiones fraudulentas? Ecce tibi, qui rex populi Rom. dominíque omnium gentium esse concupierit, idq; perfecerit. Hanc cupiditatem si quis honestā esse dicit, amens est. Probat enim legum, & libertatis interitum: earúmque oppressionem tetram, & detestabilem, gloriosam putat. Qui autē fatetur honestum non esse, in ea ciuitate qua libera fuit, quáque esse debeat, regnare: sed ei, qui id facere possit, esse vtile: qua

hunc

hunc abiurgatione, aut quo potius conuitio, à tanto errore voner auertere? Potest enim: Dij immortales! cuiquam esse vtile fœdissimum, & teterrimum parricidium patriæ: quamuis is, qui se eo obstrinxerit, ab oppressis ciuibus Parens nominetur? Honestate igitur dirigenda vtilitas est, & quidem sic, vt hæc duo verba inter se discrepare, sed tamen vnum sonare videantur. Nũc adeo ad vulgi opinionem. Quæ maior vtilitas, quàm regnandi esse possit? Nihil contrà inutilius ei, qui iniustè consecutus sit. Inuenis, cùm ad veritatem cæpi reuocare rationẽ. Possunt enim cuiquam esse vtiles angores, solicitudines, diurni & nocturni metus, vita insidiarum periculorúmq; plenissima? Multi iniqui, atque infideles regno, pauci sunt boni, inquit Accius. At cui regno? quod à Tantalo, & Pelope proditum iure obtinebatur. Nam quantò plures ei reges pares, qui exercitu Pop. Rom. populum ipsum Romanum oppressisset, ciuitatémq; non modo liberam, sed etiam gentibus imperantẽ, seruire sibi coëgisset? Hunc tu quas conscientiæ labes in animo censes habuisse? quæ vulnera? Cuius autem vita ipsi potest vtilis esse, cùm eius vitæ eo conditio sit, vt qui illam eripuerit, in maximæ & gratiæ futurus sit, & gloriæ? Quòd si hæc vtilia non sunt, quæ maxime videntur, quia plena sunt dedecoris, ac turpitudinis: satis persuasũ esse debet, nihil esse vtile, quod non honestũ sit. Quan-

Cæsar pater patriæ appellatus, sed ab oppressis. At Roma patrem patriæ Ciceronem libera dixit. *abeo-

35.

36.

quam id quidem, cùm sæpe aliàs, tum Pyrrhi bello à C. Fabritio Consule iterum, & à senatu nostro iudicatum est. Cùm enim rex Pyrrhus Pop. Rom. bellum vltro intulisset, cúmque de Imperio certamen esset cum Rege generoso, ac potente, perfuga ab eo venit in castra Fabrity, eique est pollicitus, si præmium ei proposuisset, se, vt clam venisset, sic clàm in Pyrrhi castra rediturum, & cum veneno necaturum. Hũc Fabritius reducendum curauit ad Pyrrhum: idq; eius factum à Senatu laudatũ est. Atqui si speciem vtilitatis, opinioneḿq; quærimus, magnũ illud bellum perfuga vnus, & grauem aduersarium Imperij sustulisset: sed magnum dedecus, & flagitium, qui cùm laudis certamen fuisset, eum non virtute, sed scelere superatum. Vtrum igitur vtilius vel Fabritio, qui talis in hac vrbe, qualis Aristides Athenis fuit, vel Senatui nostro, qui nunquam vtilitatem à dignitate seiunxit, armis cum hoste certare, an venenis? Si gloriæ causa Imperium expetendum est, scelus absit, in quo non potest esse gloria: sin ipsa opes expetuntur, quoque modo, non poterunt esse vtiles cum infamia. Non igitur vtilis illa L. Philippi Q. fili sententia: quas ciuitates L. Sylla pecunia acceptæ ex Senatusconsulto liberauisset, vt hæ rursus vectigales essent: neq; his pecuniam, quam pro libertate dederat, redderemus. Et senatus est assensus. Turpe Imperio. Piratarum enim melior fides quàm Senatus. At aucta vectigalia. Vtile

Historiæ à Pyrrhi medico epistolam Fabritio missam narrant.

37.

Turpis, éque nec vtilis L. Philippi sententia.

igitur

igitur? Quousq; audebunt dicere quicquam vtile, quod nõ honestum? Potest autem vlli Imperio, quod gloria debet fultum esse, & beneuolentia sociorum, vtile esse odium, & infamia? Ego etiam cũ Catone meo sæpe dissensi: nimis enim mihi videbatur præfractè ærarium, vectigaliáq; defendere, omnia publicanis negare, multa socijs, cùm in hoc benefici esse deberemus: cum illis sic agere, vt cum colonis nostris soleremus. Eóque magis, quòd illa ordinum coniunctio ad salutem Reipub. pertinebat. Malè etiam Curio, cum causam Transpadanorum æquam esse dicebat: semper autem addebat, Vincat vtilitas. Potius diceret: non esse æquam, quia nõ esset vtilis Reip. quam cùm æquam esse diceret, non esse vtilem fateretur.

Cato perstrictus.

38.

Turpis oratio Curionis.

Vincat vtilitas.

Formulas aliquot, & rogatiunculas colligit non inamœnas, in quibus videtur aliud hortari vtilitas, aliud honestas.

PLenus est sextus liber de Officijs Hecatonis talium quæstionum: Sítne boni viri in maxima charitate annonæ familiam non alere. In vtranque partem disputat: sed tamen ad extremũ, vtilitate putat officium dirigi magis, quàm humanitate. Quærit, si in mari iactura facienda sit, equine pretiosi potius iacturam faciat, an seruuli vilis. Hic aliò res familiaris, aliò ducit humanitas. Si tabulam de naufragio stultus arripuerit, extorquebítne eam sapiens, si potuerit? Negat, quia sit iniurium. Quid dominus nauis, eripiétne suum?

*Minimè: non plus, quàm si nauigantem in alto, eiycere de naui velit, quia suasit. Quoad enim perueniatur sit eò, quo sumpta nauis est, nō domini est nauis, sed nauigantiū. Quid si vna tabula sit, duo naufragi, hiq; sapientes, *sibine vterque rapiat, an alter cedat alteri? Cedat verò: sed ei, cuius magis interfit vel sua, vel Reipublicæ causa viuere. Quid si hæc paria in vtroque? Nullum erit certamen, sed quasi sorte, aut *dimicando victus, alteri cedat alter. Quid si pater suam expilet, cuniculos agat in ærarium, iudicetne id magistratibus filius? Nefas id quidem est: quin etiam defendat patrem, si arguatur. Non igitur patriæ præstabit omnibus officijs. Imò verò: sed ipsi patriæ conducit, pios habere ciues in parentes. Quid si tyrannidem occupare, si patriam prodere conabitur pater? silebitne filius? Imò verò obsecrabit patrem, ne id faciat: si nihil proficiet, accusabit, minabitur etiam. Ad extremum, si ad perniciem patriæ res spectabit, patriæ salutem anteponet saluti patris. Quærit etiam, si sapiens adulterinos nummos acceperit imprudens pro bonis, cùm id rescierit, soluturúsne sit eos, si cui debeat, pro bonis? Diogenes ait: Antipater negat, cui potius assentior. Qui vinum fugiens vendat sciens, debeatne dicere? Non necesse putat Diogenes: Antipater viri boni existimat. Hæc sunt quasi controuersa iura Stoicorum. In mancipio vendendo, dicendane vitia? Non ea, quæ nisi dixerit, redhibeatur mancipium iure ciuili: sed hac*

Sumpta cōducta.

*Vetus exemplar, sibi vter rapiat.

**in micādo.*

Agere cuniculos, vt antè, agere rimas.

Fugiens quod duraturū non sit redhibitio, cum venditor rem, emptor pretium recipit: verbū est iurisconsultorum.

hæc, mēdacem esse, aleatorem, furacem, ebriosum: alteri dicenda videntur, alteri non videntur. Si quis aurum vendens, orichalcum se putet vendere, indicetne ei vir bonus aurum illud esse, an emat denario, quod sit mille denariùm? Perspicuum est iam, & quid mihi videatur, & quæ sit inter eos Philosophos, quos nominaui, controuersia. Pacta, & promissa sempérne seruanda sint, quæ nec vi, nec dolo malo (vt prætores dicere solent) facta sint? Si quis medicamentum cuipiam dederit ad aquam intercutem, pepigeritque, ne illo medicamento vnquam postea vteretur: si eo medicamento sanus factus fuerit, & annis aliquot post inciderit in eundem morbum, nec ab eo, quicum pepigerat, impetret, vt item eo liceat vti, quid faciendum sit, cùm sit is inhumanus, qui non concedat vti, nec ei quicquam fiat iniuriæ? Vitæ, & saluti consulendum est. Quid? si quis sapiens rogatus sit ab eo, qui cum hæredem faciat, cùm ei testamento sestertium millies relinquatur, vt antè quàm hæreditatem adeat, luce, palàm in foro saltet, idque se facturum promiserit, quod aliter eum hæredem scripturus ille non esset: faciat quod promiserat ille, nécne? Promisisse nollem, & id arbitror fuisse grauitatis: sed quoniam promisit, si saltare in foro turpe ducet, honestius mentietur, si ex hæreditate nihil ceperit, quàm si ceperit: nisi forte eam pecuniam in Reipu magnum aliquod tempus contulerit, vt vel saltare eum, cùm patriæ con-

*non dicenda.

Aqua intercus que hydrops, aut hydropisis.

*sulturus sit, turpe non sit. Ac ne illa quidem promissa seruanda sunt, quæ non sunt ijs ipsis vtilia, quibus illa promiseris. Sol Phaethonti filio (vt redeamus ad fabulas) facturum se esse dixit, quicquid optasset: optauit, vt in currum patris tolleretur: sublatus est, *atq; is antè quàm constitit, ictu fulminis deflagrauit. Quãto melius fuerat, in hoc promissum patris non esse seruatum? Quid? quod Theseus exegit promissum à Neptuno? cui cùm tres optiones Neptunus dedisset, optauit interitum Hippolyti filij sui, cùm is patri suspectus esset de nouerca: quo optato impetrato, Theseus in maximis fuit luctibus. Quid? Agamemnon cùm deuouisset Dianæ quod in suo regno pulcherrimum natum esset illo anno, immolauit Iphigeniam, qua nihil erat eo quidem anno natum pulchrius. Promissum potius non faciendum, quàm tam tetrum facinus admittendum fuit. Ergo & promissa non facienda nonnunquam. Neq; semper deposita reddenda sunt. Si gladium quis apud te sanæ mentis deposuerit, repetat insaniens: reddere, peccatũ sit: non reddere, officium. Quid? sis is, qui apud te pecuniam deposuerit, bellum inferat patriæ, reddesne depositum? Non, credo: facies enim contra Remp.*

39. *quæ debet esse charissima. Sic multa, quæ natura honesta videntur esse, temporibus fiunt non honesta. Facere promissa, stare cõuentis, reddere deposita, commutata vtilitate fiunt non honesta. Ac de ijs quidem, quæ videntur esse vtilitates contra*

De Sole & Phaethonte filio.

*atque quà constitit,

De Theseo & Neptuno

De Agamẽnone, & filia immolata.

iustitiam

iustitiam simulatione prudentia, satis arbitror dictum. Sed quoniam à quatuor fontibus honestatis primo libro officia duximus, in eisdem aut sabimur, cùm docebimus ea, quæ videntur esse utilia, neque sunt, quàm sint virtutis inimica. Ac de Prudentia quidem quam vult imitari Malitia: itémque de Iustitia (quæ semper est utilis) disputatum est.

DE FORTITVDINE.

RElíqua sunt duæ partes honestatis, quarum altera in animi excellentis magnitudine, et præstantia cernitur: altera in conformatione, & moderatione continentiæ & temperantiæ. Utile videbatur Vlyssi (ut quidam poëtæ Tragici prodiderunt: nam apud Homerum optimum autorem, talis de Vlysse nulla suspitio est.) sed insimulant eum tragœdiæ simulatione insaniæ militiam subterfugere voluisse. Non honestum consilium. At utile (vt aliquis fortasse dixerit) regnare, & Ithacæ viuere otiosè cum parentibus, cum uxore, cum filio. An ullum in decus in quotidianis periculis, & laboribus cum tranquillitate hanc conferendum putas? Ego verò istam cõtemnendam, & abiciendam: quoniam quæ honesta non sit, ne vtilem quidem esse arbitror. Quid enim auditurum putas fuisse Vlyssem, si in illa simulatione perseuerasset? qui cum maxima res gesserit in bello, tamen hæc audiuit ab Aiace?

Vlysses ne ad Troiam iret, furorẽ simulauit, agrum prosciſſum sale serens. Palamedes oderatus illius astutiã, filium eius, qua sulcus 40. ducendus erat, obiecit, Vlysses arte aratrum suspẽdit. Itaque detecta fraus: cuius rei memor Vlysses, postea Palamedẽ falsò criminatus oppressit. 41.

Cuius

Ex tragœdia quapiã senarij sunt

Cuius ipsè princeps iurisiurandi fuit,
Quod omnes scitis, solus neglexit fidem.
Fingere assimulauit, ne quo iret, instituit.
Quòd ni Palamedis perspicax prudentia
Istius percépsset malitiosam audaciam,
Fide sacratum ius perpetuò falleret.

Illi verò non modò cum hostibus, verùm etiam cũ fluctibus, id quod fecit, dimicare melius fuit, quàm deserere consentientem Græciam ad bellum Barbaris inferendum. Sed dimittamus & fabulas, & externa: ad rem factã, nostrámq; veniamus. M. Attilius Regulus cùm Consul iterum in Africa ex insidijs captus esset, duce Xantippo Lacedæmonio, Imperatore autem patre Annibalis Hamilcare, iuratus missus est ad Senatum, vt nisi redditi essent Pœnis captiui nobiles quidam, rediret ipse Carthaginem: is cùm Romam venisset, vtilitatis speciem videbat, sed eam (vt res declarat) falsam iudicauit: quæ erat talis, manere in patria, esse domi suæ cum vxore, cum liberis: quam calamitatem accepisset in bello, communem fortunæ bellicæ iudicare: tenere Consularis dignitatis gradum. Quis hæc neget esse vtilia? Quid censes? Magnitudo animi & fortitudo negat. Num locupletiores quæris autores? Harum enim est virtutum proprium nil eximescere, omnia humana despicere, nihil quod homini accidere possit, intolerãdum putare. Itaq; quid fecit? In Senatum venit, mandata exposuit: sententiam ne diceret, recusauit:

quandiu

quandiu iureiurando hostium teneretur, non esse se Senatorem. Atque illud etiam (ô stultum hominem dixerit quispiam, & repugnantem vtilitati suæ?) reddi captiuos negauit esse vtile: illos enim adolescentes, & bonos duces esse, se iam confectum senectute. Cuius cùm valuisset auctoritas, captiui retenti sunt, ipse Carthaginem rediit: neque eum charitas patriæ retinuit, nec suorum. Neque verò tum ignorabat se ad crudelissimum hostem, & ad exquisita supplicia proficisci: sed iusiurandum conseruandum putabat. Itaq; tum, cùm vigilando necabatur; erat in meliori causa, quàm si domi senex captiuus, periurus Consularis remansisset. At stultè, qui non modò non censuerit captiuos remittendos, verum etiam dissuaserit. Quomodò stultè? etiámne si Reipu. conducebat? Potest autem quod inutile Reip. sit, id cuiquam ciui vtile esse? Peruertunt homines ea, quæ sunt fundamẽta naturæ, cùm vtilitatem ab honestate seiungũt. Omnes enim expetimus vtilitatem, ad eámq; rapimur, nec facere aliter vllo modo possumus. Nam quis est, qui vtilia fugiat? aut quis potius, qui ea non studiosissimè persequatur? Sed quia nusquam possumus, nisi in laude, decore, honestate, vtilia reperire, propterea illa prima, & summa habemus: vtilitatis nomen non tam splendidum, quàm necessarium ducimus. Quid est igitur, dixerit quis, in iureiurãdo? Num iratum timemus Iouem? At hoc quidem commune est omnium Philosopherum, nõ

eorum

eorum modò, qui Deum nihil habere ipsum negotij dicunt, & nihil exhibere alteri: sed eorũ etiam, qui Deum semper agere aliquid, & moliri volũt, nunquam nec irasci Deum, nec nocere. Quid autem iratus Iupiter plus nocere potuisset, quàm nocuit sibi ipse Regulus? Nulla igitur vis fuit religionis, quæ tantam vtilitatem peruerteret. An ne turpiter faceret? Primum, minima de malis.

Minima de malis deligenda.

Num igitur tantum mali turpitudo ista habebat, quantum ille cruciatus? Deinde illud etiam apud Accium, Fregistíne fidem? Neq; dedi, neq; do infideli cuiquam, Quanquam ab impio Rege dicitur, luculentè tamen dicitur. Addunt etiam, quẽadmodum nos dicamus, videri quadã vtilia, quæ non sint: sic se dicere, videri quædam honesta, quæ non sunt: vt hoc ipsum videtur honestum, conseruandi iusiurandi causa ad cruciatũ reuertisse: sed sic non honestũ: quia quod per vim hostium esset actum, ratum esse nõ debuit. Addunt etiam, quicquid valde vtile sit, id fieri honestum, etiam si antea non videretur. Hæc ferè contra Regulum. Sed prima videamus. Non fuit Iupiter metuendus, ne iratus noceret, quia neq; irasci solet, neque nocere. Hæc quidem ratio non magis contra Regulum,

Eclipsis vsitata in sermonibus vulgo vsurpans.

Iusiurandũ.

quàm contra omne iusiurandum valet. Sed in iureiurando, non qui metus, sed quæ vis sit, debet intelligi. Est enim iusiurandum affirmatio religiosa. Quod autem affirmatè, quasi Deo teste promiseris, id tenendum est. Iam enim non ad iram deo-

42.

rum,

*rum, quæ nulla est, sed ad iustitiã, & ad fidem pertinet; Nam præclarè Ennius: O fides alma, apta pinnis, & iusiurandum Iouis? Qui igitur iusiurandum violat, is Fidem violat, quam in Capitolio vicinam Iouis Opt. Max (vt in Catonis oratione est) maiores nostri esse voluerunt. Ac enim ne iratus quidem Iupiter plus Regulo nocuisset, quàm sibi nocuit ipse Regulus. Certè, si nihil malũ esset, nisi dolere: Id autem non modò non summum malum, sed ne malum quidẽ esse, maxima autoritate Philosophi affirmant. Quorum quidem testẽ non mediocrem, sed haud scio an grauissimũ, Regulum, nolite quæso vituperare. Quem enim locupletiorem quærimus, quàm principem Pop. Ro. qui retinendi officij causa cruciatum subierit voluntarium? Nam quod aiunt, Minima de malis, id est, vt turpiter potius, quàm calamitosè: an est vllum maius malum turpitudine? Quæ, si in deformitate corporis habeat aliquid offensionis, quanta illa deprauatio & fœditas turpificati animi debet videri? Itaq; neruosiùs qui ista disserũt, solùm audent malum dicere id quod turpe sit: qui autem remissius, hi tamen non dubitant summum malum dicere. Nam illud quidem, Neque dedi, neque do fidem infideli cuiquam: Idcirco rectè à poeta dicitur, quia cùm tractaretur Atreus, personæ seruiendũ fuit. Sed si * hoc sibi sumant, Nullam esse fidem, quæ infideli data sit: videant ne quæratur latebra periurio. Est autem ius etiam bellicum,*

Fides in Capitolio Ioui proxima.

Certè concedentis.

43.

Neruosius vt Stoici: Remissius, vt Peripatetici.

*hinc.

bellicum, fidésq; iurisiurandi sæpe hosti seruanda. Quod enim ita iuratũ est, vt mens concipere fieri oportere, id seruandum est: quod aliter, id si non fecerit, nullum periurium est. Vt si prædonibus pactum præcipite pretium non attulerit, nulla fraus est, ne si iuratus quidem id non fecerit. Nam pirata non est ex perduellium numero definitus, sed communis hostis omnium. Cum hoc, nec fides esse debet, nec iusiurandum commune. Non enim falsum iurare, peierare est: sed quod ex animi tui sententia iurâueris, sicut verbis concipitur more nostro, id non facere, periurium est. Sciè enim Euripides:

Iusiis hostibus pacta præstanda, latronibus nihil oportet.

Quid peierare.

In Hyppolyto coronato,

ἡ γλῶσσ' ὀμώμοχ' ἡ δὲ φρὴν ἀνώμοτος.

Iurani lingua, mentem insuratam gero.

Regulus verò non debuit conditiones, pactionésq; bellicas & hostiles perturbare periurio. Cum inimico enim & legitimo hoste res gerebatur, aduersus quem & totũ ius feciale, & multa sunt iura communia. Quod ne ita esset, nũquam claros viros Senatus victos hostibus dedidisset. At verò T. Veturius, & Spurius Posthumius cùm iterum consules essent, quia cùm malè pugnatum apud Caudium esset, legionibus nostris sub iugum missis, pacem cum Samnitibus fecerant, dediti sunt eis: iniussu enim populi, Senatúsq; fecerant. Eodémq; tempore T. Numitius, Q. Æmilius, qui tũ Tribuni plebis erant, quòd eorũ auctoritate pax erat facta, dediti sunt, vt pax Samnitium repudiaretur. Atqui huius deditionis ipse qui dedebatur

Rom. exercitus in Caudinis furcis sub iugum missus à Samnitibus.

44.

Posthumius,

Post humius suasor, & autor fuit. Quod idem multis annis post C. Mancinus, qui vt Numantinis, quibus cum sine Senatus autoritate fœdus fecerat dederetur: rogationē suasit eā, quàm Lucius Furius, & Sextus Attilius ex Senatusconsulto ferebant: qua accepta, est hostibus deditus. Honestius hic, quàm Q. Pompeius, quo, cùm in eadem causa esset, deprecante, accepta lex non est. Hic ea, quæ videbatur vtilitas, plus valuit, quàm honestas. Apud superiores vtilitatis species falsa, ab honestatis autoritate superata est. At non debuit ratū esse, quod erat actum per vim, quasi verò forti viro vis possit adhiberi. Cur igitur ad Senatum proficiscebatur, cùm præsertim de captiuis dissuasurus esset? Quod maximum in eo est, id reprehēditis. Non enim suo iudicio stetit, sed suscepit causam, vt esset iudicium Senatus: qui nisi ipse autor fuisset, captiui profectò Pœnis redditi essent, ita incolumis in patria Regulus restitisset. Quod quia patriæ non vtile putauit, idcirco honestum sibi & sentire illa, & pati credidit. Nam (quod aiunt) quod valde vtile sit, id fieri honestum; imò verò esse, non fieri. Est enim nihil vtile, quod idem non honestum: nec quia vtile, honestum: sed quia honestum, vtile. Quare ex multis mirabilibus exemplis, haud facile quis dixerit hoc exemplo aut laudabilius, aut præstantius. Sed ex tota hac laude Reguli, vnum illud est admiratione dignum, quòd captiuos retinendos censuerit. Nam

45.

quod

quod rediit, nobis nunc mirabile videtur: illis quidem temporibus aliter facere non potuit. Itaq; ista laus nõ est hominis, sed temporum. Nullum enim vinculum ad astringendam fidem iureiurando maiores arctius esse voluerunt. Id indicant leges in Duodecem tabulis, indicant sacra, indicant fœdera, quibus etiam cum hoste deuincitur fides: indicant notationes, animaduersionésq; Censorũ, qui nulla de re diligentius, quàm de iureiurando iudicabant. L. Manlio Auli filio, cùm Dictator fuisset, M. Pomponius Tribunus plebis diem dixit, quòd is paucos sibi dies ad Dictaturam gerẽdam addisset: criminibatur etiam, quòd Titium filium, qui postea est Torquatus appellatus, ab hominibus relegasset, & ruri habitare iussisset. Quod cùm audiuisset adolescens filius, negotium exhiberi patri, accurrisse Romam, & prima luce Pomponij domum venisse dicitur. Cui cùm esset nunciatum, quòd illum iratum allaturum ad se aliquid contra patrẽ arbitraretur, surrexit è lectulo, remotisq; arbitris, ad se adolescentem iussit venire. Ut ille, vt ingressus est, confestim gladium distrinxit, iurauitq; se illum statim interfecturũ, nisi iusiurandum sibi dedisset, se patrem missum esse facturum. Iurauit hoc terrore coactus Pomponius: rem ad populum detulit: docuit cur sibi à causa desistere necesse esset. Manlium missum fecit: tantum temporibus illis iusiurandum valebat. Atque huic T. Manlius is est, qui ad Anienem Galli,

Quanta antiquitus, in risiurandi religio.

Pomponius insiurandũ etiam metu exortum præstãdum putauit.

Epiphonema.

Torquati cognomen.

Galli, quem ab eo prouocatus occiderat, torque detracto, cognomen inuenit: cuius tertio Consulatu Latini ad Veserim fusi, & fugati. Magnus vir in primis, & qui perindulgens in patrem, idem acerbus, & seuerus in filium. Sed vt laudandus Regulus in conseruando iureiurando: sic decem illi, quos post Cannensem pugnam iuratos ad Senatũ misit Annibal, se in castra redituros ea, quorum potiti erant Pœni, nisi de redimendis captiuis impetrauissent: si non redierunt, vituperandi. De quibus nos omnes vno modo. Nam Polybius, bonus autor in primis, scribit ex decem nobilissimis, qui tum erant missi, nouem reuertisse à Senatu, re nõ impetrata: vnũ ex decem qui paulò pòst quàm egressus erat è castris, redisset, quasi aliquid esset oblitus, Romæ remansisse. Reditu enim in castra liberatum se esse iureiurando interpretabatur: non rectè. Fraus enim astringit, non dissoluit periurium. Fuit igitur stulta calliditas, peruersè imitata prudentiam. Itaque decreuit Senatus, vt ille veterator, & callidus vinctus ad Annibalem duceretur. Sed illud maximum: octo hominum millia tenebat Annibal, non quos in acie cepisset, aut qui periculo mortis diffugissent, sed qui relicti in castris fuisset à Paulo, & Varrone Cõsulibus. Eos Senatus non censuit redimendos, cùm id parua pecunia fieri potuisset: vt esset insitum militibus nostris aut vincere, aut emori. Qua quidem re audita, fractũ animũ Annibalis scripsit idem, quòd

Indulgens, quem acerbum in se, sic tamen amauit: idẽ filium securi percussit.

Senatus, populúsque Romanus rebus afflictis tam excelso animo fuisset. Sic honestatis comparatione, ea quæ videntur vtilia, vincuntur. Acilius autem, qui Græcè scripsit historiam, plures ait fuisse qui in castra reuertissent, eadem fraude, vt iureiurando liberarẽtur, eósque à Censoribus omnibus ignominijs notatos. Sic iam huius loci finis. Perspicuum est enim ea, quæ timido animo, humili, demisso, fractóque fiant (quale fuisset Reguli factum, si aut de captiuis, quod ipsi opus esse videretur, nõ quod Reip. cõsuluisset, aut domi remanere voluisset) non esse vtilia, quia sint flagitiosa, fœda, & turpia.

DE TEMPERANTIA

Restat quarta pars, quæ decore, moderatione, modestia, continentia, tẽperantia continentur. Potest igitur quicquam vtile esse, quod sit huic talium virtutum choro cõtrarium? Atqui ab Aristippo Cyrenaici, atque Anniceri Philosophi nominati, omne bonũ in voluptate posuerunt: virtutémq; censuerunt ob eam rem esse laudandã, quod efficiens esset voluptatis. Quibus obsoletis floret Epicurus, eiusdem fere adiutor, autórque sententiæ. Cùm his velis, equísque (vt dicitur) si honestatem tueri, ac retinere sententia est, decertandum est. Nã si nõ modò vtilitas, sed vita omnis beata corporis firma constitutione, eiusq; constitutionis spe explorata (vt à Metrodoto scriptum est) continetur, certè hæc vtilitas, et quidem summã (sic enim censent)

Cyrenaici Epicurei ab Aristippo Cyrenaico, Anniceri, Ab Annicere qui priorem sectam emendauit.

46. Obsoletis, id est, obscuratis Velis equisque, prouerbialiter.

cinsent) cum honestate pugnabit. Nam ubi primum prudentiæ locus dabitur? An, ut conquirat undique suauitates? Quàm miser virtutis famulatus seruientis voluptati! Quod autem munus prudentiæ? An legere intelligetur voluptates? Fac nihil isto esse iucundius: quid cogitari potest turpius? Iam qui dolorem summum malum dicat, apud eum quem habet locum fortitudo, quæ est dolorum, laborúmque contemptio? Quamuis enim multis in locis dicat Epicurus (sicut hic dicit) satis fortiter de dolore, tamen nõ id spectandum est, quid dicat, sed quid cõsentaneum sit ei dicere, qui bona voluptate terminauerit: mala, dolore: vt si illum audiam de Continentia, & Temperãtia dicit ille quidem multa multis locis, sed aqua hæret, vt aiunt. Nam qui potest Temperantiam laudare is qui ponat summum bonum in voluptate? Est enim Temperantia libidinum inimica: libidines autem cõsectatrices voluptatis. Atque in his tamen tribus generibus, quoquo modo possunt, non incallidi tergiuersantur. Prudentiam introducũt, scientiam suppeditantem voluptates, depellentem dolores: Fortitudinem quoque aliquo modo expediunt, cùm tradunt rationem negligendæ mortis, perpetiendíq; doloris. Etenim Temperantiam inducunt, non facillimè illi quidem, sed tamen quoquo modo possunt. Dicunt enim voluptatis magnitudinem doloris detractatione fieri. Iustitia vacillat, vel iacet potius, omnésque eæ virtutes, quæ in

Aqua hæret

communitate tenuntur, & in societate generis humani. Neque enim bonitas, nec liberalitas, nec comitas esse potest, nō plus, quàm Amicitia, si hæc non per se expetantur, sed ad voluptatem, vtilitatémue referantur. Conferamus igitur in panca. Nam vt vtilitatem nullam esse docuimus, quæ honestati esset contraria, sic omnem voluptatem dicimus honestati esse contrariam. Quò magis reprehendendos Calliphontem, & Dinomachum iudico, qui se dirempturos controuersiam putauerunt, si cum honestate voluptatem, tanquam cum homine pecudem copulauissent. Non recipit istam coniunctionem honestas, aspernatur, repellit. Nec vero finis bonorum & malorum, qui simplex esse debet, ex dissimilibus rebus misceri, & temperari potest. Sed de hoc (magna enim res est) alio loco pluribus. Nunc ad propositum. Quemadmodum igitur, si quando ea, quæ videretur vtilitas, honestati repugnat, dijudicanda res sit, satis est suprà disputatum. Sin autem speciem vtilitatis etiam voluptas habere dicatur, nulla potest esse ea cum honestate coniunctio. Nam vt tribuamus aliquid voluptati, condimenti fortasse nonnihil, vtilitatis certè nihil habebit.

De finibus bonorum & malorū.

PERORATIO OPERIS.

HAbes à patre munus, Marce fili, mea quidem sententia magnum: sed perinde erit, vt acceperis. Quanquam & hi tibi tres libri inter Cratippi commen-

commentariis tanquam hospites erunt recipiendi. Sed vt si ipse venissem Athenas (quod quidem esset factum, nisi me è medio cursu clara voce patria revocasset) aliquando me quoque audires: sic quoniam his voluminibus ad te profecta vox mea est, tribues his temporibus, quantum poteris: poteris autem, quantum voles. Cum verò intellexero te hoc scientiæ genere gaudere, tum & præsens tecum propediem (vt spero) & dum aberis, absens loquar. Vale igitur, mi Cicero, tibique persuade, te mihi quidem esse charissimum: sed multò fore chariorem, si talibus monumentis, præceptisque latabere.

MARCI TVLLII CICERONIS LIBRI TERTII DE OFFICIIS FINIS.

M. T.

M. T. CICERONIS
LAELIVS
DE
AMICITIA
AD
T. POMPONIVM
Atticum.

PRAEFATIO.

Lellius, Scaeuolę Auguris, & Fannij socer.

QVintus Mucius Augur Scaeuola multa narrare de C. Laelio socero suo memoriter, & iucundè solebat, nec dubitare illum in omni sermone appellare Sapientem. Ego autem à patre ita eram deductus ad Scaeuolam, sumpta virili toga, vt quoad possem, & liceret, à senis latere nunquam discederem. Itaque multa ab eo prudenter disputata, multa etiam breuiter & commodè dicta memoriae mandabam, fieriq; studebam eius prudentia doctior. Quo mortuo, me ad Pontificem Scaeuolam contuli: quem vnum nostrae ciuitatis & ingenio, & * industria praestantissimum audeo dicere. Sed de hoc aliâs: nunc redeo ad Augurem. Quum sape multa narraret, tum memini domi in hemicyclo sedentem (vt solebat) quum & ego essem vna & pauci admodum familiares, in eum sermonem illum incidere, qui tum fere multis erat in ore. Meministi enim profectò (vt opinor) Attice, & eo magis, quòd P. Sulpitio

Toga virilis mores exigebat.

Scæuola pontifex.

* iustitia.

Hemicyclus cathedra in modū medij circuli.

Pomponius Atticus.

pitio utebare multum, quum is tribunus Pleb. capitali odio à Q. Pompeio, qui tum erat consul, dissideret, quicum coniunctissimè, & amantissimè vixerat, quanta hominum esset vel admiratio, vel querela. Itaque tum Scævola quum in eam ipsam mentionem incidisset, exposuit nobis sermonem Lælij de amicitia habitum ab illo secum, & cum altero genere C. Fannio Marci filio, paucis diebus post mortem Africani. Cuius disputationis sententias memoriæ mandauit, quas in hoc libro exposui meo arbitratu. Quasi enim ipsos introduxi loquentes, ne inquam, & inquit, sæpius interponeretur. Atque id eò feci, vt tanquam à præsentibus coram haberi sermo videretur. Cùm enim sæpe mecum ageres Attice, vt de amicitia scriberem aliquid, digna mihi res tum omnium cogitatione, tum nostra familiaritate visa est, itaque feci non invitus, vt prodessem multis tuo rogatu. Sed vt in Catone maiore feci (qui est scriptus ad te de Senectute) Catonem induxi senem disputantem, quia nulla videbatur aptior persona, quæ de illa ætate loqueretur, quàm eius, qui & diutissimè senex fuisset, & in ipsa senectute præ cæteris floruisset: sic quum accepissem à patribus maximè memorabilem C. Lælij & P. Scipionis familiaritatem fuisse, C. Lælij persona visa est idonea mihi, quæ de amicitia ea ipsa differeret, quæ disputata ab eo meminisset Scævola. Genus autem hoc sermonum positum in hominum veterum autoritate, & eorum illu-

P. Sulpitius & Q. Pompeius, quorum alter tribunus, alter verò consul fuit. 3. Cato maior C. Lælij, & P. Scipionis familiaritas.

Plus habet grauitatis sermo positus in autoritate veterum & illustrium virorum.

illustrium, plus (nescio quo pacto) videtur habere grauitatis. Itaq; ipse mea legens sic afficior interdum, vt Catonem, nō me loqui existimem. Sed vt tum ad senem senex de Senectute, sic in hoc libro ad amicum amicissimus de Amicitia scripsi. Tum est Cato locutus, quo erat nemo ferè senior temporibus illis, nemo prudentior: Nunc Lælius & sapiens (sic enim est habitus) & amicitia gloria excellens, de amicitia loquitur. Tu velim a me animum parumper auertas, Lælii loqui ipsum putes. C. Fannius, & Q. Mutius ad socerū veniunt post mortem Africani, ab his sermo oritur: respondet Lælius, cuius tota disputatio est de amicitia: quā legens tu ipse cognosces. FANNIVS. Sunt ista vera Læli: nec enim melior vir fuit Africano quisquam, nec clarior: sed existimare debes, omnium oculos in te esse coniectos, vnum te sapientem & appellant & existimant. Tribuebatur hoc modo M. Catoni: scimus L. Acilium apud patres nostros appellatum esse sapientem: sed vtrique alio quodā modo: Acilius, quia prudēs esse in iure ciuili putabatur: Cato, quia multarum rerum vsum haberet, multáq; eius & in Senatu, & in foro vel prouisa prudenter, vel acta constanter, vel responsa acutè ferebantur: propterea quasi cognomen iam habebat in senectute sapientis. Te autem alio quodam modo dicunt, non solùm natura & moribus, verùm etiam studio, & doctrina esse sapientem: nec sicut vulgus, sed vt eruditi solent appellare

L. Acilius.

pellare sapientem, qualem in reliqua Græcia neminem. Nam qui septem appellantur, eos, qui ista subtilius quærunt, in numero sapientum non habent. Athenis vnum accepimus, & eum quidem etiam Apollinis oraculo sapientissimum iudicatum. Hanc esse in te sapientiam existimant, ut omnia tua in te posita esse ducas, humanósque casus virtuti inferiores esse putes. Itaq; ex me quærunt, credo, & ex hoc item Scæuola, quemã pacto mortem Africani feras, eóq; magis, quòd his proximis Nonis cùm in hortos D. Bruti Auguris cõmentandi causa (vt assolet) venissemus, tu non affuisti: qui diligentissimè semper illum diem, & illud munus solitus esses obire. SCÆVOLA. Quærunt quidem C. Lali multi, vt est à Fannio dictum: sed ego id respondeo, quod animaduerti, te, dolorem quem acceperis cùm summi viri, tùm amantissimi morte, ferre moderatè, nec potuisse non commoueri, nec fuisse id humanitatis tuæ. Quòd autem his Nonis in nostro collegio non affuisses, valetudinem causam, non mœstitiam fuisse. LÆLIVS. Rectè tu quidem Scæuola, & verè. Nec enim ab isto officio, quod semper vsurpaui, cùm valerem, abduci incommodo meo debui: nec vlle casu arbitror hoc constanti homini posse contingere, vt vlla intermissio fiat officij. Tu autem Fanni, qui mihi tantum tribui dicis, quantum ego nec agnosco, nec postulo, facis amicè: sed (vt mihi videris) non rectè iudicas de Catone: aut enim nemo (quod quidem

Septẽ Græciæ sapientes.

Socrates Apollinis oraculo sapientissimus iudicatus.

Commentari.

quidem magis credo) aut si quisquam, ille sapiens fuit, Quomodo enim (vt alia omittam) mortem filij tulit? Memineram Paulum, viderám (quum sed hi ne comparentur Catoni, maximo & spectato viro. Quamobrem cauè Catonis anteponas ne istum quidem ipsum, quem Apollo (vt ais) sapientissimum iudicauit. Huius enim facta, illius dicta laudantur. De me autem (vt iam cum vtroq; loquar) sic habetote. Ego si Scipionis desiderio me moueri negem, quàm id rectè faciam, viderint sapientes, sed certè mentiar. Mouetur enim tali amico orbatus, qualis (vt arbitror) nemo vnquam erit: & (vt confirmare possum) nemo certè fuit. Sed non egeo medicina: me ipse consolor, & maximè illo solatio, quòd eo errore careo, quo amicorum decessu plerique angi solent. Nihil enim mali accidisse Scipioni puto: mihi accidit, si quid accidit. Suis autem incommodis graniter angi, nè amicum, sed seipsum amantis est. Cum illo verò quis neget actum esse præclarè? Nisi enim (quod ille minimè putabat) immortalitatem optare vellet, quid non est adeptus, quod homini fas esset optare? Qui summam spem ciuium, quam de eo iam puero habuerant, continuò adolescens incredibili virtute superauit: qui Consulatum petijt nunquam, factus est Consul bis: primùm ante tempus, iterum sibi suo tempore, Reipub. penè serò: qui duabus vrbibus euersis, inimicissimis huic imperio, non modò præsentia, verum etiam futura bella deleuit. Quid dicam

Scipionis laus.

tam de moribus facilimis? de pietate in matrem? liberalitate in sorores? bonitate in suos? iustitia in omnes? Hæc nota sunt vobis. Quàm autem ciuitati charus fuerit, mœrore funeris indicatum est. Quid igitur hunc paucorum annorum accessio iuuare potuisset? Senectus enim quamuis non sit grauis (vt mamini Catonem vno anno antè quam mortuus est, mecum & cum Scipione differere) tamen auferit eam viriditatem, in qua etiam tũc erat Scipio. *Quamobrem vita quidem talis fuit vel fortuna, vel gloria, vt nihil posset accedere. Moriẽdi autem sensum celeritas abstulit: quo de genere mortis difficile dictu est: quid homines suspicentur, videtis. Hoc tamen verè licet dicere, P. Scipioni ex multis diebus, quos in vita celeberrimos, lætissimõsque viderit, illum diem clarissimum fuisse, cùm Senatu dimisso, domum reductus ad vesperam est à patribus conscriptis, à populi Romani socijs, & Latinis, pridie quàm excessit è vita: vt ex tam alto dignitatis gradu ad superos videatur potius, quàm ad inferos peruenisse. Neque enim assentior ijs, qui hæc nuper differere cœperũt, cum corporibus simul animas interire, atque omnia morte deleri. Plus apud me antiquorum auctoritas dolet, vel nostrorum maiorum, qui mortuis tam religiosa iura tribuerunt: quod non fecissent profectò, si nihil ad eos pertinere arbitrarentur. Vel eorum, qui in hac terra fuerunt, magnãq; Graciam (quæ nunc quidem delata est, tum florebat)*

Scipionis mors a tota Roma deplorata.

5.* nunc.

Quod anima sit immortalis.

bat) institutis, & præceptis suis erudierunt: vel eius, qui Apollinis oraculo sapientissimus est iudicatus: qui non tum hoc, tum illud, vt in plerisq; sed idem dicebat semper, animos hominum esse diuinos, iisq;, cùm è corpore excessissent, reditum ad cœlum patere, optimóque, & iustissimo cuique expeditissimum: quod idem Scipioni videbatur. Qui idem quasi præsagiret, perpaucis ante mortem diebus, cùm & Philus, & Manilius adessent, & alij Philus. Manilius. plures, túque etiã Scæuola me conuenisses, triduum disseruit de Repub. cuius disputationis fuit extremum ferè de immortalitate animorum: quæ se in 6. quiete per visum ex Africano audisse dicebat, id si ita est, vt optimi cuiusque animus in morte facilimè euolet, tanquam è custodia, vinculisque corporis, cui censemus cursum ad Deos faciliorem fuisse, quàm Scipionis? Quocirca mœrere hoc casu, vereórne inuidi magis, quàm amici sit. Sin autem illa vereor, vt idem interitus sit animorum, & corporum, nec vllus sensus maneat: vt nihil boni est in morte, sic certè nihil est mali. Sensu enim amisso, sit idem quasi natus non esset omnino: quem tamen esse natum & nos gaudemus, & hæc ciuitas, dum erit, lætabitur. Quamobrem cum illo quidem (vt suprà dixi) actum optimè est, mecum autem incommodius: quem fuit æquius, vt prius introieram in vitam, sic prius exire de vita. Sed tamen recordatione nostræ amicitiæ sic fruor, vt beatè vixisse videar, quia cum Scipione vixe- 7. rim,

rum, quicum mihi coniuncta cura de repub. & de priuata fuit: quocum domus fuit, & militia communis: & id, in quo est omnis vis amicitiæ, voluntatum, studiorum, sententiarum summa consensio. Itaq; non tam ista me sapientia (quam modò Fannius commemorauit) fama delectat, falsa præsertim, quàm quòd amicitiæ nostræ memoriam spero sempiternam fore, idque mihi eò magis est cordi, quòd ex omnibus seculis vix tria, aut quatuor nominantur paria amicorum: quo in genere sperare videor Scipionis amicitiam, & Lælij notam posteritati fore. FANNIVS. *Istud quidem Læli ita necesse est: sed quoniam amicitiæ mentionem fecisti, & sumus otiosi, pergratum mihi feceris, spero item Scæuolæ, si quemadmodum soles de cæteris rebus, cùm ex te quæruntur, sic de Amicitia disputaris, quid sentias, qualem existimes, quæ præcepta des.* SCÆ. *Mihi verò pergratum hoc erit, atq; idipsum cùm tetum agere conarer, Fannius anteuertit: quemadmodum vtriq; nostrũ gratum admodum feceris.* LÆL. *Ego verò non granarer, si mihi ipse confiderem. Nã & præclara visa res est, & sumus (vt dixit Fannius) otiosi. Sed quis ego sum? aut quæ in me facultas? doctorũ est ista consuetudo, eáq; Græcorum, vt ijs proponantur de quo disputent, quamuis subitò. Magnum opus est, egéq; exercitatione non parua. Quamobrem quæ disputari de Amicitia possunt, ab eis censeo petanis, qui ista profitentur. Ego vos hortari tantùm possum,*

Quid sit amicitia.

Vix tria aut quatuor amicorum paria nominantur.

8.

Amicitia omnibus rebus humanis anteponenda.

possum, vt amicitiam omnibus rebus humanis anteponatis. Nihil est enim tam naturæ aptum, tam conueniens ad res vel secundas, vel aduersas. Sed hoc primùm sentio, nisi in bonis amicitiam esse non posse. Neq; id ad viuum reseco, vt illi, qui hæc subtilius disserunt, fortasse verè, sed ad communem vtilitatem parum. Negant enim quenquã virum bonum esse, nisi sapientem. Sit ita sane: sed eam sapientiam interpretantur, quam adhuc mortalis nemo esse consecutus. Nos autem ea, quæ sunt in vsu, vitáq; communi, non ea, quæ finguntur, aut optantur, sperare debemus. Nunquam ego dicam C. Fabricium, M. Curium, T. Coruncanium, quos sapientes nostri maiores iudicabant, ad illorũ normam fuisse sapientes. Quare sibi habeant sapiẽtiæ nomen & inuidiosum, & obscurum, concedantq; vt hi boni viri fuerint. Neque id quidem facient, negabunt id, nisi sapienti, posse concedi. Agamus igitur pingui Minerua, vt aiunt. Qui ita se gerunt, ita viuunt, vt corũ probetur fides, integritas, æquitas, liberalitas: nec sit in eis vlla cupiditas, vel libido, vel audacia, sintque magnæ constantiæ, vt hi fuerunt, quos modò nominaui: hos viros bonos, vt habiti sunt, sic etiam appellandos esse putemus: qui assequuntur, quantum homines possunt, naturã optimã, recte viuendi ducem viã. Sic enim perspicere mihi videor, ita natos esse nos, vt inter omnes esset societas quædam: maior autem, vt quisq; proximè accederet. Itaq; ciues potiores sunt,

9. Amicitia nisi in bonis esse non potest: declarat autẽ qui sint boni.

Pingui Minerua.

10. Natura optima recte viuẽdi dux.

quàm

quàm peregrini: & propinqui, quàm alieni: cùm his enim amicitiam natura ipsa peperit, sed ea non satis habet firmitatis. Nāq; hoc præstat Amicitia Propinquitate, quòd ex propinquitate benevolentia tolli potest, ex amicitia autem non potest. Sublata enim benevolentia, amicitiæ nomen tollitur, propinquitatis manet. Quanta autē vis amicitiæ sit, ex hoc intelligi maximè potest, quòd ex infinita 11.
societate generis humani, quam conciliauit ipsa natura, ita contracta res est, & adducta in angustum, vt omnis charitas aut inter duos, aut inter paucos iungeretur. Est autē amicitia nihil aliud, nisi omnium diuinarum, humanarúmq; rerum cū 12.
benevolentia, & charitate summa consensio. Qua Amicitiæ definitio.
quidem haud scio an excepta sapientia, quicquam 13.
melius homini sit à Diis immortalibus datum. Diuitias alij præponunt, bonam alij valetudinem, alij potentiam, alij honores, multi etiam voluptates. Beluarum hoc quidem extremum est: illa autem superiora sunt caduca, & incerta, posita non tam in nostris consilijs, quàm in fortunæ temeritate. Qui autem in Virtute summum bonum ponūt, præclarè illi quidem: sed hæc ipsa virtus amicitiā Sine virtute amicitia esse non potest.
gignit, & continet: nec sine virtute amicitia esse vllo pacto potest. Iam virtutum ex consuetudine 14.
vitæ, sermonisq; nostri interpretemur: nec metiamur eam (vt quidam indocti) verborum magnificentia: virósq; bonos eos, qui habentur, numeremus: Paulos, Catones: Caios, Scipiones, Philos;

his

his communis vita contenta est. Eos autem omit-
14. tamus, qui omnino nusquam reperiuntur. Tales igitur inter viros amicitia tantas opportunitates
quis potest. habet, quantas vix queo dicere. Principio cui potest esse vita vitalis (vt ait Ennius) qui nõ in amici mutua benevolentia conquiescat? Quid
15. 16. dulcius, quàm habere, quicum omnia audeas sic loqui, vt tecum? Quis esset tantus fructus in prosperis rebus, nisi haberes, qui illis æquè ac tu ipse gauderet? Aduersus verò res ferre difficile esset sine eo, qui illas grauius etiam quàm tu, ferret. Denique cætera res, quæ repetuntur, opportuna sunt singulæ rebus ferè singulis: diuitiæ, vt vtare: opes, vt colare: honores, vt laudere: voluptates,
17. vt gaudeas: valetudo, vt dolore careas, & muneribus fungare corporis. Amicitia plurimas res cõtinet, quoquò te verteris, præstò est: nullo loco excluditur, nunquam intempestiua, nunquam molesta est. Itaq; non aqua, non igni, non aëre (vt aiũt)
Amicitia æquè necessaria, ac elementa. pluribus locis vtimur, quàm amicitia. Neque ego nunc de vulgari, aut de mediocri (quæ tamen ipsa delectat, & prodest) sed de vera, & perfecta loquor, qualis eorum qui pauci nominãtur, fuit. Nã & secundas res splẽdidiores facit amicitia, & aduersas partiens, communicansq; leniores. Cùmque plurimas, & maximas cõmoditates amicitia contineat, tum illa nimirum præstat omnibus, quòd bona spe præluceat in posterum: nec debilitari animos, aut cadere patitur: verùm etiam, tam amicũ

qui

qui intuetur, tanquam exemplar aliquod intuetur sui. Quocirca & absentes adsunt, & egentes abũdant, & imbecilles valent, &, quod difficilius dictu est, mortui viuunt: tantus eos honos, memoria, desiderium prosequitur amicorum. Ex quo, illorum beata mors videtur, horum vita laudabilis. Quòd si exemeris ex natura rerum beneuolentiæ coniunctionem, nec domus vlla, nec vrbs stare poterit, nec agri quidem cultus permanebit. Id si minus intelligitur, quanta vis amicitiæ, concordiæq; sit, ex dissensionibus, atque ex discordijs percipi potest. Quæ enim domus tam stabilis, quæ tam firma ciuitas est, quæ non odijs, atque dissidijs funditus possit euerti? Ex quo, quantum boni sit in amicitia, iudicari potest. Agrigentinum doctum quẽdam virum carminibus Græcis vaticinatum ferunt, quæ in rerum natura, totóque mundo constarent, quáque mouerentur, ea contrahere amicitiam, dissipare discordiam. Atque hoc quidem omnes mortales & intelligunt, & re probant. Itaque siquando aliquod officium extitit amici in periculis, aut adeundis, aut communicãdis, quis est, qui id nõ maximis afferat laudibus? Qui clamores tota cauea nuper in hospitis, & amici mei M. Pacuny fuerunt noua fabula: cùm ignorante rege, vter eorum esset Orestes, Pylades Orestem se esse diceret, vt pro illo necaretur: Orestes autem, ita vt erat, Orestem se esse perseueraret? Stantes autem plaudebãt in re ficta. Quid arbitramur in

18.

Omnia sine amicitia corruunt.

Empedocles Agrigentinus poëta, dicebat omnes res, & mundum rotum constare ex amicitia.

Cauea.

M. Pacuni tragœdia de Oresto & Pylade.

vera fuisse facturos? Facilè indicabat ipsa natura vim suam, cùm homines quod facere ipsi non possent, id rectè fieri in altero iudicarent. Hactenus mihi videor de amicitia, quod sentirem potissimè dixisse: si qua præterea sunt (credo autẽ esse multa) ab iis, si videbitur, qui ista disputãt, quæritote.

FAN. *Nos autem à te potius: quanquàm etiam ab istis sæpe quæ sciui, & audiui non inuitus equidem, sed aliud quoddam expetimus filum orationis tuæ.*

Filum orationis.

SCÆ. *Tu magis id diceres Fanni, si nuper in hortis Scipionis, cùm est de Repub disputatum, affuisses: qualis tum patronus iustitiæ fuit contra accuratam orationem Phili.*

FAN. *Facile id quidem fuit, iustitiam iustissimo viro defendere.*

SCÆ. *Quid amicitiam? nónne facile ei erit, qui ob eam summa fide, constantia, iustitiàq; seruatam, maximam ceperit gloriam?*

LÆL. *Vim hoc quidem est afferre. Quid enim refert, qua me ratione cogatis? Cogitis certè: studijs enim generorum, præsertim in re bona, cùm difficile est, tum ne æquum quidem obsistere. Sæpissimè igitur mihi de amicitia cogitanti, maximè illud considerandũ videri solet, num propter imbecillitatem, atq; inopiam desiderandæ sit amicitia: vt in dandis, recipiendísq; meritis, quod quisq; minus per se posset, id acciperet ab alio, vicissimq; redderet: an esset hoc quidem proprium amicitiæ, sed antiquior, & pulchrior, & magis à natura ipsa profecta alia causa esset. Amor enim (ex quo Amicitia est nominata)*

Antiquior, id est, nobilior.

minata) princeps est ad beneuolentiam cõiungendam. Nam vtilitates quidem etiam ab iys percipiuntur sæpe, qui simulatione amicitiæ coluntur, & obseruantur causa temporis. In amicitia autẽ nihil fictum, nihil simulatum: & quicquid in ea est, idem verum, & voluntarium est. Quapropter à natura mihi videtur potius, quàm ab *imbecillitate orta amicitia: & applicatione magis animi cum quodam sensu amandi, quàm cogitatione, quantum illa res vtilitatis esset habitura. Quod quidem quale sit, etiam in bestijs quibusdam animaduerti potest, quæ ex se natos ita amant ad quoddam tempus, & ab eis ita amantur, vt facilè earum appareat sensus. Quod in homine multò est euidentius. Primùm ex ea charitate, quæ est inter natos, & parentes: quæ dirimi (nisi detestabili scelere) non potest. Deinde cùm similis sensus extitit amoris, si aliquem nacti sumus, cuius cum moribus, & natura congruamus, quòd in eo quasi lumen aliquod probitatis, & virtutis perspicere videamur. Nihil est enim amabilius virtute, nihil quod magis alliciat homines ad diligendũ: quippe cùm propter virtutem, & probitatem eos etiam, quos nunquã vidimus, quodammodo diligamus. Quis est, qui C. Fabrity, M. Curij cum charitate aliqua, & beneuolentia memoriam non vsurpet, quos nunquam viderit? Quis autem est, qui Tarquinium Superbum, qui Sp. Cassium, Sp. Melium non oderit? Cum duobus ducibus de imperio in

Fictum & simulatum.

*indigentia.

Amor ex quo amicitia, à natura potius, quã abimbecillitate orta.

Nihil amabilius vntute, nihil quod magis alliciat homines ad diligẽdum: De Sputio Cassio T. Liuius lib. 1. De Spu. Melio lib. ab Vrbe cõdita quarto.

Pyrrhus & Annibal,

*Italia decertatum est, Pyrrho, & Annibale: Ab altero propter probitatem eius nõ nimis alienos animos habemus: Alterum propter crudelitatem eius semper hæc ciuitas oderit. Quòd si tanta vis probitatis est, vt eam vel in eis, quos nunquam vidimus, vel quod maius est, in hoste etiam diligamus: quid mirum, si animi hominum moueantur, cùm eorum, quibuscum vsu coniuncti esse possint, virtutem, & bonitatem perspicere videantur? Quanquam confirmatur amor & beneficio accepto, & studio perfecto, & consuetudine adiuncta: quibus rebus ad illum primum motum animi, & amoris adhibitis, admirabilis quædam exardescit beneuolentiæ magnitudo: quam si qui putant ab imbecillitate proficisci, vt sit per quã quisq; assequatur, quod desideret, humilem sanè relinquunt, & minime generosum (vt ita dicam) ortum amicitiæ, quam ex inopia, atq; indigentia nasci volũt. Quod si ita esset, * vt quisque valetudinis minimum in se esse arbitraretur, ita ad amicitiam esset aptissimus: quod longe secus est. Vt enim quisque sibi plurimum confidit, & vt quisq; maximè virtute, & sapientia sic munitus est, vt nullo egeat, suáq; omnia in se ipso posita iudicet: ita in amicitijs expetendis, colendisq; maximè excellit. Quid enim erat Africanus indigens mei? Minimè hercle. Ac ne ego quidem illius: sed ego admiratione quadam virtutis eius, ille vicissim opinione fortasse, nõnulla, quam de meis moribus habebat, me dilexit*

* aliàs, vt quisque minimum in se.

dilexit: auxit beneuolentiã consuetudo. Sed quãquàm vtilitates multæ, & magnæ consecutæ sunt, non sunt tamen ab earum spe causæ diligendi profectæ: vt enim benefici, liberalésque sumus, non vt exigamus gratiam, (neq; enim beneficium fœneramus) sed natura propensi ad liberalitatẽ sumus sic amicitiam, non spe mercedis adducti, sed quòd omnis eius fructus in ipso amore ineſt, expetendam putamus. Abijs, qui pecudũ ritu ad voluptatem omnia referunt, longè dissentimus. Nec mirum: nihil enim altum, nihil magnificum, ac diuinum suspicere possunt, qui suas omnes cogitationes abiecerunt in rem tam humilem, támq; contemptã. Quamobrẽ hos quidem ab hoc sermone remoueamus: ipsi autem intelligamus, à natura gigni sensum diligendi, & beneuolentiæ charitatem, facta significatione probitatis: quam qui appetiuerunt, applicant sese, & propius admouent, vt & vsu eius, quem diligere cœperunt, fruantur, & moribus: sintq; pares in amore, & æquales, propẽsioréſque ad bene merẽdum, quàm ad reposcẽdum. Atque hæc inter eos sit honesta certatio. Sic & vtilitates ex amicitia maximæ capiẽtur, & erit eius ortus à natura, quàm ab imbecillitate & grauior, & verior. Nam si vtilitas amicitias conglutinaret, eadem commutata dissoluerit. Sed quia natura mutari non potest, idcirco veræ amicitiæ sempiternæ sunt. Ortum quidem amicitiæ videtis, nisi quid adhuc fortè vultis. SCÆ. *Tu verò perge*

Non esse fœnerandũ beneficiũ.

Amicitia nõ spe mercedis, sed ex fructu amoris expetenda est.

Sicut natura mutari non potest, ita amicitia, quę à natura est, perpetuò durat.

Læli: pro hoc enim, qui minor est natu, meo iure respondeo. FAN. *Rectè tu quidem: quamobrem audiamus.*

LÆLIVS.

*AVdite verò optimi viri ea, quæ sæpissime inter me, & Scipionem de Amicitia disserebantur: quanquam ille quidem nihil difficilius esse dicebat, quàm amicitiam vsque ad extremum vitæ diem permanere. Nam vel vt non idem expediret vtrique incidere sæpe: vel vt de Rep. non idem sentirēt: mutari etiam mores hominum sæpe dicebat, aliàs aduersis rebus, aliàs ætate ingrauescente. Atq; earum rerum exemplum ex similitudine capiebat ineuntis ætatis, quòd summi puerorum amores sæpè vnà cum prætexta, * & toga deponerentur. Sin autem ad adolescentiam perduxissent, dirimi tamen interdum contentione, vel luxuriæ conditione, vel commodi alicuius, quod idem adipisci vterque non posset. Quòd si qui longius in amicitia prouecti essent, tamen sæpe labefactari, si in honoris contentionem incidissent. Pestem enim maiorem esse nullam in amicitijs, quàm in plerisq; pecuniæ cupiditatem, in optimis quibusq; honoris certamen, & gloriæ: ex quo inimicitias maximas sæpe inter amicissimos extitisse. Magnã enim dissidiã, & plerunque iustã nasci, cùm aliquid ab amicis, quod rectum non esset, postularetur, vt aut libidinis ministri, aut adiutores essent ad iniuriã. Quod qui recusarent, quãuis honestè id facerent,*

Nihil difficilius, quàm amicitiam vsque ad extremum vitæ diem permanere.

**sumpta toga.*

19.

Nulla maior pestis in amicitia, quàm pecuniæ cupiditas.

iu-

ius tamẽ amicitiæ deserere arguerẽtur ab iis, quibus obsequi nollent: illos autem, qui quiduis ab amico auderẽt postulare, postulatione ipsa profiteri omnia se amici causa esse facturos. Eorũ querela inueterata non modò familiaritates extingui solere, sed etiam odia gigni maxima, atq; sempiterna. Hæc ita multa quasi fato impendere amicitijs, vt omnia subterfugere non modò sapientiæ, sed etiam fælicitatis diceret sibi videri. Quamobrem id primùm videamus, si placet, quatenus amor in Amicitia progredi debeat. Num si Coriolanus habuit amicos, ferre contra patriam arma illi cum Coriolano debuere? Num Becellinum amici regnum appetentem? num Sp. Melium iuuare debuerunt? Tiberium quidem Gracchum Remp. vexantem à Q. Tuberone, æqualibúsq; amicis derelictum videbamus. At C. Blossius Cumanus, hospes familiæ vestræ Scæuola, cùm ad me qui aderam cum Lenate & Rutilio consulibus in consilio, deprecatum venisset, hanc, vt sibi ignoscerem, causam afferebat, quòd tanti Tib. Gracchum fecisset, vt quicquid ille vellet, sibi faciendum putaret. Tum ego: Etiámne, inquam, si te in Capitolium faces ferre vellet? Nunquam, inquit, voluisset id quidem: sed si voluisset, paruissem. Videtis quám nefaria vox? & hercle ita fecit, vel plus etiã, quàm dixit. Nõ enim parum ille Tiberij Gracchi temeritati, sed præfuit: nec se comitem illius furoris, sed ducem præbuit. Itaq; hæc amentia, quæstione noua

Quatenus amor in amicitia progredi debeat.

Coriolanus arma contra patriam mouens.

Deprecari, id est, à se crimen remouere.

Nefaria vox C. Blosij.

perterritus in Asiam profugit, ad hostes se contulit, pœnas Reip. graues iustásque persoluit. Nulla est igitur excusatio peccati, si amici causa peccaueris. Nam cum conciliatrix amicitia virtutis opinio fuerit, difficile est amicitiam manere, si à virtute defeceris. Quod si rectũ statuerimus, vel concedere amicis quicquid velint, vel impetrare ab amicis quicquid velimus, perfecta quidem sapientia simus, si nihil habeat res vitij: sed loquimur de ijs amicis, qui ante oculos sunt, quos videmus, aut de quibus memoriam accepimus, aut quos nouit vita communis. Ex hoc numero nobis exempla sumenda sunt, & eorum quidem maximè qui ad sapientiam proximè accedũt. Vidimus Paulum Æmilium C. Lucinio familiarem fuisse (sic à patribus accepimus) bis vnà Consules, & collegas in Censura: tum etiam cum ijs, & inter se coniunctissimos fuisse, M. Curium, & T. Coruncanum memoria traditum est. Igitur ne suspicari quidem possumus, quenquam horum ab amico quippiam contendisse, quod contra fidem, contra iusiurandum, cõtra Rempub. esset. Nam hæc quidem in talibus viris quid attinet dicere? si contendissent, scio impetraturos non fuisse, cùm illi sanctissimi viri fuerint. Æquè autem nefas sit, tale aliquid & facere rogatum, & rogare. At verò Tiberium Gracchum sequebantur C. Carbo, C. Cato, & minimè tunc quidem Cato frater, nunc idem acerrimus *inimicus.

Nulla est excusatio peccati, si amici causa peccaueris.

*hostis.

Hæc

Prima lex in amicitia, vt neque rogemus res turpes, nec faciamus rogati.

HÆc igitur prima lex in amicitia ſanciatur, vt neque rogemus res turpes, nec faciamus rogati. Turpis enim excuſatio eſt, & minimè accipienda, cùm in cæteris peccatis, tum ſi quis contra Rempu. ſe amici cauſâ feciſſe fateatur. Etenim eo loco, Fanni & Scæuola, locati ſumus, vt nos longè proſpicere oporteat futuros caſus Reip. Deflexit enim iam aliquantulum de ſpatio, curriculóq; conſuetudo maiorum. Tib. Gracchus regnum occupare conatus eſt, vel regnauit is quidem paucos mẽſes. Nũ quid ſimile pop. Ro. audierat, aut viderat? Hũc etiã poſt mortem ſecuti amici, & propinqui. Quid in P. Scipionẽ Naſicã effecerint, ſine lacrymis non queo dicere. Nam Carbonem quoque, quẽ modò poſuimus, propter recentem pœnam Tib. Gracchi ſuſtinuimus. De C. Gracchi autẽ tribunatu quid expectem, non libet augurari. Serpit enim deinde res, quæ procliuis ad perniciem, cùm ſemel cœpit, labitur. Videtis in tabella iam antè quanta ſit facta labes, primò Gabinia lege, biennio autem pòſt, Caſſia. Videre iam videor pop. Rom. à Senatu diſiũctum, multitudiniſq; arbitrio res maximas agi. Plures enim diſcẽt quemadmodum hæc fiant, quàm quemadmodum his reſiſtatur. Quorſum hæc? quia ſine ſocijs nemo quicquã tale conatur. Præcipiendum eſt igitur bonis, vt ſi in eiuſmodi amicitias ignari caſu aliquo inciderint, ne exiſtiment ita ſe alligatos, vt ab amicis in magna re aliqua in Rempub. peccantibus non diſcedant.

scedant. Improbis autem pœna statuenda est: nec minor vero iis, qui sequuti erunt alterũ, quàm iis, qui ipsi fuerint impietatis duces. Quis clarior in Græcia Themistocle? quis potentior? qui cùm Imperator bello Persico seruitute Græciam liberasset, propterq; inuidiam in exilium missus esset, ingratæ patriæ * inuidiam non tulit, quam ferre debuit. Fecit idem quod xx. annis antè apud nos fecerat Coriolanus. His adiutor contra patriam inuẽtus est nemo: itaq; mortem sibi vterque consciuit. Quare talis improborum consensio non modò excusatione amicitiæ tegenda non est, sed potius omni supplicio vindicanda: vt ne quis conceſſum putet, amicum, bellum patriæ inferentem, sequi. Quod quidem, vt res cœpit ire, haud scio, an aliquanto futurum sit. Mihi autem non minori curæ est, qualis Respub. post mortem meam futura sit, quàm qualis hodie sit.

*aliàs iniuriam

Coriolanus, & Themistocles mortem sibi cõsciuerunt.

HÆc igitur prima lex amicitiæ sanciatur, vt ab amicis honesta petamus, amicorum causa honesta faciamus: ne expectemus quidem, dũ rogemur, sed studium semper adsit, cunctatio absit: consilium verum dare gaudeamus liberè. Plurimùm in amicitia amicorum bene suadẽtium valeat autoritas: eáq; adhibeatur ad monendum non modò apertè, sed etiam acriter, si res postulabit: & autoritati adhibita pareatur. Nam quibusdam, quos audio sapientes habitos in Græcia, placuisse opinor mirabilia quædam: sed nihil est, quod illi

non

non perſequantur ſuis argutijs, partim fugiendas eſſe nimias amicitias, ne neceſſe ſit vnum ſolicitũ eſſe pro pluribus: ſatis ſuperq; eſſe ſibi ſuarũ cuique rerum curam, alienis nimis implicari moleſtum eſſe: commodiſſimum eſſe quàm laxiſſimas habenas habere amicitiæ, quas vel adducas, cùm velis, vel remittas. Caput enim eſſe ad beatè viuendum ſecuritatem: qua frui non poſſit animus, ſi tanquam parturiat vnus pro pluribus. Alios autem dicere aiunt etiam multò inhumanius, (quem locum breuiter perſtrinxi paulò antè) præſidij adiumentíq; cauſa, non benevolentiæ, neq; charitatis amicitias eſſe expetendas. Itaque vt quiſq; minimũ firmitatis habeat, minimùmq; virium, ita amicitias appetere maximè. Ex eo fieri vt mulierculæ magis amicitiarum præſidia quærant, quàm viri: & inopes, quàm opulẽti: & calamitoſi, quàm ij, qui putantur beati. O præclaram ſapiẽtiam! Solem enim è mundo tollere vidẽtur, qui amicitiam è vita tollunt: qua à Dijs immortalibus nihil melius habemus, nihil iucundius. Quæ eſt enim iſta ſecuritas? ſpecie quidem blanda, ſed re ipſa multis locis repudianda eſt. Neque enim eſt conſentaneum vllam honeſtam rem, actionémue, ne ſolicitus ſis, aut non ſuſcipere, aut ſuſceptam deponere. Quòd ſi curam fugimus, Virtus fugienda eſt, qua neceſſe eſt vt cum aliqua cura res ſibi contrarias aſpernetur, atq; oderit: vt bonitas malitiam, temperantia libidinem, ignauiam fortitudo. Itaq; videas

πολυφιλία.

Solem è mundo tollere videntur qui amicitiam è vita tollũt.

deas rebus iniustis iustos maximè dolere, imbecillibus fortes, flagitiosis modestos. Ergo hoc propriũ est animi benè constituti: & lætari bonis rebus, & dolere contrarijs. Quamobrẽ si cadit in sapientem animi dolor, qui profectò cadit, nisi ex eius animo extirpatam humanitatem arbitremur, quæ causa est, vt amicitiam funditùs tollamus è vita, ne aliquas propter eam suscipiamus molestias? Quid enim interest (motu animi sublato) non dico inter pecudẽ, & hominem: sed inter hominem, & saxũ, aut truncum, aut quiduis generis eiusdem? Neq; enim sunt isti audiendi, qui Virtutem duram, & quasi ferream esse volunt: quæ quidem est tum multis in rebus, tum in amicitia tenera, atq; tractabilis: vt ex bonis amici quasi diffundatur, & incommodis contrahatur. Quamobrẽ angor iste, qui pro amico sæpe capiendus est, non tantum valet vt tollat è vita amicitiam: non plus quàm vt virtutes, quia nonnullas curas, & molestias afferunt, repudientur. Cùm autẽ contrahat virtus amicitiam (vt suprà dixi) siqua significatio virtutis eluceat, ad quam se similis animus applicet, & adiungat: id cum contingit, amor ibi exoriatur necesse est. Quid enim tã absurdũ, quàm delectari multis inanibus rebus, vt honore, vt gloria, vt ædificio, vt vestitu, cultóq; corporis: animo autem virtute prædito, eo, qui vel amare, vel (vt ita dicam) redamare possit, non admodũ delectari? Nihil est enim remuneratione benevolentia, nihil vicissitudine

Proprium animi bene constituti.

In Stoicos.

Amicitia ex amore nascens.

cissitudine studiorũ, officiorúmq; iucundius, Quòd si etiam illud addimus, quod rectè addi potest, nihil esse quod ad se rem vllam tam alliciat, & tam attrahat, quam ad amicitiam similitudo: concedatur profectò verum esse, vt bonos boni diligant, adsciscántque sibi quasi propinquitate coniunctos, atque natura. Nihil est enim appetẽtius simílium sui, nihil rapacius, quam Natura. Quamobrẽ hoc quidem Fanni, & Scæuola constat (vt opinor) bonis inter bonos quasi necessariam Beneuolentiam esse, quæ est amicitiæ fons, à natura constitutus. Sed eadem bonitas etiam ad multitudinem pertinet: non est enim inhumana virtus, neq; immunis, neque superba, quæ etiam populos vniuersos tueri, eisq; optimè consulere soleat: quod nõ faceret profectò, si à charitate vulgi abhorreret. Atque etiã mihi quidem videntur, qui vtilitatis causa fingunt amicitias, amabilissimum nodum amicitiæ tollere: non enim tam Vtilitas parta per amicum, quàm amici Amor ipse delectat. Tumq; illud fit, quod ab amico est profectum iucundum, si cum amore & studio est profectum. Tantúmq; abest, vt amicitiæ propter indigentiam colantur, vt ij, qui opibus, et copijs; maximéq; virtute præditi (in qua plurimum est præsidij) minimè alterius indigent, liberalissimi sint, et beneficẽtissimi: atq; haud scio, anne opus sit quidem nihil vnquam omnino deesse amicis. Vbi enim studia nostra viguissent, si nunquam studio, nunquam consilio, nunquam opera

Morum similitudo amicitiam contrahit. ὅμοιον ὁμοίῳ φίλον.

21.

22.

nostra

nostra nec domi, nec militiæ Scipio eguisset? Non igitur vtilitatem amicitia, sed vtilitas amicitiam consequuta est. Non ergo erunt homines diuitijs affluentes audiendi, si quando de amicitia, quam nec vsu, nec ratione habent cognitam, disputabunt. Nam quis est (proh Deum fidem, atque hominũ)

23. *qui velit, vt neque diligat quenquam, nec ipse ab vllo diligatur, circumfluere omnibus copijs, atque*

Tyrannorũ vita.

in omnium rerum abundantia viuere? Hæc enim est tyrannorum vita, nimirum in qua nulla fides, nulla charitas, nulla stabilis beneuolentiæ potest esse fiducia: omnia semper suspecta atque solicita sunt, nullus locus est amicitiæ. Quis enim aut eum diligat, quem metuit: aut eum, à quo se metui putet? Coluntur tamen simulatione amicitiæ duntaxat ad tempus: quòd si forte (vt fit plærunq;) ceciderint, tum intelligitur, quàm fuerint inopes amicorum. Quod Tarquinium dixisse ferunt tum,

In aduersis cognoscuntur amici.

cùm exul esset, se intellexisse quos fidos amicos habuisset, quósq; infidos, cùm iam neutris gratiã referre posset. Quanquam miror in illa superbia, & importunitate, si quẽquam habere potuit. Atque vt huius (quem dixi) mores, veros amicos parare non potuere, sic multorum opes præpotentium excludunt amicitias fideles. Non enim solùm ipsa

Fortuna cæca.

Fortuna cæca est, sed eos etiam plerunq; efficit cæcos, quos complexa est: itaq; illi efferũtur fastidio ferè, & contumacia: neque quicquam insipiente

24. *fortunato intolerabilius fieri potest. Atq; hoc quidem*

dem videre licet, eos, qui anteà commodis fuerunt moribus, imperio, potestate, prosperis rebus immutari, sperniq; ab ijs veteres amicitias, & indulgeri nouas. Quid autem stultius, quàm (vt primùm copijs, facultatibus, opibus possint) cætera parare, quæ parant, pecuniam, equos, famulos, uestes, gloriam, vasa pretiosa, amicos non parare, optimam, & pulcherrimam vitæ (vt ita dicam) supellectilem? Etenim cætera cùm parant, cui parant, nesciunt, nec cuius causa laborent. Eius enim est istorum quicquid est, qui vincit viribus: amicitiarum sua cuique permanet stabilis & certa possessio: vt etiam si illa maneant, quæ sunt quasi dona Fortunæ, tamen vita inculta, & deserta ab amicis non possit esse iucunda. Sed hæc hactenus. Constituendi autem sunt, qui sunt in amicitia fines, & quasi termini deligendi: de quibus tres video sententias ferri, quarũ nullam probo. Vnam, vt eodem modo erga amicum affecti simus, quo erga nosmetipsos. Alteram, vt nostra in amicos beneuolentia illorum erga nos beneuolentia pariter, æqualiterque respondeat. Tertiam, vt quanti quisque seipsum facit, tanti fiat ab amicis. Harum trium sententiarum nulli prorsus assentior: nec enim illa prima vera est, vt quemadmodum in se quisque, sic in amicum sit animatus. Quàm multa enim, quæ nostra causa nunquam faceremus, facimus causa amicorum *precari ab indigno, supplicare, tum acerbius in aliquẽ inuehi, insectariq; vehementius: qua

Melius, laudabiliusque est amicos quàm diuitias parare.

25. Qui sunt in amicitia fines.

26. *precari amicos ab ind.

quæ in nostris rebus non satis honestè, in amicorũ, fiunt honestissimè. Multæ quoque res sunt, in quibus de suis cõmodis viri boni multa detrahunt, detrahíque patiuntur, vt ijs amici potius, quàm ipsi fruantur. Altera sententia est, quæ definit amicitiam paribus officijs, ac voluntatibus. Hoc quidem est nimis exiguè, & exiliter ad calculos vocare amicitiam, vt par sit ratio acceptorum, & datorum. Ditior mihi, & affluentior videtur esse vera amicitia, nec obseruare strictè, ne plus reddat, quàm acceperit. Neque enim verendum est, ne quid excidat, aut ne quid in terrã defluat, aut ne plus æquo quid in amicitia congeratur. Tertius verò ille finis deterrimus, vt quanti quisque se ipse faciat, tanti fiat ab amicis. Sæpe in quibusdam aut animus abiectior est, aut spes amplificandæ fortunæ fractior: non est igitur amici, talem esse in eum, qualis ille in se est: sed potius eniti, *& efficere, vt amici iacẽtem animum excitet, inducátque in spem, cogitationémq; meliorem. Alius igitur finis veræ amicitiæ constituendus est, si prius, quod maximè reprehendere Scipio solitus sit, edixero. Negabat vllam vocem inimiciorem amicitiæ potuisse reperiri, quam eius, qui dixisset, ita amare oportere, vt aliquando esset osurus. Nec verò se adduci posse, vt hoc (quemadmodum putaretur) à Biante dictum esse crederet, qui sapiens habitus esset vnus è septem: sed impuri cuiusdam, & ambitiosi, aut omnia ad suam potentiam reuocan-*

Ad calculos vocare.

*potius debet eniti.

27.

tis

tio esse sententia. Quónam enim modo quisquam amicum eius esse poterit, cuius se putabit inimicum esse posse. Quin etiam necesse erit cupere, & optare, vt quàm sapissime peccet amicus, quò plures det sibi tanquam ansas ad reprehendendum. Rursum autem rectè factis, commodisq; amicorum necesse erit angi, dolere, inuidere. Quare hoc quidē præceptum, cuiuscunq; est, ad tollendam amicitiā valet. Illud potius præcipiendum fuit, vt eam diligentiam adhibeamus in amicitijs comparandis, vt nequando amare inciperemus eum, quem aliquando odisse possemus. Quinetiam si minus falices in deligendo fuissemus, ferendum id Scipio potius, quàm inimicitiarum tempus cogitandum, putabat. His igitur finibus vtendum arbitror, vt cum emendati mores amicorum sint, tum sit inter eos omnium rerum, consiliorum, & voluntatum sine vlla exceptione communitas; vt etiam si qua fortuna acciderit, vt minùs iusta amicorum voluntates adiuuandæ sint, in quibus eorum aut de capite agatur aut fama, declinandum sit de via, modò ne summa turpitudo sequatur. Est enim, 28.
quatenus amicitiæ dari venia possit. Nec verò negligenda est fama. Nec mediocre telum ad res gerendas existimare oportet benevolentiam ciuium: 29.
quam blanditijs, & assentationibus colligere turpe est. Virtus quam sequitur Charitas, minimè repudianda est. Sed sæpe (redeo enim ad Scipionem, cuius omnis sermo erat de amicitia) quærebatur,

Quòsque amicitia producenda.

quod in omnibus rebus homines diligentiores essent, capras, & oues quot quisque haberet, dicere posse: amicos quot haberet, non posse dicere: & in illis quidem parandis curam adhibere, in amicis eligendis negligentes esse: nec habere quasi signa quadam & notas, quibus eos, qui ad amicitiam essent idonei, iudicarent. Sunt igitur firmi, & stabiles, & constantes eligendi, cuius generis est magna penuria: & iudicare difficile est sanè nisi expertum. Experiendum autem est in ipsa amicitia: ita præcurrit amicitia iudicium, tollitque experiendi potestatem. Est igitur prudentis sustinere, vt cursum, sic impetum beneuolentiæ: quo vtamur quasi aquis tentatis, sic amicitijs, aliqua
30. 31. partè periclitatis moribus amicorum. Quidam sæpe in parua pecunia perspicuuntur, quàm sint leues: quidã autem, quos parua mouere non potuit, cognoscuntur in magna. Si verò erunt aliqui reperti, qui pecuniam præferre amicitiæ, sordidum existiment: vbi eos inueniemus, qui honores, magistratus, imperia, potestates, opes amicitiæ non anteponant? vt cùm ex altera parte proposita hæc sint, ex altera ius amicitiæ: non multa illa malint? Imbecilla enim* natura est ad contemnendam potentiam: quam etiam si neglecta amicitia consecuti sunt, excusatum iri se arbitrantur, quia non sine magna causa sit neglecta amicitia. Itaq; veræ amicitiæ difficilimè reperiũtur in ijs, qui in honoribus, Req; publica versantur, Vbi enim istum inuenias,

Difficile est amicum iudicare.

*alias humana natura.

nias, qui honore amici anteponat suo? Quid (hæc vt omittã) quàm graues, quàm difficiles plerisque videntur calamitatũ societates? ad quas nõ est facile inuẽtꝰ, qui descẽdat. Quãquam Ennius recte:

Amicus certus in re incerta cernitur: Tamen
hæc duo lenitatis, & infirmitatis pleróſq; conuin- 32.
cunt: aut si in bonis rebus contemnunt, aut si in
malis deserunt. Qui igitur vtraq; in re grauem,
constantem, stabilem se in amicitia præstiterit,
hunc ex maximè raro hominum genere iudicare
debemus, & penè diuino. Firmamentum autem Fides stabilis amicitiæ fundamentum.
stabilitatis, constantiæq; eius, quam in amicitia
quærimus, Fides est: Nihil enim stabile est, quod
infidum est. Simplicem præterea, & communem,
& cõsentientem, * *& qui rebus iisdem moueatur,* * aliàs id est, qui rebus.
eligi par est: quæ omnia pertinent ad fidelitatem.
Neq; enim fidum potest esse multiplex ingenium,
& tortuosum: neq; verò qui non iisdem rebus mo-
uetur, & natura consentit, fidus, aut stabilis potest
esse. Addendum eodem est, vt ne criminibus aut
inferendis delectetur amicus, aut credat * *oblatis:* * illatis.
quæ omnia pertinent ad eam, quam iamdudũ tra-
cto, Constantiam. Ita fit verum illud, quod initio
dixi, Amicitiam, nisi inter bonos esse non posse. Est
enim boni viri (quem eundem Sapientem licet di-
cere) hæc duo tenere in amicitia. Primum, ne quid
fictum sit, neue simulatum: Aperte enim vel odis-
se, magis ingenuum est, quàm fronte occultare sen-
tentiam. Deinde, non solùm ab aliquo oblata cri-

minationes depellere, sed ne ipsum quidem esse suspiciosum, semper aliquid existimantem ab amico esse violatum. Accedat huc suauitas quedam oportet sermonum, atq; morum, haudquaquã mediocre cõdimentum amicitia. Tristitia autem, & in omni re seueritas absit. Habet illa quidem grauitatem, sed amicitiã remissior esse debet, & liberior, & dulcior, & ad omnem comitatem, facilitatémque proclivior. Existit autem hoc loco quaedam quæstio subdifficilis: Num quando amici noui non indigni amicitia veteribus sint anteponendi, vt equis vetulis teneros anteponere solemus? Indigna homini dubitatio. Non enim amicitiarum esse debent, sicut aliarum rerum, satietates. Veterrima quæque (vt ea vina, quæ vetustatem ferũt) esse debent suauissima: verúmque illud est, quod vulgò dicitur: Multos modios salis simul edendos esse, vt amicitia munus expletum sit. Novitates autem, si spem afferunt, vt tanquã in herbis non fallacibus fructus appareat, non sunt illæ quidem repudiandæ, vetustas tamen suo loco conseruanda est. Maxima est enim vis vetustatis, & consuetudinis. Atqui in ipso equo (cuius modò mẽtionem feci) si nulla res impediat, nemo est, qui non eo, quo consuenit, libentius vratur, quam intractato, & nouo. Nec modò in hoc, quod est animal, sed in ijs etiam, quæ sunt inanimata, consuetudo valet: cùm locis etiam ipsis montuosis delectemur, & syluestribus, in quibus diutius commoratis

Tristitia & seueritas abesse debent ab amicitia.

Noui amici non sunt veteribus anteponendi.

33.

Notandum prouerbiũ.

rati sumus. Sed maximum est in amicitia, superiorem parem esse inferiori. Sæpe enim excellentiæ quædam sunt, qualis erat Scipionis in nostro (ut ita dicam) grege. Nunquam se ille Philo, nunquam Rutilio, nunquam e Mummio antepositit, nunquam inferioris ordinis amicis. Q. vero Maximum fratrem egregium virum omnino sibi nequaquam parem, quod is anteibat ætate, tanquã superiorem colebat: suosque omnes per se esse ampliores volebat. Quod faciendum, imitandumque est omnibus: ut si quam præstantium virtutis, ingenij, fortunæ consecuti sunt, impertiant eam suis, communicentque cum proximis: ut si parentibus nati sunt humilibus, si propinquos habeant imbecilliores vel animo, vel fortuna, eorum augeant opes, eisq; honori sint & dignitati: ut in fabulis, qui aliquandiu propter ignorantiam stirpis, & generis in famulatu fuerint, cùm cogniti sunt, & aut Deorum, aut Regum filij inuenti, retinent tamen charitatem in pastores, quos patres suos multos annos esse duxerunt. Quod quidem est multo profecto magis in veris patribus, ceteriſque faciendum. Fructus enim ingenij & virtutis, omniſque præstantiæ tũ maxime capitur, cùm in proximum quenque confertur. Ut igitur ij, qui sunt in amicitia, coniunctioniſque necessitudine superiores, exæquare se cum inferioribus debent: sic inferiores dolere non debent, se à suis amicis aut ingenio, aut fortuna, aut dignitate superari. Quo-

Superior ætate colendus est.

rum plerique, aut quæruntur semper aliquid, aut etiam exprobrant, eoq; magis, si aliquid habere se putant, quod officiose, aut amice, & cum labore aliquo suo factum queant dicere. Odiosum sane genus hominum officia exprobrantium: qua meminisse debet is, in quem collata sunt: non commemorare qui contulit. Quamobrem vt ij, qui superiores sunt, submittere se debent in amicitia: sic quodam modo inferiores extollere. Sunt enim quidam qui molestas amicitias faciunt, cum ipsi se contemni putant, quod non fere contingit nisi iis, qui etiã contemnendos se arbitrantur: qui hac opinione nõ modò verbis, sed etiam opere leuandi sunt. Tantum autem cuique tribuendum est primum, quãtum ipse efficere possis: Deinde etiam quantum ille, quem diligas, atque adiuues, possit sustinere. Non enim tu possis (quantumuis licet excellas) omnes tuos ad honores amplissimos perducere: vt Scipio P. Rutilium potuit Consulem efficere, fratrem eius * Lucium non potuit. Quid si etiam possis quidvis deferre ad alterum, videndum est tamen, quid ille possit sustinere. Omnia amicitia corroboratis iam cõfirmatisque & ingenijs & ætatibus iudicanda sunt. Nec si qui ineunte ætate venandi, aut pilæ studiosi fuerunt, eos habere necessarios oportet, quos tum eodem studio præditos dilexerunt: isto enim modo nutrices & pædagogi iure vetustatis plurimum benevolentiæ postulabunt: qui negligendi quidem nõ sunt, sed alio quodam

Meminisse debet is, in quem collatum est beneficium, non memorare, cui contulit.

Scipio Rutilium cõsulem fecit. * *alias, Lælium.*

Amicitiæ ætate prouecta iudicandæ sunt.

dam modo colendi: aliter enim amicitiæ ſtabiles permanere non poſſunt. Diſpares enim mores, diſparia ſtudia ſequuntur: quorum diſſimilitudo diſſociat amicitias: nec ob aliam cauſam vllam bonis improbis, improbis bonis amici eſſe non poſſunt: niſi quòd tanta eſt inter eos, quãta maxima poteſt eſſe, morum ſtudiorumq; diſtantia. Recte etiam præcipi poteſt in amicitijs, ne quis intemperata quadam beneuolentia (quod perſæpe fit) impediat magnas vtilitates amicorum. Nec enim (vt ad fabulas redeam) Troiam Neoptolemus capere potuiſſet, ſi Lycomedem, apud quem erat educatus, multis cùm lacrimis iter ſuum impedientem audire voluiſſet. Et ſæpe incidunt magnæ res, vt diſcedendum ſit ab amicis: quas qui impedire vult, quòd deſiderium non facile ferat, is & infirmus eſt, molliſque naturæ, & ob eam ipſam cauſam in amicitia parum iuſtus. Atque in omni re conſiderandum eſt, & quid poſtules ab amico, & quid patiare à te impetrari. Eſt etiam quaſi quædam Calamitas in amicitijs dimittendis non nunquam neceſſaria. Iam enim à ſapientum familiaritatibus, ad vulgares amicitias oratio noſtra delabitur. Erumpunt ſæpe vitia amicorum tum in ipſos amicos, tum in alienos, quorum tamen ad amicos redundet infamia. Tales igitur amicitiæ ſunt remiſſione vſus elenandæ, & (vt Catonem dicere audiui) diſſuendæ magis, quàm diſcindendæ ſunt: niſi quædam admodum intolerabilis iniuria

35. 36. Neoptolemus. Lycomedes. Conſiderandum eſt quid ab amicis petatur. 37. Diſſuendæ magis quã diſcindendæ amicitiæ.

exarserit, vt neq; rectum, neque honestum sit, neque fieri possit, vt non statim alienatio disiunctioque facienda sit. Sin autem morum aut studiorum commutatio quædam (vt fieri solet) facta erit, aut Reipub. partibus dissensio intercesserit, (loquor enim, vt paulò antè dixi, non de sapientum, sed de communibus amicitijs) cauendum erit, ne non solùm amicitiæ depositæ, sed inimicitiæ etiam susceptæ videantur. Nihil enim turpius, quàm cum eo bellum gerere, quicum familiariter vixeris. Ab amicitia Q. Pompeij meo nomine se remouerat (vt scitis) Scipio: propter dissensionem autem, quæ erat in Repub. alienatus est à collega nostro Metello, vtrumque egit grauiter, auctoritate & offensione animi nõ acerba. Quamobrem primùm danda opera est, ne qua amicorum dissidia fiant: sin tale aliquid euenerit, vt extinctæ potius amicitiæ, quàm oppressæ videantur. Cauendum verò est, ne etiam in graues inimicitias conuertant se amicitiæ: è quibus iurgia, maledicta, contumeliæ gignuntur. Quæ tamen si tolerabiles erunt, ferenda sunt: & hic honos veteri amicitiæ tribuendus est, vt is in culpa sit, qui faciat, non qui patiatur iniuriam. Omnino omnium horum vitiorum, atque incommodorum vna cautio est, atque vna prouisio, vt ne nimis citò diligere incipiamus, neue indignos. Digni autem sunt amicitia, quibus in ipsis inest causa, cur diligantur. Rarum genus (& quidem omnia præclara rara)

Q. Pópeius Metellus.

rara) nec quicquam difficilius, quàm reperire, quod sit omni ex parte in suo genere perfectum. Sed plerique neq; in rebus humanis quicquã bonum norunt, nisi quod fructuosum sit: & amicos, tanquam pecudes, eos potissimùm diligunt, ex quibus sperant se maximum fructum esse capturos. Itaque pulcherrima illa, & maximè naturali carent amicitia, per se, & propter se expetenda: nec sibi ipsi exemplo sunt, hæc vis amicitiæ qualis, & quanta sit. Ipse enim se quisque diligit, non vt aliquam à se ipso mercedem exigat charitatis suæ, sed quòd per se sibi quisq; charus est: quod nisi idẽ in amicitiam transferatur, verus amicus nunquã reperietur. Est enim is Amicus quidem, qui est tanquam alter idem. Quòd si hæc apparent in bestijs, volucribus, agrestibus, natantibus, cicuribus, feris, primùm se vt ipsi diligant (id enim pariter cum omni animante nascitur) deinde, vt requirant, atque appetant ad quas se applicent, eiusdem generis animantes: idque faciunt cum desiderio & cũ quadam similitudine amoris humani: quantò id magis in homine sit natura? qui & se ipse diligit, & alterum acquirit, cuius animum ita cũ suo commisceat, vt efficiat penè vnum ex duobus? Sed plerique peruersè, ne dicam impudenter, amicum habere talem volunt, quales ipsi esse non possunt: quæq; ipsi non tribuunt amicis, hæc ab ijs desiderant. Par est autem, primum ipsum esse virum bonum, tum alterum similem sui quærere. In talibus ea,

Quid sit amicus.

28.

Amicus vir bonus esse debet.

ea, quam iãdudum tractabamus, stabilitas amicitiæ confirmari potest, cùm homines benevolentia coniuncti, primùm cupiditatibus iis, quibus cæteri seruiunt, imperabũt: deinde æquitate, iustitiáque gaudebũt, omniáque alter pro altero suscipiet, neque quicquam vnquam nisi honestum, & rectum alter ab altero postulabit: neq; solùm colent se inter se ac diligent, sed etiam verebũtur. Nam maximum ornamentũ amicitiæ tollit, qui ex ea tollit verecundiam. Itaq; is iis perniciosus est error, qui existimant libidinum, peccatorúmq; omnium patere in amicitia licentiam. Virtutum enim amicitia adiutrix à natura data est, non vitiorum comes: vt quoniam solitaria non posset virtus ad ea quæ summa sunt, peruenire, coniuncta & sociata cum altera perueniret: quæ si quos inter societas aut est, aut fuit, aut futura est, eorũ est habendus ad summum naturæ bonum optimus beatissimúsq; comitatus. Hæc est, inquàm, societas, in qua omnia insunt, quæ putant homines expetenda: honestas, gloria, tranquillitas animi, atque iucunditas: vt cùm hæc adsint, beata vita sit, & sine his esse nõ possit. Quod cùm optimum, maximúmque sit, sic id volumus adipisci, virtuti operam dãda est: sine qua neque amicitiam, neque vllam rem expetendam consequi possumus. Ea verò neglecta, qui se amicos habere arbitrantur, tum se denique errasse sentiunt, cùm eos grauis aliquis casus experiri cogit. Quocirca (dicendum est enim sæpius) cùm indicaueris:

Nunquam nisi honestum, & rectum petendum est. Non debet verecundia ad amicitia abesse.

veris diligere oportet: nõ cùm dilexeris, iudicare. Sed cum multis in rebus negligentia plectimur: tum maximè in amicis, & deligẽdis, & colendis. Præposteris enim vtimur consilijs, & acta agimus quæ veramur veteri prouerbio. Nam implicati vltro, & citro, vel vsu diuturno, vel etiam officijs, repentè in medio cursu, amicitias, exorta aliqua offensione, dirumpimus. Quo etiam magis vituperanda est rei tam maximè necessariæ tanta incuria. Una est enim amicitia in rebus humanis, de cuius vtilitate omnes vno ore consentiunt: quanquam à multis ipsa virtus contemnitur, & venditatio quædam, atque ostentatio esse dicitur. Multi diuitias despiciunt, quos paruo contentos tenuis victus, cultusq; delectat: honores verò, quorum cupiditate quidã inflammantur, quàm multi ita contemnunt, vt nihil inanius esse, nihil leuius existiment. Ita cætera quæ quibusdam admirabilia videntur, permulti sunt, qui pro nihilo putent. De amicitia omnes ad vnum idem sentiant. & hi, qui ad Remp. se contulerunt: & ij, qui rerum cognitione, doctrinaq; delectantur: & ij qui suum negotium gerunt otiose: postremo ij, qui se totos tradiderunt voluptatibus, sine amicitia vitam esse nullam sentiunt, si modò velint aliqua ex parte liberaliter viuere. Serpit enim nescio quomodo per omnium vitam amicitia, nec vllam ætatis degendæ rationem patitur esse expertem sui. Quin etiã si quis asperitate ea est, & immanita-

Apophthegma. Iudicandũ est prius, quàm diligamus. Actum agere.

te

te naturæ, vt congressus, & societatem hominum
Timon. fugiat atque oderit, qualem fuisse Athenis Timonem nescio quem accepimus: tamen is pati nō possit, vt non acquirat aliquem, apud quem euomat virus acerbitatis suæ. Atq; hoc maximè indicaretur si quid tale posset contingere, vt aliquis nos Deus ex hac hominum frequentia tolleret, & in solitudinem vspiam collocaret, atque ibi suppeditans omnium rerū, quas natura desiderat, abundantiam, & copiam, hominis omnino aspiciendi potestatem eriperet: quis non esset ferreus, qui ea vitam ferre posset? cuique non auferret fructum voluptatum omnium solitudo? Verum ipsum illud est, quod à Tarentino Archita (vt opinor) dici solitum, nostros senes commemorare audiui, ab aliis senibus auditum: Si quis cœlum ascendisset, naturamq; mūdi & pulchritudinem siderum perspexisset, insuauem illam admirationem ei fore: qua incundissima fuisset, si aliquem cui narraret habuisset. Sic natura solitarium nihil amat, sem-
Natura nihil solitariū amat. pérque ad aliquid tanquam adminiculum annititur: quod in amicissimo quoq; dulcissimum est. Sed cùm toi signis eadem natura declaret quid velit, ac quærat, quid desideret: obscurè sentimus tamen nescio quomodo, nec ea quæ ab ea monemur, audimus. Est enim varius, & multiplex vsus amicitiæ, multæque causæ suspicionum offensionumque dantur: quas tùm euitare, tùm eleuare, tùm ferre
40. sapientis est. Una illa subleuanda offensio est, vt

utilitas

vtilitas in amicitia, & fides retineatur. Nam & monendi amici sæpe sunt, & obiurgandi: & hæc accipienda amicè, cùm benevole fiunt. Sed nescio quomodo verum est, quod in Andria familiaris meus Terētius dixit, Obsequium amicos, veritas odium parit. Molesta veritas est, siquidem ex ea nascitur odium quod est venenum amicitiæ: sed obsequium multo molestius, quod peccatis indulgens præcipitem amicum ferri sinit. Maxima autem culpa in eo est, qui & veritatem aspernatur, & in fraudem obsequio impellitur. Omnis igitur hac in re habenda ratio & diligētia est primùm, vt monitio acerbitate: deinde, obiurgatio vt contumelia careat. In obsequio autem (quoniam Terentiano verbo libenter vtimur) comitas adsit, assentatio vitiorū aditrix procul amoueatur, quæ non modò amico, sed ne libero quidem digna est: Aliter enim cum tyranno, aliter cum amico viuitur. Cuius autem aures clausæ veritati sunt, vt ab amico verum audire nequeat, huius salus desperāda est. Scitum est enim illud Catonis, multò melius de quibusdam acerbos inimicos mereri, quàm eos amicos, qui dulces videantur: illos verum sæpe dicere, hos nunquam. Atque illud absurdum est, quòd ij scilicet qui monentur, eā molestiam, quam debent capere, non capiunt: eam capiunt, qua debent carere. Peccasse enim se non angūtur, obiurgari molestè ferunt: quòd contra oportebat delicte dolere, obiurgatione gaudere. Vt igitur & mone-

An verum sit Terentianum illud, Obsequium amicos, veritas odium parit.

Fugiendam esse assentationem.

Audienda est veritas.

re

re & moneri proprium est verè amicitiæ, & alterum liberè facere, non asperè: alterum patienter accipere, non repugnanter: sic habendum est, nullam in amicitijs pestem esse maiorem, quàm adulationem, blãditias, assentationem: quamuis enim multis nominibus est hoc vitium notandum, leuiũ hominum atq; fallacium, ad voluptatem loquentium omnia, nihil ad veritatem. Cùm autem omnium rerum simulatio est vitiosa (tollit enim iudicium veri, idq; adulterat) tum amicitiæ repugnat maxime: delet enim veritatem, sine qua nomen amicitiæ valere non potest. Nam cùm amicitiæ vis sit in eo, vt vnus quasi animus fiat ex pluribus: quî fieri poterit, si ne in vno quidem vnus animus erit, idémque semper, sed varius, commutabilis, multiplex? Quid enim potest esse tam flexibile, tam deuium, quàm animus eius, qui ad alterius non modò sensum ac voluntatem, sed etiam vultum atque nutum conuertitur? Negat quis? nego: ait? aio. Postremo imperari egomet mihi, omnia assentari, vt ait idem Terentius: sed ille sub Gnathonis persona: quod amici genus adhibere omnino leuitas est. Multi autem Gnathonum similes, cùm sint loco, fortuna, fama, superiores, horum est assentatio molesta, cium ad vanitatem accessit autoritas. Secerni autem blandus amicus à vero & internosci tam potest, adhibita diligentia, quàm omnia fucata & simulata à sinceris, atque veris. Concio, quæ ex imperitissimis cõstat, tamen

Nota.

Amicitiæ vis.

iudicare

*iudicare solet, quid intersit inter popularem, id est, assentatorem, & leuem ciuem, & inter constantē, seuerum & grauem. Quibus blanditijs C. Papyrius Consul nuper influebat in aures concionis, cùm ferret legem de Trib. pleb. reficiēdis. Dissuasimus nos. Sed nihil de me, de Scipione dicam libentius. Quanta illi (Dij immortales) fuit grauitas, quanta in oratione maiestas? vt facile ducem Pop. Rom. non comitem diceres: sed affuistis, & est in manibus oratio. Itaq; lex popularis suffragijs populi repudiata est. Atque (vt ad me redeam) meministis Q. Maximo fratre Scipionis, & L. Mancino Consulibus, quàm popularis lex de sacerdotijs C. Liciny Crassi videbatur: cooptatio enim collegiorum ad populi beneficium transferebatur. Atque is primum instituit in forum versibus agere cum populo. Tamen illius vendibilem rationem religio deorum immortalium, nobis defendentibus, facile vincebat. Atque id datum est Prætore me, quinquennio ante quàm Consul sum factus. Itaque re magis, quam autoritate causa illa defensa est. Quod si in scena id est in concione, in qua rebus fictis, & adumbratis loci plurimum est, tamen verum valet, si modo id patefactum, & illustratum est, quid in amicitia fieri oportet, quæ tota veritate perpenditur? In qua nisi (vt dicitur) * apertum pectus videat, tuúmque ostendas, nihil fidum, nihil exploratum habeas: ne amare quidē aut amari possis, cùm id, quàm*

Papyrius.

41.

Scena.

*apertum amici pectus.

quàm verè fiat, ignores. Quanquam ista assentatio, quamuis perniciosa sit, nocere tamen nemini potest, nisi ei, qui eam recipit, atq; ea delectatur. Ita fit, vt is assentatoribus patefaciat aures suas maximè, qui ipse sibi assentetur, & se maxime ipse delectet. Omnino est amas sui virtus: optime enim se ipsa nouit, quámque amabilis sit, intelligit. Ego autem non de virtute nunc loquor, sed de virtutis opinione. Virtute enim ipsa non tam multi prediti esse, quàm videri volunt. Hoc delectat assentatio: his fictus ad eorum * voluptatem sermo cùm adhibitur, orationem illam vanum testimonium esse laudum suarum putant. Nulla est igitur hac amicitia, cùm alter verum audire non vult, alter ad mentiendum paratus est. Nec parasitorum in comœdijs assentatio nobis facета videretur, nisi essent milites gloriosi. Magnas verò agere gratias Thais mihi? Satis erat respondere, Magnas: ingentes, inquit. Semper auget assentatio id, quod is, cuius ad voluntatem dicitur, vult esse magnum. Quamobrem quamuis blanda ista vanitas apud eos valeat, qui ipsi illam allectant, & inuitant: tamen etiam grauiores constantioresq; admonendi sunt, vt animaduertãt ne callida assentatione capiantur. Apertè enim adulantem nemo non videt, nisi qui admodùm est extors. Callidus ille, & occultus ne se insinuet, studiosè cauendum est: nec enim facilè agnoscitur, quippe qui etiam aduersando sæpe assentetur: & litigare se simulans, blandiatur

Assentationem amat, qui ipse sibi assentatur.

*Voluptatem.

diatur, atque ad extremum det manus, vincique se patiatur: vt is, qui illusus sit, plus vicisse videatur. Quid autem turpius, quam illud? Quod ne accidat, magis cauendum est, vt in Epicureo. 42.

Hodie me ante omnes coamicos, stultos, senes
Versaris, atque luseris lautissimè.

Haec etiam in fabulis stultissima persona est improuidorum & credulorum sonum. Sed nescio quo pacto ab amicitijs perfectorum hominum, id est, sapientum (de hac dico sapientia quae videtur in hominem cadere posse) ad leues amicitias defluxit oratio. Quamobrem ad illa prima redeamus, eáq; ipsa concludamus aliquando. Virtus, inquam, C. Fanni, & tu Q. Muti, & conciliat amicitias, & conseruat. In ea est enim cõuenientia rerum, in ea stabilitas, in ea constantia. Quae cùm se extulit, & ostendit lumen suum, & idem aspexit agnouitq; in alio, ad id se admouet, vicissimque accipit illud, quod in altero est: ex quo eorum exardescit siue amor, siue amicitia: vtrúmq; enim dictũ est ab Amando. Amare autem nihil aliud est, nisi eum ipsum diligere, quem ames, nulla indigentia, nulla vtilitate quaesita. Quae tamen ipsa efflorescit ex amicitia, etiam si tu eam minus sequutus sis. Hac nos adolescentes beneuolentia senes illos, L. Paulum, M. Catonem, C. Gallum, P. Nasicam, T. Gracchum Scipionis nostri socerum dileximus. Hac etiam magis elucet inter aequales, vt inter me, & Scipionem, L. Furium, P. Rutilium, Sp.

Epilogus disputationis de amicitia.

Virtus conciliat amicitias, & conseruat.

Quid sit amare.

Mummium. Vicissim autem senes in adolescentium charitate acquiescimus: vt in vestra & in Q. Tuberonis equidem admodum adolescentis, & P. Rutilij Virginij familiaritate delector. Quãdoquidem enim ita ratio comparata est vitæ, naturæq; nostræ, vt alia ætas oriatur ex alia: maximè quidem optandum est, vt cum æqualibus possis viuere, quibus cum tanquam è carceribus missus, cum ijsdem ad calcem (vt dicitur peruenire possis. Sed quoniam res humanæ fragiles, caducæq; sunt, semper aliqui acquirendi sunt, quos diligamus, & à quibus diligamur. Charitate enim, beneuolentiáq; sublata, omnis est è vita sublata iucunditas. Mihi quidẽ Scipio, quanquam est subitò ereptus, viuit tamen semperq; viuet. Virtutem enim semper amaui illius viri, quæ extincta non est: nec mihi soli versatur ante oculos, qui illam semper in manibus habui: sed etiã posteris erit clara, & insignis. Nemo vnquam animo, aut spe maiora suscipiet, qui sibi non illius memoriam, atq; imaginẽ proponendam putet. Equidem ex omnibus rebus, quas mihi aut fortuna, aut natura tribuit, nihil habeo, quod cum amicitia Scipionis possit comparari. In hac mihi de Repub. fuit consensus, in hac rerum priuatarum cõsilium, in eadẽ requies plena oblectationis fuit: nunquam illum ne minima quidem re offendi, quod quidem senserim: nihil audiui ex eo ipse, quod nollem. Vna domus erat, idẽ victus, isq; communis: neq; solùm militia, sed etiã pere-

peregrinationes, rusticationesq; communes. Nam quid ego de studijs dicam cognoscendi semper aliquid, atque discendi? in quibus remoti ab oculis populi, omne ætatis tempus contriuimus? Quarum rerum recordatio, & memoria, si vnà cum illo occidisset, desiderio coniunctissimi viri, atque amantissimi ferre nullo modo possem. Sed nec illa extincta sunt, aluntur q; potius, & augentur cogitatione & memoria. Et si planè illis orbatus essem, magnum tamen afferret mihi ætas ipsa solatium: diutius enim iam in hoc desiderio esse non possum. Omnino autem breuia tolerabilia esse debent, etiam si magna sint. Hæc habui de amicitia, quæ dicerem. Vos autem hortor, vt ita virtutem locetis (sine qua amicitia esse non potest) vt ea excepta, nihil amicitia præstabilius putetis.

M. T. C. LÆLII, SEV DE AMICITIA FINIS.

V2 M.T.

M. T. CICERONIS CATO MAIOR, SEV, DE SENECTVTE AD T. POMPONIUM ATTICUM.

PRÆFATIO.

Atticus. ITE, *si quid ego adiuto, curámue leuasso,*

1. *Quæ nunc te coquit, & versat sub pectore fixa,*

2 *Ecquid erit pretij?*

Licet enim versibus eisdem mihi affari te Attice, quibus affatur Flaminium ille vir haud magna in

3. *re, sed fidei plenus: quanquàm certò scio, non vt Flaminium solicitari te Attice, sic noctes, diésq;. Noui enim moderationẽ animi tui, & æquè, ætatem téq;, non cognomen solùm Athenis deportasse, sed humanitatem etiam & prudentiam intelligo. Et tamẽ suspicor ijsdem rebus te, quibus meipsum*

4. *interdum, grauius commoueri: quarum consolatio & maior est, & in aliud tempus differenda. Nunc autem mihi visum est, de Senectute aliquid ad te scribere: hoc enim onere (quod mihi tecum commune est) aut iam vrgentis, aut certè aduentantis*

5. *senectutis, & te, & meipsum leuari volo: etsi te quidem*

quidem id modestè, ac sapienter, sicut omnia, & ferre & laturum esse certò scio. Sed mihi, cum de Senectute aliquid vellem scribere, tu occurrebas dignus eo munere, quo uterque nostrûm communiter uteretur. Mihi quidem ita iucunda huius libri confectio fuit, vt non modo omnes absterserit senectutis molestias, sed effecerit mollem etiam, & iucundam senectutem. Nunquam igitur satis laudari dignè poterit Philosophia, cui qui pareat, omne tempus ætatis sine molestia possit degere. Sed de cæteris, & diximus multa, & sæpe dicemus. Hunc verò librum de Senectute ad te misimus. Omnem autem sermonem tribuimus non Tithono, vt Aristo Chius, ne parum esset auctoritatis tãquam in fabula: sed M. Catoni seni, quò maiorem autoritatem haberet oratio. Apud quẽ Lælium & Scipionem facimus admirantes, quod is tam facilè senectutem ferat: ijsq; eũ respondentem. Qui si eruditius videbitur disputare, quàm consueuit ipse in suis libris, attribuito Græcis literis, quarum cõstat eum perstudiosum fuisse in senectute. Sed quid opus est plura? Iam enim ipsius Catonis sermo explicabat nostram omnem de senectute sententiam.

Tithonus. Aristo. Chius. Personæ dignitas addit orationi autoritatem.

DIALOGVS.

P. SCIPIO, C. LÆLIVS, ET CATO, INTERLOCVTORES.

SCIPIO.

SÆPENVMERO mirari soleo cũ hoc C. Lælio, cùm cæterarũ rerum tuam excellentem, M. Cato, perfectámque sapientiam, tùm vel maximè, quod senectutem tuam nunquam tibi grauem esse senserim. Quæ plerisq; senibus sic odiosa est, vt onus se Ætna grauius dicant sustinere. CATO. Rem haud sanè, Scipio, & Læli, difficilem admirari videmini. Quibus enim nihil opis est in ipsis ad bene, beatéq; viuendum, ijs omnis grauis est ætas: qui autem omnia bona à seipsis petũt, ijs nihil potest malum videri, quod natura necessitas afferat. Quo in genere inprimis est Senectus, quã vt adipiscãtur, omnes optant: eandẽ accusant adepti: tãta est incõstantia, stultitia, atq; peruersitas. Obrepere aiunt eam citius, quàm putassent. Primum, quis coegit falsum putare? Quî enim citius adolescentiæ senectus, quàm pueritiæ adolescentia obrepit? Deindè, qui minus grauis esset ijs senectus, si octingentesimum annum agerent, quàm si octogesimum? Præterita enim ætas, quamuis longa, cum effluxisset, nulla consolatione pere-

Nota. 6. Epiphonema.

permulcere posset stultam senectutem. Quocirca si sapientiam meam admirari soletis (quæ vtinam digna esset opinione vestra, nostróq; cognomine) in hoc sumus sapientes, quòd naturam optimam ducem tanquã Deum sequimur, eiq; paremus. A qua non vero simile est, cùm cæteræ partes ætatis bene descriptæ sint, extremum actum, tãquam ab inerti pœta esse neglectum. Sed tamen necesse fuit esse aliquod extremum, & tanquam in arborum baccis, terráque frugibus maturitate tempestiua, quasi vietum, & caducum: quod ferendũ est moliter sapienti. Quid enim est aliud, gigãtum more bellare cum dijs, nisi naturæ repugnare? LÆL. Atqui (Cato) gratissimũ nobis, vt etiam pro Scipione pollicear, feceris, si (quoniam volumus, & speramus quidem senes fieri) antè multo à te didicerimus, quibus facilimè rationibus ingraueſcentem ætatem ferre possimus. CATO. Faciam verò Læli, præsertim si vtriq; vestrũm gratum (vt dicis) futurum est. SCIP. Volumus sanè (nisi molestum est Cato) tanquam aliquam viam longam confeceris, qua nobis quoque ingrediendum sit, istuc, quò perueniſti, videre quale sit. CATO. Faciam vt potero, Læli: sæpe enim interfui querelis meorum æqualium (pares autem cum paribus, veteri prouerbio, facilimè congregantur.) Quæ C. Salinator, * quæ Spu. Albinus homines Consulares, nostri ferè æquales, deplorare solebant: tum quòd voluptatibus carerent, sine quibus vitam nullam

8. Cato sapiẽs dicebatur. ἐπαθεῶ

Quid sit gigantes cùm dijs bellare. Θεομαχεῖν.

9. Prouerbiũ. *quas

nullam putarent, tum quòd spernerentur ab iis, à quibus essent coli soliti. Qui mihi non id videbantur accusare, quod esset accusandum. Nam si id culpa senectutis accideret, eadem mihi vsu eueniret, reliquisque omnibus maioribus natu, quorum ego multorum cognoui senectutem sine querela, qui se à libidinum vinculis laxatos esse non molestè ferrent, nec à suis despicerentur: sed omnium istiusmodi querelarum in moribus est culpa, non in ætate. Moderati enim, & nec difficiles senes, nec inhumani, tolerabilem agunt senectutẽ. Importunitas autem, & inhumanitas omni ætati molesta est. LÆL. Est vt dicis, Cato: sed fortasse dixerit quispiã, tibi propter opes, & copias, & dignitatem tuam, tolerabilem senectutem videri: id autem non posse multis contingere. CATO. Est istud quidem, Læli, aliquid, sed nequaquam in isto sunt omnia: vt Themistoclem ferũt Seriphio cuidam in iurgio respondisse, cùm ille dixisset, non cũ sua, sed patriæ gloria splendorem assecutum: Nec hercle, inquit, si ego, Seriphius essem, nobilis, nec si tu Athenienſis esses, clarus, vnquam fuisses. Quod eodem modo de senectute potest dici. Neque enim in summa inopia leuis esse Senectus potest, ne sapienti quidem: nec insipienti in summa copia non grauis. Aptissima omnino sunt, Scipio & Læli, arma senectutis, artes exercitationésq; virtutum: quæ in omni ætate cultæ, cùm multum, diúq; vixeris, mirificos afferunt fructus: non solum quia nunquam

In moribus est culpa, non in ætate.

10.

Themistoclis responsio ad Seriphiũ quondam.

11.

Senectutis arma.

quam deserunt, ne in extremo quidem tempore ætatis, (quanquàm id maximum est) verùm etiam quia conscientia bene actæ vitæ, multorúmque beneficiorum recordatio iucundissima est. Ego quidem Q. Maximum, cum qui Tarentum recepit, adolescens ita dilexi senẽ, vt æqualem. Erat enim in illo viro comitate cõdita grauitas, nec senectus mores mutauerat. Quãquam eum colere cœpi nõ admodum grandem natu, sed tamen iã ætate prouectum. Anno enim pòst quàm primùm Consul fuerat ego natus sum: cúmq; eo quartùm Consule adolescentulus miles profectus sum ad Capuam, quintóque anno pòst Tarentum Quæstor: Deinde Ædilis, quadriennio pòst factus sum Prætor: quem magistratum gessi Consulibus Tuditano, & Cathego. Tum quidem ille admodum senex suasor legis Cinthiæ de donis, & muneribus fuit. Hic & bella gerebat, vt adolescens, cum plane grandis esset: & Annibalem iuueniliter exultantem patientiæ suæ molliebat: de quo præclarè familiaris noster Ennius:

Vnus homo nobis cunctando restituit rem.
Non ponebat enim rumores ante salutem.
Ergo pòst q; magíſq; viri nunc gloria claret.

Tarentum verò qua vigilantia, quo consilio recepit? Cum quidem me audiente, Salinatori, qui amisso oppido fugerat in arcem, gloriãti, atq; ita dicenti: Mea opera Q. Fabi Tarentum recepisti. Certè, inquit ridens: nam nisi tu amisisses, nunquam

Q. Fabij Max. gesta. 13.

13. Capua Apuliæ ciuitas.

an offer ab a maio

Cinthia lex

Cunctator Fabius.

Fuga Salinatoris.

quam recepissem. Nec verò in armis præstantior, quàm in toga: qui consul iterũ Sp. Caruilio collegæ quiescente, C. Flaminio tribuno plebis quoad potuit, restitit, agrum Picenum, & Gallicum viritim contra Senatus autoritatem diuidenti, Augúrq; cum esset, dicere ausus est, optimis auspicijs ea geri, quæ pro Reip. salute fierent: quæ contra Rempublicam fierent, contra auspicia fieri. Multa in eo viro præclara cognoui: sed nihil est admirabilius, quàm quomodo ille mortem M. filij tulit clari viri, & Consularis. Est in manibus viri laudatio: quam cùm legimus, quem Philosophum non contemnimus? nec verò ille in luce modò, atque in oculis ciuium magnus: sed intus, domiq; præstantior. Qui sermo? quæ præcepta? quãta notitia antiquitatis? quæ scientia iuris augurandi? multæ etiã, vt in homine Romano, literæ: omnia memoria tenebat, non domestica solùm, sed etiam externa bella. Cuius sermone ita tum cupidè fruebar, quasi iam diuinarem id, quod euenit: illo extincto, vnde discerem, fore neminẽ. Quorsum igitur tam multa de Maximo? Quia profectò videtis, nefas esse dictu, miseram fuisse talem senectutem. Nec tamen omnes possunt esse Scipiones, aut Maximi, vt vrbium expugnationes, vt pedestres, naualésue pugnas, vt bella à se gesta, triumphósq; recordentur. Est enim quiete, & purè, & eleganter acta ætatis placida, ac lenis senectus: qualem accepimus Platonis, qui vno & octogesimo anno scribens

κἄντις ἐπὶ διωνοὶς.

14.
25.

mortuus

mortuus est: Qualem Isocratis, qui eum librum, qui Panathenaicus inscribitur, quarto & nonagesimo anno scripsisse dicitur, vixitq; quinquennio postea. cuius magister Leontinus Gorgias, cētum & septem compleuit annos: neque vnquam in suo studio, atq; opere cessauit. Qui cùm ex eo quaereretur, cur tandiu vellet esse in vita: Nihil habeo, inquit, quòd incusem senectutem. Præclarum responsum, & docto homine dignum. Sua enim vitia insipientes, & suam culpam in senectutem cōferunt: quod non faciebat is, cuius modò mentionem feci. Ennius:

Isocrates scripsit Panathenaicū.

(Sicut fortis equus, spatio qui sæpe supremo
Vicit Olympia, nunc senio confectus quiescit)

Equi fortis, & victoris senectuti comparat suam; quem quidem probè meminisse potest is. Anno enim vndenonagesimo post eius mortem, hi consules T. Flaminius, & M. Attilius facti sunt: ille autem Cæpione, & Philippo iterum Consulibus mortuus est (cùm ego quidem v. & LX. annos natus, legem Voconiam voce magna, & bonis lateribus suasissem) annos LXX. natus (tot enim vixit Ennius) sita ferebat duo, quæ maxima putantur onera, Paupertatem, & Senectutem, vt eis penè delectari videretur. Etenim quantū cōplector animo, quatuor causas reperio, cur senectus misera videatur: vnam, quòd auocet à rebus gerendis: alteram,

Lex Voconia.

Cur senectus misera videatur.

tertam, quòd corpus faciat infirmum: tertiã, quòd
priuet omnibus ferè voluptatibus: quartam, quòd
haud procul absit à morte. Earum, si placet, cau-
sarum quantum quæq; valeat, quãtúmq; iusta sit
vnaquæq;, videamus. A rebus gerendis senectus
abstrahit. Quibus? an ijs, quæ geruntur in iuuentu-
Prima vitu- peratio se- nectutis. Se nectutem impedimẽ- to non esse rebus gerẽ- dis. *te, & viribus? Núllane igitur res senibus sunt, quæ*
vel infirmis corporibus, animo tamẽ administrentur?
Nihil igitur agebat Q. Maximus? nihil
L. Paulus pater tuus ô Scipio, socerq; filij mei vi-
ri optimi? Et cæteri senes, Fabrity, Curij, Coruncani, cùm Rẽp. consilio, & autoritate defendebãt,
16. *nihil agebant? Ad Appij Claudij senectutem ac-*
Appius cæ- cus. *cedebat etiam, vt cæcus esset, tamen is cùm sen-*
tentia senatus inclinaret ad pacem, & fœdus fa-
ciendum cum Pyrrho, non dubitauit dicere illa,
quæ versibus persecutus est Ennius:

Quò vobis mentes, recta quæ stare solebant
Antehac, dementi sese flexere ruina?

Cæteráq; grauissimè. Notum enim vobis carmẽ,
& tamen ipsius Appij extat oratio: atq; hanc ille
17. *egit septem & decem annis post alterum Consula-*
18. *tum, cùm inter duos Consulatus anni x. inter-*
fluxissent, Censorque ante consulatum superiorem
fuisset. Ex quo intelligitur Pyrrhi bello grandem
sanè fuisse: & tamen sic à patribus accepimus.
Nihil igitur afferunt, qui in re gerenda versari
senectutem negant, similéq; sunt, vt si qui guber-
19. *natorem in nauigando agere nihil dicant, cùm alij*

malos

malos scandant, alij per foros cursitent, alij sentinam exhauriant: ille autem clauum tenens sedeat in puppi quietus, non faciat ea, quæ iuuenes: at verò multò maiora, & meliora facit. Non enim viribus, aut velocitatibus, aut celeritate corporum res magnæ geruntur: sed consilio, & auctoritate, & sententia: quibus non modò non orbari, sed etiam augeri senectus solet: nisi fortè ego vobis (qui & miles, & Tribunus, & Legatus, & Consul versatus sum in vario genere bellorum) cessare nũc videor, cùm bella non gero: at Senatui quæ sunt gerenda præscribo, & quomodo Carthagini malè tandiu cogitanti bellum inferatur, multò antè denuncio: de quâ non antè vereri desinam, quàm illam excisam esse cognouero. Quam palmã vtinam immortales Dij tibi Scipio reseruent, vt aut reliquias persequare: cuius à morte hic tertius & trigesimus est annus: sed memoriam illius viri excipiẽt omnes anni consequentes. Anno ante me Censorẽ mortuus est, nouem annis post meum consulatum, cùm Consul iterum, me Consule creatus esset. Nũ igitur si ad centesimũ annum vixisset, senectutis eum suæ pœniteret? nec enim excursione, nec saltu, nec eminus hastis, aut comminus gladijs vteretur, sed consilio, ratione, sentẽtia. Quæ nisi essent in senibus, non summum consilium maiores nostri appellassent Senatum. Apud Lacedemonios quidem ij, qui amplissimum magistratum gerunt, vt sunt, sic etiam appellantur, Senes. Quòd si

Senatus à senio.

γέροντες senes, vnde γερουσία summum consilium, apud Lacedæmonios.

si legere, & audire voletis externa, maximas Reſpub. per adoleſcentulos labefactatas, à ſenibus
20. *ſuſtentatas & reſtitutas reperietis. Credò, quî veſtram Rempu. tãtam amiſiſtis tam citò? ſic enim percontanti, vt eſt in Nauij poëta Ludo, reſpondentur & alia, & hoc in primis:*

Iambicus tetrameter. *Proueniebant oratores noui, ſtulti, adoleſcentuli.*

Temeritas eſt videlicet florentis ætatis, prudentia ſenectutis. At memoria minuitur. Credo, niſi
Memoriam in ſenectute non minui. *exerceas eã, aut etiam ſi ſis natura tardior. Themiſtocles omnium ciuium nomina perceperat: nũ*
21. *igitur cenſetis eum, cùm ætate proceſſiſſet, qui Ariſtides eſſet, Lyſimachum ſalutare ſolitum? Equidem non modò eos noui qui ſunt, ſed eorum patres etiam, & auos. Nec ſepulchra legens vereor*
Themiſtoclis memoria. 22. *(quod aiũt) ne perdam memoriam: his enim ipſis legẽdis redeo in memoriam mortuorum. Nec ve-*
23. *ro quenquam ſenum audiui oblitum, quo loco theſaurum obruiſſet: omnia, quæ curãt, meminerunt, vadimonia conſtituta, qui ſibi, quibus ipſi debeãt. Quid Iuriſconſulti? quid Pontifices? quid Augures? quid Philoſophi ſenes? quàm multa meminerunt? Manent ingenia ſenibus, modò permaneat ſtudium, & induſtria. Nec ea ſolùm in claris, &*
24. *honoratis viris, ſed in vita etiam priuata, & quieta. Sophocles ad ſummam ſenectutem tragœdias*
Sophocles. *fecit: qui propter ſtudium cùm rem familiarem negligere videretur, à filijs in iudicium vocatus*

eſt:

est: vt quemadmodum vestro more, malè rem gerentibus patribus, bonis interdici solet: sic illum, quasi desipientem, à familiari remouerent iudices. Tum senex dicitur eam fabulam, quã in manibus habebat, & proximè scripserat, Oedipũ Coloneum recitasse iudicibus, quaesisseque num illud carmen desipientis videretur. Quo recitato, sententijs iudicum est liberatus. Num igitur hunc, num Hesiodum, num Simonidem, num Stesichorum, num quos antè dixi, Isocratem, Gorgiam, nũ Homerum, num Philosophorum principes, Pythagoram, Democritum, num Platonem, num Socratem, num postea Zenonem, Cleanthem, aut eũ, quem vos etiam Romæ vidistis, Diogenem Stoicum coëgit in suis studijs obmutescere senectus? An non in omnibus ijs studiorum agitatio vitæ aequalis fuit? Agè vt ista diuina studia omittamus, possum nominare ex agro Sabino rusticos vicinos, & familiares meos, quibus absentibus nunquàm fere vlla in agro maiora opera fiunt, non serendis, non percipiendis fructibus, non condendis. Quãquàm in illis hoc minus mirũ, nemo enim est tam senex, qui se annum nõ putet posse viuere, sed ijdem laborant in eis, quæ sciunt nihil ad se omnino pertinere. Serunt arbores, quæ alteri seculo prosint, vt ait Statius noster in Synephebis. Nec verò dubitet agricola, quamuis senex, quærenti, cui serat, respondere, Dijs immortalibus, qui me non accipere tantummodò hæc à maioribus voluerunt,

Senectutem non esse remotam à rebus gerẽdis.

Statij duo fuerunt.

Statius Cōcilius.

voluerunt, sed etiam posteris prodere. Melius Cæcilius de sene alteri seculo prospiciente, quàm illud:

Ædepol senectus si nihil quicquam aliud vitij
Apportet secū, cùm aduenerit: vnū id est satis,
Quòd diu viuendo, multa, quæ non volt, videt.
Et multa fortasse quæ vult. Atque in ea quidem,
quæ non vult, sæpe etiam adolescentia incurrit.

26. Illud verò idem Cæcilius vitiosius:

Tum etiam in senecta hoc deputo miserrimum,
Sentire ea ætate esse odiosum se alteri.

Iucundum potius, quàm odiosum. Vt enim adolescentibus bona indole præditis, sapientes senes delectantur, leuióra fit eorum senectus, qui à iuuentute coluntur, & diliguntur: sic adolescentes senum præceptis gaudent, quibus ad virtutum studia ducuntur. Nec minus intelligo me vobis, quàm vos mihi esse iucundos. Sed videtis, vt senectus non modò languida, atq; iners nō sit, verùm etiam sit operosa, & semper agens aliquid, & moliens, tale scilicet, quale cuiusque studium in superiore vita fuit. Quid: quòd etiam addiscunt aliquid: vt Solonem in versibus gloriantem vidimus, qui se quotidie aliquid addiscentem, senem fieri dicit: vt ego feci, qui Græcas literas senex didici. Quas quidem sic auide arripui, quasi diuturnam sitim explere cupiens, vt ea ipsa mihi nota essent, quibus me nūc exemplis vti videtis. Quod cùm feciſſe Socratem in fidibus audirem, vellem equidem

Solonis versus.
γηρα-
σκω δ' ἀεί τολ-
λὰ διδασκόμεν-
ος.

Cato senex Græcas literas didicit, quas puer contempserat.

equidem & illud (discebant enim fidibus antiqui) sed in literis certè elaborauí.

NEc nunc quidem vires desidero adolescentis (is enim locus erat alter de vitijs senectutis) non plus, quàm adolescens etiam vires tauri, aut elephãtis desiderabam. Quod enim homini naturaliter insitum est, eo vti decet: & quicquid agas, agere pro viribus. Quæ enim vox potest esse contemptior, quàm Milonis Crotoniatæ? qui cùm iã senex esset, athletásque se in curriculo exercentes videret, aspexisse lacertos suos dicitur, illacrymánsque dixisse, At hi quidem iam mortui sunt. Non verò tam isti, quam tu ipse nugator: neque enim ex te vnquã es nobilitatus, sed ex lateribus, & lacertis tuis. Nihil Sextus Æmilius tale, nihil multis annis antè T. Coruncanus, nihil modò P. Crassus: à quibus iura ciuibus præscribebantur, quorum vsque ad extremum spiritũ prouecta est prudentia. Orator metuo ne languescat senectute: est enim munus eius nõ ingenij solùm, sed laterum etiam, & virium. Omnino canorum illud in voce splendescit, etiã nescio quo pacto in senectute: quod equidem non amisi adhuc, & tamen videtis annos meos: sed tamen decorus est sermo senis, quietus, & remissus: facitq; persæpe ipsa sibi audientiã diserti senis compta oratio, & mitis. Quod si exequi nequeas, possis tamen Scipioni præcipere, & Lælio. Quid enim est iucundius senectute stipata studijs iuuentutis? Annè eas quidem vires sene-

Secũda vituperatio senectutis.

Senectutem hoc miserã non esse, quòd corpus infirmũ reddat.

Milonis querimonia

Senectutem non officere oratori.

27.

ctuti relinquemus, vt adolescentulos doceat, instituat, ad omne officij munus instruat? Quo quidem opere, quid esse potest præclarius? Mihi verò C. & P. Scipiones, & aui tui duo L. Æmilius, & P. Africanus comitatu nobilium iuuenum fortunati videbãtur. Nec vlli bonarum artium magistri non beati putandi, quamuis consenuerint vires, atque defecerint: etsi ista ipsa defectio viriũ adolescentiæ vitijs efficitur sæpius, quàm senectutis. Libidinosa etenim, & intemperans adolescentia effœtum corpus tradit senectuti. Cyrus quidem apud Xenophontẽ eo sermone, quem moriens habuit, cùm admodum senex esset, negat se vnquã sensisse senectutẽ suam imbecilliorem factã, quàm adolescentia fuisset. Ego L. Metellum memini puer, qui cùm quadriennio post alterum consulatum pontifex maximus factus esset (viginti & duos annos ei sacerdotio præfuit) ita bonis viribus esse in extremo tempore ætatis, vt adolescentiam non requireret. Nihil necesse est de me ipso dicere mihi, quanquam est id quidem senile, ætatique nostræ conceditur. Videtísne, vt apud Homerum sæpissime Nestor de virtutibus suis prædicet? Tertiam enim iam ætatem hominum vixerat, nec erat ei verendum, ne vera deprædicans, nimis videretur aut insolens, aut loquax. Etenim (vt ait Homerus) ex eius lingua melle dulcior
28. fluebat oratio, quam ad suauitatem nullis egebat corporis viribus: & tamen ille dux Græciæ nunquam

Cyri senilis fortitudo.

Seipsum laudare senex quis potest.

Nestoris senectus, & eloquentia. Iliad. primo

quam optat vt Aiacis ſimiles decem habeat, at vt Neſtoris quadoq;. Quod ſi acciderit, non dubitat, quin breui Troia ſit peritura. Sed redeo ad me. Quartum annũ ago & octogeſimum, equidem poſſe vellem idem gloriari quod Cyrus: ſed tamen hoc queo dicere, non me quidem his eſſe viribus, quibus aut miles Punico bello, aut Quæſtor in eodem bello, aut Conſul in Hiſpania fuerim, aut quadrienniò pòſt, cùm Tribunus militaris depugnaui apud Thermopylas M. Attilio Glabrione conſule: ſed tamen, vt vos videtis, non planè me eneruauit, non afflixit ſenectus: non curia vires meas deſiderat, non Roſtra, non amici, non clientes, non hoſpites. Nec enim vnquam ſum aſſenſus illi vetcri, laudatóque prouerbio, quod monet, Maturè fieri ſenem, ſi diu velis eſſe ſenex. Ego verò me minus diu ſenem eſſe mallem, quàm eſſe ſenem antè, quàm eſſem. Itaq; nemo adhuc conuenire me valuit, quin fuerim occupatus. At minus habeo virium, quàm veſtrûm vteruis. Nec vos quidem T. Pontij cẽturionis vires habetis. Num idcirco ille eſt præſtantior vobis? Moderatio modo virium adſit, & tantum, quantum quiſque poteſt, nitatur: nã ille nõ magno deſiderio tenebitur virium. Olympiæ per ſtadium ingreſſum eſſe Milo dicitur, cùm humeris ſuſtineret bouem: vtrum igitur has corporis, an Pythagoræ tibi malis vires ingenij dari? Denique iſto bono vtare dum adſit, cùm abſit, ne requiras: niſi forte adoleſcentes pueritiam,

Decem Neſtoris ſimiles optat. Agamemnon, ſecundo Iliad.

T. Pontij robur.

Milo.

ritiam, paululum ætate progressi adolescentiam debeāt requirere. Cursus est certus ætatis, & via una naturæ, eáq; simplex: suáq; cuiq; parti ætatis tempestiuitas est data. Vt enim infirmitas puerorũ est, & ferocitas iuuenum, & grauitas iam constantis ætatis: sic senectutis maturitas naturale quiddam habet, quod suo tempore percipi debeat. Arbitror te audire Scipio, hospes tuus Masinissa quæ faciat hodie nonaginta annos natos: cùm ingressus iter pedibus sit, in equum omnino non ascendere: cùm equo, ex equo non descendere: nullo imbre, nullo frigore adduci, vt capite operto sit: summam in eo esse corporis siccitatem: itaq; exequi omnia regis officia, & munera. Potest igitur Exercitatio, & Temperantia etiam in senectute conseruare aliquid pristini roboris. Non sunt in senectute vires. Ne postulantur quidem vires à senectute. Ergo & legibus & institutis vacat ætas nostra muneribus ijs, quæ non possunt sine viribus sustineri. Itaque non modò quod non possumus, sed ne quantum possumus quidem cogimur.

Maturitas senectutis. Masinissa rex Mauritaniæ.

30. *At ita multi sunt imbecilles senes, vt nullum officij, aut omnino vitæ munus exequi possint. At id quidem non proprium senectutis est vitium, sed commune valetudinis. Quàm fuit imbecillis P. Africani filius is, qui te adoptauit? quàm tenui, aut nulla potius valetudine? Quòd nisi ita fuisset, alterum ille extitisset lumen ciuitatis. Ad paternam enim magnitudinem animi, doctrina vberior accesserat.*

acceſſerat. Quid mirũ igitur in ſenibus, ſi infirmi ſunt aliquando, cùm ne id quidem adoleſcentes effugere poſſint? Reſiſtendum Læli, & Scipio, ſenectuti eſt, & eius vitia diligentia* compenſanda ſunt. Pugnandum tanquam contra morbum eſt, ſic contra ſenectutem. Habẽda ratio valetudinis: vtendum exercitationibus modicis. Tantum cibi, & potionis adhibendum, vt reficiantur vires, non opprimantur. Nec verò corpori ſoli ſubueniendum eſt, ſed etiam menti, atq; animo multò magis: nanque hæc quoque, niſi tãquam lumini oleum inſtillẽs, extinguuntur ſenectute: & corpora quidẽ defatigatione, & exercitatione ingraueſcunt: animi autem ſe exercendo leuantur. Nam quos ait Cæcilius comicus ſtultos ſenes, hos ſignificat credulos, obliuioſos, diſſolutos: quæ vitia ſunt non ſenectutis, ſed inertis, ignauæ, ſomniculoſæ ſenectutis. Vt petulantia, vt libido magis eſt adoleſcentum, quàm ſenum, nec tamen omnium adoleſcentum, ſed non proborum: ſic iſta ſenilis ſtultitia (quæ deliratio appellari ſolet) ſenum leuium eſt, non omnium. Quatuor robuſtos filios, & filias quinq;, tantam domum, tantas clientelas Appius regebat & ſenex, & cæcus. Intentum enim animũ tanquam arcum habebat, nec langueſcens ſuccũbebat ſenectuti. Tenebat non modò autoritatem, ſed etiam imperium in ſuos: metuebant eum ſerui, verebantur liberi, charum omnes habebant: vigebat in ea domo patrius mos, et diſciplina. Ita enim

*corrigenda.

Documenta ad reſiſtendum ſenectuti.

31.

Corpus exercitatione ingraueſcit, animus leuatur.

Deliratio.

Appius cæcus.

senectus honesta est, si se ipsa defendit, si ius suum retinet, si nemini mancipata est, si vsque ad extremum spiritum dominatur in suos. Vt enim adolescentem, in quo senile aliquid, sic senem, in quo adolescentis est aliquid, laudamus: quod qui sequitur, corpore senex esse poterit, animo nunquam erit. Septimus mihi Originũ liber est in manibus: omnia antiquitatis monumenta colligo: causarum illustrium, quascunq; defendi, nũc quàm maximè conficio orationes. Ius augurum, pontificum, ciuile tracto: multùm etiam Græcis literis vtor: Pythagoreorúmq; more, exercendæ memoriæ gratia, quid quoq; die dixerim, audierim, egerim, commemoro vesperi. Hæ sunt exercitationes ingenij, hæc curricula mentis. In his desudans, atq; elaborans, corporis vires non magnopere desidero. Adsum amicis, venio in Senatũ frequens, vltróq; affero res multùm & diu cogitatas, eásq; tueor animi, nõ corporis viribus. Quæ si exequi nequirem, tamen me lectulus oblectaret meus ipsa cogitantem, quæ iam agere non possem: sed vt possim, facit acta vita. Semper enim in his studijs, laboribúsq; viuenti non intelligitur, quando obrepat senectus. Ita sensim sine sensu ætas senescit: nec subitò frangitur, sed diuturnitate extinguitur.

Originum libri à Catone scripti.

Pythagoreorũ mos.

Tertia vituperatio senectutis. Senectutem miseram nõ esse quòd priuet voluptatibus.

SEquitur tertia vituperatio senectutis, quòd eam carere dicunt voluptatibus. O præclarum munus ætatis! siquidem id aufert à nobis, quod est in adolescentia vitiosissimum. Accipite enim, optimi adolescentes,

adolescentes, veterem orationem Architæ Tarentini, magni in primis, & præclari viri: quæ mihi tradita est, cùm essem adolescens Tarenti cũ Q. Maximo. Nullam capitaliorem pestem, quàm corporis voluptatem hominibus dicebat à Natura datam: cuius voluptatis auidæ libidines temere, & effrænatè ad potiundum incitarentur. Hinc patriæ proditiones, hinc Rerumpub. euersiones, hinc cum hostibus clandestina colloquia nasci dicebat: nullum denique scelus, nullum magnum facinus esse, ad quod suscipiendum non libido voluptatis impelleret: stupra verò, adulteria, & omne tale flagitium nullis alijs illecebris excitari, nisi voluptate. Cúmque homini siue naturæ, siue quis Deus nihil Mente præstabilius dedisset, huic diuino muneri, ac dono nihil tam esse inimicum, quàm Voluptatem. Nec enim libidine dominante temperantiæ locum esse omnino, nec in voluptatis regno virtutem posse consistere. Quod quò magis intelligi posset, fingere animo aliquem iubebat, tanta incitatum voluptate corporis, quãta percipi posset maxima: nemini censebat fore dubium, quin tandiu dum ita gauderet, nihil agitare mente, nihil ratione, nihil cogitatione consequi posset. Quocirca nihil tam detestabile, támq; pestiferum, quàm voluptatem. Siquidem ea cùm maior esset, atque longior, omne animi lumen extingueret. Hæc cum C. Põtio Samnite, patre eius, à quo in Caudino prælio P. Posthumius, & T.

Oratio Architæ contra voluptatem.

Mentri voluptas inimica.

32.

Veturius Consules superati sunt, locutum Architam Nearchus Tarentinus hospes noster, qui in amicitia populi Rom. permanserat, se à maioribus natu accepisse dicebat: cùm quidem ei sermoni interfuisset Plato Athenienſis, quem Tarentum venisse L. Æmilio, Appio Claudio Consulibus reperio. Quorsum hæc? vt intelligatis, si voluptatem aspernari ratione, & sapientiâ non possumus, magnam habendam senectuti gratiam, quæ effecerit, vt nõ liberet, quod nõ oporteret. Impedit enim consilium voluptas rationi inimica, ac mentis (vt ita dicam) perstringit oculos, nec habet vllum cum virtute commercium. Inuitus quidem feci, vt fortissimi viri T. Flammij fratrem L. Flammium è Senatu eiicerem septem annis pòst, quàm Consul fuisset, sed notandam libidinem putaui. Ille enim cùm esset Consul in Gallia, exoratus est in conuiuio à scorto, vt securi ferire aliquem eorum, qui in vinculis essent damnati rei capitalis. Hic Tito fratre suo Censore (qui proximus ante me fuerat) elapsus est: mihi verò, & Flacco neutiquam probari potuit tam flagitiosa, & tàm perdita libido, qua cum probro priuato coniungeret Imperij dedecus. Sæpe à maioribus natu audiui, qui se porrò pueros à senibus audiuisse dicebant, mirari solitum C. Fabricium, quòd quum apud regem Pyrrhum legatus esset, audisset à Thessalo Cynea, Athenis quendam esse, qui se sapientem profiteretur, eúmq; dicere, Omnia quæ facere-

Plato quo tempore Tarentum venerat.

37. Detestabile scelus à L. Flaminio factum ob voluptatem

34.

Fabricius. Pyrrhus. Epicurus Philosophus.

*faceremus, ad voluptatẽ esse referenda. Quod ex eo audientes, M. Curium, & Titum Corũcanum optare solitos, vt id Samnitibus, ipsiq; Pyrrho persuaderetur, quò facilius vinci possent, cùm se voluptatibus dedidissent. Vixerat M. Curius cũ P. Decio, qui quinquennio ante eum Consulem se pro Repub. quarto consulatu deuouerat. Norat eundem Fabricius, norat Corũcanus: qui tum ex sua vita, tum ex eius quem dico, P. Decij facto iudicabant esse profecto aliquid natura pulchrum, atq; præclarum, quod sua spõte peteretur, quódq; spreta, & contempta voluptate optimus quisque sequeretur. Quorsum igitur tam multa de voluptate? Quæ non modò vituperatio nulla, sed etiam summa laus senectutis est quòd ea voluptates nullas magnopere desideret. Caret epulis, extructisq; mensis, & frequentibus poculis: caret ergo vinolentia, cruditate & insomnijs. Sed si aliquid dandum est voluptati, quoniam eius blanditijs non facilè obsistimus. (Diuinus enim Plato escam malorum voluptatem appellat, quòd ea videlicet homines capiantur, vt hamo pisces) quanquàm immoderatis epulis careat senectus, modicis conuiuijs tamen potest delectari. C. Duillum M. filium, qui Pœnos primus classe deuicerat, redeuntem à cœna senem sæpe videbam puer: delectabatur * crebro funali, & tibicine, quæ sibi nullo exemplo priuatus sumpserat: tantum licentiæ dabat gloria: Sed quid ego alios? ad meipsum iam reuertor.*

P. Decius se pro Rep. deuouit.

Voluptas malorum esca.

Δέλεαρ τῶν κακῶν ἡδονή.

C. Duillus primus Pœnos classe deuicit.

35.

*cereo funali,

Sodalitates. Idæa sacra.

reuertor. Primum habui semper sodales. Sodalitates autem me Quæstore constitutæ sunt, sacris Ideis Magnæ matris acceptis. Epulabar igitur cum sodalibus omnino modicè, sed erat tamen quidam feruor ætatis, qua progrediente, omnia fiunt etiam indies maiora. Neq; enim ipsorũ conuiuiorum delectationem corporis voluptatibus magis, quàm cœtu amicorum, & sermonibus metiebar. Bene enim maiores nostri accubationem epularẽ amicorum, quia vitæ coniunctionem haberet, Conuiuium nominârunt melius, quàm Graci: qui hoc idem tum Compotationẽ, tum Cõcœnationem vocant: vt quod in eo genere minimum est, id maximè probare videantur. Ego verò propter sermonis delectationem tempestiuis conuiuijs delector, nec cum aqualibus solùm, qui pauci admodum restant, sed cum vestra etiam ætate, atq; vobiscũ: habeóq; senectuti magnam gratiam, quæ mihi sermonis auiditatem auxit, potionis, & cibi sustulit. Quòd si quem etiam ista delectant (ne omninò bellum indixisse videar voluptati, cuius est etiam fortasse quidam naturalis modus) non intelligo, ne in istis quidem voluptatibus ipsis, carere sensu senectutem. Me verò & magisteria delectãt à maioribus instituta: & is sermo, qui more maiorum à summo adhibetur magistro in poculo, & pocula, sicut in symposio Xenophontis minuta, atq; rorantia. & refrigeratio æstate, & * vicissim aut Sol, aut ignis hybernus. Quæ quidem in Sabinis etiã perse-

Quare dicatur conuiuium 36. Συμπόσιον. Σύνδειπνον.

Συμποσαρχίαι 37. Xenophontis sympofium.

* Vicissim hyeme aut Sol.

persequi soleo, conuiuiúmque vicinorum quotidie compleo: quod ad multam noctem quam maximè possumus, vario sermone producimus. At non est voluptatum tanta quasi titillatio in senibus. Credo, sed ne desideratio quidem. Nihil autem molestum quod non desideres. Bene Sophocles, cùm ex eo quidam iam confecta ætate quæreret, vteretúrne rebus Venereis: Dij meliora, inquit: libẽter verò istinc, tanquam à domino agresti, ac furioso profugi. Cupidis enim rerum talium odiosum & molestum est fortasse carere: satiatis verò, & expletis iucundius est carere: quàm frui. Quãquam non caret is, qui non desiderat. Ergo non desiderare dico esse iucũdius, quàm frui. Quòd si istis ipsis voluptatibus bona ætas fruitur libentius, primùm paruulis fruitur rebus, vt diximus: deinde ijs, quibus senectus, etiam si non abundè potitur, non omnino caret. Vt Turpione Ambiuio magis delectatur, qui in prima cauea spectat, delectatur tamen etiam qui in vltima: sic adolescentia, voluptates propè intuens magis fortasse lætatur: sed delectatur etiam senectus procul eas spectans tantum, quantum sat est. At illa quanti sunt, animum tãquam emeritis stipendijs libidinis, ambitionis, cõtentionis,, inimicitiarum, cupiditatum omnium, secum esse, secúmq; (vt dicitur) viuere? Si verò habet aliquod tanquam pabulum studij, atque doctrinæ, nihil est otiosa senectute iucundius. Mori videbamus in studio dimetiendi penè cœli, atque terræ

Pulchra Sophoclis responsio.

Cauea.

θεωρη τήριον.

Emerita stipendia.

38.

Prouerbiũ.

Senectutis voluptas.

39.

Senes studiosi.

Gallus astrologus.

terra C. Gallum familiarem patris tui Scipio. Quoties illũ lux noctu aliquid describere ingressum, quoties nox oppressit cum cœpisset mane? Quàm delectabatur, cùm defectiones Solis, et Lunæ multò nobis antè prædiceret! Quid in leuioribus studijs, sed tamen acutis? Quàm gaudebat bello suo Punico Nauius! quàm Truculento Plautius! quàm Pseudolo! Vidi etiam senem Liuium, qui cùm septem annos antè quàm ego natus sum, fabulam * edidisset, Cethego, Tuditanóque Consulibus, vsque ad adolescentiam meam processit ætate. Quid de P. Licinij Crassi & pontificij, & ciuilis iuris studio loquar? aut de huius P. Scipionis, qui his paucis diebus pontifex maximus factus est? Atqui eos omnes quos commemoraui, his studijs flagrantes senes vidimus. M. verò Cethegum, quem rectè Suadæ medullam dixit Ennius, quanto studio exerceri in dicendo videbamus etiam senem? Quæ sunt igitur epularum, aut ludorum, aut scortorum voluptates cum his voluptatibus comparandæ? Atq; hæc quidem studia sunt doctrinæ, quæ quidem prudentibus, & bene institutis pariter cum ætate crescũt: vt honestum illud Solonis sit, quod ait versiculo quodã (vt antè dixi) senescere se multa in dies addiscentem: qua voluptate animi nulla certè potest esse maior. Venio nunc ad voluptates agricolarum, quibus ego incredibiliter delector: quæ nec vlla impediuntur senectute, & mihi ad sapientis vitam proximè videntur

Liuius Andronicus.

40. * decuisset legit Gaza.

Suadæ medulla M. Cethegus dictus.

Solonis dictum. 41. γηράσκω δ' ἀεί πολλὰ διδασκόμενος.

Agriculture laus.

dentur accedere. Habẽt enim rationem cum terra, quæ nunquam recusat imperium, nec vnquam sine vsura reddit quod accepit, sed aliàs minore, plerunq; maiore cum fœnore. Quanquàm me quidem non fructus modò, sed etiam ipsius terræ vis, ac natura delectat: quæ cùm gremio mollito, ac subacto semen sparsum accepit, primum id occatum cohibet, ex quo, occatio, quæ hoc efficit, nominata est, deinde tepefactum vapore, & complexu suo diffundit, & elicit herbescentem ex eo viriditatẽ, quæ nixa fibris stirpium sensim adolescit, culmõq; erecta geniculato, vaginis iam quasi pubescens includitur. E quibus cùm emerserit, fundit frugem spicæ ordine structam, & contra auium minorum morsum munitur vallo aristarum. Quid ego vitium satus, ortus incrementa commemorem? Satiari delectatione non possum, vt meæ senectutis *requiem oblectamẽtúmq; noscatis. Omitto enim vim ipsam omnium quæ generantur è terra, quæ ex fici tantulo grano, aut ex acino vinaceo, aut ex cæterarum frugum, aut stirpium minutissimis seminibus tantos trũcos, ramósq; procreet: malleoli, plãtæ, sarmenta, vites, traduces, propagines, nónne ea efficiunt, vt quemuis non sine admiratione delectent? Vitis quæ natura caduca est, & nisi fulta sit, ad terram fertur: eadẽ, vt se erigat, clauiculis suis, quasi manibus, quicquid est nacta complectitur: quam serpentem multiplici lapsu, & erratico, ferro amputans coercet ars agricolarum, ne sylue-

Occatio.

*Requiem legit Priscianus, lib. 6.

Acinum.

Milleoli.

Propago.

Clauiculi.

uescat sarmentis, & in omnes partes nimia fundatur. Itaq; ineunte Vere in iis, quæ relicta sunt, existit tanquam ad articulos sarmẽtorum ea, quæ gemma dicitur, à qua oriens vna sese ostendit, quæ & succo terræ, & calore Solis augescens primò est peracerba gustu, deinde maturata dulcescet vestitaq; pampinis nec modico tẽpore caret, & nimios Solis * defendit ardores. Qua quid potest esse tũ fructu lætius, tum aspectu pulchrius? cuius quidem non vtilitas me solùm (vt antè dixi) sed etiam cultura, & ipsa natura delectat: adminiculorum ordines, capitum coniugatio, religatio, propagatio vitium, sarmentorúmq; ea, quam dixi, aliorum amputatio, & aliorum immissio. Quid ego irrigationes? quid agri fossiones, repastinationesq; proferam, quibus fit multò terra fœcũdior? Quid de vtilitate loquar stercorandi? dixi in eo libro, quem de rebus rusticis scripsi: de qua doctus Hesiodus ne verbum quidem fecit, cùm de cultura agri scriberet. At Homerus, qui multis, vt mihi videtur, antè seculis fuit, Laërtem lenientem desiderium, quod capiebat è filio, colentem agrum, & stercorantem facit. Nec verò segetibus solùm & pratis, & vineis, & arbustis res rustica lata sunt, sed pomariis etiam & hortis, tum pecudum pastu, & apum examinibus, tum florum omnium varietate. Nec consitiones modò delectant, sed etiã insitiones: quibus nihil inuenit agricultura solertius. Possum persequi multa oblectamenta

42. Gemma. * defugit legit Gaza. Repastinatio. Stercoratio Cato de re Rustica. Homerus ante Hesiodum.

rerum

rerũ rusticarum, sed ea ipsa qua dixi, sentio fuisse longiora. Ignoscetis autem, nam & studio rerum rusticarum prouectus sum, & senectus est natura loquacior, ne ab omnibus eam vitijs videar vendicare. Ergo in hac vita M. Curius cùm de Samnitibus, de Sabinis, Pyrrho triumphasset, consumpsit extremum tempus ætatis: cuius quidem villam ego contemplans (abest enim non longè à me) admirari satis non possum vel ipsius hominis continentiam, vel temporum disciplinam. Curio ad focum sedenti magnum auri pondus Samnites cùm attulissent, repudiati ab eo sunt. Non enim aurum habere præclarum sibi videri dixit: sed eis qui haberent aurum, imperare. Poterátne tantus animus non iucundam efficere senectutem? Sed venio ad agricolas, ne à meipso recedam. In agris erãt tũ senatores, id est, senes. Siquidem L. Quintio Cincinnato in agro aranti nuntiatum est eum Dictatorem esse factum: cuius Dictatoris iussu magister equitum C. Seruilius Hala Sp. Melium regnum appetentem, & occupare volentem interemit. A villa in Senatum accersebantur Curius, & cateri senes: ex quo qui eos accersebant, Viatores nominati sunt. Num igitur eorum senectus miserabilis fuit, qui se *agricolatione oblectabant? Mea quidem sentẽtia haud scio, hac an vlla vita beatior esse possit: neque solùm officio, quòd hominum generi vniuerso cultura agrorum est salutaris, sed & delectatione quam dixi, & saturitate, copiáq;

Senectus natura loquacior.

M. Curius in agricultura vitam cõsumpsit, Curius aurum repudiault à Samnitibus oblatum.

Senatores, senes. A villa in senatum accersebantur senes. Viatores vnde.

*No. Marcellus legit, agri cultione, duabus dictionibus an vitio scriptoris, nescio.

copiáq; omnium rerum, quæ ad victũ hominum, & cultum etiam deorum pertinent. Et quoniam hæc quidem deſiderant, in gratiam iam cum voluptate redeamus. Semper enim boni, aſſiduíq; domini referta cella vinaria, olearia, mellaria, & penuaria eſt, villáque tota locuples eſt: abundat porco, hœdo, agno, gallina, lacte, caſeo, melle. Iam hortum ipſi agricolæ Succidiam alteram appellant: tum conditiora facit hæc etiam ſuperuacanei operis aucupium, atq; venatio. Quid de pratorum viriditate, aut arborũ ordinibus, aut vinearum, oliuetorúmue ſpecie dicam? Breui expediam. Agro bene culto nil poteſt eſſe, nec vſu uberius, nec ſpecie ornatius: ad quem fruendum nõ modò non retardat, verumetiã inuitat, atq; allectat ſenectus. Vbi enim poteſt illa ætas, aut melius, aut æquè caleſcere, vel apricatione, vel igni? vel viciſſim vmbris, aquiſue refrigerari ſalubriùs? habeant igitur alij ſibi arma, ſibi equos, ſibi haſtas, ſibi clauam, & pilã, ſibi natationes, & curſus: nobis ſenibus ex luſionibus multis talos relinquant, & teſſeras: id ipſum tamen vt licebit: quoniam ſine his beata eſſe ſenectus poteſt. Multas adres perutiles Xenophontis libri ſunt, quos legite, quæſo, ſtudioſè, vt facitis. Quàm copioſè ab eo agricultura laudatur in eo libro, qui eſt de tuenda re familiari, qui Oeconomicus inſcribitur. Atqui vt intelligatis, nihil ei tam regale videri, quàm ſtudium agricolendi: Socrates in eo libro loquitur cum Critobulo,

Succidia.

Ager bene cultus.

Apricari.

Tali. Teſſeræ.

Xenophontis Oeconomicus.

bulo, Cyrum minorem Persarum regem praestantem ingenio, atque Imperij gloria, cum Lysander Lacedæmonius vir summæ virtutis veniſſet ad eum Sardis, eiq; dona à ſocijs attuliſſet, & cæteris in rebus comem erga Lyſandrum, atq; humanum fuiſſe, & ei quendam conſeptum agrum diligenter conſitum oſtendiſſe. Cùm autem admiraretur Lyſander & proceritates arborum, & directos in quincuncem ordines, & humum ſubactam, atque purum, & ſuauitatem odorum, qui afflarentur è floribus, tum eum dixiſſe: mirari ſe non modò diligentiam, ſed etiam ſolertiam eius, à quo eſſent illa dimenſa, atq; deſcripta: & ei Cyrum reſpondiſſe, Atqui ego ſum omnia iſta dimẽſus, mei ſunt ordines, mea deſcriptio: multæ etiam iſtarũ arborum meã manu ſunt ſatæ. Tum Lyſandrum intuentem purpuram eius, & nitorem corporis, ornatúmque Perſicũ multo auro, multiſq; gemmis, dixiſſe: Rectè verò te Cyre beatum ferunt, quoniam virtuti tuæ fortuna coniuncta eſt. Hac igitur frui licet ſenibus: nec ætas impedit, quò minus & cæterarum rerum, & inprimis agri colendi ſtudia teneamus uſque ad vltimũ tempus ſenectutis. M. quidem Valerium Coruinum accepimus ad centeſimum annũ vitam perduxiſſe, cùm eſſet exacta ia ætate in agris, eóſq; coleret: cuius inter primũ & ſextum Conſulatum ſex, & quadraginta anni interfuerunt. Itaque quantũ ſpatium ætatis maiores noſtri ad ſenectutis initium eſſe voluerunt, tan-

Cyrus. Lyſander. Quincunx. Cyrus beatus à Lyſandro appellatus. Virtuti fortunã comes M. Valerius Coruinus.

*tus illi cursus honorum fuit: atque eius extrema ætas in hoc beatior, quàm media, quòd autoritatis plus habebat, laboris verò minus. Apex autē senectutis est Autoritas. Quanta fuit in L. Cæcilio Metello? quanta in Attilio Collatino? in quem illud elogium vnicum plurimæ * consentiunt gentes, Populi primarium fuisse virum. Notum est eius carmen incisum in sepulchro. Iure igitur grauis, cuius de laudibus omnium esset fama consentiens. Quem virum P. Crassum nuper Pōtificem maximum, quem posteà M. Lepidum eodem sacerdotio præditum vidimus? Quid de Paulo, aut Africano loquar? aut, vt iam ante, de Maximo? quorum nō in sententia solùm, sed etiā in nutu residebat autoritas. Habet senectus, honorata præsertim, tantam autoritatem, vt ea pluris sit, quàm omnes adolescentiæ voluptates. Sed in omni oratione mementote eam me laudare senectutem, quæ fundamentis adolescentiæ constituta sit. Ex quo id efficitur, quod ego magno quondam cum assensu omnium dixi: Miseram esse senectutem, quæ se oratione defenderet. Non cani, non rugæ repentè autoritatem afferre possunt: sed honestè acta superior ætas fructus capit autoritatis extremos. Hæc enim ipsa sunt honorabilia, quæ videntur leuia atq; cōmunia, salutari, appeti, decedi, assurgi, deduci, reduci, consuli: quæ & apud nos, & in alijs ciuitatibus, vt quæq; optimè morata, ita diligentissimè obseruantur. Lysandrum Lacedæmonium*

*concinunt.

Elogium. Ρρῶτος ἀνὴρ ὃ δ' ἔην ἄστεος εὐρυς χλόου.

Cuiusmodi senectus laudatur.

nium (cuius modò mentionem feci) dicere aiunt solitum, Lacedæmone esse honestissimum domicilium senectutis. Nusquam enim tatum tribuitur ætati, nusquam est senectus honoratior. Quin etiam memoriæ proditum est, quum Athenis ludis quidam in theatrum grandis natu veniisset, in magno consessu locum à suis ciuibus nusquam datum: cùm autem ad Lacedæmonios accessisset, qui cùm legati essent, in loco certo consederat, consurrexisse omnes illi dicuntur, & senum illum * sessum recepisse. Quibus cùm à cuncto consessu plausus esset multiplex datus, dixisse ex his quendam, Athenienses scire quæ recta essent, sed facere nolle. Multa in nostro collegio præclara sunt: sed hoc de quo agimus, in primis, quod vt quisq; ætate antecellit, ita sententia principatum tenet. Neq; enim solùm honore antecedentibus; sed iis etiam, qui cum imperio sunt, maiores natu Augures anteponuntur. Quæ sunt igitur voluptates corporis cum auctoritatis præmijs coparandæ? quibus qui splendide vsi sunt, ij mihi videntur fabulam ætatis peregisse, nec tenuia inexercitati histriones in extremo actu corruisse. At sunt morosi & anxij, & iracundi, & difficiles senes: si quærimus, etiam auari. Sed hæc morum vitia sunt, non senectutis. At morositas tamen, & ea vitia, quæ dixi, habent aliquid excusationis, non illius quidem iustæ, sed quæ probari posse videatur. Contemni se putant, decipi, illudi: præterea in fragili corpore odiosa

Apud Lacedæmonios honestissimum erat senectutis domicilium

* alias, sessum.

Athenienses sciunt quæ recta sunt, sed facere nolunt.

Morum vitia, non senectutis.

omnis offensio est: quæ tamen omnia dulciora fiũt & bonis moribus, & artibus: idq; tum in vita, tũ in scena intelligi potest ex ijs fratribus, qui in Adelphis sunt: Quanta in altero diritas, in altero comitas? Sic se res habent. Vt enim non omne vinum, sic non omnis ætas vetustate concescit. Seueritatem in senectute probo, sed eam (sicut alia) modicã: acerbitatem nullo modo. Auaritia verò senilis quid sibi velit, non intelligo: potest enim quicquam esse absurdius, quàm quò minus viæ restat, eò plus viatici quærere?

Terentius in Adelphis Senectutis comparatio ad vinum. Seueritas. Acerbitas. Nihil absurdiusse auaro.

Quarta vero restat causa, quæ maximè angere, atq; solicitam habere nostram ætatem videtur, Appropinquatio mortis: quæ certè à senectute non potest longè abesse. O miserum senem, qui mortem contemnendam esse in tam longa ætate non viderit? quæ aut planè negligenda est, si omnino extinguit animum: aut etiam appetenda, si aliquò eũ deducit, vbi sit futurus æternus. Atqui tertium certè nihil inueniri potest. Quid igitur timeam, si aut non miser post mortem, aut beatus etiã futurus sum? Quanquam quis est tam stultus (quamuis sit adolescens) cui sit exploratum, se ad vesperum esse victurum? Quinetiam ætas illa multò plures, quam nostra, mortis casus habet. Facilius in morbos incidunt adolescentes, grauius ægrotant tristius curantur. Itaq; pauci veniunt ad senectutem: quod nisi ita accideret, melius, & prudentius viueretur. Mens enim, ratio, & consilium in se-

Quarta vituperatio senectutis.

Senectutem hoc miserã non esse, quòd haud procul absit à morte. Non timẽdam esse mortem.

Hip. Apho. Seniores iuuenibus vt plurimum ægrotant minus.

nibus

nibus est, qui si nulli fuissent, nullæ omnino ciuitates essent. Sed redeo ad mortem imprudentem. Quod illud est crimen senectutis, cum illud videatis cum adolescentia esse commune? Sensi ego tum in optimo filio meo, tum in expectatis ad amplissimam dignitatem fratribus tuis Scipio, omni ætati mortem esse cõmunem. At sperat adolescens diu se victurum: quod sperare idem senex non potest: Insipienter sperat. Quid enī est stultius quàm incerta pro certis habere, falsa pro veris? At senex nec quod speret, habet quidem. At est eo meliore conditione, quàm adolescens: cum id quod sperat ille, hic iam assecutus est. Ille vult diu viuere: hic diu vixit. Quanquàm (ô Dij boni) quid est in hominis vita diu? Da enim supremum tempus: expectemus Tartessiorum regis ætatem: fuit enim (vt scriptum video) Argantonius quidam Gadibus, qui octoginta regnauit annos, centum & viginti vixit. Sed mihi ne diuturnum quidem quicquam videtur in quo est aliquid extremum: cum enim id aduenerit, tunc illud quod præteriit, effluxit: tantum remanet quod virtute, & rectè factis sis consecutus. Horæ quidem cedunt, & dies, menses, & anni, nec præteritū tempus vnquam reuertitur, nec quid sequatur sciri potest. Quod cuique temporis ad viuendum datur, eo debet contentus esse. Neq; enim histrioni, vt placeat, peragenda est fabula, modò in quocūq; fuerit actu, probetur: nec sapienti vsque ad Plaudite, * viuendum. Breue enim

Omni ætati mortem esse communem.

Melior senis, quam adolescentis conditio

Tartessiorum rex.

44.

* Veniendum.

enim tempus ætatis satis est longum ad bene, honestèq; viuendum. Sin processeris longius, non magis dolendum est, quam agricolæ dolent, præterita veris tempora, æstatem autumnumque venisse. Ver enim tanquam adolescentiam significat, ostenditque fructus futuros: reliqua tempora demetendis fructibus, aut percipiendis accommodata sunt. Fructus autem senectutis, est (vt tam sæpe dixi) ante partorum bonorum memoria, & copia. Omnia vero quæ secundum naturam fiunt, sunt habenda in bonis. Quid est autem tam secundum naturam, quam senibus emori? quod idem contingit adolescentibus aduersante, & repugnante natura. Itaque adolescentes mori sic mihi videntur, vt cum æquæ multitudine vis flammæ opprimitur: senes autem, sicut sua sponte nulla adhibita vi consumptus ignis extinguitur. Et quasi poma ex arboribus, si cruda sunt, vi auellũtur: si matura, & cocta, decidunt: sic vitam adolescentibus vis aufert, senibus maturitas. Quæ mihi quidem tam iucunda est, vt quò propius ad mortem accedam, eò citius quasi terram videar videre, aliquandóque in portum ex longa nauigatione esse venturus: omnium ætatem certus est terminus: senectutis autem nullius certus est terminus, rectèq; in ea viuitur, quod muneris officij exequi, & tueri possis, & tamen mortem contemnere. Ex quo fit, vt animosior etiam senectus sit, quam adolescentia, & fortior. Hoc est illud, quod Pisistrato

Ver.

Quæ secũdum naturã

Adolescentis acerba, senis verò matura mors.

Platum Nota.

strato tyranno à Solone responsum est: quum ille quæreret, Quæ tandem spe fretus, sibi tam audaciter obsisteret: respondisse dicitur, Senectute. Sed viuendi est finis optimus, cum integra mente, ceteriſque sensibus, opus ipsa suum, eadem quæ coagmentauit Natura, dissoluit. Vt enim nauem, vt ædificium idem destruit facilimè, qui construxit: sic hominum, ea optimè quæ conglutinauit Natura, dissoluit. Nam omnis conglutinatio recens, aegrè: inueterata, facilè diuellitur. Ita fit, vt illud breue vitæ reliquum, nec auidè appetendum senibus, nec sine causa deserendum sit. Vetitq; Pythagoras iniussu Imperatoris, id est, Dei, de præsidio, & statione vitæ decedere. Solonis quidem sapientis elogium est, quo se negat velle suam mortem dolore amicorum, lamentiſq; vacare. Vult se charum, credo, suis esse. Sed haud scio an melius Ennius:

Solonis responsum.

45.

Solonis elogium extat apud Plutarchum

Nemo me lachrymis decoret, neq; funera fletu
Faxit: cur? volito viuus per ora virûm.

Non esse lugendam mortem censet, quam immortalitas consequatur. Iam sensus moriendi, si aliquis esse potest, is ad exiguum tempus durat, præsertim seni: Post mortē quidem sensus aut optandus, aut nullus est: Sed hoc meditatum ab adolescentia debet esse, mortem vt negligamus: sine qua meditatione tranquillo esse animo nemo potest. Moriendum enim certe est, & id incertum, an eo ipso die. Mortem igitur omnibus horis impendentem

Ennij versus. Non est lugēda mors, quam immortalitas consequitur.

tem timens, quis possit animo consistere? De quâ non ita longa disputatione opus esse videtur, cum recorder non solùm L. Brutum, qui in liberanda patria est interfectus: non duos Decios, qui ad voluntariam mortem, cursum equorum incitauerunt: non M. Attilium, qui ad supplicium est profectus, vt fidem hosti datam cõseruaret: non duos Scipiones, qui iter Pœnis vel corporibus suis obstruere voluerunt: non auum tuum L. Paulum, qui morte sua luit collega in Cannensi ignominiæ temeritatem: non M. Marcellum, cuius interitione crudelissimus quidem hostis honore sepulturæ carere passus est? sed legiones quidẽ nostras (quod scripsi in Originibus) in cum locum sæpe profectas alacri animo, & erecto, vnde se non reditu-ras arbitrarentur. Quod igitur adolescentes, & ij quidem non solùm indocti, sed etiam rustici contemnunt, id docti senes extimescent? Omnino (vt mihi quidem videtur) rerum omnium satietas, vitæ facit satietatem. Sunt puerilia certa studia: num igitur ea desiderant adolescentes? Sunt & ineuntis adolescentiæ: num ea iam constans requirit ætas, quæ dicitur media? Sunt etiam huius ætatis: ne eo quidem in senectute quæruntur. Sunt autem extrema quædã studia senectutis: ergo vt superiorum ætatum studia occidunt, sic occidunt etiam senectutis. Quòd cum euenit, satietas vitæ tempus maturum mortis affert. Equidem non video, cur quid ipse sentiam de morte non audeam

Qui pro patria mortui sunt.

Varia ætatum studia.

Ætas media

dicere

dicere vobis: quod eò melius cernere mihi videor, quòd ad eam propius adsum. Ego vestros patres P. Scipio, túque C. Lali, viros clarissimos, mihíque amicissimos viuere arbitror, & eam quidem vitã, quæ est sola vita nominanda. Nam dum sumus in his inclusi compagibus corporis, munere quodam necessitatis, & graui opere perfungimur. Est enim animus cœlestis ex altissimo domicilio depressus, & quasi demersus in terram, locum diuinæ naturæ, æternitatíque cõtrarium. Sed credo Deos immortales sparsisse animos in corpora humana, vt essent, qui terras tuerentur, quíque cœlestiũ ordinem contemplantes, imitarentur eum, vita modo atque constantia. Nec me sõlùm ratio ac disputatio impulit, vt ita crederem: sed nobilitas etiam summorum Philosophorum, & autoritas. Audiebam Pythagoram, Pythagoricósque, incolas penè nostros, qui essent Italici Philosophi quondam nominati, nunquã dubitasse, quin ex vniuersa mente diuina delibatos animos haberemus. Demonstrabatur mihi præterea quæ Socrates supremo vitæ die de immortalitate animorum disseruisset, is qui esset sapientissimus oraculo Apollinis iudicatus. Quid multa? sic mihi persuasi, sic sentio, cùm tanta celeritas animorum sit, tanta memoria præteritorum, futurorum prudentia, tot artes, tanta scientia, tot inuenta, non posse eam naturam, quæ res eas continet, esse mortalem: cúmque animus semper agitetur, nec principiũ motus habeat,

47. Vita vera.

Quare animus immortalis in corpora humana infusus sit.

Pythagoras, & Pythagorici philosophi Italiæ partem incoluerunt, quæ magna Græcia dicebatur.

Animorum immortalitas probatur.

beat, quia ipse se moueat: nec finem quidē habitu-
rum esse motus, qui nunquam se ipse sit relictu-
rus. Et cùm simplex animi natura esset, neq; habe-
ret in se quicquam admistum dispar sui, atq; dissimi-
le, non posse eum diuidi: quòd si nō possit, non posse
interire. Magnóque esse argumento, homines scire
plaraque antè, quàm nati sint, quòd iam pueri
cum artes difficiles discant, ita celeriter res innu-
merabiles arripiant, vt eas nō tum primum acci-
pere videantur, sed reminisci, & recordari. Hæc
Platonis sunt ferè. Apud Xenophontem autem
moriens Cyrus maior hæc dicit: Nolite arbitrari,
ô mihi charissimi filij, me, cum à vobis discessero,
nusquam, aut nullum fore: nec enim dum erā vo-
biscum, animum meum videbatis: sed eum esse in
hoc corpore, ex his rebus, quas gerebam, intellige-
batis. Eundem igitur esse creditote, etiam si nul-
lum videbitis. Nec vero clarorum virorum post
mortem honores permanerent, si nihil eorum ipso-
rum animi efficerent, quò diutius memoriam sui
teneremus. Mihi quidem nūquam persuaderi po-
tuit, animos, dum in corporibus essent mortalibus,
vivere: cum exissent ex ijs, emori: nec verò tum
animū esse insipientem, cum ex insipienti corpore
euasisset: sed cum omni admistione corporis libe-
ratus, purus, & integer esse cœpisset, tum esse sa-
pientem. Atque etiam cum hominis natura morte
dissoluitur, cæterarum rerum perspicuum est, quò
quaque discedant: abeunt enim omnia, vnde orta

Πλατωνίζει.

Verba Cyri morientis, octauo Pæ-diæ, apud Xenophon-tem.

sunt,

sunt, animus autem solus nec cum adest, nec cum discedit, apparet. Iam verò videtis nihil morti esse tam simile, quam somnum. Atqui dormientium animi maximè declarant diuinitatem suam: multa enim cum remissi, & liberi sunt, futura prospiciunt. Ex quo intelligitur, quales futuri sunt, cum se plane corporis vinculis relaxauerint. Quare si hæc ita sint, sic me colite vt Deum: sin vnà interiturus est animus cum corpore, vos tamen Deos verentes, qui hanc omnem pulchritudinem tuentur, & regunt, memoriam vestri pie, inuiolatéque seruabitis. Cyrus quidem hæc moriens. Nos (si placet) nostra videamus. Nemo vnquam mihi, Scipio, persuadebit, aut patrem tuum Paulum, aut duos auos Paulum, & Africanum, aut Africani patrem, aut patruum, aut multos præstantes viros, quos enumerare necesse non est, tanta esse conatos, quæ ad posteritatis memoriam pertinerent: nisi animo cernerent, posteritatem ad se pertinere posse. An censes (vt de meipso aliquid mihi senium glorier) me tantos labores diurnos, nocturnósque domi militiáq; susceptурum fuisse, si iisdem finibus gloriam meam, quibus vitam, essem terminaturus? Nonne melius multò fuisset, otiosam ætatem, & quietam sine vllo labore, & contentione traducere? Sed nescio quomodo animus erigens se, posteritatem semper ita prospiciebat, quasi cum excessisset è vita, tum denique victurus esset. Quod quidem ni ita se haberet, vt animi immortales

Nihil tam morti simile, quam somnus.

48.

tales essent, haud optimi cuiusq; animus maximè ad immortalem gloriã niteretur. Quid? quòd sapientissimus quisq; aequissimo animo moritur, stultissimus iniquissimo? Nónne vobis videtur animus is, qui plus cernat, & longius videre se, ad meliora proficisci: ille autem, cuius obtusior sit acies, non videre? Equidem efferor studio patres vestros (quos colui & dilexi) videndi. Neque eos verò solùm conuenire* aueo, quos ipse cognoui: sed illos etiam, de quibus audiui, & legi, & ipse conscripsi. Quòd quidem me proficiscentem haud sanè quis facilè retraxerit, néue tanquam * pilam retorserit. Quòd si quis Deus mihi largiatur, vt ex hac aetate repueraſcam, & in cunis vagiam, valde recusem: nec verò velim, quasi decurso spatio, à calce ad carceres reuocari. Quid enim habet vita commodi? quid nõ potius laboris? Sed habeat sanè: habet certè tamen aut satietatem, aut modum. Non libet enim mihi deplorare vitam, quod multi, & hi docti sape fecerunt, Nec me vixisse pœnitet: quoniam ita vixi, vt frustra me natum non existimem: & ex vita ista discedo tanquam ex hospitio, non tanquam ex domo: commorandi enim natura diuersorium nobis, non habitandi dedit. O praclarum diem, cùm ad illud animorum cõsilium, cœtúmque proficiscar, & cùm ex turba, & colluuione discedam? proficiscar enim non ad eos solùm viros, de quibus ante dixi, sed etiam ad Catonem meum, quo nemo vir melior natus

Stulti iniquo animo mortem ferunt: sapientes verò aequissimo.

*Laurẽtius Valla cap. 98. lib. 5. legit habeo. atque ita legisse videtur Theodogaza.

*Peliam recoxeris. 49.

Prouerbiũ. Sic vixit Cato, vt frustra se natum non existimes.

Commorãdi, non habitandi diuersorium habemus.

tus est, nemo pietate præstantior: cuius à me corpus crematũ est, quod cõtrà decuit, ab illo meum. Animus verò non me deserens, sed respectans, in ea profectò loca discessit, quo mihi ipse cernebat esse veniendum. Quem ego meum casum fortiter ferre visus sum, non quòd æquo animo ferrem: sed me ipse consolabar, existimans non longinquum inter nos digressum, & discessum fore. His mihi rebus Scipio (id enim tecum Laliũ admirari solere dixisti) lenis est senectus, nec solùm nõ molesta, sed etiam iucunda. Quòd si in hoc erro, quòd animos hominũ immortales esse credam, libenter erro nec mihi hũc errorem, quo delector, dum viuo, extorqueri volo: sin mortuos (vt quidam minuti philosophi censent) nihil sentiam, non vereor ne hũc errorem meum minuti Philosophi irrideant. Quòd si non sumus immortales futuri, tamen extingui homini suo tempore optabile est. Nam habet natura, vt aliarum omnium rerum, sic viuẽdi modum. Senectus autem peractio ætatis est, tanquam fabulæ, cuius defatigationem fugere debemus, præsertim adiuncta satietate. Habui hæc de senectute, quæ dicerem: ad quam vtinam perueniatis, vt ea quæ ex me audistis, re experti probare possitis.

Senectus. peractio ætatis.

M. T. CICERONIS
DE SENECTVTE,
FINIS.

M. T.

M. T. CICERONIS PARADOXA,

AD MARCVM BRVTVM.

ANIMADVERTI, *Brute*, *sæpe Catonem auunculum tuum, cùm in Senatu sententiam diceret, locos graues ex Philosophia tractare, abhorrentes ab hoc usu forensi, & publico: sed dicendo consequi tamen, vt illa etiam populo probabilia viderentur. Quod eo maius est illi, quàm aut tibi, aut nobis: quia nos ea Philosophia plus vtimur, quæ peperit dicendi copiam, & in qua dicuntur ea, quæ non multùm diserepant ab opinione populari. Cato autem perfectus (mea sententia) Stoicus & ea sentit, quæ non satis probantur in vulgus, & in ea est hæresi, quæ nullum sequitur florem orationis, neq; dilatat argumentũ sed minutis interrogatiunculis, & quasi punctis quod proposuit, efficit. Sed nihil est tam incredibile, quod non dicendo fiat probabile: nihil tam horridum, tam inciuile, quod non splendescat oratione, & tanquam excolatur. Quod cùm ita putarem, feci etiam audacius, quàm ille ipse, de quo loquor. Cato enim duntaxat de Magnitudine animi, de Continentia, de Morte, de omni laude Virtutis, de Dijs immortalibus, de Charitate*

tate patriæ, Stoicè solet, nullis oratoriis ornamentis adhibitis, dicere. Ego autem illa ipsa, quæ vix in gymnasijs, & in otio Stoici probant, ludens conijcerem in communes locos. Quæ quia sunt admirabilia, contráque opinionem omnium, ab ipsis etiam παράδοξα appellantur: tentare volui, possemne proferre in lucem, id est, in forum, & ita dicere, vt probarentur: an alia quædam esset erudita, alia popularis oratio. Eóq; scripsi libentius, quòd mihi ista παράδοξα, quæ appellantur, maximè videntur esse Socratica, longeq; verissima. Accipies igitur hoc parum opusculum lucubratum his iam contractioribus noctibus: quoniam illud maiorum vigiliarum munus in tuo nomine apparuit. Degustabis & hoc genus exercitationum mearum, quibus vti consueui, cum ea, quæ dicuntur in scholis vetera, ad nostrum hoc oratorium transfero dicendi genus. Hoc tamen opus in apertum vt proferas, nihil postulo: non enim est tale, vt in aere poni possit, quasi illa Minerua Phidiæ: sed tamen vt ex eadem officina exisse appareat.

4. Paradoxa, id est, præter opinionem.

5.

6.

Ὅτι μόνον τὸ καλὸν ἀγαθόν: id est, Quod honestum sit, id solum bonum esse.

VEREOR, ne cui vestrũ ex Stoicorum hominum disputationibus, non ex meo sensu deprompta hæc videatur oratio. Dicam tamen quod sentio, & dicam brevius, quàm res tanta dici possit. Nunquam mehercule ego neque pecuniam istorum, neque vecta magnifica, neque opes,

Pecunia & id genus nõ est in bonis connumeranda.

opes neque imperiũ, neque eas, quibus maximè adstricti sunt, voluptates, in bonis rebus, aut expetendis esse numerãdas duxi: quippe cùm viderem homines rebus his circumfluẽtes, ea tamẽ desiderare maximè, quibus abundarent. Neque enim vnquã expletur, nec satiatur cupiditatis sitis: neque ea solùm quæ habent, libidine angendi cruciantur, sed etiam amittendi metu. In quo equidem continentissimorum hominum maiorum nostrorũ sæpe requiro prudentiã, qui hæc imbecilla, & cõmutabilia pecuniæ membra, solo verbo, Bona putauerunt appellanda, cùm re, ac factis lõgè aliter iudicauissent. Potéstne bonum cuiquam malo esse? aut potest quisquam in abundantia bonorum ipse esse nõ bonus? Atqui ista omnia talia videmus, vt etiam improbi habeant, & obsint probis. Quamobrem licet irrideat si quis vult: plus apud me tamen vera ratio valebit, quàm vulgi opinio. Neque ego vnquã bona perdidisse dicam, si quis pecus, aut supellectilẽ amiserit. Nec non sæpe laudabo sapientẽ illum Biantem, vt opinor, qui enumeratur inter septem sapientes. Cuius cùm patriam Prienen cepisset hostis, cæterique ita fugerẽt, vt multa de suis rebus secum asportarent, cùm esset admonitus à quodam, vt idem ipse faceret: Egò verò, inquit, facio: nam omnia mea mecum porto. Ille hæc ludibria fortunæ, ne sua quidem putauit, quæ nos appellamus etiam bona. Quid est igitur, quæret aliquis, Bonum? si quid rectè sit, & honestè, & cum virtute

Epiphonema, quo cõcludit Biãtis sententiam.

virtute, ij bene fieri, & recte dicitur: & quod rectum & honestū, & cum virtute est, id solum opinor Bonum. Sed hæc videri possunt obscuriora, cum sine appositione exemplorum lentius disputantur: vita, atque factis illustranda sunt summorum virorum hæc, quæ verbis subtilius, quàm satis est, disputari videntur. Quæro enim à vobis, num vllam cogitationem habuisse videantur ij, qui hanc Rempublicam tam præclarè fundatam nobis reliquerunt, aut auri, aut argenti ad auaritiam, aut amœnitatum ad delectationem, aut supellectilis ad delitias, aut epularum ad voluptates? Ponite ante oculos vnumquemque regum, vultis incipiam à Romulo? vultis post liberatam ciuitatem ab ijs ipsis, qui liberauerunt eam? Quibus tandem gradibus Romulus ascendit in cœlum? Iisne, quæ isti bona appellant? an rebus gestis atque virtutibus? Quid autem Numa Pompilius? minúsne gratas Dijs immortalibus capendines, ac fictiles vrnulas fuisse, quàm delicatas aliorum pateras arbitramur? Omitto reliquos: sunt enim omnes pares inter se, præter Tarquinium Superbum. Brutum verò si quis roget, quid egerit in patria liberanda: si quis aliquos item eiusdem consilij socios, quid spectauerint, quid sequuti sint: num quis existat, cui voluptas, cui diuitiæ, cui denique præter officium fortis, & magni viri quicquam aliud propositum fuisse videatur? Quæ res ad necē Porsennæ Q. Mutium impulit, sine vlla

Pulchra distributio.

Inductione probatdiuitias à veteribus Romanis non habitas in albo bonorum.

Enumeratio vehemens, & copiosa

spe salutis sua? Quæ vis Heratium Cocitem contra omnes hostium copias tenuit in ponte solum? Quæ vis patrem Decium, quæ filium devovit, ac immisit in armatas hostium copias? Quid continentia C. Fabricij? quid tenuitas victus M. Curij sequebatur? Quid duo propugnacula belli Punici C. & P. Scipiones, qui Carthaginiensium aduentum corporibus suis intercludendum putauerunt? Quid Africanus minor? quid maior? Quid inter horum ætates interiectus Cato? Quid innumerabiles alij? Nã domesticis exẽplis abundamus.* An cogitasse quicquam putamus in vita sibi expetendum, nisi quod laudabile esse, et præclarum videretur? Veniant igitur irrisores huius orationis, ac sententiæ: et iam vel ipsi iudicent, vtrum se horum alicuius, qui marmoreis tectis, ebore, & auro fulgentibus, qui signis, qui tabulis, qui cælato auro, & argento, qui Corinthijs operibus abundant, an C. Fabricij, qui nihil eorum habuit, nihil habere voluit, similes esse malint? Atque hæc quidẽ quæ modò huc, modò illuc transferuntur, facilè adduci solent, vt in rebus bonis esse negent: illud tamen arctè tenent, accuratéque defendunt, voluptatem esse summum Bonum. Quæ quidem mihi vox secundum videtur esse, non hominum. Tu, cum tibi siue Deus, siue mater (vt ita dicam) rerum omnium, Natura dederit animum, quo nihil est præstantius, neque diuinius, sic teipse abijcies, atque prosternes, vt nihil inter te, atque inter

qu-

*Alias, An putabimus quenquam horum cogitasse quicquam in vita sibi exp. Permisso amarulenta.

uptas, est summam bonũ.

quadrupedē aliud putes interesse? Quicquámne bonum est, quod nō eum, qui possidet, meliorem facit? Vt enim quisq; est maximè boni particeps, ita & laudabilis maximè: neque est vllum bonum, de quo non is, qui id habeat, honestè possit gloriari. Quid autem est horum in voluptate? Meliorémne efficit, aut laudabiliorem virum? an quisquam in potiundis voluptatibus gloriando se & prædicatione extollit? Atqui si voluptas (quæ plurimorum patrocinijs defenditur) in rebus bonis habenda non est, eáque quò est maior, eò magis mentem è sua sede, & statu dimouet: profectò nihil est aliud bene, & beatè viuere, nisi honestè, & rectè viuere.

aliquid

Repugnat bono, melio rem non facere.

Assumptio argumentationis.

Conclusio.

Inductio à loco coniugatorum.

Ὅτι αὐτάρκης ἡ ἀρετὴ πρὸς εὐδαιμονίαν: *In quo virtus sit, ei nihil deesse ad beatè viuendū.*

NEC verò ego M. Regulem ærumnosum, nec infœlicem, miserum vnquam putaui. Non enim magnitudo animi eius cruciabatur à Pœnis, non grauitas, non fides, non constantia, non vlla virtus, nō doniq; animus ipse, qui tot virtutum præsidio munitus, tantóq; comitatu virtutis septus, cùm corpus eius *cærperetur, carpi certè ipse non potuit. C. verò Marium vidimus, qui mihi secundis in rebus vnus ex fortunatis hominibus, in aduersis vnus ex summis viris videbatur, quo beatius esse mortali nihil potest. Nescis insane, nescis quātas vires virtus habeat: nomen tantum virtutis vsurpas, quid ipsa valeat,

*cæperetur, capi.

ignoras. Nemo potest non beatissimus esse, qui est totus aptus ex sese, quique in se vno sua ponit omnia. Cui autem spes omnis & ratio, & cogitatio pendet ex fortuna, huic nihil potest esse certi, nihilque quod exploratum habeat permansurum sibi, ne vnum quidem diem. Eũ tu hominem terreto: si quem eris nactus istiusmodi, mortis, aut exilij minis: mihi verò quicquid acciderit in tã ingrata ciuitate, ne recusanti quidẽ euenerit, non modò non repugnãti. Quid enim ego laboraui, aut quid egi, aut in quo euigilauerunt curæ, & cogitationes meæ? Siquidem nihil peperi tale, nihil consequutus sum, vt eo statu essem, quem neq; fortunæ temeritas, neq; inimicorum labefactaret iniuria. Mortẽmne mihi minitaris, vt omnino ab hominibus, ac exilium, vt ab improbis demigrandum sit? Mors terribilis est ijs, quorum cum vita omnia extinguuntur: non ijs, quorum laus emori non potest: exilium autem terribile ijs, quibus quasi circunscriptus est habitandi locus: non ijs, qui omnem orbem terrarum vnam vrbem esse ducũt. Te miseriæ, te ærumnæ premũt omnes, qui te beatum, qui te florentem putas: tuæ libidines te torquent: tu dies, noctésque cruciaris, cui nec satis est quod est, & idipsum quod habes, ne non diuturnum sit futurum, times. Te conscientiæ stimulant maleficiorum tuorum: te metus exanimant iudiciorum, atq; legum. Quocunq; aspexisti, vt furiæ, sic tuæ tibi occurrunt iniuriæ, quæ te respirare non sinunt.

Probat nec mortem, nec exilium mala esse.

nunt. Quamobrē vt improbo, & ſtulto, & inerti nemini bene eſſe poteſt: ſic bonus vir, & ſapiens, & fortis miſer eſſe non poteſt. Nec verò cuius virtus, moréſq; laudandi ſunt, eius non laudanda vita eſt: neq; porrò fugienda vita eſt, quæ laudanda eſt. Eſſet autem fugienda, ſi eſſet miſera. Quamobrem quicquid eſt laudabile, idem et beatum, & florens, & expetendum videri debet.

Ὅτι ἴσα τὰ ἁμαρτήματα: id eſt, Æqualia eſſe peccata.

Æqualia peccata.

PARVA, inquis, res eſt, atqui magna culpa. Nec enim peccata rerum euentu, ſed vitijs hominum metienda ſunt. In quo peccatur, id poteſt aliud alio maius eſſe, aut minus: ipſum quidem illud peccare, quoquò te veteris, vnum eſt. Auri nauem euertat gubernator an paleæ, in re aliquātum, in gubernatoris inſcitia nihil intereſt. Lapſa eſt libido in muliere ignota: dolor ad pauciores pertinet, quàm ſi etiā petulans fuiſſet in aliqua generoſa, ac nobili virgine: peccauit verò nihilominus: ſiquidem eſt peccare, tanquā tranſilire lineas. Quod cùm feceris, culpa cōmiſſa eſt: quàm longè progrediare, cùm ſemel tranſieris, ad augendam trāſeundi culpā nihil pertinet. Peccare certe licet nemini. Quod autē nō licet, id hoc vno tenetur, ſi arguitur nō licere. Id ſiquidē nec maius, nec minus vnquam fieri poteſt: quoniā in eo eſt peccatum, ſi nō licuit. Quod ſemper vnum, & idem eſt, quæ ex eo peccata naſcuntur, æqualia ſint opor-

Declarat exempla, quę à ſpeciebus ſumuntur per inductionem. Similitudo.

Argumentatio ex vi definitionis

tet. Quòd si virtutes pares sunt inter se, paria esse etiam vitia necesse est. Atqui pares esse virtutes, nec bono viro meliorem, nec temperante temperatiorem, nec forti fortiorem, nec sapienti sapientiorem posse fieri, facilimè potest perspici. An virum bonum dices, qui depositum nullo teste, cùm lucrari impunè posset auri pondo decem, reddiderit: si idem in decem millibus pondo auri nõ idem fecerit? Aut temperantem eum, qui se in aliqua libidine continuerit, in aliqua effuderit? Vna virtus est, consentiens cum ratione & perpetua constantia. Nihil huic addi potest, quò magis virtus sit: nihil demi, vt virtutis nomen relinquatur. Etenim si bene facta rectè facta sunt, & nihil recto rectius est: certè nec bono quidẽ melius quicquam inueniri potest. Sequitur igitur, vt etiam vitia sint paria: si quidem prauitates animi rectè vitia dicuntur. Atqui quoniam pares virtutes sunt: rectè etiam facta, quoniam à virtutibus proficiscuntur, paria esse debent. Itémq; peccata, quoniam ex vitijs emanant, sint æqualia necesse est. A Philosophis, inquis, ista sumis. Metuebam, ne à lenonibus diceres. Socrates disputabat isto modo. Bene hercule narras: nam istum doctum, & sapientem virum fuisse memoriæ traditum est. Sed tamen quæro ex te (quando verbis inter nos contendimus, non pugnis) vtrum potius de bonis est quærendum, quid baiuli, atq; operarij, an quid homines doctissimi senserint? præsertim cùm hac sententia

Epiphonema. Approbatio ex coniugatis.

tentia non modò verior, sed ne vtilior quidem hominum vita reperiri vlla possit. Qua vis est enim quæ magis arceat homines ab omni improbitate, quàm si senserint, nullum in delictis esse discrimẽ: & æquè peccare se, si priuatis, ac magistratibus manus inferant? quamcunq; in domum stuprũ intulerint, eandem esse labem libidinis? Nihilne igitur interest (nam hoc dicet aliquis) patrem quis necet, an seruum? Nuda ista si pones, iudicari qualia sint, non facilè possunt. Patrem vita priuare, si per se scelus est, Saguntini, qui parentes suos liberos emori, quàm seruos viuere maluerũt, parricidæ fuerunt. Ergo & parenti nonnunquam adimi vita, sine scelere potest: & seruo sæpe, sine iniuria, non potest. Causa igitur hæc, non natura distinguit: quæ quando alteri accessit, id fit propensius: si vtrique coniuncta est, paria fiant necesse est. Illud tamen interest, quòd in seruo necando, si id fit iniuria, semel peccatur: in patris vita violanda multa peccantur. Violatur is, qui procreauit: is, qui aluit: is, qui erudiuit: is, qui in sede, ac domo, atq; in Repub. collocauit. Multitudine peccatorum præstat, eoq; pœna maiore dignus est. Sed nos in vita, non quæ cuique peccato pœna sit, sed quãtum cuiq; liceat, spectare debemus. Quicquid non oportet, scelus esse: quicquid non licet, nefas putare debemus. Etiámne in minimis rebus? Etiam. Siquidem rerum modum fingere non possumus, animorum modum tenere possumus: Histrio

A exempla

Exemplum à minori.

si paulò sẽ mouit extra numerum, aut si versus pronuntiatus est syllaba vna breuior, aut longior, exibilatur, & exploditur: in vita, quæ omni gestu moderatior, omni versu aptior esse debet, vt in syllaba te peccare dices? Poëtam non audio in nugis: in vitæ societate audiam ciuem, digitis peccata dimetientem sua? Quæ si visa sint breuiora, leuiora quî possint videri? cum quicquid peccatur, perturbatione peccetur rationis, atq; ordinis: perturbata autem semel ratione, & ordine, nihil possit addi, quò magis peccari posse videatur.

Ὅτι πάντες οἱ μωροὶ μαίνονται: id est,

Omnes stultos insanire.

Ego verò te non stultum, vt sæpe, non improbum, vt semper, sed dementem, & insanum rebus additam necessarijs. Sapientis animus magnitudine consilij, tolerantia rerum humanarum, contemptione fortunæ, virtutibus deniq; omnibus vt mœnibus septus, vincetur, & expugnabitur, qui nec ciuitate quidem pelli potest. Quæ est enim ciuitas? Omnísne conuentus ferorum, & immanium? Omnísne etiam fugitiuorum, ac latronum congregata vnum in locum multitudo? Certè negabis. Non igitur erat illa tum ciuitas, cùm leges in ea nihil valebãt, cùm iudicia iacebant, cùm mos patrius occiderat, cùm ferro pulsis magistratibus, Senatus nomen in Republ. non erat. Prædonum ille concursus, & te duce latrocinium in foro constitutum, & reliquiæ coniurationis*

Vide num rationibus sit legendũ.

tionis à Catilinæ furijs ad tuum scelus, furorémq; conuersæ, num ciuitas erat? Itaq; pulsus ego ciuitate non sum, quæ tum nulla erat: accersitus in ciuitatem sum, cùm esset in Republica Consul, qui tum nullus fuerat: esséq; Senatus, qui tũ occiderat: esset consensus populi liberi: esset iuris, & aquitatis (quæ vincula sunt ciuitatis) repetita memoria. At vide quàm ista tui latrocinij tela contempserim. Iactam, & immissam à te nefariam in me iniuriam semper duxi: peruenisse tamen ad me nũquam putaui: nisi fortè cum parietes disturbabas aut cum tectis sceleratas faces inferebas, meorũ aliquid ruere, aut deflagrare arbitrabare. Nihil neq; meũ est, neque cuiusquam, quod auferri, quod eripi, quod amitti potest. Si mihi eripuisses *diuturnam animi mei constantiam, meas curas, vigilias, consilia, quibus Resp. inuicta stat, si huius æterni beneficij immortalem memoriam deleuisses: multò etiam magis, si illam mentem, vnde hæc consilia manarunt, mihi eripuisses: tum ego accepisse me confiterer iniuriam. Sed si hæc nec fecisti, nec facere potuisti, reditum mihi glorioſum tua dedit iniuria, non exitum calamitoſum. Ergo ego semper ciuis eram, & tum maximè, cum meã salutem Senatus exteris nationibus, vt ciuis optimi, cõmendabat: tu ne nunc quidem es ciuis, nisi forte idem hostis esse, & ciuis potest. An tu ciuem ab hoste natura, ac loco, non animo, factisq; distinguis? Eadem in foro fecisti, armatis latronibus templa

*diuinam
*quibus te inuictissimo stat Respub.

Conclusio.
A cõtrario.

templa tenuisti: priuatorum domus, ædésq; sacras incendisti. Cur hostis Spartacus, si tu ciuis? Potes autem esse tu ciuis, propter quem aliquando ciuitas non fuit: Et me exulem, tuo nomine appellas, cùm omnes meo discessu exulasse Rempub. putẽt? Nunquámne, homo amantissime, te circũspicies? nunquámne quid facias considerabis, nec quid loquare? Nescis exilium, scelerum esse pœnam? meũ illud iter ob præclarissimas res à me antè gestas, esse susceptum? Omnes scelèrati, atq; impy, quorũ tu te ducem esse profiteris, quos leges exilio affici volunt, exules sunt, etiam si solum non mutarunt. An quũ omnes leges te exulẽ esse iubeãt, nõ appellaberis inimicus? QVI CVM LETO FVERIT: ante Senatum tua fica deprehẽsa est, QVI HOMINEM OCCIDERIT: tu plurimos occidisti. QVI INCENDIVM FECERIT: ædes Nympharum manus tua deflagrauit. QVI TEMPLA DEORVM OCCVPAVERIT: in foro etiam castra posuisti. Sed quid ego communes leges profero, quibus omnibus es exul? Familiarissimus tuus de te priuilegium tulit, vt si in opertum Bonæ Deæ accessisses, exulares. At te id feciſſe, etiam gloriari soles. Quomodo igitur tot legibus in exilium eiectus, nomen exulis non perhorrescis? Romæ sum, inquis. Et tu quidẽ in Ponto fuisti. Non igitur vbi quisque erit, eius loci ius tenebit: si ibi cum legibus* esse non oportebit.*

Argumentũ à finitione exulis, & ex legum autoritate.

Claudius repertus in templo Bonæ Deæ.

*aperto.

*esse subiectum non op.

Ἐστι πάντες οἱ σοφοὶ ἐλεύθεροι, πάντες δὲ μωροὶ δοῦλοι: id est,

Omnes sapientes liberos esse, & stultos omnes seruos.

LAVDETVR verò hic Imperator, aut etiam appelletur, aut hoc nomine dignus putetur? Quomodo? aut cui tandem hic libero imperabit, qui non potest cupiditatibus suis imperare? Refrænet primùm libidines, spernat voluptates, iracundiam teneat, coërceat auaritiam, cæteras animi labes repellat: tũ incipiat alijs imperare, cùm ipse improbissimis dominis, dedecori, ac turpitudini parêre desierit. Dũ quidem his obediet, non modò Imperator, sed liber habendus omninò non erit. Præclarè enim est hoc vsurpatum à doctissimis, quorum autoritate non vterer, si mihi apud aliquos agrestes hæc habenda esset oratio: cùm verò apud prudentissimos loquar, quibus hæc inaudita non sunt, cur ego simulem me, si quid in his studijs operæ posuerim, perdidisse? Dictũ est igitur ab eruditissimis viris, nisi sapientem, liberum esse neminem. Quid est enim libertas? potestas viuendi vt velis. Quis igitur viuit, vt vult, nisi qui recta sequitur: qui gaudet officio: cui viuendi via considerata, atque prouisa est: qui legibus quidem nõ propter metum paret, sed eas sequitur, atq; colit, quia id salutare maximè esse iudicat: qui nihil dicit, nihil facit, nihil cogitat denique, nisi libenter, ac liberè: cuius omnia consilia, résque omnes, quas gerit

Nemo liber nisi sapiens.

gerit, ab ipſo proficiſcuntur, eodémq; referuntur: nec eſt vlla res, quæ plus apud eum polleat, quàm ipſius voluntas, atq; iudicium? Cui quidem etiam (quæ vim habere maximã dicitur) Fortuna ipſa cedit, ſicut ſapiens poëta dixit: Suis ea cuiq; fingitur moribus. Soli igitur hoc contingit ſapienti, vt nihil faciat inuitus, nihil dolens, nihil coactus. Quod etſi ita eſſe pluribus verbis diſſerẽdum eſt: illud tamen, & *breue, & confitendum eſt, niſi qui ita ſit affectus, eſſe liberum neminem. Igitur omnes improbi, ſerui. Nec hoc tam re eſt, quàm dicto inopinatum, atque mirabile. Non enim ita dicunt eos eſſe ſeruos, vt mancipia, quæ ſunt dominorum facta nexu, aut aliquo iure ciuili: ſed ſi ſeruitus ſit, ſicut eſt, obedientia fracti animi, & abiecti, & arbitrio carentis ſuo, quis neget omnes leues, omnes cupidos, omnes denique improbos eſſe ſeruos? An ille mihi liber videtur, cui mulier imperat? cui leges imponit, præſcribit, iubet, vetat quod videtur? qui nihil imperanti negare poteſt, nihil recuſare audet? poſcit, dandum eſt: vocat, veniendum: ejcit, abeundum: minatur, extimeſcendum? Ego verò iſtum non modò ſeruum, ſed nequiſſimum ſeruum, etiam ſi in ampliſſima familia natus ſit, appellandum puto. Atque vt in magna familia ſtultorum, ſunt alij lautiores (vt ſibi videntur) ſerui, ſed tamen ſerui Atrienſes, *ac tu: pari ſtultitia ſunt quos ſigna, quos tabulæ, quos cælatum argẽtum, quos Corinthia opera, quos ædificia magnifica

8.

*breui cõficiendum eſt.

Epiphonema quod claudit ſententiam. Similitudo. *Mire variant hic codices: legendum arbitror ſerui Atrienſes, ſed tamen ſerui æquè

gnifica nimio opere delectant. At sumus, inquiũt, principes ciuitatis. Vos verò ne conseruorum quidem vestrorum principes estis. Sed vt in familia, qui tractant ista, qui tergunt, qui vngũt, qui verrunt, qui spargunt, non honestissimum locum seruitutis tenẽt: sic in ciuitate, qui se istarum rerum cupiditatibus dediderunt, ipsius ciuitatis locum penè infimum obtinent. Magna inquis, bella gessi: magnis imperijs, & prouincijs præfui. Gere igitur animũ laude dignum.* Echionis tabula te stupidum detinet, aut signum aliquod Polycleti. Mitto vnde sustuleris, & quomodo habeas: intuentem te, admirantem, clamores tollentem cùm video, seruum te esse ineptiarum omnium iudico. Nónne igitur sunt illa festiua? Sunt: nam nos quoq; oculos eruditos habemus. Sed obsecro te, ita venusta habeantur ista, non vt vincula virorum sint, sed vt oblectamenta puerorum. Quid enim censes? si L. Mummius aliquem istorum videret Matellionem Corinthium cupidissime tractãtem, cùm ipse totam Corinthum contempsisset, vtrum illum ciuem excellentem, an Atriensem seruũ diligentem putaret? Reuiuiscat Marcus Curius, aut eorum aliquis, quorum in villa, ac domo nihil splendidum, nihil ornatum fuit, præter ipsos, & videat aliquem summis populi beneficijs vsum, barbatulos mullulos* acceptantem de piscina, & pertractantem, & murænarum copia gloriantem, nónne hunc hominem ita seruum iudicet, vt ne in fami-

*Hic locus variat, de quo vide ea quæ post Annotationes Erasmi adiecimus.

*aptantem.

Murenam iam prædã vocant.

familia quidem dignum maiore aliquo negotio putet? An eorũ ſeruitus dubia eſt, qui cupiditate peculij nullam conditionem recuſant duriſſimæ ſeruitutis? Hæreditatis ſpes, quid iniquitatis in ſeruiendo non ſuſcipit? Quem nutum locupletis orbi ſenis non obſeruat? Loquitur ad voluntatem: quicquid denunciatum ſit, facit: aſſentatur, aſſidet, miratur. Quid horum eſt liberi? quid denique; non ſerui inertis? Quid tam illa cupiditas (quæ videtur eſſe liberalior) honoris, Imperij, prouinciarum? quàm dura eſt domina, quàm imperioſa, quàm vehemens? Cethego homini non probatiſſimo ſeruire res coëgit eos qui ſibi eſſe ampliſſimi videbãtur, munera mittere, noctu venire domum ad eum, precari, denique ſupplicare. Quæ ſeruitus eſt ſi hæc libertas exiſtimari poteſt? Quid? cùm cupiditatum dominatus exceſſit, & alius eſt Dominus exortus ex conſcientia peccatorum, timor? Quàm eſt illa miſera, quàm dura ſeruitus! Adoleſcentibus paulò loquacioribus eſt ſeruiendum: omnes qui aliquid ſcire videntur, tanquam domini timentur. Iudex verò quantum habet dominatum? quo timore nocentes afficit? An non eſt omnis metus ſeruitus? Quid valet igitur illa eloquẽtiſſimi viri L. Craſſi copioſa magis, quàm ſapiens oratio. ERIPITE NOS EX SERVITVTE? Quæ eſt iſta ſeruitus, tã claro homini, tãq; nobili? Omnis animi debilitata, & humilis, & fracta timiditas, ſeruitus eſt. NOLITE SINERE

Seruitus ex conſcientia. Adoleſcentes dicit, qui malos ciues accuſabant.

Seruitus quid ſit.

RE NOS CVIQVAM SERVIRE. *In libertatem vindicari vult? Minimè. Quid enim? adiungit,* Nisi vobis vniuersis Dominum mutare, nõ liber esse vult.* QVIBVS ET POSSVMVS, ET DEBEMVS. *Nos verò siquidem animo excelso, & alto, & virtutibus exaggerato sumus, nec debemus, nec possimus. Tu posse te dicito: quandoquidem potes, debere ne dixeris, quoniam nihil quisquam debet, nisi quod est turpe nõ reddere. Sed hac hactenus. Ille videat quomodo Imperator esse possit: cùm eum ne liberum quidem esse, ratio, & veritas ipsa conuincat.*

10. *Sic fortè melius, Nisi vobis vniuersis, quibus & possumus, & debemus. Dominum muta, &c.

Redit ad Antonium, & abruptè concludit.

Ὅτι μόνος ὁ σοφὸς πλούσιος: *id est,*

Quòd solus sapiens dines sit.

QVÆ est ista in commemoranda pecunia tua tam insolens ostentatio? solúsne tu dines? Prò Dij immortales: egone me audiuisse aliquid, & didicisse non gaudeam? Solúsne tu dines? Quid si ne dines quidem? quid si pauper etiam? Quid etiam intelligimus diuitem? aut hoc verbum, in quo homine ponimus? Opinor in eo, cui tanta possessio est, vt ad liberaliter viuendum facilè contentus sit: qui nihil quarat, nihil appetat, nihil optet amplius. Animus enim tuus oportet se iudicet diuitem, non hominum sermo, neque possessiones tuæ. Qui nihil sibi deesse putat, nihil curat amplius, satiatus est, aut contentus etiam pecunia: contendo dines est. Sin autem propter auiditatem pecuniæ nullum quæstum turpem

putas,

putas, cùm isti ordini ne honestus quidem possit esse vllus: si quotidie fraudas, decipis, poscis, paciscaris, aufers, eripis: si socios spolias, ærarium expilas: si testamenta amicorum expectas, aut ne expectas quidem: at ipse supponis: hæc vtrum abundantis, an egentis signa sunt? Animus hominis diues, non arca appellari solet. Quamuis illa sit plena, dum te inanem videbo, diuitem non putabo. Etenim ex eo, quantum cuique satis est, metiuntur homines diuitiarum modum. Filium quis habet? pecunia est opus. Duas? maiore. Plures? maiore etiam. Si, vt aiunt, Danai quinquaginta sunt filiæ: tot dotes magnam quærunt pecuniam. Quantũ enim cuiq; *opus est, ad id accõmodatur, vt antè dixi, diuitiarum modus. Qui igitur non filias plures, sed innumerabiles cupiditates habet, quæ breui tempore maximas copias exhaurire possint: hunc quomodo ego appellabo diuitem, cùm ipse egere se sentiat? Multi ex te audierunt, cùm diceres neminem esse diuitem, nisi qui exercitum alere posset suis fructibus: quod populus Romanus ex tantis vectigalibus iampridem vix potest. Igitur hoc proposito nunquàm eris diues, antè quàm tibi ex tuis possessionibus tantum reficiatur, vt eo tueri sex legiones, & magna equitum ac peditum auxilia possis. Iam fateris igitur non esse te diuitem, cui tantum desit, vt expleas id quod exoptas. Itaq; istam paupertatem, vel potius egestatem, ac mendicitatem tuam nunquam obscurè tulisti. Nã

*satis.

Conclusio.

Quemdiuitem appellabat Crassus.

vt

vtijs, qui honestè rem quærunt mercaturis faciendis, operis dandis, publicis sumendis, intelligimus opus esse quæsito: sic qui videt domi tuæ pariter accusatorum, atq; iudicum consociatos greges, qui nocentes, & pecuniosos reos eodem te autore corruptelam judicij molientes, qui tuas mercedum pactiones in patrocinijs interciſas, pecuniarum in concionibus candidatorum, dimissiones libertorum ad fœnerandas, diripiendásq; prouincias, qui expulsiones vicinorum, qui latrocinia in agris, qui cum seruis, cum libertis, cum clientibus societates, qui possessiones vacuas, qui proscriptiones locupletum, qui ædes municipiorum, qui illã Syllani temporis messem recordetur, qui testamẽta subiecta, qui sublatos tot homines, qui deniq; omnia venalia, delectum, decertum, alienam, suam sententiam, forum, domum, vocem, silentium, quis hunc non putet confiteri sibi quæsito opus esse? Cui autem quæsito opus sit, quis unquam hunc verè dixerit diuitem? Est enim diuitiarum fructus in copia: copiam autem declarat satietas rerum, atque abundantia: quam tu quoniam nunquam assequêre, nunquam omninò es futurus dives. Meam autem quoniam pecuniam contemnis, & rectè: est enim ad vulgi opinionem mediocris, ad tuam nulla, ad meam modica: de me silebo, de te loquar. Si censenda nobis atq; æstimanda res sit, vtrum tandem pluris æstimabimus pecuniam Pyrrhi, quam Fabricio dabat, an continentiam Fabricij, qui il-

Declarat rem admista similitudine.

Dimissiones in diuersum missiones.

Colligit argumentationem, & cõcludit.

*lam pecuniam repudiabat? vtrum aurum Samnitum, an responsum M. Curij? hæreditatem L. Pauli, an liberalitatem Africani, qui eius hæreditatis Q. Maximo fratri partem suam cõcessit? Hæc profectò, quæ sunt summarum virtutum, pluris æstimanda sunt, quàm illa, quæ sunt pecuniæ. Quis igitur (siquidem vt quisq; quod plurimi sit possideat, ita ditissimus habendus sit) dubitet, quin in virtute diuitiæ sint? quoniam nulla possessio, nulla vis auri, & argenti, pluris quàm virtus æstimanda est. O dij immortales! non intelligunt homines, quàm magnum vectigal sit parsimonia? Venio enim iam ad sumptuosos: relinquo istum quæstuosum. Capit ille ex suis prædijs sexcenta sestertia, ego centena ex meis: illi aurata tecta in villis, & sola marmorea facienti, & signa, tabulas, supellectilem, & vestem infinitè concupiscenti, non modò ad fructum ille est sumptus, sed etiam ad fœnus exiguus: ex meo tenui vectigali, detractis sumptibus cupiditatis, aliquid etiam redundabit. Vter igitur est ditior, cui deest, an cui superat? qui eget, an qui abundat? Cuius possessio quò est maior, eò plus requirit ad se tuendum? an quæ suis se viribus sustinet? Sed quid ego de me loquor, qui morum, ac temporum vitio aliquantum etiam ipse fortasse in huius seculi errore versor? M. Manilius patrum nostrorum memoria (ne semper Curios, & * Luscinios loquamur) pauperrimus fuit: habuit enim adiculas in Carinis, & fundum*

Epiphonema, ex quo concludit.

Conclusio per contentionem.

*Licinios:

fundum in Licopo: nos igitur ditiores sumus, qui plura habemus? Utinam quidem essemus. Sed non æstimatione census, verùm victu, atque cultu terminatur pecuniæ modus. Non esse cupidum, pecunia est: non esse emacem, vectigal est: contentum verò suis rebus esse, maximæ sunt, certissimáq; diuitiæ. Etenim si isti callidi rerum æstimatores, prata, & areas quasdam magno æstimant, quòd ei generi possessionũ minimè quasi noceri potest: quanti est æstimanda Virtus, quæ nec eripi, nec surripi potest vnquam: nec naufragio, neq; incendio amittitur: nec tempestatum, nec temporum permutatione mutatur? qua præditi qui sunt, soli sunt diuites. Soli enim possidẽt res & fructuosas, & sempiternas: soliq; (quod est proprium diuitarum) contenti sunt rebus suis: satis esse putant quod est, nihil appetunt, nulla re egent, nihil sibi deesse sentiunt, nihil requirunt. Improbi autem & auari, quoniam incertas, atque in casu positas possessiones habent, & plus semper appetunt, nec eorum quisquam adhuc inuentus est, cui quod haberet esset satis: non modò non copiosi, ac diuites, sed etiam inopes, ac pauperes existimandi sunt.*

* *Labicano* Collatio, cui subiungit expositionem sententiæ.

Nota virtutis potentiam.

II.

M. T. CICERONIS
PARADOXORVM
FINIS.

M. T. CICERONIS DE SOMNIO SCIPIONIS

***

Ex libro de Repub. sexto.

*à Manlio Consule ductas, ad q.

CVM *in Africam venissem* Anitio Manilio Consule, ad quartam legionem Tribunus (vt scitis) militum, nihil mihi potius fuit quàm vt Masinissam conuenirem, regem familiæ nostræ iustis de causis amicissimum. Ad quem vt veni, complexus me senex collacrymauit, aliquantóq; pòst suspexit in cœlum, &, Grates, inquit, tibi ago summe Sol, vobísq; reliqui cœlites, quòd antè quam ex hac vita migro, conspicio in meo regno, & his tectis P. Cornelium Scipionem, cuius ego nomine ipse recreor: ita nunquàm ex animo meo discedit illius optimi, atq; inuictissimi viri memoria. Deinde ego illum de suo regno, ille me de nostra Rep. percontatus est: multis q; verbis vltrò citróq; habitis, ille nobis cõsumptus est dies. Pòst autem regio apparatu accepti, sermonem in multã noctem produximus, cùm senex nihil nisi de Africano loqueretur, omniáque eius non solùm facta, sed etiam dicta meminisset. Deinde vt cubitum discessimus, me, & fessum de via, & qui ad multam noctem vigilassem, arctior, quàm*

quàm solébat, somnus complexus est. Hic mihi (credo equidem ex hoc, quod eramus loquuti) fit enim fere, vt cogitationes, sermonèsque nostri pariãt aliquid in somno tale, quale de Homero scribit Ennius, de quo videlicet sapissime vigilans solebat cogitare, & loqui? Africanus se ostendit illa forma, qua mihi ex imagine eius, quàm ex ipso erat notior. Quem vt agnoui, equidem cohorrui. Sed ille, Ades, inquit, animo, & omitte timorem, Scipio, & quæ dicam, trade memoriæ. Vidésne illam vrbem, quæ parére pop. Rom. coacta per me, renouat pristina bella, nec potest quiescere? (ostẽdebat autẽ Carthaginem de excelso, & pleno stellarum illustri, & claro quodam loco) ad quam tu oppugnandam nunc venis pœnè miles: hanc hoc biennio COS. euertes, eritq; cognomen id tibi per te partum, quod habes ex nobis adhûc hereditarium; Cùm autem Carthaginem deleueris, triũphum egeris, censorque fueris, & obieris legatus Ægyptum, Syriam, Asiam, Græciam, delegêre iterum absens COS. bellúmq; maximũ conficies, Numantiámq; excindes. Sed cùm eris curru Capitolium inuectus, offendes Rempub. perturbatam consilijs nepotis mei. Hic tu Africane, ostendas oportebit patriæ lumen animi, ingenij, consilyque tui. Sed eius temporis ancipitẽ video quasi fatorũ viam. Nã cùm ætas tua septenos octies Solis anfractus, reditúsque conuerterit, duóque hi numeri (quorum vterq; plenus, alter altera de causa habetur)

betur) circuitu naturali ſummũ tibi fatalem confecerint: in te vnum, atq; tuum nomen, ſe tota conuertet ciuitas. Te Senatus, te omnes boni, te ſocij, te Latini intuebuntur. Tu eris vnus, in quo nitatur ciuitatis ſalus. Ac ne multa. DICT. Remp. cõſtituas oportet, ſi impias propinquorum manus effugeris. Hîc cùm exclamaſſet Lælius, ingemuiſſentque cæteri vehementius, leniter arridens Scipio, Quæſo, inquit, ne me à ſomno excitetis, & pax ſit rebus: audite cætera. Sed quò ſis Africane alacrior ad tutandum Rempublicam, ſic habeto: Omnibus, qui patriã conſeruauerunt, adiuuerint, auxerint, certum eſſe in cœlo, ac definitum locum, vbi beati æuo ſempiterno fruantur. Nihil eſt enim illi principi Deo, qui omnem hunc mundum regit, quod quidem in terris fiat acceptius, quàm concilia, cœtúſque hominum iure ſociati, quæ ciuitates appellantur: harum rectores, & cõſeruatores hinc profecti, huc reuertentur. Hîc ego, etſi eram perterritus, non tam metu mortis, quàm inſidiarum à meis, quæſiui tamen, viuerétne ipſe pater Paulus, & alij, quos nos extinctos arbitaremur. Imò verò, inquit, ij viuunt, qui ex corporum vinculis tanquam è carcere euolauerunt. Veſtra verò, quæ dicitur vita, mors eſt. Quin tu aſpicias ad te venientem Paulum patrem. Quem vt vidi, equidem vim lacrymarum profudi. Ille autem me amplexus, atq; oſculãs flere prohibebat: atq; ego vt primùm fletu repreſſo loqui poſſe cœpi, Quæſo, inquam,

quam, pater sanctissime, atq; optime, quando hæc est vita (vt Africanum audio dicere) quid moror in terris, quin huc ad vos venire propero? Non est ita, inquit ille. Nisi enim Deus is, cuius hoc templum est omne quod conspicis, istis te corporis custodijs liberauerit, huc tibi aditus patêre non potest. Homines enim sunt hac lege generati, qui tuerentur illum globum, quem in hoc templo medium vides, quæ terra dicitur. Hisq; animus datus est ex illis sempiternis ignibus, quæ sydera, & stellas vocatis, quæ globosæ, & rotundæ diuinis animatæ mentibus circulos suos, orbésq; conficiunt celeritate mirabili. Quare & tibi Publi, & pijs omnibus retinendus est animus in custodia corporis: nec iniussu eius, à quo ille est vobis datus, ex hominum vita migrandum est, ne munus humanum assignatum à Deo defugisse videamini. Sed sic, Scipio, vt auus hic tuus, vt ego, qui te genui, iustitiam cole, & pietatem: quæ cum sit magna in parentibus, & propinquis, tum in patria maxima est: quia ea vita via est in cœlum, & in hunc cœtum eorum, qui iam vixerunt, & corpore laxati illum incolunt locum quem vides (erat autem is splendidissimo candore inter flammas elucens circulus) quem vos (vt à Graijs accepistis) orbem lacteum nuncupatis. Ex quo omnia mihi contemplanti præclara cætera, & mirabilia videbantur. Erant autem ea stellæ, quas nunquam ex hoc loco vidimus: & ea magnitudines omnium, quas esse

nunquam ſuſpicati ſumus. Ex quibus erat illa minima, quæ vltima cœlo, citima terris, luce lucebat aliena. Stellarum autem globi, terræ magnitudinem facilè vincebant. Iam verò ipſa terra ita mihi parua viſa eſt, vt me Imperij noſtri, quo quaſi punctum eius attingimus, pœniteret. Quam cùm magis intuerer, Quæſo, inquit Africanus, quousq; humi defixa tua mens erit? Numne aſpicis, quæ in templa veneris? Nouem tibi orbibus, vel potius globis, connexa ſunt omnia, quorum vnus eſt cœleſtis extimus, qui reliquos omnes complectitur, ſummus ipſe Deus, arcens, & continens cæteros: in quo infixi ſunt illi, qui voluuntur, ſtellarum curſus ſempiterni: cui ſubiecti ſunt ſeptem, qui verſantur retro, contrario motu atque cœlum. Ex quibus vnum globum poſſidet illa, quam in terris Saturniam nominant. Deinde eſt hominum generi proſper, & ſalutaris ille fulgor, qui dicitur Iouis. Tum rutilus, horribiliſq; terris, quem Martem dicitis. Deinde ſubter medium fere regionem Sol obtinet, dux, & princeps, & moderator luminum reliquorum, mens mundi, & temperatio, tanta magnitudine, vt cuncta ſua luce luſtret, & compleat. Hunc vt comites conſequuntur alter Veneris, alter Mercurij curſus. In infimóq; orbe Luna radius Solis accenſa conuertitur. Infrà autem iam nihil eſt, niſi mortale, & caducum, præter animos generi hominum Deorum munere datos. Supra Lunam ſunt æterna omnia. Nam ea, quæ

qua est media, et nona tellus, neq; mouentur, & infima est, & in eam feruntur omnia suo* motu ponderа. Quæ cùm intuerer stupens, vt me recepi, Quis hic, inquam, quis est, qui cõplet aures meas tantus, & tam dulcis sonus? Hic est, inquit ille, qui interuallis coniunctus imparibus, sed tamen pro rata portione distinctis, impulsu & motu ipsorum orbium conficitur: qui acuta non gradibus temperans, varios æquabiliter concentus efficit. Nec enim silentio tanti motus incitari possunt, & natura fert, vt extrema ex altera parte grauiter, ex altera autem acutè sonent. Quam ob causam summus ille cœli stelliferi cursus, cuius conuersio est concitatior, acuto, & excitato mouetur sono, grauissimo autem hic lunaris, atq; infimus. Nam terra nona immobilis manẽs, ima sede semper hæret complexa medium mundi locum. Illi autem octo cursus, in quibus eadem vis est duorum, Mercurij, & Veneris, *modorum septem efficiunt distinctos interuallis sonos: qui numerus rerum omniũ ferè nodus est. Quod docti homines neruis imitati, atque cantibus, aperuere sibi reditum ad hunc locum: sicut alij qui præstantibus ingenijs in vita humana diuina studia coluerunt. Hoc sonitu oppletæ aures obsurduerunt: nec est vllus hebetior sensus in vobis: sicut in illis, vbi Nilus ad illa, qua Catadupa nominantur, præcipitat ex altissimis montibus, ea gens, quæ illum locum accolit, propter magnitudinem sonitus, sensu audiendi caret.

*aliàs, mutu.

Hic locus variat: vide in annotationibus

Catadupa

caret. Hic verò tantus est totius mundi incitatissima conuersione sonitus, vt eum aures hominum capere non possint; sicut intueri solem nequitis aduersum, eiusq; radijs acies vestra, sensúsq; vincitur. Hæc ego admirans, referebam tamen oculos ad terram identidem. Tum Africanus, Sentio, inquit, te sedem etiam nunc hominum contemplari, ac domum: quæ si tibi parua (vt est) ita videtur, hæc cœlestia semper spectato, illa humana contemnito. Tu enim quam celeritatem sermonis hominum, aut quam expetendam gloriam consequi potes? Vides habitari in terra raris, & angustis in locis, & in ipsis quasi matulis, vbi habitatur, vastas solitudines interiectas. Hósque qui incolunt terram, non modò, interruptos ita esse, vt nihil inter ipsos ab alijs ad alios manare possit, sed partim obliquos, partim * auersos, partim etiam aduersos stare vobis, à quibus expectare gloriam certè nullam potestis. Cernis autem terram eandem, quasi quibusdam redimitam, & circundatam cingulis, è quibus duos maximè inter se diuersos, & cœli verticibus ipsis ex vtraque parte subnixos obriguisse pruina vides: medium autem illum, & maximum Solis ardore torreri. Duo sunt habitabiles, quorũ Australis ille (in quo qui insistunt, aduersa vobis vrgẽt vestigia) nihil ad vestrum genus. Hic autẽ alter subiectus Aquiloni, quẽ incolitis cerne, quàm vos tenui parte cõtingat. Omnis enim terra, quæ colitur à vobis angustata verticibus,

* transuersos.

cibus, lateribus latior, parua quadã insula est: circunfusa illo mari, quod Atlanticum, quod magnum, quod Oceanum appellatis in terris: qui tamen tanto nomine, quàm sit paruus, vides. Ex his ipsis cultis, notísque terris, num aut tuum, aut cuiusquam nostrum nomen, vel Caucasum hunc quẽ cernis, transcendere potuit, vel illum Gangem transnare? Quis in reliquis Orientis, aut obeuntis Solis vltimis, aut Aquilonis, Austríue patribus tuum nomen audit? Quibus amputatis, cernis profectò quantis in angustijs vestra gloria se dilatari velit. Ipsi autẽ, qui de vobis loquuntur, quàm loquentur diu? Quinetiam si cupiat proles illa futurorum hominum deinceps laudes vniuscuiusque nostrûm à patribus acceptas posteris prodere, tamen propter eluuiones, exustionésque terrarum, quas accidere tempore certo necesse est, non modò non æternam, sed ne diuturnam quidem gloriam assequi possumus. Quid autem interest ab ijs, qui postea nascuntur, sermonem fore de te, cùm ab ijs nullus fuerit, qui antè nati sunt? qui nec pauciores, & certè meliores fuerunt viri: cùm præsertim apud eos ipsos, à quibus nomen nostrum potest audiri, nemo vnius anni memoriam consequi possit. Homines enim populariter annum tantummodò solis, id est, vnius astri reditum metiuntur: res ipsa autem, cùm ad idẽ vnde semel profecta sunt cuncta astra redierint, eandémque totius cœli descriptionem longis interuallis retulerint, tum ille verè

vertens

Annus vertens. *vertens annus appellari potest: in quo vix dicere audeo, quàm multa secula hominum teneantur. Namq; vt olim deficere sol hominibus, extinguíq; visus est, cùm Romuli animus hæc ipsa in templa penetrauit: ita quandocunque eadem parte sol, eodémq; tempore iterum defecerit, tum signis omnibus ad idem principium, stelliſq; reuocatis, expletum annum habeto. Huius quidem anni nondum vigesimam partẽ scito esse couersam. Quocirca si reditum in hunc locũ desperaueris, in quo oĩa sunt magnis, & præstantibus viris, quanti tandem est ista hominum gloria, quæ pertinere vix ad vnius anni partẽ exiguam potest? Igitur altè spectare si voles, atque hanc sedem, & æternam domum contueri, neque sermonibus vulgi dederis te, nec in præmijs humanis spem posueris rerum tuarum: suis te illecebris oportet ipsa virtus trahat ad verum decus. Quid de te alij loquãtur, ipsi videant: sed loquentur tamen. Sermo autem omnis ille, & angustijs cingitur iis regionum, quas vides, nec vnquam de vllo perennis fuit, & obruitur hominum interitu, & obliuione posteritatis extinguitur. Quæ cùm dixisset, Ego verò, inquam, ô Africane, si quidem bene meritis de patria, quasi limes ad cœli aditum patet, quanquam à pueritia vestigijs ingressus patrijs, & tuis, decori vestro non defui: nunc tamen tanto præmio proposito enitar multò vigilantiùs. Et ille: Tu verò enitere, & sic habeto, te non esse mortalem, sed corpus*

hoc.

hoc. Nec enim tu is es, quem forma ista declarat: sed mens cuiusque is est quisq; : non est figura, quæ digito demonstrari potest. Deũ te igitur scito esse: siquidẽ Deus est qui viget, qui sentit, qui meminit, qui præuidet, qui tum regit, & moderatur, & mouet id corpus, cui præpositus est, quàm hũc mũdum princeps ille Deus: & vt mundũ ex quadam parte mortalem, ipse Deus æternus, sic fragile corpus animus sempiternus mouet. Nam quod semper mouetur, æternum est: quod autem motum affert alicui, quódq; ipsum agitur aliunde quando finem habet motus, viuendi finem habeat necesse est. Solum igitur, quod sese mouet, quia nunquam deseritur à se, nũquam ne moueri quidem desinit: quin etiam cæteris, quæ mouentur, hic fons, hoc principium est mouendi. Principio autem nulla est origo: nam ex principio oriuntur omnia: ipsum autẽ nulla ex re fieri potest: nec enim id esset principiũ, quod gigneretur aliunde. Quod si nunquam oritur, nec occidit quidem vnquam. Nam principium extinctum nec ipsum ab alio renascetur, nec ex se aliud creabit: si quidem necesse est à principio omnia oriri. Ita fit, vt motus principium ex eo sit, quòd ipsum à se mouetur: id autem nec nasci potest, nec mori: vel concidat omne cœlum, omnisque terra consistat necesse est, nec vim vllam nanciscatur, * quæ à primo impulsa moueatur. Cùm pateat igitur æternum id esse, quod à seipso moueatur: quis est hic, qui hanc naturam animis

* qua.

esse

esse tributam neget? Inanimatum est enim omne quod impulsu agitatur externo. Quod autem anima est, id motu cietur interiore, & suo. Nam hæc est natura propria animæ, atq; vis. Quæ si est una ex omnibus, quæ sese moueat, neque nata est certè, & æterna est. Hanc tu exerce in optimis rebus. Sunt autem hæ optimæ curæ de salute patriæ, quibus agitatus, & exercitatus animus velociùs in hanc sedem, & domum suam peruolabit. Idque ocyùs faciet, si iam tum cùm erit inclusus in corpore, & eminebit foras, & ea quæ extrà erunt contẽplans, quàm maximè se à corpore abstrahet. Nam eorum animi, qui se corporis voluptatibus dediderunt, earúmque se quasi ministros præbuerunt, impulsuq; libidinum voluptatibus obedientium, Deorum, & hominum iura violauerunt: corporibus elapsi, circum terram ipsam volutantur, nec in hunc locum, nisi multis exagitati seculis, reuertuntur. Ille discessit: ego somno statim solutus sum.

MARCI TVLLII CICERONIS
DE SOMNIO SCIPIONIS
FINIS.